

O'ZBEKISTONDA

FANLARARO INNOVATSIYALAR

VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI

2025
20-April

ISSN: 2181-3302

6.618

2024 Impact Factor

Exact
Natural
Medical
Technical
Economics
Philological
Pedagogical
Social sciences
and humanities

39-SON

O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA
ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI

20.04.2025

“O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR” JURNALI

«BEST PUBLICATION»

Ilm-ma'rifat markazi ©

MATERIALLARI TO'PLAMI

20-APREL, 2025-YIL

39-SON

O'ZBEKISTON
2025

Ushbu to'plamda "O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali" ilmiy jurnaliga kelib tushgan maqolalar o'rin olgan.

Mazkur jurnalda zamonaviy ta'lim tizimini rivojlantirish jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalarini joriy etish va loyihalashtirish, integratsion ta'limni rivojlantirishda yo'nalishlar bo'yicha kreativ g'oyalar, takliflar va echimlarni amalga oshirish maqsad qilib olingan. Mazkur jurnal materiallaridan OTM professor-o'qituvchilari, akademik litsey va kasb-hunar kollejlari va umumta'lim maktab o'qituvchilari, mustaqil tadqiqotchilar, magistrantlar, ilmiy xodimlar, iqtidorli talabalar hamda shu sohada ilmiy ish olib borayotgan tadqiqotchilar foydalaishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to'plamiga kiritilgan maqolalardagi raqamlar, ma'lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to'g'riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir:

Maqsudov Ulug'bek Qurbonovich
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Mas'ul muharrir:

Yusufjonov Quyoshbek Komiljon o'g'li
Farg'ona davlat universiteti

Mas'ul kotib:

Hakimov Iqboljon
Farg'ona Politehnika instituti

Texnik xodim:

Sultonov Sardorbek No'monjon o'g'li
Farg'ona davlat universiteti

TAHRIR KENGASHI A'ZOLARI

Tuychiyeva Inoyat Ibragimovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Shamsiyeva Maxfuzaxon Xuja qizi

Tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Sabirova Gulnoza Sadikovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Ayrapetova Alyona Gennadevna

*Amir Temur nomidagi O'zbekiston respublikasi Davlat xavfsizlik xizmati akademiyasi.
Psixologiya fanlari doktori (DSc)*

Mamatova Nodira Muxtarovna

Tibbiyot fanlari Doktori (Ds)

Rasulova Vasila Batirovna

Toshkent farmatsevtika instituti, Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Nikadambayeva Hilola Batirovna

*Uzbekiston jurnalistika va ommaviy kommunikatsiyalar universiteti,
Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent*

Pirimov Akram Pirimovich

Navoiy davlat pedagogika instituti, dotsent

Shodiyev Furqat Davranovich

*Navoiy davlat pedagogika instituti, Texnika fanlari
nomzodi, Dotsent*

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Baltayeva Ikbal Tadjibayevna

*O'zbekiston davlat jismoniy tarbiya va sport universiteti. O'zbek tili va adabiyoti kafedrası
dotsenti, filologiya fanlari nomzodi.*

Sayfullayeva Ra'noxon Raupovna

O'zbekiston milliy universiteti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Popova Tatyana Igorevna

SanktPeterburg davlat universiteti. Rossiya.Doctor filologicheskix nauk, professor.

Berdaliev Abduvali

Tojikiston. Xo'jand davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Manzuraxon Ernazarova

Navoi davlat pedagogika instituti.Filologiya fanlari doktori, professor.

Uluqov Nosirlon Muxammadalievich

Namangan davlat universiteti.Filologiya fanlari doktori.

Jumanazarova Guljahon

Filologiya fanlari doktori. Jizzax davlat universiteti.

A.A.Qosimov

Farg'ona davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori, professor.

Jo'rayev Habibullo Abdusalomovich

Filologiya fanlari doktori. Farg'ona davlat universiteti.

Fayzimatov Shuxratjon No'monovich

Farg'ona politexnika instituti. Texnika fanlari doktori.

Hoshimov G'anijon Mirzaaxmadovich

Andijon davlat universiteti. Filologiya fanlari doktori.

Hulkar Hamroyeva

Filologiya fanlari nomzodi, dotsent. O'zbekiston respublikasi yozuvchilar uyushmasi a'zosi, jurnalist.

O'rinboyev No'monjon O'rmonovich

falsafa fanlari nomzodi, dotsent. XTXMOIO'

Qurbonova Muqaddas Omonovna

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori. Farg'ona davlat universiteti.

Qunduzxon Atabayevna

Filologiya fanlari doktori, professor. O'zbekiston. Jahon tillari universiteti.

Hojaliyev Ismoiljon Tojiboyevich

Farg'ona davlat universiteti filologiya fanlari nomzodi, dotsent.

Erofeeva Inna Nikolaevna

Kandidat pedagogicheskix nauk, dotsent. Sankt Peterburg davlat universiteti. Rossiya.

Toshtemirova Zamira Sotvoldiyevna

pedagogika fanlari nomzodi, dotsent. Farg'ona davlat universiteti.

G.O.Abdugafurovich

Filologiya fanlari nomzodi. Farg'ona davlat universiteti.

Xudayarov Oybek Odilovich

Toshkent Davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti

Muxitdinova Muniraxon

Pedagogika fanlari fanlari doktori, (PhD)

Matsaidova Sayyora Xudayberganovna

Urganch davlat universiteti, Geodeziya, kartografiya, geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodu, dotsent

Djumaniyazova Yulduzoy Abdusharipovna

Urganch davlat universiteti, Ilmiy tadqiqotlar, innovatsiyalar va IPKT bo'limi boshlig'i, qishloq xo'jaligi fanlari nomzodi, agrokimyo fanlari dotsenti

Ismayilova Intizar

Urganch davlat Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya kafedrası, qishloq xo'jaligi fanlari nomzodi, dotsent

Latipova Umida Yusufboyevna

Urganch davlat universiteti. Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD).

Nurullayeva Manzura Shavkatovna

Urganch Davlat universiteti "Biologiya" kafedrası dotsenti, qishloq xo'jalik fanlari doktori (PhD)

Alloberganova Zebo Bekmamatovna

Urganch Davlat universiteti tabiiy va qishloq xo'jaligi fanlari fakulteti Biologiya kafedrası, Biologiya fanlari nomzodi, dotsent

Babadjanova Zamira Khikmatovna

Buxoro davlat tibbiyot instituti Ichki kasalliklar propedevtikasi kafedrası dots. nti, tibbiyot fanlari doktori (DSc).

Matyakubova Yulduzhon Amanbayevna

Urganch Davlat universiteti tabiiy va qishloq xo'jalik fanlari fakulteti Biologiya kafedrası, qishloq xo'jaligi fanlari nomzodi, dotsent

Ochilova Vaziraxon Rustamovna

O'zbekiston Davlat Jahon tillari universiteti, ingliz tili fakulteti 1, ingliz tilini o'qitish metodikasi kafedrası katta o'qituvchisi, Pedagogika fanlari doktori (PhD)

Abdurakhimov Mingzhigit Kattabekovich

Samarqand Davlat universiteti agrotexnologiya va Tuproqshunoslik kafedrası professori

MUNDARIJA:		
1.	Шипилова Камила Бахтияровна <i>ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФРАКРАСНЫХ ДАТЧИКОВ ДЛЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ОЦЕНКИ СОСТОЯНИЯ РАСТЕНИЙ В УСЛОВИЯХ КОНТРОЛИРУЕМОЙ СРЕДЫ</i>	9
2.	Frunzeeva Xurliman Anvarbekovna <i>WAYS TO INCREASE STATE SUPPORT IN THE MODERNISATION OF THE NATIONAL BANKING SYSTEM</i>	16
3.	Rustamov Bilol, Baltabayeva Saida, Mamasaxatova Go'zal <i>TASODIFIY HODISALAR, ULARNING KLASSIFIKATSIYASI.</i>	20
4.	Ro'zmetova Z. Sh, Babadjanova N. M Djumaniyazova Y. A, Ro'zmetova M. X <i>MOSHNING TURLI NAVLARINING UNIB CHIQISHIGA TURLI DARAJADAGI SHO'RLANISHLAR TA'SIRI</i>	27
5.	Azirbaev Salamat Kuanishbaevich <i>ALGORITMIK DISKRIMINATSIYA SUN'IY INTELLEKT QARORLARINING ADOLATLILIGI VA HUQUQIY BAHOSI</i>	35
6.	Abdullaev Ibrohimjon <i>STATE FISCAL POLICIES AMID FEDERAL CHANGES: ADAPTIVE STRATEGIES AND EMERGING CHALLENGES</i>	38
7.	Киямова Дилфуза Шарифовна, Саноева Шахзода Анвар кызы <i>НОВЫЙ ИСТОЧНИК ДОБЫВАНИЯ БАВ, ПРИМЕНЯЕМЫХ В ЭКОНОМИКЕ И МЕДИЦИНЕ</i>	42
8.	Киямова Д.Ш, Хамидова М.Т <i>РОЛЬ СВЯЗУЮЩИХ В ПРОИЗВОДСТВЕ КОМПОЗИЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ.</i>	48
9.	Zoirov Diyorbek Dilshod o'g'li, Saidov Yaxshimurodbek Umidjonovich Jalilov Muhammad Hasan og'li, Oripov Faxriddin A'zamjon o'g'li <i>WINDOWS KOMPYUTERLARI ISHGA TUSHIRISH JARAYONI: BIOS, UEFI VA KRIMINALISTIK TEKSHIRUVLARDAGI AHAMIYATI</i>	51
10.	Ruzmetova Sayyoraxon Timurxanovna, Ashurov Azizjon Orif o'g'li Ismatullayev Nursultan Nurjan o'g'li <i>TEXNIKA OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA MUXANDISLIK QOBILYATINI SHAKLLANTIRISH</i>	56
11.	Jurayeva Ismigul Bahodir qizi, Ramazonov Jahongir Jalolovich <i>TALABALARNING MA'NAVIY-AHLOQIY TARBIYASIDA HADIS ILMINING AHAMIYATI (IMOM BUXORIY VA AT-TERMIZIY ASARLARI MISOLIDA)</i>	64
12.	Шахзода Йўлдошева <i>ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИ ДАВРИДА САНЪАТЛАР УЙЎНЛИГИ (МЕЪМОРЧИЛИК, МАҲОБАТЛИ РАНГТАСВИР ВА ҲАЙКАЛТАРОШЛИК, АМАЛИЙ БЕЗАК САНЪАТИ ВА ДИЗАЙН)</i>	72
13.	Umar Muminovich Asrayev, Zilola Maxsudovna Gaibnazarova <i>RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI</i>	76
14.	Olimova Mavludaxon Xoshimjon qizi <i>AVTOMATLASHTIRISH TUSHUNCHASI VA AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMLARNING TURIZM SOHASIDAGI QO'LLANILISHI.</i>	81
15.	Қабулов А.А <i>БЕЗОРИЛИК ВА ОММАВИЙ ТАРТИБСИЗЛИКЛАРНИНГ КРИМИНОЛОГИК ДЕТЕРМИНАНТАЛАРИ</i>	85

16.	Allaniyazova Sh, Orinbaeva A <i>QARAQALPAQ TILINDE JAY GÁPLERDÍŇ MAZMUNÍ BOYÍNSHA TÚRLERINÍŇ SINONIMIYASÍ</i>	99
17.	Kodirova Gulchekhra Muminovna <i>HOW ARTIFICIAL INTELLIGENCE IS CHANGING OUR EVERYDAY LIVES</i>	104
18.	Quchqarov Shohjahon Xazrat o'g'li <i>OLIY TA'LIMDA MUHANDISLIK YO'NALISHIDA FIZIKANI O'QITISHDA MUSTAQIL TA'LIMNI ELEKTRON TA'MINOTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH</i>	106
19.	Sattorov Muhammadaziz Abduqaxxor o'g'li, Jo'rayev Nabijon Yorqinjon og'li Botirova Farangiz O'ktam qiz, Abdumannonova Xidoyatxon G'anisher qizi <i>SARATON HUYAYRALARINING METABOLIK O'ZGARISHLARI VA VARBURG EFFEKTI</i>	112
20.	Sodikova Dildora Tokhirjon qizi <i>LABOR MARKET TRANSFORMATION AND HOW INTERDISCIPLINARITY IS CHANGING THE PROFESSION OF THE FUTURE IN UZBEKISTAN</i>	116
21.	Кувандикова Махлиё Журабек кизи, Раджапова Наталья Базаровна <i>ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ МУЖЧИН И ЖЕНЩИН В РУССКОМ ЯЗЫКЕ</i>	122
22.	Davronov Nasimjon Ummatali o'gli, Sirojiddinov Jaloliddin Sharofiddin o'g'li <i>MURAKKAB SHAKLLI UCH O'LCHOVLI GEOMETRIK OBYEKTLARINI KOMPYUTERLI MODELLASHTIRISHNING USULLARI VA VOSITALARI</i>	126
23.	Bahodirov Orifjon Sherzod o'g'li <i>SIGIRLARNI SUT MAHSULDORLIGINING FASLLARGA BOG'LIQLIGI</i>	130
24.	Панжиев Н.П, Йигиталиева Мадинабону <i>СМЫСЛ СЛОВА И ЕГО СОВМЕСТИМОСТЬ С ДРУГИМИ СЛОВАМИ</i>	133
25.	Ataxanov Azamat Ongarbayevich <i>SPORTCHILARNI SPORTGA BO'LGAN QIZIQISHI VA PSIXOLOGIK YONDOSHUVLAR</i>	139
26.	Ataxanov Azamat Ongarbayevich <i>KURASH TURLARI: QIYOSIY TAHLIL</i>	142
27.	Malohat Tillayeva <i>AMIR XUDOYBERDI SHE'RIYATIDA O'ZLASHMA SO'ZLAR</i>	145
28.	Abdug'affarova M.U <i>BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA AXBOROTLARNI TANQIDIY BAHOLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI</i>	149
29.	Ahmedov Sardor Sayriddin o'g'li <i>VOHA TOJIK AHOLISINING AN'ANAVIY TURAR-JOYLARI</i>	156
30.	Shavkat Shayimovich Oblokulov <i>TIBBIYOT UNIVERSITETLARIDA «NUKLEOPROTEINLARNING HAZMLANISHI VA SO'RILISHI» MAVZUSINI O'QITISH METODIKASI</i>	160
31.	G'oziyev Asilbek Sunnatullo o'g'li <i>AKSIYADORLIK JAMIYATLARI MOLIVAVIY HISOBOTLARINI MOLIVAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH</i>	165
32.	Mohinur Raupova, Feruza Po'latova <i>KELAJAK O'QUVCHILARINING O'ZGARUVCHAN DUNYOSIDA KVANT KOMPYUTERLARNING O'RNI</i>	172
33.	Баҳромжон Бахтиёрович Турғунбаев <i>ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИШЛАРИ БЎЙИЧА АҲОЛИ ОЛДИДА ҲИСОБОТ УЧРАШУВЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТАРТИБИ.</i>	180
34.	Баҳромжон Бахтиёрович Турғунбаев	190

	МАҲАЛЛА – ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ЭТИШДА ЭНГ АСОСИЙ МАСКАНДИР.	
35.	Bahtiyorova Asila O'ktam qizi <i>LUG'AT USTIDA ISHLASH METODIKASI</i>	197
36.	Shokuchkorov Kurbannazar Salim ugli, Kodirjonov Hasan Nodirjon ugli <i>OVERVIEW OF AUTOMATIC IDENTIFICATION SYSTEMS FOR ROLLING STOCK</i>	201
37.	Panjiyev Axror <i>DAVLAT BOSHQARUVINI RAQAMLASHTIRISH MASALALARI</i>	211
38.	Chuboyeva Ozodaxon Quvonbekovna <i>ADOLATLI QONUNCHILIK-QILMISHNI JINOIYLIGINI ISTISNO ETISHNI BELGILAYDI.</i>	215
39.	Валиева Шохидахон Ғофуржановна <i>ЖИНОЯТ ВА ҚИЛМИШНИНГ ЖИНОЯТЛИГИНИ ИСТИСНО ҚИЛАДИГАН ҲОЛАТЛАР.</i>	219
40.	Fayziyeva Yulduz <i>"ME BEFORE YOU"- SUMMARY AND ANALYSIS</i>	225
41.	Матусмонов З <i>БИРИНЧИ ИНСТАНЦИЯСИДА СУД МУҲОКАМАСИНИНГ ПРИНЦИПЛАРИ.</i>	227
42.	Abdulaxatova Manzura Akramjonovna <i>KIMYO FANI O'QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH</i>	235
43.	Mutalova Feruza Baxit qizi <i>MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOY MOSLASHUVI</i>	239
44.	Tursunaliyeva Gulasal Botirali qizi <i>BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARNI KASBIY INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH TIZIMI</i>	242
45.	Safarov F.F. <i>YOSHLARDA MILLIY DAVLATCHILIK TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISH</i>	245
46.	Bo'tayeva Shaxnoza Choriyevna <i>ALOHITA TA'LIM EHTIYOJI BOR BOLALARNI INKLYUZIV SINFDA TA'LIM BERISH TEXNOLOGIYALARI</i>	250

УДК: 631.171.519.685

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФРАКРАСНЫХ ДАТЧИКОВ ДЛЯ АВТОМАТИЗИРОВАННОЙ ОЦЕНКИ СОСТОЯНИЯ РАСТЕНИЙ В УСЛОВИЯХ КОНТРОЛИРУЕМОЙ СРЕДЫ

Шипилова Камила Бахтияровна

PhD, доцент «ТИИИМСХ» Национальный исследовательский университет

Аннотация: В данной статье были изучены спектр электромагнитных волн и длина волны влияющие на разные объекты. Были рассмотрены применение инфракрасных датчиков. А также рассмотрены и выбрано инфракрасный датчик. Для объекта была создана принципиальная схема и решена схематические вопросы по управлению инфракрасного датчика. А так же была создана код управление за состоянием объекта и составлена блок схема алгоритма.

Ключевые слова: инфракрасное излучение, спектр, длина волны, температура, датчик, термография, спектроскопия, мониторинг, резонанс.

ВВЕДЕНИЕ

Инфракрасное (ИК) излучение занимает важное место в спектре электромагнитных волн и находит широкое применение в различных областях науки и техники. ИК-излучение характеризуется длиной волны в диапазоне от 700 нм до 1 мм.

ИК-излучение широко используется в медицине для термографии, которая позволяет обнаруживать опухоли и воспаления, анализируя температурные аномалии.

В промышленности ИК-излучение применяется для контроля качества материалов и мониторинга процессов сушки.

Инфракрасную область спектра условно разделяют на короткую, среднюю и длинноволновую область (рис.1) [1].

Организм человека излучает инфракрасные лучи с максимальной интенсивностью в диапазоне от 900 до 1150 нм, поэтому самым "родным" теплом для человека является длинноволновой диапазон с длиной волны до 2000 нм.

Именно в этом диапазоне происходит наиболее эффективное резонансное поглощение теплового излучения.

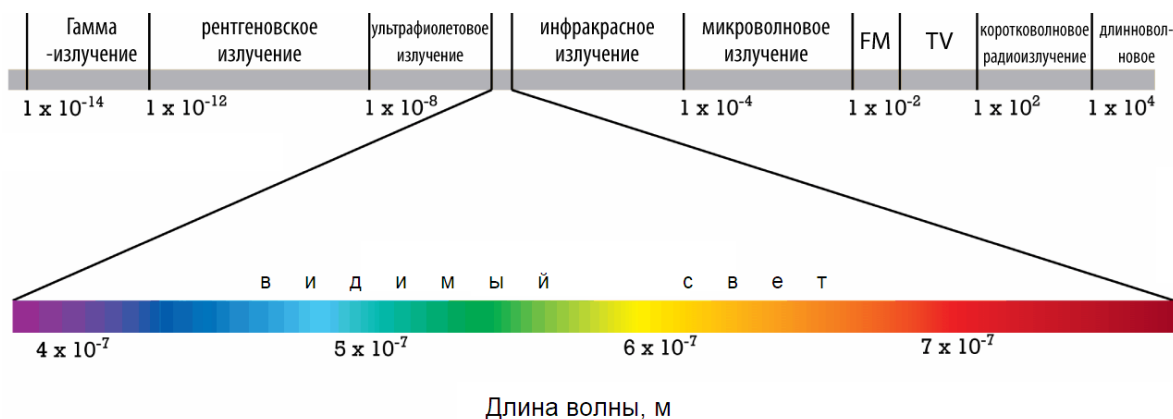

Рис.1. Длина волны разных типов электромагнитного излучения

Мощным естественным источником инфракрасного тепла является Солнце. Именно в инфракрасном диапазоне Солнце излучает 50% своей энергии. От 70 до 80% энергии в виде тепла излучают лампы накаливания. Весьма мощным источником инфракрасного излучения является угольная электрическая дуга с температурой около 1000 С. Для лучевого обогрева помещений применяют спирали из нихромовой проволоки, с температурой нагрева более 800 С. Для лучшей направленности инфракрасного излучения такие нагреватели снабжаются отражателями.

Постановка задач. Все инфракрасные термометры для измерения используют физическое явление внутреннего излучения тел. Все тела имеют молекулы, которые движутся, если разогреты. От них же исходит излучение, которое и перехватывает датчик. Это излучение – один из видов электромагнитного излучения – инфракрасное.

Чем теплее объект, тем больше излучения (после определенного порога возможно излучение видимого света) [2]. Мониторинг состояния растений с помощью инфракрасного датчика - это эффективный способ оценки здоровья растений и оптимизации полива. Для решение этих проблем входят несколько задач: 1. Измерение температуры листьев растений.

2. Сравнение температуры с температурой окружающей среды для определения состояния растения. 3. Автоматизация полива на основе полученных данных.

Решение задач. Бесконтактный датчик температуры MLX90614. Это инфракрасный датчик с бесконтактным считыванием температуры, используется для дистанционного измерения температуры объекта, обрабатывая инфракрасное излучение от него. Датчик может считывать температуру как покоящихся, так и движущихся объектов (рис.2).

В корпусе объединены ИК детектор (MLX81101) и микросхема обработки сигнала (MLX90302). Благодаря применению маломощного усилителя, 17-битного АЦП и мощного DSP процессора датчики имеют высокую точность и разрешение.

Результатом измерений является усредненная температура всех объектов, попадающих в рабочую область датчика. Точность стандартных моделей составляет -0.5°C , а точность моделей для медицинского применения (MLX90614ESF-DCI) доходит до 0.2°C .

Рис.2. Инфракрасный датчик MLX90614

Технические характеристики	
Сенсор	MLX90614
Напряжение питания	3-5 В
Протокол	I2C
Измеряемая температура	от -70 до 380°C
Измерение собственной температуры	$-40 + 125^{\circ}\text{C}$
Точность измерения	0.5°C
Потребление тока	2 мА в активном режиме, 2.5 мА в режиме настройки.

Термометр MLX90614 - бесконтактный инфракрасный термометр с диапазоном измерения от -70 до 380 градусов Цельсия. Возможно также измерение собственной температуры (от -40 до 125 градусов).

Термометр управляется и выдаёт показания по интерфейсу, совместимому с IIC и SMBus (разрешение – 0.02 градуса). Возможна настройка на постоянную выдачу ШИМ-сигнала по линии SDA, пропорционального показаниям (10 бит, шаг – 0.14 градуса) (рис.3).

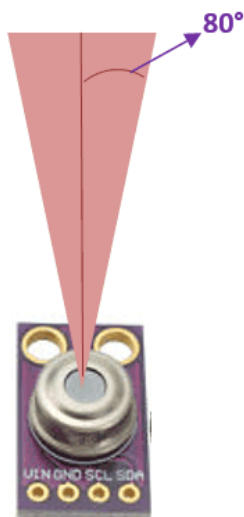

Рис.3. Радиус обхвата инфракрасного датчика MLX90614

Потребление модуля – 2 мА в активном режиме, 2.5 мА в режиме настройки.

Каждый датчик имеет I2C адрес по умолчанию $0x5A$, но очень может быть изменен, это является одним из главных преимуществ датчика.

Посредством конфигурации адреса можно добавлять до 127 датчиков к одной шине и получать широкую температурную карту. ШИМ выход конфигурируется поверх SMBus, его тяжело использовать с микроконтроллером, но очень удобен для использования датчика для прямого управления реле или другим устройством срабатывания.

ШИМ сигнал может быть легко настроен на любой требуемый диапазон посредством изменения содержания двух EEPROM ячеек [3]. ШИМ выход также может быть настроен как термореле в приложениях, где датчик используется как термостат или сигнализатор пороговой температуры (рис.4).

Пороги срабатывания настраиваются пользователем программным методом [4].

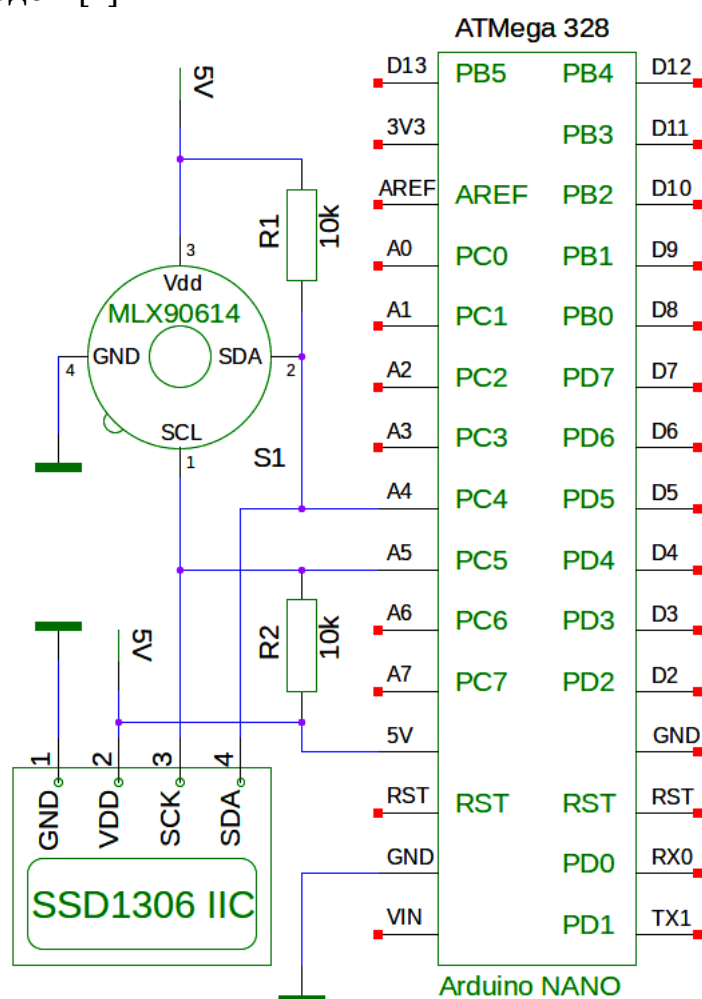

Рис. 4. Принципиальная схема подключения инфракрасного датчика MLX90614

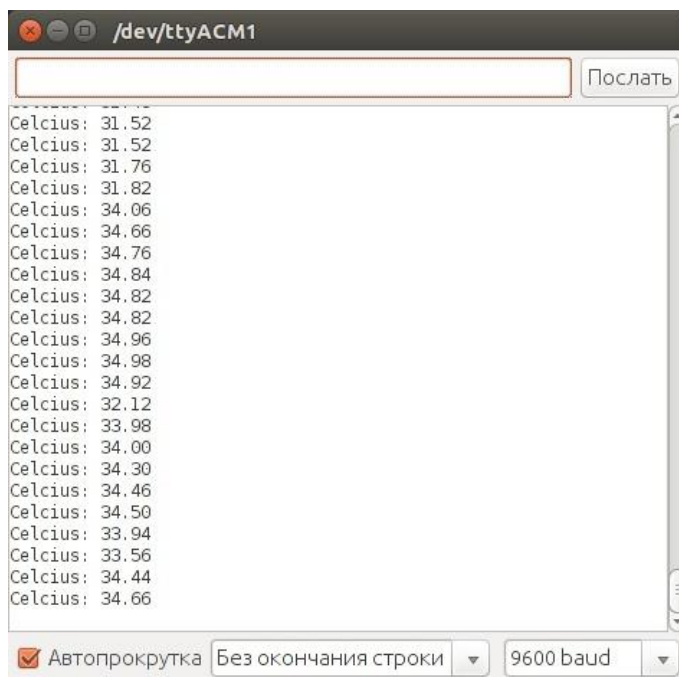

Рис. 5. Интерфейс программы работы инфракрасного датчик MLX90614
Код на языке программирования C++

```
#include <Wire.h>
#include <Adafruit_MLX90614.h>
#include <DHT.h>
#define DHTPIN 2
#define DHTTYPE DHT22
#define RELAY_PIN 8
Adafruit_MLX90614 mlx = Adafruit_MLX90614();
DHT dht(DHTPIN, DHTTYPE);
void setup() {
  Serial.begin(9600);
  mlx.begin();
  dht.begin();
  pinMode(RELAY_PIN, OUTPUT);
  digitalWrite(RELAY_PIN, LOW);
}
void loop() {
  double plantTemp = mlx.readObjectTempC();
  float airTemp = dht.readTemperature();
  float humidity = dht.readHumidity();
  if (isnan(airTemp) || isnan(humidity)) {
    Serial.println("Ошибка считывания с DHT!");
    return;
  }
  Serial.print("Температура листа: ");
  Serial.print(plantTemp);
  Serial.print(" °C, Температура воздуха: ");
  Serial.print(airTemp);
  Serial.print(" °C, Влажность: ");
  Serial.print(humidity);
```



```
Serial.println(" %");  
if (plantTemp > airTemp + 5) {  
  Serial.println("Полив: Включение насоса");  
  digitalWrite(RELAY_PIN, HIGH);  
  delay(10000);  
  digitalWrite(RELAY_PIN, LOW);  
}  
delay(5000);  
}
```

Код использует 14246 байт (46%) памяти устройства. Всего доступно 30720 байт (рис.5.). Глобальные переменные используют 341 байт (16%) динамической памяти, оставляя 1707 байт для локальных переменных. Максимум: 2048 байт. Решение любой задачи на ЭВМ необходимо разбить на следующие этапы: разработка алгоритма решения задачи, составление программы решения задачи на алгоритмическом языке, ввод программы в ЭВМ, отладка программы (исправление ошибок), выполнение программы на ПК, анализ полученных результатов (рис.6.).

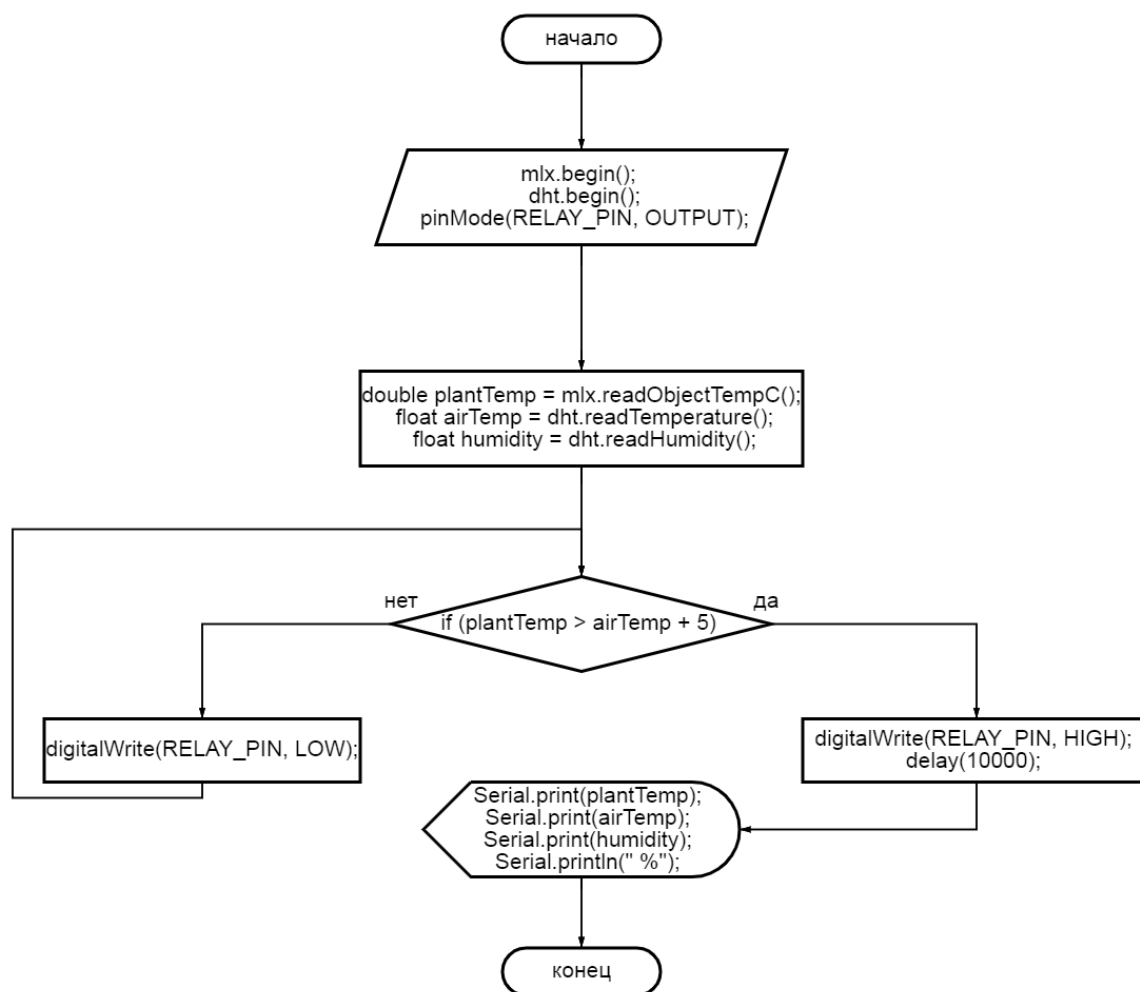

Рис.6. Блок-алгоритм управления объекта.

Разработка алгоритма решения задачи – это разбиение задачи на последовательно выполняемые этапы, причем результаты выполнения предыдущих этапов могут использоваться при выполнении последующих.

При этом должны быть четко указаны как содержание каждого этапа, так и порядок выполнения этапов.

Отдельный этап алгоритма представляет собой либо другую, более простую задачу, алгоритм решения которой известен (разработан заранее), либо должен быть достаточно простым и понятным без пояснений. И для данной объект управление создана схема, код управления и алгоритм управления.

Вывод. Инфракрасное излучение играет значительную роль в различных областях науки и техники благодаря своим уникальным свойствам. Понимание законов, описывающих ИК-излучение, позволяет эффективно применять его в медицине и промышленности.

Была создана код управления и блок-алгоритм управления для работы инфракрасного датчик MLX90614. В результате чего можно видеть мониторинг состояния растений с помощью инфракрасного датчика — это эффективный способ оценки здоровья растений и оптимизации полива. Били решены несколько вопросов:

1. Измерение температуры листьев растений.
2. Сравнение температуры с температурой окружающей среды для определения состояния растения.
3. Автоматизация полива на основе полученных данных.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Планк, М. «Краткий курс теории термодинамики». М.: Наука, 1985.
2. Гельфанд, И. М. «Классическая теория излучения». М.: Издательство МГУ, 2002.
3. Хейл, Дж. «Инфракрасная термография: методы и приложения». Нью-Йорк: Wiley, 2010.
4. Гидденс, Э. «Спектроскопия и её применение в медицине». Лондон: Springer, 2015.

WAYS TO INCREASE STATE SUPPORT IN THE MODERNISATION OF THE NATIONAL BANKING SYSTEM

Frunzeeva Xurliman Anvarbekovna

1st year of Master's degree Tashkent State University of Economics (Tashkent, Republic of Uzbekistan) +998902633868

Abstract: *The following study has considered and analysed the aforementioned issues in the context of the existing difficulties in attracting investments in the country and the need to modernise the financial model of investment activity, ensuring its close integration with the banking sector.*

Keywords: *Financing, investment, banking infrastructure, capital, investors.*

INTRODUCTION

The financing of investment activity is a combination of market mechanisms operating at the micro level and instruments of state regulation at the macroeconomic level.

For example, the world has a dynamic of investment in the improvement of the world's infrastructure and we should also be developing at this pace (Table 1).

Areas	2018	2025	2030	2035	2040
World Wide	2,6	2,9	3,2	3,5	3,7
These include the following					
Asia	1,5	1,7	1,9	2,1	2,3
North and South America	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6
Europe	0,5	0,5	0,5	0,6	0,6
Africa	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2

Methods: Within the contemporary investment financing system of our nation, it is this author's opinion that priority should be given to institutional investors on account of their experience in the effective management of funds and their capacity to make informed decisions on the feasibility of investments. Their participation has the potential to contribute to the enhancement of corporate governance, including the appointment of independent directors. In addition, they possess the expertise to identify the most promising areas for capital allocation, thereby enhancing performance and generating additional returns. The process of financing investment activities is typically comprised of the following steps:

The development of financial infrastructure and the range of financial services is of paramount importance. The determination of areas and objects for investment is also crucial. The selection of sources and methods of financing is a vital step in the process, as is the formulation of objectives, principles and conditions of financing.

The modern methods of investment efficiency assessment developed in Uzbekistan are based on generally accepted international standards. These include:

- Constant revision and adaptation of projects;

- Comparison of different project options on the basis of unified criteria;
 - Estimation of investment payback periods based on projected cash flows;
 - Taking into account the time factor and seeking to maximise returns;
- Selection of the optimal discount rate.

• Analysis of the interests of various project participants and their potential incompatibility;

- Evaluation of the key consequences of project implementation;
- Contrasting 'with project' and 'without project' scenarios;
- Multi-stage risk and potential assessment;
- Accounting for inflation;
- Uncertainty and risk assessment;
- Consideration of working capital requirements.

In the context of the development of Uzbekistan's banking infrastructure, particular emphasis is placed on the popularisation of banking services, the promotion of competition in the payment sphere, and the introduction of contemporary payment systems. [4, 5]

In accordance with the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 4947 dated 7 February 2017 'On the Strategy of Actions for Further Development of the Republic of Uzbekistan', the key task is to reform the banking system based on the development of the financial market, increase the share of non-cash settlements, expand the range of banking services and attract savings of the population to deposits. [1]

The legislative and regulatory framework, encompassing the Law of the Republic of Uzbekistan No. ZRU-578 dated 19 September 2019 'On payments and payment systems', Presidential Decree No. UP-5296 dated 9 January 2018 'On radical improvement of the Central Bank of the Republic of Uzbekistan', and No. PP-3620 dated 23.03.2018 'On additional measures to increase the popularity of banking services', Resolution No. PP-3832 dated 3 March 2018 'On measures to develop the digital economy in the Republic of Uzbekistan' and others, in conjunction with the activities of the banking system, contribute to the implementation of the tasks related to the development of the banking infrastructure.

Results and Discussion: In developed countries, the development of banking infrastructure is directly related to the increase in the customer base and the attractiveness of banking services.

In the contemporary context of Uzbekistan, the establishment of a novel system to govern investment initiatives assumes paramount importance. The capital attraction of foreign investors is predominantly influenced by the risk level inherent in a particular nation, particularly in the context of developing countries. It is therefore critical for potential investors to be aware of this level of risk or uncertainty, as tools can be applied at any stage of a project to assess its performance. Even low-risk

countries, such as Norway, the UK and Denmark, utilise appraisal mechanisms for large investment projects at both national and sectoral levels. [2]

The introduction of a system of this kind in Uzbekistan, which is designed to take into account the interests of foreign investors and to allow for a comprehensive assessment of investments in terms of timing, volume, risks and other aspects of project implementation, has the potential to engender mutual benefits. [3]

Monitoring enables the tracking of project progress at each stage in accordance with its goals and objectives, as well as the identification of potential problems. The introduction of such a monitoring system will, it is hypothesised, serve to strengthen the investment climate in Uzbekistan by increasing the transparency, efficiency and sustainability of the projects being implemented.

Conclusion: The following recommendations are posited on the basis of the analysis for the purposes of stimulating investment activity in Uzbekistan and enhancing the banking system:

1. It is necessary to take decisive measures to restructure inefficient and unprofitable enterprises in the regions, accelerate their financial recovery or simplify bankruptcy procedures. Furthermore, there is a need to enhance the role of banks and credit organisations in the field of investment financing. Furthermore, it is recommended that banks and credit organisations endeavour to reduce the cost of investment resources to below the market average.

2. The insufficient development of investment infrastructure, the neglect of operating costs when assessing the efficiency of projects and non-compliance with the established requirements for investment proposals and feasibility studies (FS) by entrepreneurs require the strengthening of the role of banks, investment funds, insurance and leasing companies in the implementation of projects.

It is imperative to provide continuous practical support to commercial banks, regional branches of the Chamber of Commerce and Industry, and other local governments, while also expanding opportunities for the sale of state shares to foreign investors.

This will enhance the efficiency of state-owned enterprises and foster a competitive environment. Concurrently, measures should be taken to minimise state management and control.

REFERENCES:

1. Uzbekistan Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi «Uzbekistan Respublikasini yanada rivojlantirish buyicha Xarakatlar strategiyasi tug'risida»gi Farmoni. - T.: Uzbekistan Respublikasi konun xujjatlari to'plami, № 6, 2017 yil 13 fevral'.

2. Kh, O. N., Kh, T. N., & Sh, R. L. (2022). Main directions of development of the digital economy in the New Uzbekistan. International journal of Social science & Interdisciplinary research. 11. 129-135.

3. Kengesbayevich, R. M. (2025). ETHNOCULTURAL ASPECTS OF VALUE ORIENTATIONS. AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING, 3(1), 40-43.

4. Olimova, N. H. (2019). The role of free economic zones in developing countries and analysis of attracted investments in their economic development. Trends in the development of world trade in the XXI century, 349-354.

5. Olimova, N., Teshabaev, O., & Usmonaliev, I. (2022). Possibilities of choosing the strategy of anti-crisis and competitive management based on the own economic potential of the enterprise. International journal of Social science & Interdisciplinary research. 11, 179-182.

TASODIFIY HODISALAR, ULARNING KLASSIFIKATSIYASI.

Rustamov Bilol

*Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Oliy matematika kafedrası
o'qituvchi Rustamovb374@gmail.com*

Baltabayeva Saida

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Mamasaxatova Go'zal

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: *Bu mavzu tasodifiy hodisalarning mohiyatini o'rganish va ularni tartibga solish orqali real hayotdagi noaniqliklarni matematik jihatdan tushunishga imkon beradi.*

Kalit so'z: *Tasodifiy hodisa, elementar hodisa, elementar hodisalar fazosi, muqarrar hodisa, hodisa ustida amallar, tasodifiy hodisalar, hodisalar algebrasi, ehtimollikning statistik ta'rifi, ehtimollikning klassik tarifi.*

Ключевое слово: *Эта тема позволяет изучить сущность случайных событий и упорядочить их, чтобы математически понять неопределенности реальной жизни.*

Keyword: *This topic allows studying the essence of random events and organizing them to mathematically understand the uncertainties of real life.*

Dastlab ehtimollar nazariyasining asosiy tushunchalaridan biri „tasodifiy hodisa“ tushunchasini keltiramiz. Natijasini oldindan aytib bo'lmaydigan tajriba o'tkazilayotgan bo'lsin. Bunday tajribalar ehtimollar nazariyasida tasodifiy deb ataladi.

✓ Tasodifiy hodisa(yoki hodisa) deb, tasodifiy tajriba natijasida ro'y berishi oldindan aniq bo'lmagan hodisaga aytiladi.

Hodisalar, odatda, lotin alifbosining bosh harflari A, B, C, ...lar bilan belgilanadi.

✓ Tajribaning har qanday natijasi elementar hodisa deyiladi va ω orqali belgilanadi.

✓ Tajribaning natijasida ro'y berishi mumkin bo'lgan barcha elementar hodisalar to'plami elementar hodisalar fazosi deyiladi Ω orqalibelgilanadi.[1-3].

1-misol. Tajriba nomerlangan kub(o'yin soqqasi)ni tashlashdan iborat bo'lsin. U holda tajriba 6 ta elementar hodisadan hodisalar $\omega_1, \omega_2, \omega_3, \omega_4, \omega_5, \omega_6$ lardan iborat bo'ladi.

ω_i hodisa tajriba natijasida i ($i = 1, 2, 3, 4, 5, 6$) ochko tushishini bildiradi. Bunda elementar hodisalar fazosi: $\Omega = \{1, 2, 3, 4, 5, 6\}$.

✓ Tajriba natijasida albatta ro'y beradigan hodisaga muqarrar hodisa deyiladi.

Elementar hodisalar fazosi muqarrar hodisaga misol bo'la oladi.

Aksincha, umuman ro'y bermaydigan hodisaga mumkin bo'lmagan hodisa deyiladi va u $\emptyset$ orqali belgilanadi.

1-misolda keltirilgan tajriba uchun quyidagi hodisalarni kiritamiz:

$A = \{5 \text{ raqam tushishi}\};$

$B = \{\text{juft raqam tushishi}\};$

$C = \{7 \text{ raqam tushishi}\};$

$D = \{\text{butun raqam tushishi}\};$

Bu yerda A va B hodisalar tasodifiy, C hodisa mumkin bo'lmagan va D hodisa muqarrar hodisalar bo'ladi.[3-6].

Hodisalar ustida amallar

Tasodifiy hodisalar orasidagi munosabatlarni keltiramiz:

✓ A va B hodisalar yig'indisi deb, A va B hodisalarining kamida bittasi(ya'ni yoki A , yoki B , yoki A va B birgalikda) ro'y berishidan iborat $C = A \cup B$ ($C = A + B$) hodisaga aytiladi.

A va B hodisalar ko'paytmasi deb, A va B hodisalar ikkilasi ham(ya'ni A va B birgalikda)ro'y berishidan iborat $C = A \cap B$ ($C = A \cdot B$)hodisaga aytiladi.

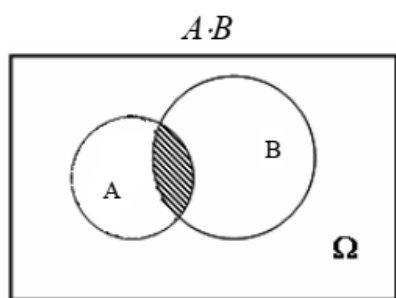
A hodisadan B hodisaning ayirmasi deb, A hodisa ro'y berib, B hodisa ro'y bermasligidan iborat $C = A \setminus B$ ($C = A - B$) hodisaga aytiladi.

✓ A hodisaga qarama qarshi $\bar{A}$ hodisa faqat va faqat A hodisa ro'y bermaganda ro'y beradi(ya'ni $\bar{A}$ hodisa A hodisa ro'y bermaganda ro'y beradi). $\bar{A}$ ni A uchun teskari hodisa deb ham ataladi.

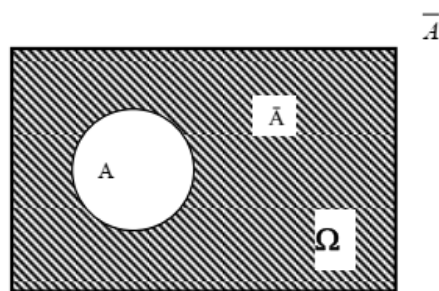
✓ Agar A hodisa ro'y berishidan B hodisaning ham ro'y berishi kelib chiqsa, A hodisa B hodisani ergashtiradi deyiladi va $A \subseteq B$ ko'rinishda yoziladi.

✓ Agar $A \subseteq B$ va $B \subseteq A$ bo'lsa, u holda A va B hodisalar teng (teng kuchli) hodisalar deyiladi va $A = B$ ko'rinishda yoziladi.

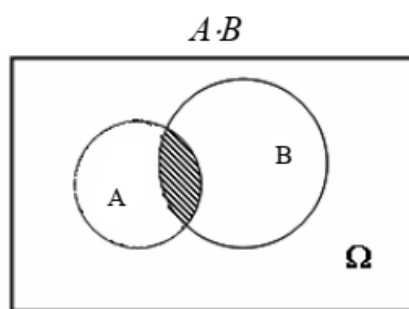
Hodisalar va ular ustidagi amallarni Eyler-Venn diarammalari yordamida tushuntirish(tasavvur qilish) qulay. Hodisalar ustidagi amallarni 1-5 rasmlardagi shakllar kabi tasvirlash mumkin .[7-10].

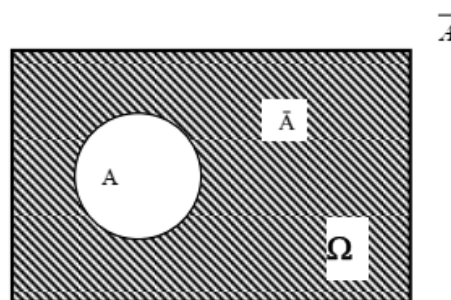
3-rasm.

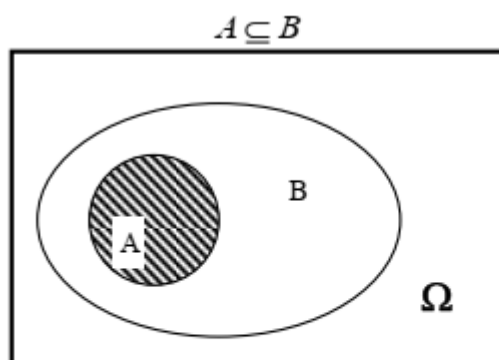
4-rasm.

3-rasm.

4-rasm.

5-rasm.

Hodisalar ustidagi amallar quyidagi xossalarga ega:

- $A+B=B+A$, $A \cdot B=B \cdot A$;
- $(A+B) \cdot C=A \cdot C+B \cdot C$;
- $(A+B)+C=A+(B+C)$, $(A \cdot B) \cdot C=A \cdot (B \cdot C)$;
- $A+A=A$, $A \cdot A=A$;
- $A+\Omega=\Omega$, $A \cdot \Omega=A$, $A+\emptyset=A$, $A \cdot \emptyset=\emptyset$;
- $A+\bar{A}=\Omega$, $A \cdot \bar{A}=\emptyset$;
- $\bar{\emptyset}=\Omega$, $\bar{\Omega}=\emptyset$, $\bar{\bar{A}}=A$;
- $A-B=A \cdot \bar{B}$;
- $\overline{A+B}=\bar{A} \cdot \bar{B}$ va $\overline{A \cdot B}=\bar{A}+\bar{B}$ - de Morgan ikkilamchilik prinsipi.

Tasodifiy hodisalar. Hodisalar algebrasi

Ehtimollar nazariyasining asosiy tushunchalarini keltiramiz.

Natijasi tasodifiy bo'lgan biror tajriba o'tkazilayotgan bo'lsin. Ω -tajriba natijasida ro'y berishi mumkin bo'lgan barcha elementar hodisalar to'plami elementar hodisalar fazosi deyiladi; tajribaning natijasi ω esa elementar hodisa deyiladi

Agar Ω chekli yoki sanoqli to'plam bo'lsa (ya'ni elementlarini natural sonlar yordamida nomerlash mumkin bo'lsa), u holda uning ixtiyoriy qism to'plami A tasodifiy hodisa (yoki hodisa) deyiladi: $A \subseteq \Omega$.

Ω to'plamdagi A qism to'lamga tegishli elementar hodisalar A hodisaga qulaylik yaratuvchi hodisalar deyiladi.

Ω to'plam muqarrar hodisa deyiladi. $\emptyset$ -bo'sh to'plam mumkin bo'lmagan hodisa deyiladi.

$S - \Omega$ ning qism to'plamlaridan tashkil topgan Sistema bo'lsin.

Agar

1. $\emptyset \in S, \Omega \in S$;

2. $A \in S$ munosabatdan $\bar{A} \in S$ kelib chiqsa;

3. $A \in S$ va $B \in S$ munosabatdan $A+B \in S$ kelib chiqsa S Sistema algebra tashkil etadi deyiladi.[11-14].

Ehtimollikning statistik ta'rifi

A hodisa n ta bog'liqsiz tajribalarda n_a marta ro'y bersin. n_a

son A hodisaning chastotasi, $\frac{n_a}{n}$ munosabat esa A hodisaning nisbiy chastotasi deyiladi.

Nisbiy chastotaning statistik turg'unlik xossasi deb ataluvchi xossasi mavjud, ya'ni tajribalar soni oshishi bilan nisbiy chastotasi ma'lum qonuniyatga ega bo'ladi va biror son atrofida tebranib turadi.

Agar tajribalar soni yetarlicha ko'p bo'lsa va shu tajribalarda biror A hodisaning nisbiy chastotasi biror o'zgarmas son atrofida tebransa, bu songa A hodisaning statistik ehtimolligi deyiladi.

A hodisaning ehtimolligi $P(A)$ simvol bilan belgilanadi.

Statistik ehtimollik quyidagi xossalarga ega:

1. $0 \leq P(A) \leq 1$;

2. $P(\emptyset) = 0$;

3. $P(\Omega) = 1$;

4. $A \cdot B = \emptyset$ bo'lsa, u holda $P(A+B) = P(A) + P(B)$

Isbot: 1) Ixtiyoriy A hodisaning chastotasi uchun $0 \leq n_a \leq n \Rightarrow 0 \leq \frac{n_a}{n} \leq 1$.

Yetarlicha katta n lar uchun $\frac{n_a}{n} \approx P(A)$ bo'lgani uchun $0 \leq P(A) \leq 1$ bo'ladi.

2) Mumkin bo'lmagan hodisa uchun $n_a = 0$.

3) Muqarrar hodisaning chastotasi $n_a = n$.

4) Agar $A \cdot B = \emptyset$ bo'lsa, u holda n_{A+B} va $P(A+B) \approx \frac{n_{A+B}}{n} = \frac{n_A + n_B}{n} = \frac{n_A}{n} + \frac{n_B}{n} \approx P(A) + P(B)$. [15-20].

Ehtimollikning klassik ta'rifi

Ω chekli n ta teng imkoniyatli elementar hodisalardan tashkil topgan bo'lsin.

A hodisaning ehtimolligi deb, A hodisaga qulaylik yaratuvchi elementar hodisalar soni k ning tajribadagi barcha elementar hodisalar soni n ga nisbatiga aytiladi.

$$P(A) = \frac{N(A)}{N(\Omega)} = \frac{k}{n}$$

1.Masala:O'yin kubigi bir marta tashlangan bo'lsa, juft ochko tushish ehtimolligini toping.

Yechish: B juft ochko tushish hodisasi bo'lsin. Elementar hodisalar fazosi oltita teng imkoniyatli hodisadan iborat, ya'ni $\Omega = \{A_1, A_2, A_3, A_4, A_5, A_6\}$. Bu yerda $A_i - \{i \text{ raqami tushish hodisasi}\}$. U holda B ga mos elementar hodisalar uch a $- A_2, A_4, A_6$. Ehtimollikning klassik ta'rifiga asosan $P(A) = \frac{k}{n} = \frac{3}{6} = 0.5$

Javob: $P(A) = 0.5$. [20-23].

ADABIYOTLAR:

1. "Extimollar nazariyasi va matematik statistika" o'quv qo'llanma A.A, Abdushukurov, T.M. Zuparov, Tafakkur bo'stoni" 2015.
2. V.E. Gumurman Ehtimollar nazariyasi va matematik statistikadan masalalar yechishga doir qo'llanma. Toshkent - „O'qituvchi“ - 1980
3. Rustamov Bilol, Baltabayeva Said, Choriyeva Munira, Normo'minova Charos. "EMPIRICAL DISTRIBUTION AND THE GLIVENKO-CANTELLI THEOREM" International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers 376-379-bet
4. Rustamov Bilol, Baltabayeva Said, Choriyeva Munira, Normo'minova Charos "Diskret tasodifiy miqdorning sonli xarakteristikalar" "O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar" 20-fevral 2025- yil 37-son (292-297).
5. B.M. Rustamov. J.U. To'raxonov. Kasodlik ehtimolligining aniq hisobiga doir misol. Образование наука и инновационные идеи в мире 35(2) 172-175.
6. Abdurashidov Nuriddin, Tog'ayev Turdimurod, Rustamov Bilol, Eshtemirov Eshtemir "Equation of the Result of Second-Order Surfaces" EXCELLENCIA: INTERNATIONAL MULTI-DISCIPLINARY JOURNAL OF EDUCATION. <https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje>
7. Abdurashidov Nuriddin G., Iyoziddin o'g'li, Tog'ayev Turdimurod Xurram o'g'li, Rustamov Bilol Muxbiddinovich. "Laplas tenglamasining fundamental yechimi". "So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi" Ilmiy-uslubiy jurnali. 13-iyun 2024- yil 7-jild 6-son (33-37).
8. B.M. Rustamov, N.G'. Abdurashidov, Sh. Ashirov, A. Saitniyozov. " " International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers 369-372-bet 22-02-2025.
9. B.M. Rustamov. J.U. To'raxonov. Kasodlik ehtimolligining aniq hisobiga doir misol. Образование наука и инновационные идеи в мире 35(2) 172-175
10. B.M. Rustamov. Sug'urta kompaniyasi kasodligining dinamik modellari Значение цифровизации и искусственного интеллекта в устойчивом развитии. Международная совместная научно-практическая конференция 15.03.2024-у 273-bet
11. Abdurashidov Nuriddin, Tog'ayev Turdimurod, Rustamov Bilol, Eshtemirov Eshtemir "Equation of the Result of Second-Order Surfaces"

EXCELLENCIA: INTERNATIONAL MULTI-DISCIPLINARY JOURNAL OF EDUCATION
<https://multijournals.org/index.php/excellencia-imje>

12. Symmetric Leibniz algebras and their properties Abdurashidov N., Tog'ayev T., Rustamov B., Eshtemirov E. "Zamonaviy analiz va matematik fizika masalalari 320-bet.

13. Abdurashidov N.G', Simmetrik Li va Leybnits algebralari va ularning xossalari. "O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR" APREL 2022. (7), 62-63.

14. Eshtemirov Eshtemir Salim o'g'li, Abdurashidov Nuriddin G'iyoziddin o'g'li. VEYL-TITCHMARSH FUNKSIYASI VA SPEKTRAL FUNKSIYA ORASIDAGI MUNOSABAT. "O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR" 20-iyun 2023-yil 20-son (870-875).

15. Abdurashidov N. G', Eshtemirov E. S. SIMMETRIK LEYBNITS ALGEBRALARI VA ULARNING XOSSALARI. << Matematik modellashirish va axborot texnologiyalarining dolzarb masalalari >> xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. Nukus 2-3-may 2023-yil 1-Tom.

16. Abdurashidov Nuriddin G'iyoziddin o'g'li, Tog'ayev Turdimurod Xurram o'g'li, Rustamov Bilol Muxbiddinovich. "Laplas tenglamasining fundamental yechimi". "So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi" Ilmiy-uslubiy jurnali. 13-iyun 2024-yil 7-jild 6-son (33-37).

17. Abdurashidov Nuriddin, Toshtemirova Sarvara, Yo'ldoshev Husan. Laplas teoremasi yordamida 4-tartibli determinantni hisoblash. "O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR" 20-fevral 2024-yil 27-son (163-166).

18. Abdurashidov Nuriddin, O'ktamova Nigora, Ahmadova Sevinch. "Geometriya masalalarini yechishda vektorlarning ba'zi bir tadbiqlari". "Pedagog" respublika ilmiy jurnali. 15-mart 2024-yil 7-tom 3-son (61-66).

19. Abdurashidov Nuriddin, Tog'ayev Turdimurod, Eshtemirov Eshtemir, Toshtemirova Sarvara. Laplas teoremasi yordamida 5-tartibli determinantni hisoblash. "O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR" 20-dekabr 2024-yil 35-son (343-347)

20. Abdurashidov N. G', Eshtemirov E. S. "Matematik modellarning tibbiyot sohasidagi ba'zi qo'llanilishi". <Raqamli texnologiyalarning yangi O'zbekiston rivojiga ta'siri> Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. 21-iyun 2023-yil. (142-248).

21. Abdurashidov Nuriddin, Saytniyozov Adham, Toshtemirova Sarvara, Jo'rayeva Sevinch. "Matrissa rangi yordamida tekisliklar orasidagi vaziyatni aniqlash". <O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR> 20-fevral 2025-yil 37-son (315-320).

22. Rustamov Bilol, Baltabayeva Saida, Choriyeva Munira, Normo'minova Charos" Diskret tasodifiy miqdorning sonli xarakteristikalari". <O'ZBEKISTONDA

FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR> 20-fevral 2025-yil 37-son (292-297).

23. B.M.Rustamov, N.G'.Abdurashidov, Sh.Ashurov, A.Saitniyozov. "To find the distance between two parallel planes" International Journal of Education, Social Science & Humanities. Finland Academic Research Science Publishers 369-372-bet 22-02-2025.

MOSHNING TURLI NAVLARINING UNIB CHIQISHIGA TURLI DARAJADAGI SHO'RLANISHLAR TA'SIRI

Ro'zmetova Z. Sh

*Biologiya mutaxassisligi magistranti, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch
davlat universiteti, Urganch*

Babadjanova N. M

*O'simlikshunoslik ixtisosligi bo'yicha tayanch doktorant, Abu Rayhon Beruniy
nomidagi Urganch davlat universiteti, Urganch*

Djumaniyazova Y. A

*Biologiya kafedrası dotsenti, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat
universiteti, Urganch*

Ro'zmetova M. X

*Texnologik ta'lim kafedrası st.o'qituvchisi, Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch
davlat universiteti, Urganch*

Annotatsiya: Mosh odatda 2-5 kun ichida unib chiqadi, ammo uning unib chiqish va rivojlanishiga turlicha omillar ta'sir qilishi mumkin [6]. Buni bilgan holda biz unib chiqish davrida sho'rlanish konsentratsiyasi oshishi mosh urug'i unuvchanligiga qanday ta'sir qilishini o'rganishni maqsad qildik. Ushbu maqolada laboratoriya sharoitida moshning "Durdona", "Radost" va "Qahrabo" navlariga uch xil takrorlanishda bir xil miqdordan turli xil konsentratsiyali: nazorat, 30mM va 60mM, eritmalar ta'siri o'rganildi. Tadqiqot tahlili natijalariga ko'ra urug' unuvchanligi, poya uzunligi, unib chiqish energiya indexi kabi belgilar Durdona navida eng yuqori ko'rsatkichni namoyon qildi, xuddi shu belgilarda va ildiz uzunligida eng past ko'rsatkich Radost naviga tegishli bo'ldi. Qahrabo navida eng yuqori ildiz uzunligi qayd qilindi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki sho'rlanish konsentratsiyasi qanchalik ortsa o'simlik rivojlanishidagi belgi va xususiyatlar shuncha kamayadi.

Kalit so'zlar: Durdona, Radost, Qahrabo, NaCl eritmasi, sho'rlanishga chidamlilik energiya indexi, unib chiqish foizi

KIRISH

Global miqyosda qishloq xo'jaligining mahsuldorligi abiotik va biotik omillar ta'siri natijasida kamayishi kuzatiladi. Qurg'oqchilik va sho'rlanish, qurg'oqchil mintaqalardagi eng ko'p tarqalgan abiotik stresslardandir. O'simliklarning abiotik stressga chidamlilik mexanizmlarini tushunish, stressga chidamli ekinlarni rivojlantirishga yordam beradi [8]. Yuqori sho'rlanish stressi bu eng og'ir ekologik stress bo'lib, u butun dunyo bo'ylab sug'oriladigan yerlarning kamida 20% ini, ekin yetishtirish uchun yaroqsiz holatga keltiradi. Sho'rlanish o'simliklardagi o'sishning qisqarishi kabi asosiy morfologik o'zgarishlarga ta'sir qiladi. Tuzlarning ko'pligi ildiz orqali suvning so'rilishini kechiktiradi bu esa osmotik ta'sir orqali o'sishni

sekinlashtiradi [9]. Bundan tashqari dukkaklilar ildiz tugunaklarida erkin azotni to'plash xususiyatiga egadir. Shuning uchun ham dukkaklilar tashqi azot manbalarini talab qilmaydilar. Biroq, dukkaklilar tuzga juda sezgir bo'lishadi. Odatda sho'rlanish dukkaklilarga ikki xil rejimda: osmotik stress va ion toksikligi, ko'rinishida ta'sir qiladi. Lekin ayniqsa dukkaklilar uchun uchunchi, rizobiya bilan tugunlarning kamayish usuli mavjud [3].

Nafaqat butun dunyoda balki yurtimizda ham aholi sonining ortishi ularni to'yimli ozuqa va oqsilga boy bo'lgan manbalar bilan ta'minlashni talab qiladi. Yuqori sho'rlangan tuproqlarga bardoshli bo'lgan sho'rga chidamli va qishloq xo'jaligidagi yerlardan qayta unumli foydalanish uchun muqobil o'simlik turlarini tanlab olish muhimdir.

Muhammad J. va Willem I. 2015 yil Medanon davlat universiteti matematika va tabiiy fanlar fakultetining eksperimental issiqxonasida besh kun davomida o'tkazgan tadqiqotida ham mosh urug'i unishiga sho'rlanish qay darajada o'z ta'sirini ko'rsatganini o'rganishgani. Bunda tadqiqotchi uch xil yorug'lik sharoitida turli xil foizdagi sho'rlanish darajasi qo'llagan, nazoratda unuvchanlik deyarli bir-biridan farq qilmaganini ko'rsakda, ammo sho'rlanish konsentratsiya ortishi bilan rivojlanish kamaya brogan. Ayniqsa, 5% dan keyin urug' unuvchanligi oxiriga yetmagani keltirib o'tilgan [10]. Bijoy M., Debashis K. va boshqalarining 2019-yildagi tadqiqot natijalariga ko'ra turli xil tuproq turlarida o'simliklarni o'sishini qo'llab-quvvatlash uchun tegishli kombinatsiyada organik o'g'itlar, pH, sho'rlanish kabi belgilarni qo'llash o'simliklarning o'sish tezligini va tuproq unumdorligini sezilarli darajada oshiradi [2]. Eritma konsentratsiyasining ortishi nafaqat urug' unishi va ko'chat rivojlanishiga balki poya uzunligi, ildiz uzunligi, dastlabki hamda quruq poya va ildiz vaznini, ildiz uzunligining poya uzunligiga nisbati, ko'chat kuchi indeksi kabi belgilarga ham ta'sir qiladi [5].

O'simlik urug'larining sog'lomligi o'simlikni yetishtirishda juda muhim o'rin tutadi. Chunki urug'lar o'simlikdagi kasalliklarni uzoq vaqtgacha saqlab turadi [4]. Hosil yetishtirishdagi katta yo'qotishni oldini olish uchun urug'lar ekilishidan avval maxsus (KMnO₄) eritmalar ta'sir etirilishi maqsadga muvofiqdir [11].

Materiallar va metodlar: Laboratoriya tajribasi Urganch Davlat Universiteti Biologiya kafedrasi laboratoriyasida o'tkazildi. Tajriba uchun tanlangan manbalar: nazorat, ikkita sho'rlanish darajasi (nazorat, 30mM va 60mM NaCl eritmaları) va moshning uch xil navi: "Radost", "Qahrabo" va "Durdona".

Labaratoriya tajribasi uchun tanlab olingan moshning nav urug'lari dastlab 15 daqiqa davomida 1% li KMnO₄ (1gr KMnO₄ + 100ml distillangan suv) eritmasida va keyin esa 3 marta distillangan suv bilan yuvildi. Urug'lar bir kun davomida undirildi va olingan urug'lar to'rt qatlamli filtr qog'oz bilan qoplangan petri idishchalariga har bir navdan 10 ta urug' joylandi. Bu urug'larga oldindan tayyorlab olingan 3 xil eritmalar solindi (nazorat, 30mM hamda 60mM ko'rsatkichda tayyorlangan tuzli eritma, bunda 1000ml distillangan suvga mos ravishda 1.632gr (30mM) va 3.264gr (60mM) NaCl

o'lchab olindi) va nisbiy namligi 65% hamda harorati 25-27°C bo'lgan laboratoriyada saqlandi. Uch xil navga, ikki xil NaCl eritmasi hamda nazoratda uchta takrorlanishdan yigirma yettita petri idishlariga har kuni birinchi barg paydo bo'lguncha eritmalar solib borildi. O'n kundan keyin tajriba uchun tanlab olingan barcha variantarning natijalari olindi. Bunda unib chiqish foizi, idiz uzunligi, nihol uzunligi va urug'dan ungan ko'chat uzunligi, ildiz uzunligiga nihol uzunligi nisbati, ko'chat quvvati indexi kabi ko'rsatkichlar qayd qilindi.

Unib chiqish foizi: Unib chiqish ekishdan keyin har kuni qayd qilib borildi. Urug'larning unib chiqish foizi quyidagi formula yordamida aniqlandi [1].

$$\text{Unib chiqish foizi} = \frac{\text{Unib chiqqan urug'lar soni}}{\text{Umumiy ekilgan urug'lar soni}} \times 100$$

Ildiz uzunligi, nihol uzunligi va urug'dan ungan ko'chat uzunligi (IU, NU & UKU): Urug'dan ungan ko'chat ikkita qisimga ajraladi ya'ni nihol va ildiz ularning uzunligi alohida santimetrli o'lchov shkalasida o'lchab olinadi. Ko'chat uzunligi ildiz uzunligi va nihol uzunligining umumiy si sifatida qayt etiladi.

Ildiz uzunligi/nihol uzunligi: ko'chatdagi ildiz uzunligining ko'chat uzunligiga nisbati quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$\text{Ildiz va ko'chat uzunligi nisbati} = \frac{\text{Ildiz uzunligi}}{\text{Nihol uzunligi}}$$

Unib chiqish energiya indexi: ko'chatlar chidamliligi indexi quyidagi formulada namoyon bo'ladi (Iqbal and Rahmati, 1992):

$$\text{Unib chiqish energiya indexi} = (IU + NU) \times (\text{unib chiqish foizi})$$

Natija va muhokama: Sho'rlanish darajasining ortib borishi urug'larda unib chiqish foizini sezilarli darajada kamayib borganligini 1-jadvalda ko'rish mumkun.

1-jadval. Urug' unib chiqish foizi

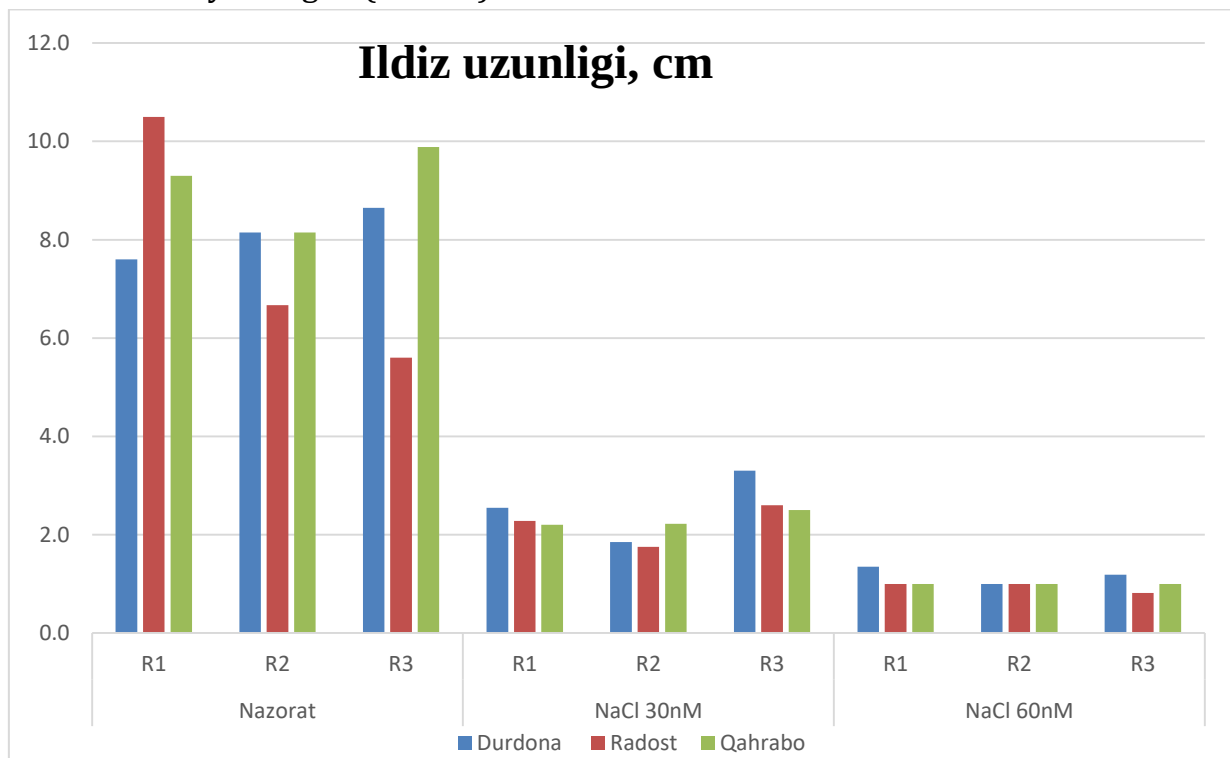
Varia ntlar	Takrorl anish	Durdona	Radost	Qahrabo
Nazo rat	R1	100%	100%	100%
	R2	100%	90%	100%
	R3	100%	100%	90%
NaCl 30mM	R1	100%	90%	100%
	R2	100%	80%	90%
	R3	100%	100%	100%
NaCl 60mM	R1	100%	80%	90%
	R2	90%	70%	80%
	R3	80%	80%	90%

Durdona navida unuvchanlik, nazorat hamda 30mM da 100% ni ko'rsatgan bo'lsa, eng kam unuvchanlik 60mM eritmada o'rtacha 90% ni tashkil qildi. Radostning nazoratida o'rtacha ko'rsatkich 97% ni, 30mMda 90%ni, 60mMda esa eng kam ko'rsatkich 77% ni tashkil qilgan. Qahrabo navida nazorat va 30mM eritmada 97%

unuvchanlik qayd qilingan, 60mMda esa 87% ga teng bo'ldi. O'rganilgan navlar ichida Radost navida 60mM eritmada eng kam unuvchanlik 77% aniqlandi.

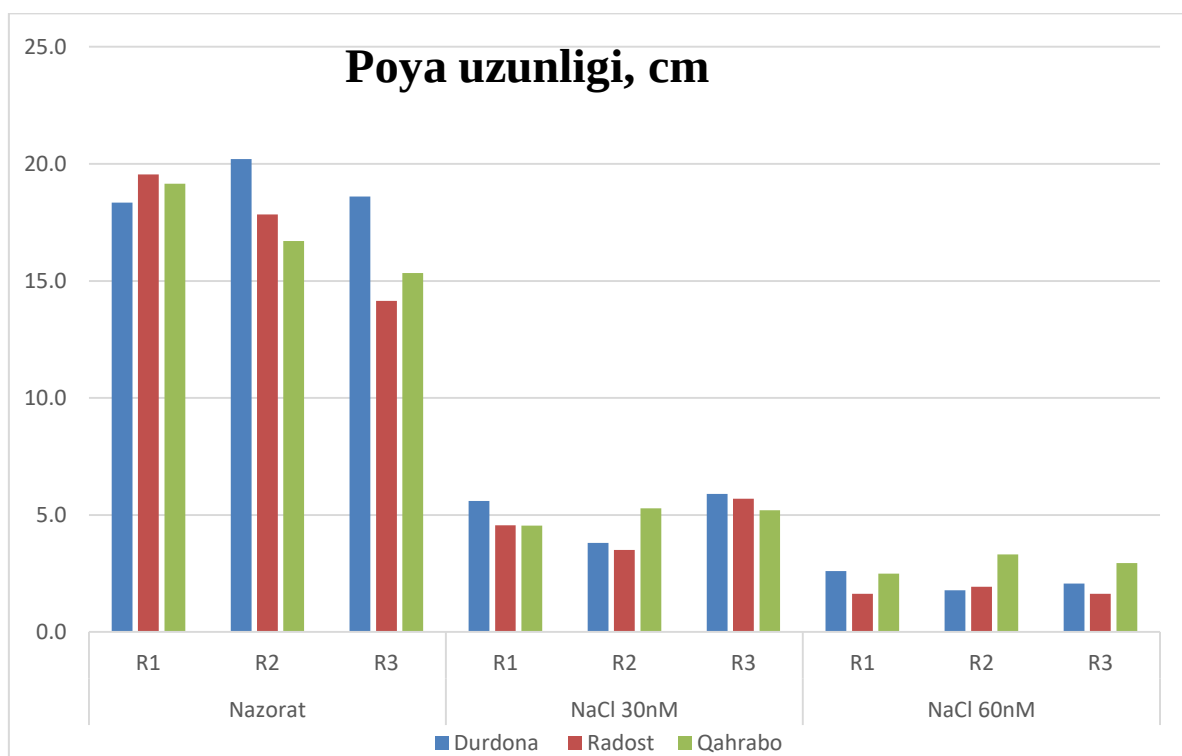
Tajribaning 10 kunida aniqlangan ildiz uzunligi eritma konsentratsiyasi oshib borishi bilan kamaya borgan (rasm 1).

Rasm 1. Sho'rlanish ta'sirida turli navlarda ildiz uzunligining o'zgarishi

Durdona navining nazoratida o'rtacha ildiz uzunligi 8,13smni tashkil qildi va sho'rlanish darajasi ortishi bilan ildiz uzunligi kamaya borganligi aniqlandi. 30mM eritmada bu ko'rsatkich 3,17 martaga kamayib 2,6sm ni tashkil qilgan bo'lsa, 60mM eritmada esa bu ko'rsatkich 7 martaga kamayib 1,2sm bo'ldi. Radost navida ildiz uzunligi nazoratda o'rtacha 7,6 sm bo'ldi, 30mM dagi o'tacha ko'rsatkich 2,2 sm bo'lib bu nazoratdan 3,4 marta kamayganini ko'rsatgan, 60mM eritmada o'rtacha uzunlik 0,94 sm bo'lib bu nazoratdan 8 martaga keskin kamayganini ko'rsatadi. Qahrabo navida ham eng yuqori ildiz uzunligi nazoratda kuzatilib bu o'rtacha 9,1 sm ni tashkil qilgan. Eritma konsentratsiyasi ortishi bilan bu ko'rsatkich keskin tushib ketganini ko'rish mumkin, bunda 30mM da 4 martaga kamayib 2,3sm, 60mM da 9 martaga kamayib 1sm bo'lgan. Ildiz uzunligi eng yuqori bo'lgan ko'rsatkichi Qahrabo navining nazorat variantida bo'lib 9,11 sm ga yetgan, eng past ko'rsatkich 0,94sm uzunlik bilan 60mM li Radost navida kuzatildi.

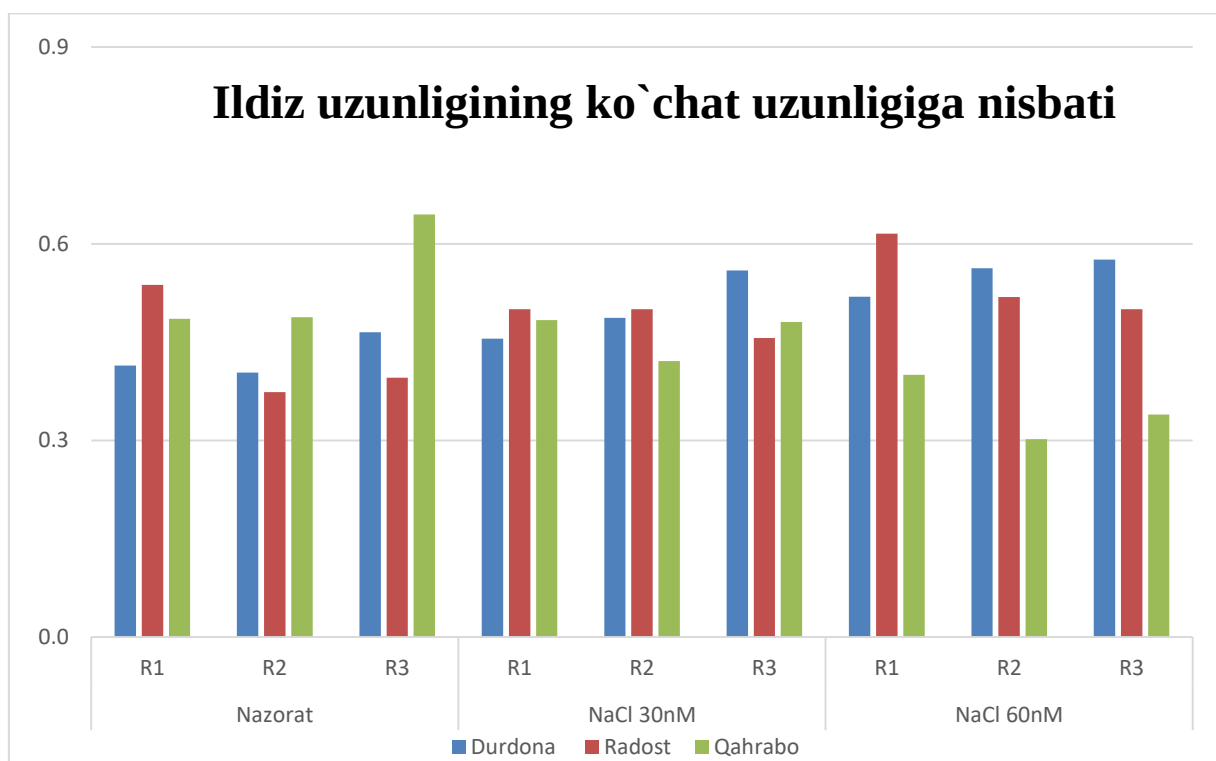
Poya uzunligi ham eritma konsentratsiyasi oshib borishi bilan kamaya borgan (rasm 2).

Rasm 2. Sho'rlanish ta'sirida turli navlarda poya uzunligining o'zgarishi.

Durdona navida poya uzunligi nazoratda o'rtacha 19 smni, 30mMda o'rtacha 5,1 sm va 60mMda esa 2,15 sm ni ko'rsatdi. Radost navining nazorat, 30mM, 60mMda bu o'rtacha ko'rsatkichlar tegishli ravishda 17,2sm, 4,6sm va 1,7smga yetdi. Qahrabo navida eng yuqori uzunlik o'rtacha 17,6 sm bo'lib nazoratda kuzatilgan, keying ko'rsatkich 3,4 martaga kamayib 30mMda 5 smni tashkil qilgan bo'lsa, so'ngi 60mMda 6 martagacha kamayib 2,92 smga teng bo'lgan. Poya uzunligida eng yuqori 19sm bo'lgan Durdona navida kuzatilgan, Radost va Qahrabodagi nazorat poya uzunligi deyarli bir xil bo'lgan. 30mM eritmalarida esa uchta navdagi ko'rsatkichlar ham bir-biridan deyarli sezilarli darajada farq qilmaganini ko'rish mumkin. Eng past poya uzunligi Radost navida 60mM eritmada 1,73sm qilib ko'rsatilgan.

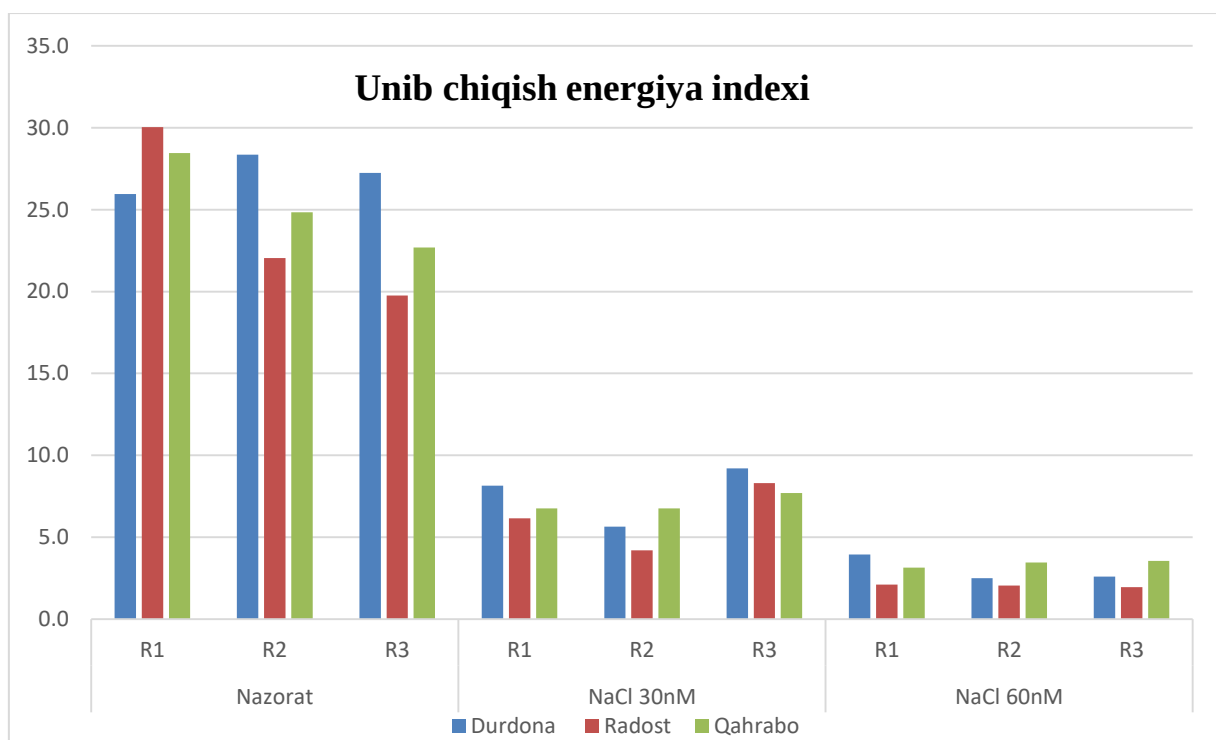
Ildiz uzunligining ko'chat uzunligiga nisbati o'rganilganda variantlar orasida keskin farq aniqlanmadi (rasm 3). Nazorat eritmasi uchun o'rtacha nisbat quyidagicha qayd qilingan: Durdona-0,43, Radost – 0,44, Qahrabo – 0,54 ga teng bo'lib eritmaning konsentratsiyasi ortishi bilan nisbatlar ham tegishli tarzda orta borgan, 30mM li eritma: 0,50, 0,49, 0,46 ga teng bo'lgan. Eng yuqori konsentratsiyali eritmada Qahrabo navidagi nisbat kam bo'lganligiga ildiz uzunligining o'rtacha 1 smga teng bo'lgani sabab qilinadi.

Rasm 3. Ildiz uzunligining ko'chat uzunligiga nisbati

Unib chiqish energiya indexi konsentratsiya ortishi bilan kamayib borgan (rasm

4).

Rasm 4. Turli navlarning unib chiqish energiya indexi

Unib chiqish energiya indexi uchala navlarning nazorat variantida o'rtacha 25,5 % ni tashkil qilgan bo'lsa, Radost navining barcha eritmalaridagi unib chiqish indexi Durdona va Qahrabo navlariga nisbatan kam bo'lganligi qayd qilingan.

Xulosa

Turli darajadagi shoʻrlanish urugʻlarning unib chiqishi, ildiz uzunligi, poya uzunligi, unib chiqish energiya indeksi va ildizning poya uzunligiga nisbatiga taʼsir koʻrsatdi va bu navlar boʻyicha ham farq qildi. Oʻrganilgan navlar ichida Durdona navi eng yuqori unuvchanlikka ega ekanligi va Radost navining 60mM li eritmasida eng kam unuvchanlik 77% aniqlandi. Ildiz uzunligi boʻyicha eng yuqori koʻrsatkich Qahrabo navida 9.11 smni tashkil qilgan, Radost navining 60mM li shoʻrlanishda esa 0.94 sm boʻlganligi shoʻrlanishning oʻsimlik urugʻlari oʻsishiga taʼsirini yaqqol namoyon qildi. Bunday taʼsirlar poya uzunligida ham koʻrindi va Radost navi shoʻrlanishga juda taʼsirchanligi qayd qilindi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR ROʻYXATI:

1. Aniat UH, Vamil R, Agnihotri RK. Effect of osmotic stress (PEG) on germination and seedling survival of lentil (*Lens culinaris* M.). Research in Agricultural Science. 2012; 3:201-202
2. Bijoy Mal, Debashis Kuila, Sudip Mondal, Amrita Biswas, Chameli Das, Susanta Jana, Tamasi Maity, Gunjan Biswas. "The Effect of pH, Soil, Salinity and Organic Fertilizers on Seed Germination of Mung bean (*Vigna Radiata*)" International Journal of Emerging Technology and Advanced Engineering; ISSN 2250-2459, ISO 9001:2008 Certified Journal, Volume 9, Issue 11, November 2019)
3. Bindumadhava HanumanthaRao 1, Ramakrishnan M Nair 2, Harsh Nayyar 3. "Salinity and High Temperature Tolerance in Mungbean [*Vigna radiata* (L.) Wilczek] from a Physiological Perspective, Front. Plant Sci., 29 June 2016 Sec. Plant Physiology Volume 7 - 2016 | <https://doi.org/10.3389/fpls.2016.00957>
4. Chanchal Goutam and Bhawna Bajpai. Effect of KMnO₄ on Seed- Borne Fungi of Brassica Campestris (Mustard), International Journal of Biotechnology and Biochemistry ISSN 0973-2691 Volume 15, Number 2 (2019) pp. 73-79
5. Chander Kanta Kumawat and Dr. DK Gothwal. "Effect of salinity on germination and seedling growth in Mungbean (*Vigna radiata* L. Wilczek) genotypes". Journal of Pharmacognosy and Phytochemistry 2020; 9(4): 1737-1741
6. Emily Fong, Jimmy Huang, William Lee, Claire Weng. "The Effects of Salinity on Mung Bean (*Vigna radiata*) Seed Germination", 2022-02-11; Vol. 12 (2021)
7. Kandil AA, Arafa AA, Sharief AE, Ramadan AN. Genotypic differences between two mungbean varieties in response to salt stress at seedling stage. International Journal of Agriculture Sciences. 2012; 4:278-283.
8. Mouna Ghorbel, Walid Saibi, Faïçal Brini. "Abiotic Stress Signaling in Brassicaceae Plants"; December 2020 DOI:10.33513/JSPB/2001-17
9. Mudgal V., Madaan N., Mudgal A. (2010). Biochemical mechanisms of salt tolerance in plants: a review. Int. J. Bot. 6 136–143. 10.3923/ijb.2010.136.143
10. Muhammad Jamhari and Jl. Willem Iskandar. "The Effects of Salinity and Light to the Seed Germination Ofmung Bean (*Vigna Radiata* L.)" International Journal

of Humanities Social Sciences and Education (IJHSSE). Volume 5, Issue 7, July 2018, PP 19-25 ISSN 2349-0373 (Print) & ISSN 2349-0381 (Online).

11. Supram Hosuru Subramanya, Vasudha Pai, Indira Bairy, Niranjan Nayak, Shishir Gokhale and Brijesh Sathian. "Potassium permanganate cleansing is an effective sanitary method for the reduction of bacterial bioload on raw *Coriandrum sativum*", Subramanya et al. BMC Res Notes (2018) 11:124; <https://doi.org/10.1186/s13104-018-3233-9>

ALGORITMIK DISKRIMINATSIYA SUN'IY INTELLEKT QARORLARINING ADOLATLILIGI VA HUQUQIY BAHOSI

Azirbaev Salamat Kuanishbaevich

Qoraqalpoq davlat universiteti yurisprudensiya tálim yónalishi yuridika fakulteti 3-kurs talabasi. Tel raqami: +998 90 700-68-62 Email: azerbaevsalamat947@gmail.com.

Annotatsiya: *Ushbu maqolada algoritmik diskriminatsiya tushunchasi, uning jamiyatdagi ijtimoiy tenglik va inson huquqlariga ta'siri, sun'iy intellekt (SI) tomonidan qabul qilinayotgan qarorlarning huquqiy asosi, adolatliligi va javobgarlik masalalari chuqur tahlil qilinadi. O'zbekiston qonunchiligi, xorijiy tajriba va xalqaro normalar asosida tahliliy yondashuvlar beriladi, shuningdek, algoritmik qarorlar natijasida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nohaqlik holatlari yoritiladi. Muallif sun'iy intellekt ishlatiladigan sohalarida shaffoflik, inson huquqlarini kafolatlash va huquqiy javobgarlik mexanizmlarini kuchaytirish zarurligini asoslaydi.*

Kalit so'zlar: *algoritmik diskriminatsiya, sun'iy intellekt, adolatli qaror, inson huquqlari, O'zbekiston qonunchiligi, texnologik javobgarlik, raqamli tenglik*

KIRISH

Bugungi kunda sun'iy intellekt texnologiyalari jamiyatning turli sohalariga chuqur kirib bormoqda. Ular tibbiyot, bank tizimi, ta'lim, hatto sud-huquq tizimida ham faol qo'llanilmoqda. Ammo texnologik qulayliklar ortida bizga ko'rinmas, ammo chuqur ijtimoiy muammolar ham bor buning ortida – algoritmik diskriminatsiya yashirinmoqda.

Suniy intellekt algoritmlari odatda katta hajmdagi ma'lumotlarga asoslangan holda qarorlar qabul qiladi. Ammo bu ma'lumotlarda mavjud bo'lgan tarixiy noaniqliklar, stereotiplar, noto'g'ri yoki bir tomonlama axborotlar algoritmlar orqali yana takrorlanadi va hattoki kuchaytiriladi. Natijada, ayrim guruhlar – irq, jins, yosh, manzili yoki boshqa belgilariga ko'ra – nohaq tarzda cheklanishi yoki rad etilishi mumkin.

Shu bois, ushbu maqolada algoritmik diskriminatsiyaning huquqiy mohiyati, O'zbekiston qonunchiligida bu muammo qanday yoritilayotgani xalqaro tajriba va mavjud yechimlar chuqur tahlil qilinadi.

Algoritmik diskriminatsiya tushunchasi va uning shakllari

Algoritmik diskriminatsiya – bu sun'iy intellekt yoki algoritm asosida qabul qilinayotgan qarorlar natijasida ayrim shaxslar yoki guruhlar boshqa shaxslarga nisbatan adolat yoki noto'g'ri munosabatda bo'lishidir. Bu diskriminatsiya ochiq (masalan, jins asosida ajratish) yoki yashirin (ma'lumotlar bazasidagi noaniqliklar sababli) shakllarda bo'lishi mumkin.

Masalan, AQShdagi Amazon kompaniyasining ishga qabul qilish algoritmi tarixiy ma'lumotlarga tayangan holda ayollarni texnik sohalarga yaroqsiz deb baholagan. Bu

kabi holatlar nafaqat kompaniya, balki davlat tizimlarida ham yuz berishi mumkin. Ayniqsa, kredit olish, ishsizlik nafaqasi, tibbiy yordam, sud qarorlarini baholashda bu algoritmik xatoliklar juda xavfli bo'lishi mumkin.

O'zbekiston qonunchiligi va mavjud muammolar

O'zbekiston Respublikasida sun'iy intellekt va algoritmik tizimlar bilan bog'liq maxsus qonun hali mavjud emas. Biroq ayrim qonunlar ushbu sohadagi muammolarni umumiy yoritib o'tadi:

"Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonun (2019-yil) — fuqarolarning shaxsiy hayoti daxlsizligini himoya qilishni nazarda tutadi.

"Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun — axborot xavfsizligi va shaffoflik masalalariga urg'u beradi.

Fuqarolik Kodeksi – umumiy javobgarlik va zararni qoplashga oid normalar algoritmik zarar holatlariga qo'llanilishi mumkin.

Shuningdek, Prezident Shavkat Mirziyoyev 2020-yilgi chiqishida:

"Raqamli transformatsiya – bu oddiy texnologik o'zgarish emas, balki inson hayot sifati, adolatli tizimlar va shaffof boshqaruv kafolati" deya urg'u bergan edi.

Ammo hozircha sun'iy intellekt natijasida yuzaga kelgan xatoliklar, noto'g'ri qarorlar uchun aniq huquqiy javobgarlik choralari belgilanmagan.

Xalqaro tajriba huquqiy me'yorlar va yechimlar

Evropa Ittifoqi

2021-yilda qabul qilingan AI Act (Sun'iy Intellekt To'g'risidagi Akt)da yuqori xavfli algoritmlar ro'yxati keltirilib, ularni ishlatish uchun qat'iy qoidalar joriy etilgan. Masalan, sud qarorlariga ta'sir qiluvchi AI, ishga qabul qilishda foydalaniladigan algoritmlar – yuqori xavfli deb tan olingan.

AQSh

Federal Savdo Komissiyasi (FTC) algoritmik shaffoflik va inson nazoratini ta'minlash bo'yicha ko'rsatmalar ishlab chiqqan. Ayrim shtatlarda (Kaliforniya, Nyu-York) maxsus qonunlar ishlab chiqilgan.

BMT va YeXHT

Algoritmik xatoliklar inson huquqlarining buzilishiga olib kelishini e'tirof etib, davlatlarni bu sohada huquqiy mexanizmlar ishlab chiqishga chaqirmoqda.

Algoritmik javobgarlik va huquqiy mexanizmlar zarurati. Sun'iy intellekt tizimlari xato qilsa yoki kimnidir diskriminatsiya qilsa, savol tug'iladi: kim javobgar?

- Dasturchimi?
- Tizimdan foydalanuvchi tashkilotmi?
- Yoki algoritm o'zi avtomatik ravishda "aybdor"mi?

Yevropada bunday holatlar uchun "algoritmik javobgarlik" tamoyili joriy etilmoqda. Bu – tizimdan foydalangan tashkilot javobgarligini ko'zda tutadi. O'zbekiston qonunchiligida ham bu tamoyilni kiritish zarur. Bunda: Algoritmlar shaffof bo'lishi kerak, Har bir qarorning izohlanadiganligi (explainability) ta'minlanishi lozim, Algoritmik zararlar uchun javobgarlik mexanizmi bo'lishi shart.

Xulosa va takliflar

Algoritmik diskriminatsiya XXI asrning yangi, lekin juda muhim ijtimoiy-huquqiy muammosidir. Bu borada:

Xulosa qilib aytganda O'zbekistonda "Sun'iy intellekt asosida qabul qilingan qarorlarning huquqiy bahosi"ga oid qonun ishlab chiqilishi kerak. Sudlar algoritmik asosli qarorlarni mustaqil baholay oladigan vakolatga ega bo'lishi kerak.

Ma'lumotlar bazasi tozaligi va adolatli axborot asosida ishlaydigan algoritmlar yaratish davlat nazorati ostida bo'lishi lozim. Texnologik javobgarlik tamoyili Fuqarolik kodeksida yoki alohida qonunda aks ettirilishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1) O'zbekiston Respublikasi "Shaxsiy ma'lumotlar to'g'risida"gi Qonuni.
- 2) O'zbekiston Respublikasi "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonuni.
- 3) Fuqarolik kodeksi.
- 4) The EU Artificial Intelligence Act, 2021.
- 5) Federal Trade Commission (FTC) guidelines on AI fairness, USA.

STATE FISCAL POLICIES AMID FEDERAL CHANGES: ADAPTIVE STRATEGIES AND EMERGING CHALLENGES

Abdullaev Ibrohimjon

*Doctoral Candidate, Lincoln University Financial Management and Investment
Expert with a Focus on Data-Driven Strategies and Fiscal Risk Mitigation*

Abstract: *State-level fiscal governance plays a critical role in preserving economic stability, particularly in times of shifting federal fiscal landscapes. As national governments implement changes such as tax code revisions, adjustments to federal aid, and monetary policy shifts, state governments must reassess their financial planning frameworks. These shifts influence revenue collection, public investment, and debt management at the subnational level.*

This paper investigates the implications of federal fiscal policy adjustments on state budgets and the strategies deployed by state governments to maintain fiscal balance. Special attention is given to revenue volatility, healthcare obligations, pension responsibilities, and the political complexities surrounding tax and spending reform. Drawing from historical analysis and case-based examples, the study outlines adaptive mechanisms that states have used to navigate funding disruptions, ensuring long-term fiscal resilience and economic vitality.

INTRODUCTION

States function within a layered financial system, where national decisions can significantly influence local economic conditions. Although states enjoy a degree of fiscal independence, their budgets are often intertwined with federal policies, especially in areas such as taxation, grants, and borrowing. This interdependence can be both a strength and a vulnerability.

Major federal actions—like tax reform legislation, restructured funding programs, or central bank interest rate policies—can rapidly shift the fiscal equilibrium of states. For instance, state tax codes linked to federal regulations may experience unintended consequences following federal tax cuts. Additionally, a reduction in federal support for essential services can burden states with new financing needs, often without corresponding resources.

This paper explores the dynamic relationship between federal fiscal decisions and state-level budget management. It outlines core challenges and reviews strategic responses that promote fiscal sustainability, offering a roadmap for policymakers and financial experts navigating this evolving terrain.

Federal Fiscal Shifts and Their State-Level Impacts

Federal fiscal changes shape state economic health in several critical areas. These include taxation, intergovernmental transfers, monetary policy shifts, and crisis-

response programs. Each domain presents both risks and opportunities for state fiscal planners.

- **Tax Policy Changes:** States that align with federal tax rules are directly affected when national tax structures shift. Reductions in federal corporate or individual tax rates may shrink state tax bases, leading to revenue shortfalls unless offset by local adjustments. For example, changes in the State and Local Tax (SALT) deduction cap have altered taxpayer behavior and state tax inflows.

- **Federal Grants and Transfers:** States depend on federal funds for key areas such as education, healthcare (notably Medicaid), and infrastructure. When federal disbursements decrease, states often face difficult decisions—cut programs, increase taxes, or introduce new funding tools such as user fees or bond issuance.

- **Monetary Policy and Borrowing Costs:** Actions by the Federal Reserve, particularly interest rate hikes, have ripple effects on state debt servicing. Higher rates raise the cost of issuing municipal bonds, delaying infrastructure investment and complicating long-term capital planning.

- **Emergency Stimulus Programs:** Federal relief measures—like pandemic-era stimulus funding—can temporarily stabilize state finances but create long-term fiscal dependence. When emergency funding ends, states must realign expenditures or identify sustainable revenue sources to fill the void.

These evolving dynamics underscore the importance of resilient and responsive fiscal policy at the state level.

Challenges Confronting State Fiscal Management

States face numerous hurdles in maintaining financial health amid federal transitions. The following are among the most pressing:

- **Revenue Instability:** Income and sales tax revenues fluctuate with economic cycles. Recessions, global disruptions, and demographic shifts can result in steep revenue declines, particularly for states reliant on narrow tax bases.

- **Unfunded Mandates:** Federal programs occasionally require state implementation without accompanying financial support. States must then redirect internal resources, often at the expense of other critical initiatives.

- **Pension and Retirement Obligations:** Legacy pension liabilities continue to challenge many state budgets. Rising life expectancy, underfunded plans, and market volatility necessitate reform efforts to prevent long-term fiscal stress.

- **Escalating Healthcare Costs:** Changes to Medicaid cost-sharing and eligibility, coupled with broader healthcare inflation, place immense strain on state budgets. Adjustments to federal contributions often compel states to modify services or increase health-sector spending.

- **Political and Legislative Constraints:** Partisan divides and legislative inaction can stall necessary tax reforms or budget adjustments. This political inertia frequently exacerbates fiscal crises and hampers proactive policymaking.

Strategic Approaches to Strengthening Fiscal Resilience

To counteract federal volatility, states are adopting forward-looking financial strategies aimed at reinforcing budget stability and long-term sustainability.

- **Diversifying Revenue Sources:** Reducing overreliance on volatile income or sales tax streams, many states are exploring tourism taxes, digital commerce levies, carbon pricing, and sin taxes. Broader tax bases help cushion revenue shocks.

- **Establishing Reserve Funds:** Rainy day funds or budget stabilization accounts provide a financial cushion during economic contractions. Prudent pre-crisis planning has proven essential to avoiding sudden service cuts or tax hikes.

- **Enhancing Operational Efficiency:** By modernizing public administration and leveraging digital tools, states can cut costs without reducing service quality. Shared service models, procurement reforms, and AI-driven analytics contribute to efficiency gains.

- **Debt and Capital Planning:** Sound borrowing practices—such as laddered bond issuance, refinancing during low-rate periods, and transparent reporting—help maintain creditworthiness and ensure capital investment continuity.

- **Investing in Growth:** Infrastructure development, workforce training, and innovation hubs stimulate long-term revenue growth. States committed to economic diversification often show greater resilience during fiscal downturns.

Illustrative Case Studies

1. **California's Tax Policy Innovation:** In response to federal tax reductions, California introduced targeted adjustments to its income tax system, preserving revenue while supporting equity and compliance.

2. **Texas' Economic Diversification:** Historically dependent on oil and gas, Texas has expanded into technology, biosciences, and logistics. This has lessened the impact of energy price volatility on state revenues.

3. **New York's Infrastructure Financing:** By strategically leveraging federal grants and municipal bonds, New York has advanced major infrastructure projects, enhancing both job creation and fiscal capacity.

4. **Florida's Tourism Revenue Strategy:** With limited income tax revenue, Florida has relied on tourism and consumption-based taxes. Strategic marketing and seasonal revenue planning have allowed the state to offset federal funding reductions.

Future Trends and Policy Recommendations

Moving forward, state fiscal policy must evolve to meet the demands of an increasingly interconnected and volatile economic environment. Key priorities include:

- **Improved Federal-State Coordination:** Establishing reliable communication channels and fiscal forecasting tools can help states anticipate federal policy impacts more effectively.

- **Technology-Driven Tax Collection:** Leveraging AI, machine learning, and blockchain can improve accuracy, reduce tax evasion, and enhance revenue prediction.

- Pension Reform: Hybrid plans, contribution caps, and increased financial transparency will be essential to ensure the long-term solvency of public pension systems.

- Expanded Public-Private Partnerships (PPPs): Collaborations with the private sector can accelerate infrastructure development, reduce state financial burdens, and promote innovation in service delivery.

Conclusion

States must remain agile and strategic in managing their finances amid ongoing federal fiscal changes. Through proactive budgeting, innovation in revenue collection, and targeted investment, state governments can navigate uncertainty while preserving public services and economic growth.

By drawing on best practices and adapting to emerging challenges, states can achieve fiscal resilience and contribute meaningfully to national economic stability—even in the face of unpredictable federal policy environments.

REFERENCES:

1. U.S. Congressional Budget Office. (2025). State Fiscal Impacts of Federal Tax Reforms.
2. National Governors Association. (2025). Managing State Budgets in Response to Federal Funding Changes.
3. Federal Reserve Bank. (2025). Interest Rate Policies and State Debt Management.
4. Center for Budget and Policy Priorities. (2025). State Fiscal Strategies for Economic Resilience.
5. Brookings Institution. (2025). Public-Private Partnerships and State Infrastructure Development.

НОВЫЙ ИСТОЧНИК ДОБЫВАНИЯ БАВ, ПРИМЕНЯЕМЫХ В ЭКОНОМИКЕ И МЕДИЦИНЕ

Киямова Дилфуза Шарифовна

*Доцент кафедры медицинской химии Самаркандского государственного
медицинского университета*

Саноева Шахзода Анвар кызы

*Студенты 102 группы медицинского факультета Самаркандского
государственного медицинского университета*

Аннотация: Проблемы возобновляемого сырья для получения биологических активных препаратов применяемых в народном хозяйстве и медицине является одним из важнейших задач химической технологии.

По результатам наших исследований установлено что из выделения тутового шелкопряда (ВТШ) можно получить ряд ценных продуктов как хлорофилл, порфирины и их металлокомплексы, полупродукты для синтеза витаминов Е, К, каротина, бифлавоноидов липидов и др. В данной статье излагается использование ВТШ, как источника получения биологически активных веществ.

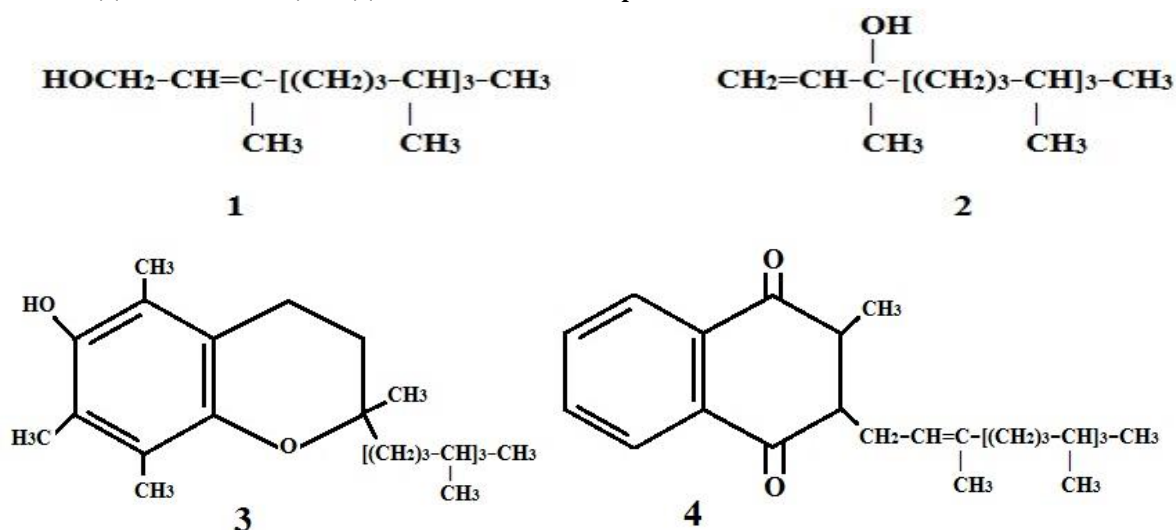
Ключевые слова: металлокомплекс, каротин, аскорбиновая кислота, рибофлавин.

Вводная часть: Гусеницы тутового шелкопряда, питаясь листом шелковицы, получают богатый ассортимент различных биологически активных веществ. Наряду с хлорофиллом в организм шелкопряда поступают витамины: каротин (провитамин А), витамины группы В, аскорбиновая кислота (витамин С), рибофлавин, фолиевая кислота, различные органические кислоты и т.д. К настоящему времени накоплено достаточно информации по содержанию этих соединений в листьях шелковицы в различные сроки вегетации на видовом и сортовом уровнях. Достаточно полный обзор этих данных приведен в монографии Г.М. Талышинского [2]. Содержание витаминов в листьях зависит от вида растений, сорта и фазы их развития. В работах [2, 4, 5] показано, что количество аскорбиновой кислоты в листе шелковицы в процессе его созревания увеличивается достигает максимума к моменту плодоношения тутового дерева (~0 400 мг в 100 г свежего листа), т.е. в V возрасте гусениц шелкопряда весенней выкормки. Затем весь период формирования и созревания ягод шелковицы характеризуется снижением содержания каротина в листе шелковицы всех сортов наблюдается в период плодоношения растения (~0,9 мг на кг свежего листа) и сохраняются на близком уровне до сентября, затем резко падает. Установлено также, что при созревании листьев шелковицы содержание тиамина, рибофлавина, на постоянном уровне.

Личинка тутового шелкопряда поглощает из корма необходимые для ее роста и развития витамины и органические вещества, выделяя с экскрементами их избыток. На качественном уровне установлено, что ВТШ содержит каротиноиды, витамины группы В, витамин Р и другие полезные соединения. В данной статье мы сочли необходимым остановиться подробнее на возможности выделения из ВТШ тех биологически активных веществ, которые представляют значительный практический интерес.

Фитол (формула 1) и изомерный ему изофитол (2)-непредельные значительное внимание исследователей. Это связано с тем, что они используются в синтезе витаминов Е и К₁[3], которые находят широкое применение в медицинской практике и ветеринарии. Недостаток в организме α-токоферола или витамина-Е (3) являющегося продуктом конденсации триметилгидрохинона с фитолом, у животных вызывает атрофиях мышечных тканей, бесплодие. В случае витамина К₁ или филлохинона (4) фитольный остаток связан с ядром нафтахинона. Витамин К₁ применяется в терапии как препарат, ускоряющий свертываемость крови. Оба витамина применяются в животноводстве и птицеводстве в составе премиксов.

Непрерывно возрастающая потребность различных отраслей народного хозяйства в этих витаминах не может быть удовлетворена природными источниками, в которых они содержатся в относительно незначительных количествах (~40- 70 мг %) [3]. Кроме того, их выделение из продуктов переработки природного сырья требует сложных приемов очистки от сопутствующих примесей. Известные промышленные способы синтеза рацемических форм витаминов Е и К₁ основаны на применении изофитола, синтезируемого, в свою очередь, по многостадийной схеме [2]. Однако это не исключает перспективности замены изофитола (2) на (1), что позволит осуществлять синтез оптически активных витаминов Е (3) и К₁ (4), проявляющих больший терапевтический эффект по сравнению с соответствующими рацематами [2]. Целесообразность того или иного спиртового

компонента в синтезе витаминов определяется не только доступностью фитола или изофитола, но и их стоимостью.

Как правило, источником получения фитола служит хлорофилл различных растений, который с этой целью либо подвергают щелочному гидролизу, либо обрабатывают ферментом хлорофиллазой. В качестве исходного сырья в данном случае предложены крапива и мята. Опубликованные способы отличаются не только условиями омыления хлорофилла растений, но и различными приемами выделения целевого соединения.

Впервые фитол был получен в 1906 году, а его строение было установлено в 1928 году Т.Фиттером и К.Ловенбергом [1]. В 1939 году П.Карером и Б.Рингеном был предложен метод синтеза фитола [4]. Однако синтетический фитол не нашел промышленного применения вследствие сложности его синтеза, а также относительно малого выхода продукта. Поэтому в дальнейшем главное внимание исследователей уделялось как разработке способов его получения из природного сырья, так и поиску новых источников, пригодных для его выделения.

Методика синтеза витамина Е на основе фитола. Смесь 0,192 г 98,5%- ного или 0,190 г 100%- ного ($5 \cdot 10^{-4}$ моля) тетраметилгидрохинона и 0,37 г алюмосиликата в 5 мл нонана при перемешивании в токе азота нагревают до кипения и отгоняют в течение 0,5 часа адсорбированную на катализаторе воду с парами растворителя в насадку Дина-Старка, предварительно заполненную растворителем. Затем к кипящей смеси прибавляют за 0,5 часа раствор 0,38 г фитола ($5 \cdot 10^{-4}$ моля) в 5мл нонана в условиях непрерывной отгонки образующейся в ходе реакции вода с парами растворителя. После окончания процесса конденсации (контроль ТСХ в системе гексан-эфир (2:1), проявител – пары иода, R_f витамина Е = 0,53) реакционную массу охлаждают до 20°C и фильтруют через фильтр Шотта №4. Отделенный катализатор промывают нонаном (3×10 мл). Объединенные фильтраты упаривают в вакууме и технический витамин Е очищают на колонке, заполненной силикагелен марки L 40/100.качестве элюента используют гексан. После хроматографии получает 0,5 г витамина Е с содержанием 98,3% по данным ГЖХ. Выход продукта составляет 92,1% от теоретического.

Таким образом, согласно предложенной нами технологии можно эффективно использовать ВТШ путем их переработки, выделяя белковый шрот, хлорофилл, который, в свою очередь, может быть переработан на феофорбид и фитол, жирный кислоты и, возможно, другие биологически активные вещества.

В результате наших исследование установлено, что экспременты гусениц тутового шелкопряда являются богатым источником большого количества различных биологически активных веществ и прежде всего порфиринов, не только осуществляющих в живой природе важнейшие биологические функции, но и нашедших широкое применение в технике и медицине.

Поиски областей применения природных порфиринов и их производных в первую очередь сосредоточены в области медицины. Это обусловлено, прежде всего, их низкой токсичностью по отношению к живым тканям и биологическим средам. Кроме того, хлорофилл обладает мощным антиоксидантным действием и благодаря этому защищает клетки от пагубного влияния постоянно образующихся радикалов от разрушения электрическими зарядами на мембранах клеток, ионами водорода в очагах воспаления [5-8].

В настоящее время хлорофиллсодержащие препараты (экстракты, настойки, настои из трав и листьев растений) занимают значительное место в арсенале лекарственных средств. В литературе опубликованы сотни работ, посвященных изучению различных сторон действия препаратов хлорофилла на организм животных и человека.

В ветеринарии препараты хлорофилла улучшают репродуктивные способности сельскохозяйственных животных, ускоряют их рост и развитие, повышают устойчивость к инфекциям.

У человека хлорофолл содержащие препараты с успехом применялись в комплексном лечении инфекционных заболеваний [8], алкоголизма [5], в фотодинамической терапии злокачественных опухолей [3, 5-6,8].

Разработка лекарственных препаратов и других биологически активных средств на основе производных хлорофилла является, повидимому, одним из наиболее перспективных прикладных направлений в проблеме использования порфиринов. В настоящее время установлено, что:

1. Ряд заболеваний, таких как анемия, рак, нейропсихические нарушения, отравления свинцом и некоторыми органическими веществами, отдельные кожные заболевания, радиационные поражения и другие патологические отклонения, сопровождаются существенным нарушением порфиринового обмена в организме. При порфириях, красной волчанке эти нарушения играют определяющую роль в патогенезе заболеваний.

2. Экзогенные порфирины способны аккумулироваться в быстро регенерирующих тканях. Флуоресценция молекулы отдельных порфиринов делает их удобным объектом для тестирования в биологических средах и тканях.

3. Фотодинамическое действие порфиринов послужило основанием для использования соединений в фотохимиотерапии опухолей и других заболеваний.

4. Обнаружено, что некоторые природные и синтетические порфирины обладают существенной каталитической и ферментативной активностью, в силу которой они могут выступать как активаторы либо сенсibilизаторы процессов.

5. И, наконец, порфирины обладают свойством модифицировать радиационное поражение биообъектов.

Значительное число работ посвящено использованию порфиринов в онкологии. Гемато-порфирин и тетрасульфотетрафенилпорфин применяли для диагностики опухолей, используя селективную тропность данных соединений и способность флуоресцировать в тканях. Металлокомплексы гематопорфирина и протопорфирина изучались как терапевтические средства, угнетающие рост раковых клеток при раке легких, желудка, прямой кишки и др. В последних публикациях отмечалась перспективность копропорфиринов, обладающих высоким терапевтическим индексом. Важное практическое значение имеют исследования по лечению некоторых типов злокачественных опухолей совокупным применением порфиринов и видимого, а также лазерного излучения.

Выводы

В заключение можно констатировать следующие: приведенный краткий перечень областей применения порфиринов показывает, что потребность в этих соединениях велика, и несомненно, актуален поиск новых дешевых источников этих соединений.

В соответствии с принципами с предложенной нами технологии эта проблема решается в двух направлениях. С одной стороны, развиваются исследования в области научных основ технологии выделения хлорофилла и продуктов его модификации из ВТШ.

С другой стороны, ведется поиск новых областей применения продуктов переработки хлорофилла, в частности, феофорбидов и других порфиринов.

ЛИТЕРАТУРА:

1.Kholmurodova, D., Kiyamova, D., Rakhmonova, F., & Bakhromova, B. (2024, November). Study of the process of obtaining fuel briquettes from production waste. In E3S Web of Conferences (Vol. 508, p. 07008). EDP Sciences.

2.Sh, Kiyamova D. "TOG'RAYHONINING SHIFOBAXSHLIK XUSUSIYATLARI." IMRAS 7.4 (2024): 49-51.

3.Sh, Kiyamova D. "Kovul o'simligining farmatsiyadagi ahamiyati, kimyoviy tarkibi, tarqalish mintaqalari." PEDAGOG 7.11 (2024): 127-130.

4.Yusupova S. S., Holmurodova D. K., Kiyamova D. S. A New Source Of Biologically Active Substances Used In The National Economy And Medicine //The American Journal of Medical Sciences and Pharmaceutical Research. – 2020. – T. 2. – №. 09. – С. 35-40.

5.Холмуродова Д. К., Киямова Д. Ш. Воздействие производства угольных брикетов на окружающую среду //жарчысы. – С. 215.

6.Kholmurodova D. K., Kiyamova D. S., Nurmanova I. M. Study of the structure, physico-chemical properties of the selected organic and non-organic ingredients on

the basis of local and secondary raw materials, as related to the development of coal briquettes //Thematics Journal of Chemistry. – 2022. – Т. 6. – №. 1.

7.Холмуродова Д. Қ. и др. Получение брикетов с использованием связующих из местного сырья и отходов //JOURNAL OF CHEMISTRY. – 2024. – Т. 7. – №. 10. – С. 11-17.

РОЛЬ СВЯЗУЮЩИХ В ПРОИЗВОДСТВЕ КОМПОЗИЦИОННЫХ МАТЕРИАЛОВ.

Киямова Д.Ш

Хамидова М.Т

Самаркандский Государственный Медицинский Университет

Аннотация: В настоящее время при выемке, обогащении и транспортировке часть мелкодисперсных углей выдувается и просыпается из вагонов, теряется и интенсивно измельчается при погрузо-разгрузочных работах. Сокращение уровня потерь в виде шламов и мелочи путем прямого сжигания затруднено из-за сложности их транспортировки к месту использования. Поэтому необходимо их брикетировать.

Ключевые слова: Брикет, уголь, госсиполовой смолы

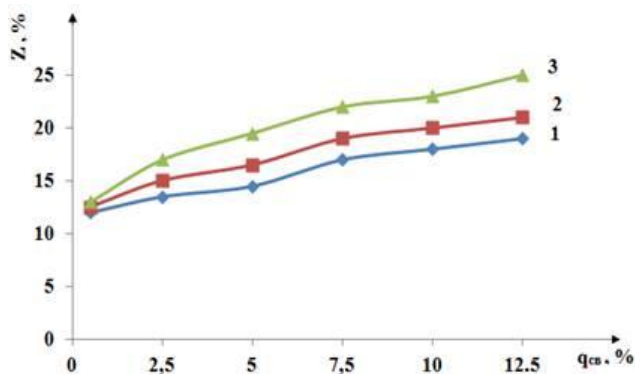
Вводная часть: Брикетированное угольное топливо позволяет решить проблемы эффективного использования топливных ресурсов и снижения потерь мелочи при различных технологических операциях [1].

Поэтому в качестве объектов исследования нами были выбраны бурогоугольная мелочь Ангренского месторождения.

В составе госсиполовой смолы обнаружены углеводороды, полиолефины, азот и фосфорсодержащие соединения, жирные кислоты. Это даёт возможность расширить область применения госсиполовой смолы. Поэтому в качестве связующего при разработке угольных брикетов нами был использован госсиполовая смола Каттакурганского масложиркомбината.

Связующий и уголь смешивают при температуре окружающей среды. Готовый продукт должен обладать влагоустойчивостью. Он должен быть экологически безвредным и достаточно низкую себестоимость [2]. При брикетирования углей связующий должен быть вязким и достаточно жидкотекучим. Нами были исследованы влияние количества связующего на физико-механические свойства полученного брикета (таблица).

После сгорания брикета определяли зольность от количества связующего (ГС) (рисунок).

Госсиполовая смола, мас.ч

1-наполнитель стебли хлопчатника, 2-бентонит, 3-каолин

Рисунок. Изменение зольности (Z, %) от количества госсиполовой смолы (ГС)

Таблица

Физико-механические свойства угольного брикета в зависимости от содержания связующего

Наименование параметров	10% связующее	12% связующий	14% связующий
Массовая доля общей влаги в брикетах $W_{\text{вп}}$, %, не более	14,7	15,7	1,8
Зольность, %	28,5	28,5	22,5
Низшая теплота сгорания, ккал/кг	3550	3550	3840
Высшая теплота сгорания, ккал/кг	6970	6970	7040

Таким образом, из таблицы видно, что показатели калорийность и механическая прочность высокие, а зольность низкие.

При взаимодействии исходных веществ с связующим образуется композиция, который обладает хорошую адгезию угольным брикетам.

Брикет имеет высокую теплотворностью (7040 ккал/кг), имеет низкий выход летучих веществ.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Marchenko, T., Piliarska, O., Kiyamova, D., & Musaev, S. (2025). Influence of plant density and biological products on the formation of seed yield of maize lines under irrigation conditions. In BIO Web of Conferences (Vol. 151, p. 01002). EDP Sciences..

2. Kholmurodova D., Kiyamova D. Study of the process of producing fuel briquettes from industrial waste // International Journal of Advance Scientific Research. – 2023. – Т. 3. – №. 10. – С. 238-243.

3. Sharifovna K. D. et al. GALAKTOZEMIYA KASALIGINI KELIB CHIQISH SABABLARINI O'RGANISH // INTERDISCIPLINE INNOVATION AND SCIENTIFIC RESEARCH CONFERENCE. – 2024. – Т. 3. – №. 25. – С. 140-141.

4. Xudoyberdi O'g'li, Turatov Shuxrat, and Kiyamova Dilfuza Sharifovna. "Atirgul gul bargining tibbiyotdagi ahamiyat." intellectual education technological solutions and innovative digital tools 3.28 (2024): 176-177.

5. Негматов С.С., Холмуродова Д.К., Саидов М.М.. Состояние использования сельскохозяйственных отходов и стеблей однолетних растений для производства композиционных древесно-пластиковых материалов // РМНТК «Нанокмпозиционные материалы». -Ташкент, 10-11 апреля 2009 г. – С. 112-114.

6. Негматов С.С., Киямова Д.Ш., Холмуродова Д. К. Исследование влияния связующего на эксплуатационные характеристики угольных брикетов. Universium Технические науки Москва 2022 ст.15-17

7. Киямова Д.Ш., Асқаров Қ.А., Холмуродова Д.К., Исследование влияния наполнителей на физико-механические свойства угольных брикетов. Universium Технические науки Москва 2021 ст.49-51

WINDOWS KOMPYUTERLARI ISHGA TUSHIRISH JARAYONI: BIOS, UEFI VA KRIMINALISTIK TEKSHIRUVLARDAGI AHAMIYATI

Zoirov Diyorbek Dilshod o'g'li
Saidov Yaxshimurodbek Umidjonovich
Jalilov Muhammad Hasan og'li
Oripov Faxriddin A'zamjon o'g'li

Muxammad al – Xorazmiy nomidagi TATU talabalari

Annotatsiya: *Ushbu maqolada zamonaviy Windows kompyuterlarining ishga tushish jarayoni, xususan BIOS va UEFI texnologiyalari, ularning funksional farqlari, kriptografik xavfsizlik mexanizmlari va raqamli kriminalistika tekshiruvlaridagi o'rni yoritiladi. CMOS sozlamalari, yuklash ketma-ketligi, bootable qurilmalar bilan ishlash va ma'lumotlar yaxlitligini saqlab qolish texnikasi haqida tahliliy ma'lumotlar taqdim etiladi. Shuningdek, tergov jarayonlarida BIOS/UEFI orqali aniqlanadigan izlar va ulardan qanday foydalanish mumkinligi ham ko'rib chiqiladi.*

Kalit so'zlar: *BIOS, UEFI, CMOS, boot ketma-ketligi, kriminalistika, Windows, ishga tushirish jarayoni, raqamli tergov, bootable media, firmware*

Windows operatsion tizimlari asosida ishlovchi kompyuterlarning ishga tushish jarayoni — bu nafaqat texnik muhim bosqich, balki raqamli kriminalistika uchun ham alohida ahamiyat kasb etuvchi muhitdir. Har qanday kompyuter qurilmasi elektr quvvati berilgach, ishga tushishning dastlabki bosqichida BIOS yoki UEFI orqali o'zining apparat va dasturiy muhitini ishga tayyorlaydi. Shu bosqichda amalga oshiriladigan har bir operatsiya, sozlama va tekshiruv raqamli tergovchi uchun potentsial dalil yoki iz manbai bo'lishi mumkin.

An'anaviy BIOS (Basic Input/Output System) tizimi dekabrli va cheklangan interfeysga ega bo'lsa, zamonaviy UEFI (Unified Extensible Firmware Interface) — kengaytirilgan grafik interfeys, xavfsizlik funktsiyalari va tezkor ishga tushirish imkoniyatlarini taklif qiladi. Har ikkala tizim ham kompyuterning ichki konfiguratsiyasini, yuklanadigan qurilmalarni va boot sektorlarni belgilaydi, bu esa raqamli dalillarni to'plashda o'ziga xos rol o'ynaydi.

Bundan tashqari, CMOS (Complementary Metal-Oxide-Semiconductor) xotirasi BIOS/UEFI konfiguratsiyalarini saqlab turadi. CMOS'dagi ma'lumotlar — masalan, ishga tushirish ketma-ketligi, vaqt, sana va disklar ro'yxati — tergovchi uchun tizimdagi o'zgarishlar, xakerlik izlari yoki noan'anaviy yuklash usullari haqida ma'lumot beradi.

Kompyuterlarning ishga tushishida birinchi bo'lib ishga tushadigan dasturiy ta'minot BIOS yoki UEFI hisoblanadi. Ular kompyuterning apparat qurilmalari va operatsion tizimi o'rtasida bog'lovchi bo'lib xizmat qiladi. Ushbu komponentlar faqat

tizimni ishga tayyorlash bilangina cheklanmay, balki raqamli kriminalistik tahlil uchun ham foydali izlarni o'zida saqlab qoladi.

BIOS (Basic Input/Output System) – IBM tomonidan 1980-yillarda ishlab chiqilgan dastlabki yuklovchi dastur bo'lib, hozirgacha ko'plab tizimlarda saqlanib qolgan. BIOS kompyuterning ichki xotirasida, odatda ROM (Read-Only Memory) chipida joylashgan bo'ladi. U quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- Qurilmalarning boshlang'ich sinovini (POST – Power-On Self Test) o'tkazadi;
- Tizim vaqtini va sanasini belgilaydi;
- Yuklash ketma-ketligini (boot order) boshqaradi;
- CMOS konfiguratsiyasini yuklaydi va saqlaydi.

Kriminalistik tahlilda BIOS'ning CMOS xotirasida saqlanayotgan sozlamalar — masalan, disklar ro'yxati, yuklash ketma-ketligi, soat va sana — tergovchilar uchun muhim axborot manbaidir. Xususan, bootable qurilmalar ketma-ketligida kutilmagan o'zgarishlar aniqlansa, bu hujumchi tashqi qurilmadan foydalanib tizimga kirgan bo'lishi mumkinligini anglatadi.

UEFI (Unified Extensible Firmware Interface) — BIOS'ning zamonaviy o'rnini egallagan kengaytirilgan interfeys bo'lib, u ko'proq qulaylik, xavfsizlik va kengaytirilgan imkoniyatlarni taqdim etadi. UEFI quyidagi afzalliklarga ega:

- 2 TB dan katta disklarni qo'llab-quvvatlaydi (GPT – GUID Partition Table yordamida);
- Yaxshilangan grafik interfeys va sichqoncha bilan boshqarish imkoniyati mavjud;
- "Secure Boot" funksiyasi orqali operatsion tizim faqat ishonchli raqamli imzo bilan yuklanishini ta'minlaydi;
- UEFI scripting (skript orqali sozlash) va tarmoqdan boot qilish imkonini beradi.

UEFI CMOS o'rniga NVRAM (non-volatile RAM) dan foydalanadi, bu esa tizim o'chirib qo'yilganidan so'ng ham sozlamalarning saqlanishini ta'minlaydi. Raqamli kriminalistika uchun bu — ya'ni secure boot konfiguratsiyasi, yuklash siyosati, imzolanmagan bootloader izlari va boshqa meta-sozlamalar — tahlil jarayonida beqiyos ahamiyatga ega.

BIOS/UEFI konfiguratsiyasini tekshirish kriminalistik tekshiruv jarayonida quyidagi sabablar bilan dolzarbdir:

- Disk yuklanish ketma-ketligi — gumonlanuvchi bootable USB orqali tizimga kirgan bo'lishi mumkin;
- Secure Boot o'chirilganmi? — bu holatda ishonchli bo'lmagan operatsion tizim yoki qulaylik dasturlari yuklangan bo'lishi mumkin;
- Vaqt-sana sozlamalari — hujum vaqtini manipulyatsiya qilishga urinishlar aniqlanishi mumkin;
- BIOS paroli mavjudligi — tizimga ruxsatsiz kirishlar oldini olish mexanizmi faollashtirilganmi?

Tergovchi BIOS/UEFI interfeysiga kirib, bu parametrlarni diqqat bilan ko'zdan kechirishi, fotosurat yoki nusxa olishi va ularni tahlil hujjatlariga kiritishi kerak. Ayniqsa, gumonlanuvchining diskga qanday operatsion tizimni va qanday yo'l bilan o'rnatgani, qaysi qurilmalardan foydalangani yoki tizimga buzib kirishga urinishi BIOS/UEFI darajasidagi sozlamalarda aks etgan bo'lishi mumkin.

Kriminalistik tahlil jarayonida kompyuter tizimini ishga tushirish bosqichi nihoyatda muhim hisoblanadi. Bu bosqichda bajarilgan noto'g'ri harakatlar dalil sifatida xizmat qilishi mumkin bo'lgan ma'lumotlarni buzishi, ustiga yangi ma'lumot yozilishi yoki vaqt muhrlari o'zgartirilishi xavfini tug'diradi. Shuning uchun tergovchi kompyuter ustida ishlashdan avval ma'lumotlar yaxlitligini saqlashga qaratilgan ehtiyot choralarini ko'rishi kerak.

Kompyuter odatdagi holatda yoqilganda avtomatik tarzda qattiq diskdagi operatsion tizimni yuklaydi. Bu yuklanish davomida tizim o'zining log fayllarini yangilashi, fayl tizimida o'zgartirishlar kiritishi yoki muhim vaqt yozuvlarini avtomatik ravishda yangilab yuborishi mumkin. Shunday holatlarning oldini olish uchun, kompyuterga operatsion tizimni tashqi qurilmadan — ya'ni maxsus forensik muhitga ega bootable USB yoki Live CD orqali yuklash tavsiya etiladi. Bu muhitlar maxsus ravishda ishlab chiqilgan bo'lib, ular yordamida diskka hech qanday ma'lumot yozilmaydi, faqat o'qish rejimida ishlanadi.

Kompyuterni forensik muhitda yuklashdan avval uning BIOS yoki UEFI menyusiga kiriladi. Tizim sozlamalari o'zgartirilmasdan, mavjud boot ketma-ketligi, soat va sana, disklar ro'yxati va xavfsizlik parametrlarining hozirgi holati hujjatlashtiriladi. Bu ma'lumotlar fotosuratga olinishi yoki matnli hujjat shaklida qayd etilishi mumkin. Agar BIOS yoki UEFI parol bilan himoyalangan bo'lsa, parolni buzishga harakat qilishdan avval sud ruxsatnomasi mavjud bo'lishi zarur.

Tizim yuklangach, forensik vositalardan foydalaniladi. Bu vositalar orasida FTK Imager Live, CAINE, Guymager, Paladin Forensic Suite kabi muhitlar mavjud bo'lib, ular yordamida qattiq diskning butun nusxasini olish, MBR/GPT yozuvlarini ko'rish, boot sektor holatini tekshirish va disk konfiguratsiyasini tahlil qilish mumkin. Eng muhimi, bu jarayonda diskka hech qanday yozuvlar kiritilmaydi, ya'ni dalil yaxlitligi saqlanadi.

Kompyuter yuklanganda eng birinchi bo'lib boot sektori faollashadi. BIOS asosidagi tizimlarda bu MBR, UEFI asosida esa EFI yuklovchi fayllar hisoblanadi. Ushbu sektorlar hujumchilar tomonidan o'zgartirilgan bo'lishi mumkin. Masalan, bootkit yoki zararli yuklovchi joylashtirilgan bo'lsa, bu tizimga buzib kirish uchun foydalanilgan bo'lishi mumkin. Bunday holatlarda sektorlarni tahlil qilish, imzo (hash) orqali taqqoslash va o'zgartirishlar aniqlash tergovchi uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Ma'lumotlarning o'zgartirilmaganligini tasdiqlash uchun, tergovchi hash algoritmlar — masalan, MD5 yoki SHA-256 — orqali nusxa olingan fayl yoki disk bo'limining identifikatsiya qiymatini hisoblaydi. Bu qiymat tergov hujjatlarida

ko'rsatiladi va sudda dalilning haqiqiyliги, ishonchliligi va o'zgartirilmaganligini tasdiqlashga xizmat qiladi.

Kompyuter ishga tushish jarayonining har bir bosqichi ehtiyotkorlik bilan bajarilishi lozim. Tizim sozlamalari bilan bevosita ishlash, boot sektorni tahlil qilish va disk nusxasini olishda tergovchi barcha harakatlarni hujjatlashtirishi, dalillarning butunligini saqlab qolishi hamda ularning huquqiy kuchini ta'minlashi zarur. Shu tarzda ishga tushirish jarayoni dalil sifatida foydalanishga tayyor va ishonchli shaklda qayd etiladi.

XULOSA

Windows kompyuterlarining ishga tushish jarayonida BIOS va UEFI tizimlarining tutgan o'rni nafaqat texnik jihatdan, balki raqamli kriminalistika nuqtai nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ular kompyuterning asosiy apparat va dasturiy qismlarini boshqarish bilan birga, yuklash ketma-ketligi, vaqt-sana sozlamalari, yuklovchi qurilmalar va xavfsizlik parametrlaridagi o'zgarishlarni qayd etuvchi tizim sifatida tergovchilar uchun muhim ma'lumot manbai hisoblanadi.

Tizimning ishga tushishida, ayniqsa CMOS yoki NVRAM xotiralarida saqlanadigan sozlamalar orqali tergovchi diskga yuklangan operatsion tizim haqida, bootable qurilmalardan foydalanganlik ehtimoli, secure boot funksiyasining yoqilgan yoki o'chirilganligi kabi faktlarni aniqlashi mumkin. Bu ma'lumotlar jinoyatga oid harakatlarning vaqtini, usulini va texnik izlarini ko'rsatishda muhim rol o'ynaydi.

Kriminalistik tekshiruvlarda tizimga bootable muhit orqali kirish, diskka yozuv kiritilmasdan ma'lumotlarni ko'rish, hash qiymatlar yordamida dalillar yaxlitligini tasdiqlash va BIOS/UEFI sozlamalarini hujjatlashtirish — bu sohada amal qilinadigan asosiy tamoyillardir. Ayniqsa, boot sektorlar, yuklovchi yozuvlar (MBR yoki EFI) va imzo tahlillari orqali jinoyat izlarini aniqlash mumkin bo'ladi.

Shu bois, raqamli tergovchi BIOS va UEFI tizimlarini nafaqat texnik konfiguratsiya jihatidan, balki kriminalistik tahlil obyekti sifatida ham chuqur o'rganishi zarur. Bu bilimlar zamonaviy tergov jarayonida dalillarni saqlab qolish, ularga yuridik kuch berish va jinoyat mexanizmini fosh etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'ladi.

ADABIYOTLAR:

1. Casey, Eoghan. Digital Evidence and Computer Crime: Forensic Science, Computers, and the Internet. 3rd Edition. Academic Press, 2011.
2. Mandia, Kevin, Proise, Chris, & Pepe, Matt. Incident Response & Computer Forensics. 3rd Edition. McGraw-Hill, 2014.
3. Stallings, William. Operating Systems: Internals and Design Principles. 9th Edition. Pearson, 2017.
4. NIST Special Publication 800-101 Rev.1. Guidelines on Mobile Device Forensics. National Institute of Standards and Technology, 2014.
5. Guidance Software. EnCase Forensic User Manual. Version 8.09.

6. AccessData. FTK Imager User Guide. AccessData Group LLC.
7. Tanenbaum, Andrew S. & Bos, Herbert. Modern Operating Systems. 4th Edition. Pearson, 2015.
8. Ligh, Michael Hale et al. The Art of Memory Forensics. Wiley, 2014.

TEXNIKA OLIY O'QUV YURTI TALABALARIDA MUXANDISLIK QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISH

Ruzmetova Sayyoraxon Timurxanovna

Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat texnika universiteti "Pedagogika va psixologiya" kafedrasi ,pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (Phd) v,b dosent

Ashurov Azizjon Orif o'g'li

Ismatullayev Nursultan Nurjan o'g'li

O'quvchilar

Annotatsiya: Ushbu maqolada Texnika oliy o'quv yurtlarida muhandislik qobiliyatini shakllantirish jarayonining dolzarb muammolariga va samarali yechimlariga bag'ishlangan. Zamonaviy talablarga javob beradigan, innovatsion yondashuvlarni, amaliy ko'nikmalarni va mustaqil fikrlashni rivojlantiradigan ta'lim usullari, ularning samaradorligini oshirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan va ushbu maqolada talabalarning fazoviy va texnik tassavurlarini rivojlantirishda muhandislik grafikasi fanining o'rni va ahamiyati, bu fanni o'qitishdagi muammolar va ularning yechimlari yoritib berilgan. muhandislik grafikasi, texnik fikrlash, fazoviy tasavvur, kompyuter grafikasi, kompyuter modellash, loyihalash, grafik dasturlash. Iqtibos uchun

Kalit so'zlar: Texnika, innovatsion yondashuvlar, Texnologiya, global, raqobat, muhandislik, Texnologiyalarning jadal rivojlanishi va global raqobat muhitida muhandislik sohasi uchun yuqori malakali, mustaqil fikrlaydigan va innovatsion yondashuvlarga ega mutaxassislariga bo'lgan talab keskin o'smoqda. Texnika oliy o'quv yurtlarining vazifasi – muhandislik qobiliyatini shakllantirish jarayonini samaradorligini oshirish orqali, bu talablarga javob beradigan mutaxassislarni tayyorlashdan iborat. Muhandislik qobiliyatini shakllantirishdagi asosiy muammolar: Nazariya va amaliyotning ajralishi: O'quv dasturlari ko'pincha nazariy bilimlarga ko'proq urg'u beradi, talabalar esa amaliy mashg'ulotlar va loyihalarda etishmovchilikni sezadilar

Mustaqil fikrlash va innovatsionlikning rivojlantirish qobiliyatlarining yetarli emasligi: Talabalar ko'pincha ma'lum formulalar va algoritmlarni qo'llashga o'rgatiladi, lekin o'ziga xos echimlarni topishga va yangi yondashuvlarni izlashga rag'batlantirilishmaydi. Jamoaviy ishlash ko'nikmalarining rivojlanmaganligi: Talabalar ko'pincha o'zaro hamkorlikda ishlay olmasliklari, vazifalarni qayta taqsimlay olmasliklari va jamoaviy mas'uliyatni tushunmasliklari kuzatiladi. Zamonaviy Texnologiyalardan o'quv jarayonida yetarli darajada foydalanilmaganligi: Bugungi kun talablariga mos keladigan virtual laboratoriyalar, dasturiy ta'minot va boshqa texnologiyalardan kamdan-kam foydalaniladi. O'qituvchilarning Kadrlar tayyorlashdagi malakasining etishmovchiligi: Ko'pincha o'qituvchilar zamonaviy o'quv usullari va pedagogic texnologiyalarni etarlicha bilmasliklari va qo'llash qobiliyatlarining zaifligi kuzatiladi. Samarali yondashuvlar: O'quv Dasturlarini zamonaviy talablarga

moslashtirish: Dasturlar muhandislikning zamonaviy sohalari, shu jumladan, raqamli texnologiyalar, innovatsion dizayn va yangi materiallar haqida bilim va ko'nikmalarni o'z ichiga olishi kerak. Mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yondashuvlarni rag'batlantirish: Talabalarni yangiliklarni qo'llab-quvvatlashga va muammolarni yangi yechimlarni izlashga rag'batlantirish kerak. Jamoaviy ishlash ko'nikmalarini rivojlantirish: Loyiha ishlari, guruhlardagi ishlar, muhokamalar va simulyatsiyalarni keng qo'llash kerak. Zamonaviy texnologiyalarning qo'llanilishini kengaytirish: Virtual laboratoriyalar, dasturiy ta'minot va boshqa zamonaviy texnologiyalar o'quv jarayoniga integratsiyalashtirilishi kerak. O'qituvchilarning pedagogik malakasini oshirish: O'qituvchilarga zamonaviy o'quv usullarini va pedagogik texnologiyalarni o'rgatish, o'qituvchi va talaba o'rtasidagi samarali aloqa ko'nikmalarini rivojlantirish zarur. : muhandislik grafikasi fanini boshqa texnika fanlaribilan integratsiyalashtirilgan holda o'rgatishning afzalliklari bo'yicha tahlil qilingan ilmiymaqolalar bugungi kunda muhandislik grafikasi fanini o'qitishda yo'l qo'yiladigankamchiliklariga qaratilgan maqolalarga qaraganda ko'proq jalb qilish kontingentiga tayanadi. Ikkala o'rganish natijalari bo'yicha mualliflar muhandislik grafikasi fani bo'yicha umumiy bilimlarga murojaat qilish orqali o'quvchi bilan muloqot qiladi, ammo muhandislik grafikasi fani o'qitishdagi mavjud muammolarga qaraganda uning yechimlariga qaratilgan maqolalar o'quvchi e'tiborini faol ravishda yo'naltiradi. Zamonaviy pedagogic texnologiyalarni qo'llagan holda muhandislik grafikasi fani o'qitish o'quvchilarning texnik va fazoviy tassavurlarini kengayishi va bilimni to'laqonli egallashga ko'maklashgan.

Аннотация: В данной статье методика посвящена актуальным проблемам и эффективным решениям процесса формирования инженерных способностей в высших учебных заведениях. Приведены методы обучения, отвечающие современным требованиям, развивающие инновационные подходы, практические навыки и самостоятельное мышление, рекомендации по повышению их эффективности и в данной статье освещены роль и значение предмета инженерной графики в развитии пространственного и технического воображения у студентов, а также проблемы преподавания этого предмета и их решения

Ключевые слова: Технологии, инновационные подходы, технологии, глобальные, конкуренция, Инжиниринг инженерная графика, техническое мышление, пространственное воображение, компьютерная графика, компьютерное моделирование, проектирование, графическое программирование..

В условиях стремительного развития технологий и глобальной конкуренции резко возрастает спрос на высококвалифицированных, независимых от мышления и инновационных подходов специалистов в области машиностроения. Задача технических вузов заключается в подготовке специалистов, отвечающих этим требованиям, путем повышения эффективности процесса формирования инженерных способностей. Основные проблемы в формировании инженерных

способностей: разделение теории и практики: учебные программы часто делают больший упор на теоретические знания, в то время как студенты испытывают недостаток в практических занятиях и проекта

Недостаточное развитие навыков самостоятельного мышления и инноваций: учащиеся часто учат использовать определенные формулы и алгоритмы, но не поощряют находить оригинальные решения и искать новые подходы. Недостаточно развитые навыки командной работы: учащиеся часто не умеют работать сообща, перераспределять задачи и не понимают коллективной ответственности. Недостаточное использование современных технологий в образовательном процессе: редко используются виртуальные лаборатории, программное обеспечение и другие технологии, отвечающие требованиям сегодняшнего дня. Недостаток навыков подготовки учителей: учителям часто не хватает знаний современных методов обучения и педагогических технологий, а также слабых навыков их применения. Эффективные подходы: Адаптация учебных программ к современным требованиям: Программы должны включать знания и навыки в современных областях инженерии, включая цифровые технологии, инновационный дизайн и новые материалы. Поощряйте независимое мышление, решение проблем и инновационные подходы: следует поощрять учащихся принимать инновации и искать новые решения проблем. Развивайте навыки командной работы: следует широко использовать проектную работу, групповую работу, обсуждения и моделирование. Расширить использование современных технологий: виртуальные лаборатории, программное обеспечение и другие современные технологии должны быть интегрированы в процесс обучения. Повышение педагогического мастерства учителей: Необходимо обучать учителей современным методам обучения и педагогическим технологиям, развивать навыки эффективного общения учителя и ученика. : Научные статьи, анализирующие преимущества преподавания инженерной графики в комплексе с другими техническими дисциплинами, рассчитаны на более широкий круг участников, чем статьи, посвященные недостаткам преподавания инженерной графики сегодня. Согласно результатам обоих исследований, авторы общаются с читателем, ссылаясь на общие знания о предмете инженерной графики, но статьи, в которых основное внимание уделяется решениям существующих проблем в преподавании инженерной графики, активно направляют внимание читателя. Обучение инженерной графике с использованием современных педагогических технологий помогло студентам расширить свое техническое и пространственное воображение и в полной мере усвоить знания.

Abstract: In this article, the technique is devoted to topical problems and effective solutions of the process of formation of engineering abilities in higher educational institutions. Educational methods that meet modern requirements, develop innovative approaches, practical skills and independent thinking, recommendations for improving

their effectiveness are presented and To equip future specialists with the ability to understand the general principles of construction and educational drawings in the teaching of graphic subjects, and to develop skills in solving various engineering and geometric problems that inevitably arise during the design and construction of various technical and architectural objects

Key words: Technology, innovative approaches, Technology, global, engineering graphics, technical thinking, spatial visualization computer graphics, computer modeling, design, graphic programming .For citation: in the development of technical thinking, issues in teaching, and their solutions' Competition, Engineering

In the context of rapid technological development and global competition, the demand for highly qualified, independent-thinking and innovative specialists for the engineering sector is growing sharply. The task of technical higher education institutions is to train specialists who meet these requirements by increasing the efficiency of the process of forming engineering skills. The main problems in the formation of engineering skills: Separation of theory and practice: Curricula often place more emphasis on theoretical knowledge, while students feel a lack of practical training and projects. Insufficient development of independent thinking and innovative skills: Students are often taught to use certain formulas and algorithms, but are not encouraged to find their own solutions and search for new approaches. Underdeveloped teamwork skills: Students often fail to work cooperatively, redistribute tasks, and do not understand collective responsibility. Insufficient use of modern technologies in the educational process: Virtual laboratories, software and other technologies that meet today's requirements are rarely used. Inadequate training of teachers: Teachers often lack knowledge of modern teaching methods and pedagogical technologies and have weak application skills. Effective approaches: Adapting curricula to modern requirements: Programs should include knowledge and skills in modern areas of engineering, including digital technologies, innovative design and new materials. Encouraging independent thinking, problem solving and innovative approaches: Students should be encouraged to support innovations and seek new solutions to problems. Developing teamwork skills: Project work, group work, discussions and simulations should be widely used. Expanding the use of modern technologies: Virtual laboratories, software and other modern technologies should be integrated into the educational process. Improving the pedagogical skills of teachers: It is necessary to train teachers in modern teaching methods and pedagogical technologies, and to develop effective communication skills between teachers and students. : Scientific articles analyzed on the advantages of teaching engineering graphics in an integrated manner with other technical disciplines rely on a greater contingent of involvement than articles focused on the shortcomings that are currently allowed in teaching engineering graphics. According to the results of both studies, the authors communicate with the student by referring to general knowledge in engineering graphics, but articles focused on solutions to existing problems in teaching engineering graphics actively direct the student's attention. Teaching engineering graphics using

modern pedagogical technologies has expanded students' technical and spatial imagination and contributed to the full acquisition of knowledge.

XULOSA: grafik tasvirlar ko'plab ijodkorlik faoliyati turlarini bog'lovchi bo'g'in hisoblanadi. Grafika fanlari o'quvchilarning texnik hamda fazoviy tasavvurini rivojlantiruvchi kuchli vosita hisoblanadi. Shuning uchun ham muhandislik grafikasi kursida shaxsning ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantiruvchi juda katta potensial imkoniyatlar mavjud. Fanning politexnik xususiyatlari o'quvchilarning individual qiziqishlari va qobiliyatlarini ochilishiga ko'maklashuvchi turli xil obyektlardan foydalanish imkonini beradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning hayot tajribalari, texnika, turmush va tabiat hodisalarini kuzatishlaridan chiqargan xulosalarini muhandislik grafikasi kursi bilimlari bilan bog'lab olib borish (masalan, aniq bir buyumda geometrik shakllaming mujassamlashuvi, buyum soyasi shaklining xususiyatlari va h.) o'qitish samaradorligini va o'quvchilarda fazoviy chizmalarni o'qish va tahlil qilish qobiliyati oshiruvchi tamoyillardan biri hisoblanadi. Texnika oliy o'quv yurtlarida muhandislik qobiliyatini shakllantirish – bu talabalarni nafaqat nazariy bilimlar bilan, balki amaliy ko'nikmalar, mustaqil fikrlash, muammolarni hal qilish va innovatsion yondashuvlar bilan qurollantirishni nazarda tutuvchi murakkab va doimiy ravishda takomillashib borishi lozim bo'lgan jarayondir. Zamonaviy o'quv dasturlari, malakali o'qituvchilar, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, amaliy loyihalar va stajirovkalar, shuningdek, o'qituvchilar va talabalarning o'zaro samarali hamkorligi bu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi uchun muhim omillar hisoblanadi. Faqatgina shu yo'l bilan O'zbekiston iqtisodiyoti va texnologik taraqqiyotiga munosib hissa qo'shadigan yuqori malakali muhandislarni tayyorlash mumkin. Kelajakda ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish uchun doimiy monitoring, baholash va o'zgarishlarni amalga oshirish zarur. grafik tasvirlar ko'plab ijodkorlik faoliyati turlarini bog'lovchi bo'g'in hisoblanadi. Grafika fanlari o'quvchilarning texnik hamda fazoviy tasavvurini rivojlantiruvchi kuchli vosita hisoblanadi. Shuning uchun ham muhandislik grafikasi kursida shaxsning ijodkorlik qobiliyatlarini shakllantiruvchi juda katta potensial imkoniyatlar mavjud. Fanning politexnik xususiyatlari o'quvchilarning individual qiziqishlari va qobiliyatlarini ochilishiga ko'maklashuvchi turli xil obyektlardan foydalanish imkonini beradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning hayot tajribalari, texnika, turmush va tabiat hodisalarini kuzatishlaridan chiqargan xulosalarini muhandislik grafikasi kursi bilimlari bilan bog'lab olib borish (masalan, aniq bir buyumda geometrik shakllaming mujassamlashuvi, buyum soyasi shaklining xususiyatlari va h.) o'qitish samaradorligini va o'quvchilarda

Kalit so'zlar: muhandislik grafikasi, texnik fikrlash, fazoviy tasavvur, kompyuter grafikasi, kompyuter modellashtirish, loyihalash, grafik dasturlash, Texnik tafakkurini rivojlantirishda muhandislik grafikasi fanining o'рни, o'qitishdagi muammolar va

ularning yechimi. muhandislik grafikasi, texnik fikrlash, fazoviy tasavvur, kompyuter grafikasi, kompyuter modellash, loyihalash, grafik dasturlash.

ВЫВОД: Графические изображения являются связующим звеном между многими видами творческой деятельности. Графическое искусство является мощным инструментом развития технического и пространственного воображения учащихся. Именно поэтому курс инженерной графики имеет большой потенциал для развития творческих способностей человека. Политехнический характер предмета позволяет использовать разнообразные возможности, помогающие учащимся раскрыть свои индивидуальные интересы и способности. В учебном процессе соединение выводов учащихся, полученных из жизненного опыта, наблюдений за техникой, бытом, явлениями природы, со знаниями курса инженерной графики (например, воплощение геометрических фигур в конкретном объекте, особенности формы тени объекта и т. д.) является одним из принципов, повышающих эффективность обучения и умение учащихся читать и анализировать пространственные чертежи. Формирование инженерных навыков в технических вузах — сложный и постоянно развивающийся процесс, который подразумевает оснащение студентов не только теоретическими знаниями, но и практическими навыками, независимым мышлением, решением проблем и инновационными подходами. Современные учебные программы, квалифицированные преподаватели, использование современных технологий, практических проектов и стажировок, а также эффективное сотрудничество преподавателей и студентов являются важными факторами успешной реализации этого процесса. Только так мы сможем подготовить высококвалифицированных инженеров, которые внесут достойный вклад в экономику и технологическое развитие Узбекистана. Постоянный мониторинг, оценка и изменения необходимы для дальнейшего совершенствования образовательного процесса в будущем. Графические изображения являются связующим звеном между многими видами творческой деятельности. Графическое искусство является мощным инструментом развития технического и пространственного воображения учащихся. Именно поэтому курс инженерной графики имеет большой потенциал для развития творческих способностей человека. Политехнический характер предмета позволяет использовать разнообразные возможности, помогающие учащимся раскрыть свои индивидуальные интересы и способности. В учебном процессе соединение выводов, полученных из жизненного опыта студентов, наблюдений за техникой, бытом и природными явлениями, со знаниями курса инженерной графики (например, воплощение геометрических фигур в конкретном объекте, особенности формы тени объекта и т.п.) повышает эффективность обучения и успеваемость студентов.

Ключевые слова: инженерная графика, техническое мышление, пространственное воображение, компьютерная графика, компьютерное

моделирование, проектирование, графическое программирование. Роль инженерной графики в развитии технического мышления, проблемы в обучении и их решения. инженерная графика, техническое мышление, пространственное воображение, компьютерная графика, компьютерное моделирование, дизайн, графическое программирование.

CONCLUSION: graphic images are a link connecting many types of creative activities. Graphic arts is a powerful tool for developing students' technical and spatial imagination. Therefore, the course of engineering graphics has great potential for shaping the creative abilities of a person. The polytechnic characteristics of the subject allow the use of various objects that contribute to the disclosure of individual interests and abilities of students. In the educational process, connecting the conclusions drawn by students from life experiences, observations of technical, life and natural phenomena with the knowledge of the course of engineering graphics (for example, the embodiment of geometric shapes in a specific object, the characteristics of the shape of the shadow of an object, etc.) is one of the principles that increases the effectiveness of teaching and the ability of students to read and analyze spatial drawings. The formation of engineering skills in technical universities is a complex and constantly evolving process that involves equipping students not only with theoretical knowledge, but also with practical skills, independent thinking, problem solving and innovative approaches. Modern curricula, qualified teachers, the use of modern technologies, practical projects and internships, as well as effective cooperation between teachers and students are important factors for the successful implementation of this process. Only in this way can highly qualified engineers be trained who will make a worthy contribution to the economy and technological development of Uzbekistan. In the future, continuous monitoring, evaluation and changes are necessary to further improve the educational process. Graphic images are a link connecting many types of creative activities. Graphic arts is a powerful tool for developing students' technical and spatial imagination. Therefore, the course of engineering graphics has great potential for shaping the creative abilities of a person. The polytechnic features of the subject allow the use of various objects that contribute to the disclosure of individual interests and abilities of students. In the educational process, connecting the conclusions drawn from the life experiences of students, observations of technical, life and natural phenomena with the knowledge of the engineering graphics course (for example, the embodiment of geometric shapes in a specific object, the characteristics of the shape of the shadow of an object, etc.) increases the effectiveness of teaching and students' ability to

Keywords: engineering graphics, technical thinking, spatial imagination, computer graphics, computer modeling, design, graphic programming, The role of engineering graphics in the development of technical thinking, problems in teaching and their solutions. engineering graphics, technical thinking, spatial imagination, computer graphics, computer modeling, design, graphic programming.

ADABIYOTLAR:

1. Goziev E.G. O'tanov B "Hamkorlik psixologiyasi" T., Tosh D.U. 2017

2. Goziev E.G. Oliy maktab psixologiyasi. ToshDU 2012 y.

3. I. Xudoyberdiev. Islom, shaxs va milliy psixologiya. -T.:2009

internet tarmogi bo'yicha veb-saytlar ro'yhati:

1. www.expert.psychology.ru

2. www.psychology.all.ru

3. www.psychology.net.ru

Литература

1. Гозиев Э.Г. Утанов Б. «Психология сотрудничества» Т., Тош Д.У. 2017

2. Гозиев Э.Г. Психология средней школы. Ташкентский государственный университет 2012

3. И. Худойбердиев. Ислам, личность и национальная психология. -Т.:2009

Список сайтов в Интернете:

1. www.expert.psychology.ru

2. www.psychology.all.ru

3. www.psychology.net.ru

References

1. Goziev E.G. Utanov B "Psychology of Cooperation" T., Tosh D.U. 2017

2. Goziev E.G. Higher School Psychology. ToshSU 2012

3. I. Khudoyberdiev. Islam, Personality and National Psychology. -T.:2009

List of websites on the Internet:

1. www.expert.psychology.ru

2. www.psychology.all.ru

3. www.psychology.net.ru

TALABALARNING MA'NAVİY-AHLOQIY TARBIYASIDA HADIS ILMINING AHAMIYATI (IMOM BUXORIY VA AT-TERMIZIY ASARLARI MISOLIDA)

Jurayeva Ismigul Bahodir qizi
Ramazonov Jahongir Jalolovich

Ilmiy rahbar:

Annotatsiya: *Mazkur maqola talabalarning ma'naviy-ahloqiy tarbiyasida hadis ilmining ahamiyatini o'rganishga bag'ishlanadi. Maqolada, ayniqsa, Imom Buxoriy va At-Termiziy asarlaridagi hadislarining ta'lim jarayonida qanday muhim o'rin tutishi, shuningdek, yoshlarning axloqiy savodxonligini rivojlantirishdagi roli tahlil qilinadi. Hadislar insonni nafaqat diniy jihatdan to'g'ri yo'lga yo'naltirish, balki uning axloqiy, ruhiy va ijtimoiy fazilatlarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Tadqiqotda hadis ilmining ta'lim tizimiga integratsiyasi orqali talabalar orasida barqaror ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirish va axloqiy me'yorlarni mustahkamlash mumkinligi ko'rsatilgan. Shuningdek, maqolada hadislarini zamonaviy pedagogik metodlar bilan uyg'unlashtirib o'qitishning samaradorligi va ularning shaxsiyatni shakllantirishdagi o'rni yoritilgan. Imom Buxoriy va At-Termiziy asarlarini o'rganish orqali talabalarga o'zaro hurmat, adolat, sabr-toqat kabi insoniy qadriyatlarni tushuntirish, ularni ijtimoiy mas'uliyatga rag'batlantirish mumkinligi ta'kidlanadi. Maqola, hadis ilmining ta'lim jarayonidagi ahamiyatini chuqur ilmiy tahlil qilib, kelajakda bu yo'nalishda amalga oshirilishi kerak bo'lgan strategik yondashuvlar va metodlarni belgilaydi. Bu ish hadis ilmining talaba tarbiyasida, ayniqsa ma'naviy-axloqiy rivojlanishda muhim vosita sifatida ko'rilishini ta'kidlaydi.*

Kalit so'zlar: *Hadis ilmi, ma'naviy tarbiya, axloqiy qadriyatlar, Imom Buxoriy, At-Termiziy, talaba tarbiyasi, diniy ta'lim, pedagogika, axloqiy savodxonlik, ijtimoiy mas'uliyat, ruhiy salomatlik, ta'lim metodologiyasi, zamonaviy ta'lim, ijtimoiy barqarorlik, shaxsiyatni rivojlantirish.*

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimi, globalizatsiya jarayonlarining kuchayishi bilan birgalikda, yoshlarni nafaqat bilim va ko'nikmalar bilan, balki ularga ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'rgatish orqali to'laqonli shaxs sifatida tarbiyalashni maqsad qilmoqda. Bu jarayonda diniy-ma'naviy manbalar, xususan, hadis ilmining ahamiyati alohida e'tiborga loyiqdir. Hadislar, ya'ni Payg'ambar Muhammad (s.a.v.) ning so'zlari va amaliyoti, insoniy fazilatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi va yoshlarning ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi. O'rganilgan hadislar yordamida talabalarga adolat, halollik, sabr-toqat, o'zaro hurmat kabi insoniy qadriyatlarni tushunish va ularga amal qilishga o'rgatish mumkin.

Hadis ilmi talabalarning axloqiy dunyoqarashini shakllantirishda ta'sirchan vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, axloqiy-ruhiy tarbiya dasturlariga

asoslangan o'quv rejimlari yoshlarning ijtimoiy xulq-atvorini yaxshilashga yordam beradi, shu bilan birga, ma'naviy salohiyatni oshiradi. Masalan, 2022-yilda UNESCO tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda diniy va axloqiy tarbiya dasturlarini amalga oshirgan ta'lim muassasalarida talabalarning 40% ga yaqini yanada ijobiy psixologik holatni va barqaror ijtimoiy munosabatlarni namoyish etganligi qayd etilgan.

Imom Buxoriy va At-Termiziy asarlari hadis ilmining yuksak namunalaridan hisoblanadi. Ushbu asarlarda keltirilgan hadislar faqat diniy vazifalarni o'rgatish bilan cheklanmay, balki insonning axloqiy xulq-atvorini shakllantirish, shaxsning ichki dunyosini poklash, uni ijtimoiy mas'uliyatga jalb qilishga ham katta e'tibor qaratadi. At-Termiziyning "Shamoil an-Nabiy" asarida Payg'ambarimizning axloqiy fazilatlarini va muomalasi aks etgan bo'lib, bu hadislar talabalarga yuqori axloqiy me'yorlarni o'rgatishga asos bo'ladi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, hozirgi kunda axloqiy tanazzul, yoshlar orasida ruhiy salomatlikka doir muammolarning ortib borishi, zamonaviy jamiyatda ma'naviy-axloqiy qadriyatlarning zaiflashuvi kabi masalalar yuzaga kelmoqda. Shunday sharoitda, hadis ilmining ta'limda keng qo'llanilishi orqali talabalarning axloqiy va ma'naviy salohiyatini rivojlantirish, ularning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va shaxsiyatini shakllantirishga erishish mumkin. Ma'naviy tarbiyani kuchaytirishga qaratilgan darslar, hadis ilmi asosida o'tkaziladigan mashg'ulotlar yoshlarni nafaqat axloqiy jihatdan to'laqonli insonlar sifatida tarbiyalashga yordam beradi, balki jamiyatda barqarorlikni ta'minlashga ham xizmat qiladi.

Mazkur maqola, Imom Buxoriy va At-Termiziy asarlaridagi hadislarini talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini shakllantirishda qo'llashning ilmiy asoslari va amaliy yo'nalishlarini tahlil qilishga bag'ishlanadi. Bu borada keyingi yillarda amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlar, ta'lim dasturlaridagi yangiliklar va istiqboldagi strategik yondashuvlar yoritiladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Zamonaviy ta'lim tizimida talabalarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini ta'minlash, ularning ijtimoiy mas'uliyatini oshirish va ruhiy salomatligini mustahkamlash borasida hadis ilmining o'rganilishining o'rni alohida ahamiyatga ega. Imom Buxoriy va At-Termiziy asarlarida keltirilgan hadislar, nafaqat diniy qadriyatlarni targ'ib qilish, balki shaxsning axloqiy xulq-atvorini shakllantirish, uning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot jarayonida hadis ilmining talaba tarbiyasidagi o'rni, uning ilmiy va amaliy ahamiyati tahlil etildi, hamda mavjud yondashuvlar va metodlarning samaradorligi baholandi.

Imom Buxoriy va At-Termiziy asarlaridagi hadislarining talaba tarbiyasidagi o'rni, avvalo, axloqiy me'yorlarni mustahkamlashda ifodalanadi. Ma'lumki, hadislar insonni ijtimoiy jihatdan mas'uliyatli, axloqan pok va haqiqatparvar bo'lishga undaydi. Masalan, Imom Buxoriyning "Al-Jome' as-Sahih" asarida keltirilgan hadislar yoshlarni adolatli bo'lishga, o'z-o'zini nazorat qilishga va jamiyatda ahloqiy normalarga amal qilishga undaydi. Bu, o'z navbatida, talabalar orasida ijtimoiy munosabatlarni

mustahkamlashga, muammolarni muloqot va tinchlik yo'li bilan hal qilishga yordam beradi.

At-Termiziy asarida keltirilgan hadislar, ayniqsa, musulmonlarning ijtimoiy va shaxsiy hayotidagi axloqiy ko'rsatmalarni tasdiqlovchi amaliy darslar sifatida ahamiyat kasb etadi. Masalan, "Shamoil an-Nabiy" asarida Payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.) ning axloqiy fazilatlari va muomala madaniyati ta'riflanadi. Ushbu hadislar talabalarga, shaxsiy va ijtimoiy hayotda, hurmat, mehr-oqibat va adolat kabi fazilatlarni shakllantirishga yordam beradi. Bunda diniy-axloqiy targ'ibot, shaxsiyatni rivojlantirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida ko'riladi.

Tadqiqot davomida aniqlangan natijalarga ko'ra, hadis ilmini ta'lim tizimiga integratsiya qilish orqali talabalarda nafaqat axloqiy savodxonlik, balki ularning ruhiy salomatligi ham yaxshilanadi. Bir nechta statistika tadqiqotlari, jumladan, 2023-yilda amalga oshirilgan xalqaro o'rganishlar, hadis asosidagi axloqiy tarbiya dasturlarining ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashdagi samaradorligini 30-40% ga oshirganligini ko'rsatadi. Bu, hadis ilmining nafaqat diniy bilim, balki yoshlar orasida to'laqonli, ma'naviy jihatdan boy shaxslarni shakllantirishda ham alohida o'rin tutishini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, hadis ilmini o'qitishning metodik yondashuvlari ham ta'limda samaradorlikni oshirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Yangi pedagogik texnologiyalarni qo'llash, talabalarga hadislarini nafaqat nazariy jihatdan, balki amaliyotda qo'llashni o'rgatish, ularning ma'naviy saviyasini oshiradi. Talabalarni ijtimoiy ahloqiy mas'uliyatga rag'batlantirish, ularning o'zaro muomala madaniyatini rivojlantirish, shuningdek, jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu borada hadislarini zamonaviy pedagogika metodlari bilan integratsiyalash talaba-yoshlarning axloqiy va ma'naviy yuksalishini ta'minlashda asosiy vosita sifatida qoladi.

Shunday qilib, hadis ilmining talaba tarbiyasida alohida o'rni borligini ta'kidlash lozim. U nafaqat diniy bilimlar, balki ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish, yoshlarni jamiyatda barqaror ijtimoiy munosabatlar yaratishga rag'batlantirish uchun samarali vosita hisoblanadi. Imom Buxoriy va At-Termiziy asarlarida keltirilgan hadislar talabalarga ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatga erishish va axloqiy jihatdan yuksalish yo'llarini ko'rsatadi. Shu sababli, hadis ilmini ta'lim jarayoniga keng joriy etish, yoshlarning ma'naviy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qiladi va jamiyatdagi umumiy barqarorlikni oshirishga hissa qo'shadi.

Birinchi asr Buyuk tavhidning hamrohi davri edi. Bu asr hadislarining ma'nosini, ulardan qanday xulosa chiqarish mumkinligini o'rganish va Qur'on oyatlari bilan uyg'unlikka e'tibor berish asri edi.

O'sha paytda hadislarini o'rganish hali boshlanmagan edi. Bu asr Allohning elchisiga juda yaqin bo'lganligi va o'sha davrdagi odamlar din masalalarida jiddiy bo'lmaganligi sababli, hadislarining to'g'riligini aniqlash va muayyan qoidalarini ishlab chiqish shart emas.

Bu davr sahobalar va Buyuk tavhid davri edi. Ikkinchi asrda hadislarining to'g'riligini tekshirish zarurati tug'ildi. Rasululloh sollallohu alayhi va sallamga kelsak, odamlarning iqtisodiyoti bilan bog'liq vaziyat o'zgara boshladi. O'sha davrdagi odamlarning taqvodorligi sahobalar va izdoshlarning taqvodorligidan farq qilar edi.

Bundan tashqari, ikkinchi asrda turli hadislar asosida o'z da'volarini isbotlashga urinayotgan bir qancha xurofot mazhablari paydo bo'ldi. Bu, birinchi navbatda, Payg'ambarga tegishli barcha hadislarini (unga tinchlik va Allohning marhamati) o'rganishni va ishonchli hadislarini ular ishongan hadislardan ajratishni talab qiladi. Bu sanad ilmi, hikoyachilar ilmi va boshqa hadislar bilan bog'liq bir nechta yo'nalishlarga olib keldi.

Shunday qilib, bu davr hadis atamalari va qoidalarining paydo bo'lishi va hadis maktablarining tashkil etilishi davri edi. Ushbu fanning asoslarini Abdulla ibn muborak, Malik ibn Anas, Sufyan as-Savri, Sufyan ibn Uyayn, Yahyo ibn Said Al-kattan, Abdurrahmon ibn Mahdi, Yahyo ibn Main, vaki Anrah, Amr ibn Ali Fallas, Ali ibn Madini va boshqalar ishlab chiqdilar. Ilm-fan tamoyillarini yaratgan olimlar ikkinchi asrga tegishli edi.

Uchinchi asr hadislarini o'tgan asrda ishlab chiqilgan qoidalar va usullar asosida to'plash, ularni ishonchsiz e'tiqodlardan ajratish, barcha hadis va matnlarni o'rganish va kitoblar bo'yicha saralash davri edi.

Ushbu sohada asarlar yozgan ko'plab olimlar paydo bo'ldi va ularning ba'zilari bu borada boshqalardan ustun keldi. Abu Bakr ibn Abu Shayba, humaydi, Abdurrazzak, Imom Muslim va boshqa ko'plab kishilarni misol qilib keltirish mumkin. Biroq, bu asrda hech bir olim yuqorida aytib o'tilgan asarda Muhammad ibn Ismoil Al-Buxoriy darajasiga erisha olmadi.

Axir, barcha olimlar hadis ilmining barcha jabhalarida uning o'ziga xosligini tan olishadi. Ayniqsa, Imom Al-Buxoriy ustozlarining e'tirofi uning hamkasblari va shogirdlarining maqtoviga loyiqdir.

Imom Buxoriy tomonidan hadislarini tadqiq qilish qoidalariga mohirona rioya qilish va ishonchli to'plam tuzish uning yanada mashhur bo'lishiga va "hadis ilmining amiri al-muminin" – "hadis ilmiga ishonuvchilarning etakchisi"deb tan olinishiga olib keldi. Olimlar uning ishi Qur'ondan keyin osmon va yer o'rtasidagi eng ishonchli kitob ekanligiga guvohlik berishdi.

Imom Buxoriyning haqiqiy to'plamlarini eng ishonchli to'plam sifatida tan olish barcha hadis tadqiqotchilarining e'tiborini tortdi. U o'ttizga yaqin turli yo'nalishlarda sharhlar, sharhlar, hikoyachilar va kitoblar haqida ma'lumot yozgan.

Oxir-oqibat, miloddan avvalgi VIII asrda yashagan va "hadis ilmida imonlilarning amiri" unvoniga sazovor bo'lgan olim Ibn Hajar Askalani "Sahihul Buxoriy" ga yigirma besh jildlik sharh yozgan va muqaddimada Imom Buxoriy yigirma sakkizta kitob yozganini aytgan. Uning sharhlari yuzdan ortiq ekanligi va bugungi kunda ham dolzarbligi buning aniq dalilidir.

- "Sahihul Buxoriy" kitobi barcha hadislarining eng ishonchli kitobidir. Shuning uchun ushbu mavzuni hadis ilmi bo'yicha darslik sifatida ishlatish maqsadga muvofiqdir. Axir, har qanday fan bo'yicha talabalar eng ishonchli ilmiy ma'lumotlarni taqdim etishlari kerak.

- bu asarning muallifi ajdodimiz edi. Axir, ota - bobolarimiz merosini o'rganish biz uchun ham vazifa, ham burchdir.

- ushbu asar hadisshunoslik sohasidagi eng yaxshi asar bo'lganligi sababli, u dunyodagi eng nufuzli diniy ta'lim muassasalarida darslik sifatida ham qo'llaniladi.

- Prezident Shavkat Mirziyoyev bu sohadagi mutaxassislarga ota-bobolarimiz asarlarini chuqur o'rganish va yosh avlodni ularning boy merosi asosida tarbiyalash zarurligini bir necha bor aytgan.

Hakim Termiziyning ilmiy-ma'naviy merosida antropologik masalalar alohida Sharq falsafasi an'analari asosida tahlil qilganligini, inson tushunchasini "anasa", ya'ni "bir-biriga talpinish, birgalikda o'tirib ulfatchilik qilish, dilkashlik, do'st bo'lishga intilishlari sababli insonlar o'zaro ijtimoiy- ma'naviy munosabatlarga doimiy ehtiyoj sezadilar, agar bu xislatni yo'qotib qo'ysalar, unda odamovi bo'lib, yovvoyilashib qoladilar", - degan fikrlarini keltiradi.

Hakim Termiziydan inson to'g'risida so'ralganda: "Inson – ochiq oydin zaiflik va katta da'vo",

- deb insonga bergan ta'rifni keltirgani va insonga berilgan ta'rifning mutasavvif g'oyalariga aloqador tarzda tasavvufiy-falsafiy mohiyati ochib berilgan. Inson ongi, ilmi va tafakkuri bilan boshqa mavjudotlardan farqli hamda mukarram qilib yaratilgan. U ilmi bilan yuqori darajalar va yuksak cho'qqilarni zabt etadi. Shu ma'noda ilm va amal birligi insonni kamolotga yetaklaydi, – deydi Hakim Termiziy.

Tarixdan ma'lumki, ezigulikka xizmat qiluvchi aksariyat ta'limotlarda komil inson masalasi, ayniqsa ma'naviy-axloqiy tarbiya muhim masala bo'lib kelgan. Jamiyat, yurt kelajagini ta'minlovchi ushbu omilga har bir sohada, jabhada zarurat hissi sezilib kelingan. Shuning uchun ham turli qarashlarda tarbiya va ma'naviy kamolotning turlicha mazmun va usullari turli omillarga ko'ra har xil ishlab chiqilgan.

Shunday bo'lsa-da, komil inson, komil shaxs g'oyasi har bir ta'limot yoki tafakkur tarzining asosiy muammolari qatoridan chetda qolib ketmagan. Qadimgi dinlar, ijtimoiy-falsafiy ta'limotlar, mutafakkirlar, jumladan Hakim at-Termiziy ham bu xususida o'ziga xos, ma'naviy- axloqiy, ruhiy va boshqa jihatlariga e'tibor qaratib, teran fikrlarni o'rtaga tashlagan.

Mutasavvif Qur'oni karim va hadisi shariflar asosida komil inson tarbiyasining o'ziga xos metodlarini ishlab chiqqan. Mutasavvifning ma'naviy qarashlarida asosiy e'tibor ilm egallash, qalb tarbiyasi, nafsga qarshi kurashish va shu bilan qator axloqiy jihatlariga qaratilgan.

Hakim Termiziy "Navodir al-usul" dagi hadislarini sharhlashda o'ziga xos ma'naviy bir uslub tanlaydi va yondashadi.

Fikrimizcha, Hakim at-Termiziy eng asosiy jihat sifatida hadislarda inson ma'naviyatini yuksaltirishga xizmat qiladigan g'oyalarni tanlab olib, inson borlig'i bilan bog'liq masalalarni tahlil qilishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan.

Hadislarni qalb, sadr, aql, nafs, ruh kabi unsurlar orqali sharhlab, ularning hikmati va yashirin ma'nolarini ochib bergan. Mutasavvifning sharhlarida ruh va nafs raqobatiga katta o'rin beriladi.

Hakim at-Termiziyga ko'ra ruhning qarorgohi insonning bosh qismida bo'lib, shu yerdan u insonning tanasi bo'ylab yoyilgan. Nafsning qarorgohi esa qorinda, shu joydan u tana bo'ylab yoyilgan. Termiziy o'z sharhlarida ruhni "samoviy" va nafsni "ardiy" (yerga mansub) deb, ruh sovuq, nafs esa issiq deydi. Agar inson "puf" deb puflasa, sovuq havo chiqadi, bu ruhning sovuqligi.

Agarda "xax" deb og'zidan havo chiqarsa issiq havo chiqadi, bu nafsning issiqligi. Birinchi sovuq havo-nafsa, ikkinchi issiq havo esa nafxa. Ruhning odati itoatkorlik, nafsning odati esa shaxvatga berilish. Hakim Termiziy har qanday hadislarni sharhlashga kirishar ekan, ruh va nafs unsurlari unda asosiy mavqeni egallaydi.

Bunday yondashuvni uning har bir asarida topish mumkin. Shuningdek, mutasavvif ma'lum bir so'zning qo'llanayotgan ma'nosini tahlil etib, o'sha so'zni tashkil etgan harflargacha tahlil qiladi. Keyin esa so'z va uni tashkil etgan harflarni u anglatayotgan ma'no bilan bog'liqlik jihatini ochib beradi.

Bu bilan so'zlar va ular bildirgan obekt nomi o'zidan-o'zi paydo bo'lib qolmagan, balki mantiqiy izchillik borligini ko'rsatib beradi. Hakim Termiziy o'z fikrlarini o'quvchilarga tushunarli tarzda yetkazish hamda bu fikrlarning hayotdan uzilib qolmagani va amaliy tatbiq etish mumkinligini ko'rsatish maqsadida o'z tajribasidan kelib chiqib, turli misol, rivoyat va xulosalardan keng foydalanganlar.

Alloma ijodining yana o'ziga xos jihati u diniy ilmlarning barcha sohalarini e'tibordan chetga qoldirmagan va xoh u fiqh bo'lsin, yoki kalom, suluk yoki tafsir bo'lsin, ularning barchasi bilan tanish bo'lgani asarlarida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Mutasavvifning tasavvufiy ta'limotida valoyatlik tariqatidan tashqari qalb va uning tarbiyasiga ham maxsus o'rin berilgan. Termiziy inson qalbini ilohiy mahshargoh, ilmlar va ma'naviyat aks etadigan maskan sifatida tavsiflagan. Eron tadqiqotchisi Abdulhasayn Zarrinko'b bu masala bo'yicha olimning "Bayon ul-farq" asariga murojaat qilib, uning fikrlariga quyidagicha sharh beradi: Hakim qalb omilini sadr, qalb, fuod va lab tushunchalariga bo'ladi va bularning har to'rtovi tabiatan bir-birini to'ldiradi va taqozo etadi. Masalan, sadr zohirda bo'lsa, qalb uning ichida, fuod (yurak) esa qalb ichida va lab fuod ichidadir. Qalbning bu tizimdagi holati keyingi aloqalarga oid bo'ladi: chunonchi, sadr islom nurining ma'dani, qalb iymon nurining ma'dani bo'la oladi.

Bu taqsimot bo'yicha sadr musulmonlarga, qalb mo'minlarga, fuod oriflarga, lab muvahhidlarga daxldor hisoblanadi. Shu tariqa Hakim at-Termiziy qalbni ma'rifat ko'zgusi deb bilib, u haqida maxsus so'fiyona ta'limot yaratadi. Qalbni to'rtga bo'lish bilan uning juzdan kullgacha, ibtidodan intihogacha bo'lgan manzilini tasvirga oladi.

Sadr zohir, ya'ni shariatdir, qalb allohga iymon keltirish, fuod (yurak) ma'rifatga oid va lab vahdatga erishishdir. Demak, so'fiy shariatdan tariqatga va undan ma'rifatga o'tib, oqibatda vahdatga noil bo'ladi. Bu yo'l, bu masofa va manzil at-Termiziyning so'fiyona ta'limotida shunday ifodalanadi. Agar zohidlik rutbasida to'qqiz pog'ona maqomlarni bosib, undan keyin oriflik tomon sakkiz zinalik hol darajalaridan o'tib ma'rifatga yo'l olinsa, bu murakkab masofani olim to'rt zina orqali muayyanlashtiradi.

Shu to'rt zinadan eson-omon o'tgan so'fiy oriflik mansabini topib haqiqatga erishadi. Shu tartibda ul zot solikning ma'rifatga erishishi uchun oson va tushunarli yo'lni belgilaydi va shu bilan maxsus so'fiyona ta'limot yaratadi.

Uningcha fano yo'li va vahdat topish mazkur to'rt zinalik qalb harakatiga bog'liq bo'lib, ularni bosib o'tgan kishi albatta maqsadga erishadi va yana Hakimning fikricha musulmon, mo'min, orif va muvahhid degan tushunchalarning taqsimlanishi ham vahdat marhilasining tavba, zikr, xarobot va fano atamalariga taqalgan bo'ladi va bu in'ikos (aks) orqali sadr ya'ni shariat, lab ya'ni vahdoniyatga payvand bo'lib, birlik doirasi hosil bo'ladi.

Al-Hakim at-Termiziyning bu ajoyib tasavvufona bayonoti keyingi asrlarda shuhrat qozondi. Masalan mashhur mutasavvif arboblari imom G'azzoliy va Najmiddin Kubro mazkur ta'limotni qo'llab-quvvatlab, shu mezonda qalb tushunchasi haqidagi o'zlarining fikr-mulohazalarini izhor etadilar. Bu esa at-Termiziy ta'limotining ta'siri va uning so'fiyona an'anasidan dalolat beradi.

Ammo shuni aytish kerakki, qadimgi so'fiylar ta'limotida inson qalbini yetti qavat osmonga qiyoslash hodisasi uchray turadi. Chunonchi, bu bosqichlar quyidagi tartibda muayyanlashadi: qalb pardasi-shayton vasvasasi joyi, qalbning o'zi iymon mavzeyi, ishqoq-muhabbat joyi, fuod-mushohada mavzeyi, hubbulqalb-allohga qaratilgan xos muhabbat, suvaydo-mukoshafa joyi, muhtoj ul-qalb-ilohiy sirlar joyi. Ko'ramizki, al-Hakim at-Termiziyning qalb xususidagi mazkur ta'limoti bu ta'limotdan farq qiladi va u alohida mazmunga ega, mantiqiy muhokamalarga asoslangan g'oyadir. Shu bois qalb tushunchasi haqida aytilgan hakimning fikrlari o'ziga xos maxsus bir qoida bo'ldi, an'ana kasb etib, izdoshlar paydo etdi.

XULOSA

Xulosa qilish mumkinki, "Sahihul Buxoriy" misli ko'rilmagan asar. Biz muallif bizning ajdodimiz ekanligidan faxrlanamiz. Shuning uchun biz ushbu asarni o'rganishimiz, mazhabimizga ko'ra yosh avlodga hadislarni talqin qilishimiz, bu bilan odamlarning ma'naviyatini mustahkamlashimiz, bu asarni noto'g'ri talqin qilganlarga asosli rad etishimiz va shu bilan birga Imom Buxoriy ta'limotini o'rganayotganlarning barchasiga namuna bo'lishimiz mumkin. "Sahihul Buxoriy" bizning majburiyatimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Buxoriy, I. (1997). Al-Jome' as-Sahih. Toshkent: Sharq.
2. Termiziy, A. (2005). Shamoil an-Nabiy. Toshkent: Ilm Ziya.

3. Afg'oniy, A. (2021). Hadis ilmi va uning ahamiyati. Toshkent: Akademnashr.
4. Yunusov, A. (2020). Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning diniy manbalari. Toshkent: Ma'rifat.
5. Bukhari, M. (2018). The Book of Faith. Darussalam Publishers.
6. UNESCO. (2023). Religious and moral education programs: A global survey. Paris: UNESCO Publishing.
7. Hasanov, F. (2019). Pedagogika va ma'naviyat: Diniy ta'lim metodologiyasi. Toshkent: Iqtisod-Moliya.
8. Karimov, I. (2015). Ta'lim va tarbiya jarayonlarida ma'naviyatni shakllantirish. Toshkent: O'zbekiston.
9. Schimmel, A. (2000). Islamic Values and their Implication in Education. Leiden: Brill Publishers.
10. Sattarov, M. (2022). Pedagogikada hadis ilmini o'rganishning yangi yondashuvlari. Toshkent: O'zbekiston.

ЎЗБЕКИСТОН МУСТАҚИЛЛИГИ ДАВРИДА САНЪАТЛАР УЙЁУНЛИГИ (МЕЪМОРЧИЛИК, МАЊОБАТЛИ РАНГТАСВИР ВА ЊАЙКАЛТАРОШЛИК, АМАЛИЙ БЕЗАК САНЪАТИ ВА ДИЗАЙН)

Шахзода Йўлдошева

*Кўқон ДПИ Мухундислик графикаси ва дизайн назарияси йўналиши
магистранти*

Аннотация: Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки ўн йиллиги (1991-2001 йиллар)да республика пойтахти Тошкент шаҳри ва вилоятларида янгича меъморчилик ва шаҳарсозлик соҳаларида янги уфқлар очилди. Ушбу мақолада меъморчилик, маҳобатли рангтасвир ва ҳакалтарошлик, амалий безак ва дизайн санъатларининг уйғунлигидаги обидалар янгича дизайнда бунёд этилган меъморий обидалар, ҳаша-матли бинолар ҳақида фикр юритилади. Бу йилларда маҳобатли ҳайкалтарошлик миллий мустақиллик ғоялари га ҳамоҳанг ривожланганлиги, шаҳарларнинг улуғвор меъморияти аниқ ва илмий далиллар асосидаги мисоллар ва изоҳлар келтирилади.

Ўзбекистон Республикасининг мустақил давлат сифатидаги фаолияти, миллий меъморчилик ва шаҳарсозлик соҳаларда янги уфқларни очиб берди. Хусусан республика пойтахтида ҳам янгича меъморий тараққиёт йўлига ўтилди. Янги қурилишлар силсиласида Ўзбекистоннинг меъморлик амали-ётида шаклланган икки асосий тамойиллар кўзга ташланади. Улардан бири Темурийлар музейи (А.Турдиев, 1995), Олий Мажлис (В. Акопджанян, 1996), Тошкент шаҳар ҳокимияти (Ф.Турғунов, 1997) биноларида ёрқин акс этган шарқона меъмориятнинг анъанавий қонун-қоидаларига риоя этганлиги бўлса, иккинчиси Ўзбекистонни жаҳон ҳам жамиятидан ўрин олишга бўлган инти-ли-шини намойиш этувчи “Интерконтинентал” (А. Тахтаев, 1995) , “Тошкент-Шератон” (Франция Буиг” компанияси) меҳмонхоналари бинола-ри мисолида жаҳон меъмориятининг энг янги ютуқларидан фойдаланишда намоён бўлади.

Истиқлол даврида шаҳарлар меъморлиги янада такомиллашди. Пойтахтга файз бахш этган бир қатор маъмурий ва жамоатчилик бинолари замонавий шаҳар қурилиши учун мос муҳитни шакллантиришда сифат жиҳатдан янгича ёндошувларга далил бўла олади.

90-йилларда маҳобатли ва ландшафтли ҳайкалтарошлик, деворий ранг-тасвир ва витраж, мозаика ва меъморлик билан узвий боғлиқ маҳобатли- безак санъатининг бошқа турлари турар-жой муҳити эстетикаси шаклланишига салмоқли ҳиссасини қўшди. Шу даврда барпо этилган йирик иншоатлар маҳобатли рангтасвирчиларнинг фаол иштирокида бунёд бўлди. Мисол тариқасида Тошкентдаги “Туркистон” саройи (деворий суратлар, витраж, безакли ҳайкалтарошлик, сополли паннолар), Бизнес-центр ва “Интерконтинентал” (деворий суратлар, безакли пластика), “Меридиан” ва

“Шератон” меҳмонхоналари (декоратив суратлар, кошинлар ва безакли пластика), Темурийлар тарихи Давлат музейи (деворий суратлар, бадий шиша, сопол плиткалар), Тошкент шаҳри ҳокимияти ва Олий Мажлис биноси (деворий суратлар, кошинлар, бадий шиша), Олимпия спорти музейи, Самарқанд ва Бухоро шаҳарларидаги “Афросиёб” ва “Бухоро” меҳмонхоналари ҳамда пойтахт ва республиканинг бошқа шаҳарларидаги замонавий меъморий иншоотларни келтириш мумкин.

Мазкур даврда санъаткор Б.Жалолов бир қатор аҳамиятли асарларини яратди.

Шунингдек, ёш истеъдодли мусаввир А.Аликулов бошчилигидаги ижодий гуруҳ яратган тарихий характердаги маҳобатли паннолар ҳам юксак бадияти ва ижро маҳорати билан ажралиб туради.

Самарқандлик мусаввир-лар томонидан ҳам турли иншоотлар учун қизиқарли деворий расмлар туркуми яратилди.

Бу даврда маҳобатли рангтасвир бир мунча тараққий этган бўлса, маҳобатли санъатнинг бошқа турларида ёрқин асарлар учрамайди.

1991-2001 йилларда маҳобатли ҳайкалтарошлик миллий мустақиллик ғояларига ҳамоҳанг ривожланди.

Мустақиллиكنинг илк ёдгорликларидан бири Тошкент марказидаги хиёбонда ўрнатилган Амир Темурнинг отлиқ ҳайкали (И.Жабборов, К.Жабборов, 1993) бўлиб, Самарқанд ва Шаҳрисабзда ҳам (ҳайкалтарош И.Жабборов, К.Жабборов, 1996) соҳибқиронга ҳайкаллар барпо этилган.

Худди шу даврда ўтмишда яшаб ўтган буюк алломалар, давлат ва дин арбоблари, шоирлар ва мусаввирлар тимсолини муҳрлаган катта ёдгорликлар қад кўтарди.

Улар ўртасида ўрта асрларда яшаб ўтган буюк аллома ал-Фарғонийга Фарғона (1998) ва Қува (1998) шаҳарларида, миллий қаҳрамон Жалолиддин Мангубердига Хоразмда (1999), улуғ ҳадиснавис имом ал-Бухорийга Самарқандда (1998), Тошкентнинг Мустақиллик майдонида “Мотамсаро она” мажмуаси, “Шаҳидлар хотираси” меъморий ёдгорлик-лари (2000) қад кўтарди.

“Алпомиш”дostonининг 1000 йиллиги нишонланиши муносабати билан дoston қаҳрамонларининг Термиз-да ҳайкалтарошлик мажмуа-композиция ўрнатилди (А.Раҳматуллаев, Қ.Норхўрозов, У.Мардиев, Т.Подосинников, 1998), Ўзбекистон ҳайкал-та-рош-лари яратган Белгиянинг Кортрейк шаҳрида Абу Али ибн Сино ҳайкали тантанали равишда очилди.

Соҳибқирон Амир Темур ҳайкали. Тошкент. 1993.

Ўзбекистоннинг тарихий шаҳарларини қайтадан тиклаш жараёнидаги янги таъмирлаш усулларини қўллашда халқаро ташкилотлар фаол иштирок этди. Табиийки, ушбу ишлар дунё миқёсида юқори баҳоланди. 1992 йил Оға Хон Жамғармасининг маданият бўлими билан Самарқанд тарихий марказини тиклаш лойиҳаси учун халқаро танлов ўтказилди. Гўри Амир мақбарасини ва Бибиҳоним масжидини тиклаш амалий ишлари эса мунозараларга сабаб бўл-ди. Лондоннинг нуфузли “Экономист” журналида “Илтимос, бетон ишлатил-масин” сардавҳали остида мақола эълон қилинди. Академигимиз Г. А. Пуга-ченкова эса, -“Хатто арзимайдиган бўлса ҳам, ҳозиргача сақланиб, етиб келган меъморий қолдиқларни асл нусхаларигина бизга ўтган даврлардан қолган асосий бойликдир”-дея эслатиб ўтди.

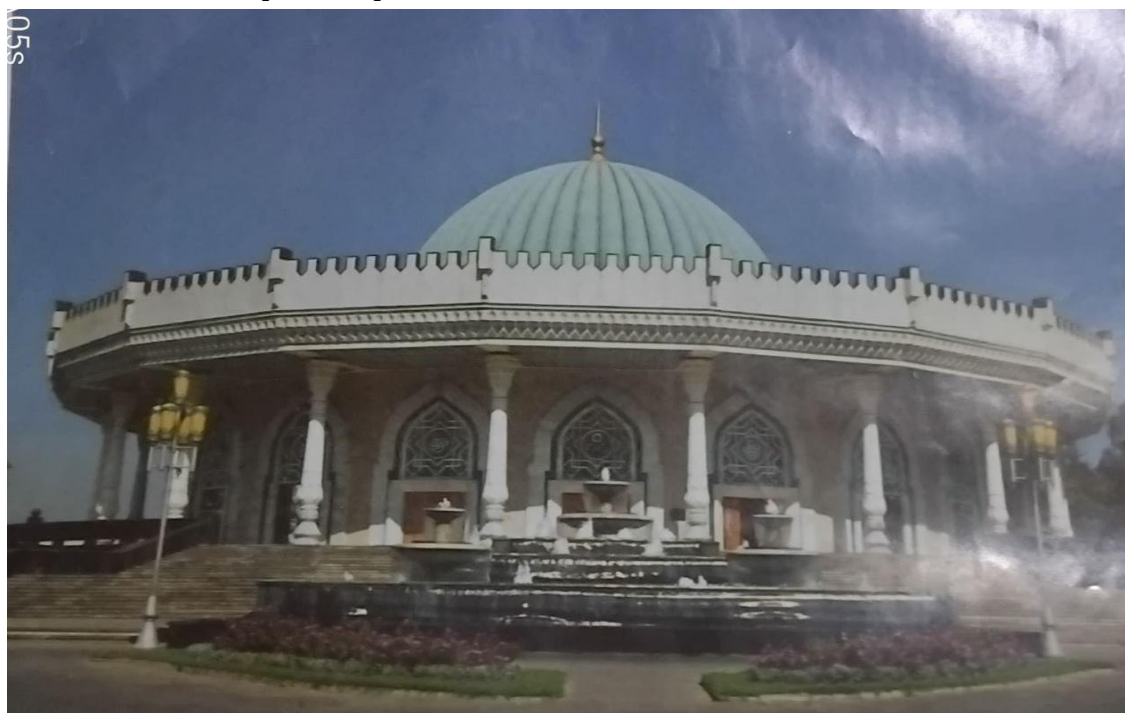

Тошкент. «Шератон» меҳмонхонаси. Тошкент. 1995.

Сўнги йилларда дастгоҳли ҳайкалтарошлик анча жонланганлиги Д. Рўзиев, Т.Тожиҳўжаев, И.Жабборов, Р. Авакян, А.Бородина, Р. Миртожиев ижодлари мисолида намоён бўлмоқда. Улар ижодида шакл, ранг билан бир ўринда

хайкалтарошликка хос бўлмаган материалларни самарали равишда қўллаш устимда ижодий тажрибалар давом этмоқда.

Тошкент. Темурийлар тарихи Давлат музейи. 1995.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон санъати. 1991-2001 йиллар. А.Ҳакимов таҳрири остида. Тошкент, Шарқ, 2001 й.
2. В. Н. Манаква. Художественная культура народного жилища узбекистана. (XIX аср-XX аср боши).Ташкент. Изд. Литературы и искусств.им. Г.Гуляма. 1990.
3. Пугаченкова Г.А. Архитектурные руины:реставрация или консервация. Строительство и архитектура. Узбекистана. , 1995, 1-2, стр. 37-9.
4. Ҳасанов. Р. Тасвирий санъат асослари. Т., Ғафур Ғулом номидаги нашриёт матбаа –ижодий уйи. 2009 й.
5. Булатов. С.С. Миллий меъморий обидаларимиздаги эзотерик тасвирларнинг илмий таҳлили. // . Респ.конференцияси материаллар тўплами. Қўқон-2023 й.
6. Абдурахмонов Ш. Чизмалар яратишда қўлланилган ҳандаса илми. –Т.: “Фан ва технология”, 2017 й.

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA KICHIK BIZNES VA TADBIRKORLIK FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH OMILLARI

Umar Muminovich Asrayev

TDIU "Raqamli iqtisodiyot" kafedrası dotsenti

Zilola Maxsudovna Gaibnazarova

TDIU "Raqamli iqtisodiyot" kafedrası assistenti

Annotatsiya: *Raqamli iqtisodiyot zamonaviy bosqichda iqtisodiy faoliyatning deyarli barcha sohalarini qamrab olmoqda. Ayniqsa, kichik biznes va tadbirkorlik faoliyati bu jarayondan faol ta'sirlanmoqda. Ushbu maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes subyektlarining transformatsiyalanishi, raqamli texnologiyalarning ular faoliyatiga ta'siri, raqamli platformalarning roli, shuningdek, O'zbekiston tajribasi va istiqbollari yoritiladi. Maqolada shuningdek, raqamli transformatsiyaning afzalliklari bilan birga mavjud muammolar va ularni hal etish yo'llari ham tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida kichik biznesni raqamli muhitga moslashtirish bo'yicha tavsiyalar keltiriladi.*

Kalit so'zlar: *raqamli iqtisodiyot, kichik biznes, tadbirkorlik, transformatsiya, raqamli texnologiyalar, raqamli platformalar, innovatsiyalar.*

Abstract: *The digital economy is currently encompassing almost all areas of economic activity. In particular, small business and entrepreneurial activity are actively affected by this process. This article explores the transformation of small business entities in the context of the digital economy, the impact of digital technologies on their operations, the role of digital platforms, as well as the experience and prospects of Uzbekistan. The article also analyzes the advantages of digital transformation along with existing challenges and possible solutions. Based on the research findings, recommendations are provided for adapting small businesses to the digital environment.*

Keywords: *digital economy, small business, entrepreneurship, transformation, digital technologies, digital platforms, innovations.*

Аннотация: *Цифровая экономика на современном этапе охватывает практически все сферы экономической деятельности. Особенно активно этот процесс затрагивает малый бизнес и предпринимательскую деятельность. В данной статье рассматривается трансформация субъектов малого бизнеса в условиях цифровой экономики, влияние цифровых технологий на их деятельность, роль цифровых платформ, а также опыт и перспективы Узбекистана. Также в статье анализируются преимущества цифровой трансформации, существующие проблемы и пути их решения. На основе результатов исследования приведены рекомендации по адаптации малого бизнеса к цифровой среде.*

Ключевые слова: *цифровая экономика, малый бизнес, предпринимательство, трансформация, цифровые технологии, цифровые платформы, инновации.*

KIRISH

So'nggi yillarda raqamli iqtisodiyot atamasi global miqyosda keng tarqalib, iqtisodiy rivojlanishning yangi bosqichi sifatida e'tirof etilmoqda. Raqamli iqtisodiyot — bu raqamli texnologiyalar asosida yaratilgan va faoliyat yuritayotgan iqtisodiy tizim bo'lib, u ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, savdo-sotiq, moliya va boshqa ko'plab yo'nalishlarni qamrab oladi. Ushbu iqtisodiy modelda asosiy omil sifatida raqamli texnologiyalar, internet va ma'lumotlar oqimi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu esa, o'z navbatida, barcha iqtisodiy subyektlar, jumladan, kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatiga sezilarli darajada ta'sir ko'rsatmoqda.

Kichik biznes subyektlari raqamli iqtisodiyot sharoitida o'z faoliyatini yangicha yondashuvlar asosida tashkil etishga majbur bo'lmoqda. Bozor munosabatlarining raqamli shakllanishi, mijozlar ehtiyojlarining o'zgarishi, elektron tijoratning kengayishi va texnologik innovatsiyalar kichik biznesning har tomonlama transformatsiyasini taqozo etmoqda. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, ayniqsa, pandemiya davridan so'ng yanada jadallashdi. An'anaviy biznes modellari o'rnini onlayn savdo, masofaviy xizmat ko'rsatish, raqamli marketing kabi uslublar egallay boshladi.

O'zbekiston Respublikasi ham raqamli iqtisodiyot sohasida muhim islohotlar amalga oshirib, kichik va o'rta biznesni raqamli muhitga integratsiya qilish bo'yicha strategik yondashuvlarni ilgari surmoqda. "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturi asosida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining barcha tarmoqlarga joriy etilishi, elektron hukumat tizimining kengaytirilishi, onlayn xizmatlar sonining ko'payishi tadbirkorlik muhitining raqamli asosda shakllanishiga zamin yaratmoqda.

Shuningdek, kichik biznes subyektlari uchun raqamli platformalardan foydalanish imkoniyatlari, masalan, elektron tijorat maydonchalari, ijtimoiy tarmoqlardagi savdo xizmatlari, raqamli moliyaviy xizmatlar orqali o'z faoliyatini kengaytirish, mahsulot va xizmatlarni global bozorga olib chiqish imkoniyati paydo bo'ldi. Bu esa, nafaqat iqtisodiy o'sish, balki zamonaviy bilim va ko'nikmalarni egallagan, texnologiyalar bilan ishlashga qodir yangi avlod tadbirkorlarini shakllantirishga xizmat qilmoqda.

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining transformatsiyasi, mavjud tendensiyalar va istiqbollar, shuningdek, O'zbekiston tajribasiga asoslangan holda tahlil etiladi. Shu orqali kichik biznes subyektlarining raqamli muhitda barqaror va raqobatbardosh bo'lishi uchun qanday yondashuvlar zarurligi aniqlanadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining transformatsiyasi bir necha bosqichda amalga oshmoqda. Birinchi bosqichda raqamli

texnologiyalarni qabul qilish va ularni oddiy operatsiyalarga joriy etish jarayoni kuzatiladi. Masalan, elektron hisob-kitob tizimlari, onlayn to'lov xizmatlari va raqamli reklama vositalaridan foydalanish kichik tadbirkorlar uchun odatiy holga aylana boshladi. Bu esa, nafaqat samaradorlikni oshirish, balki xarajatlarni qisqartirish, yangi mijozlarni jalb qilish va raqobatbardoshlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Ikkinchi bosqichda esa to'liq transformatsiyalashuv boshlanadi. Bu bosqichda tadbirkorlar o'z biznes jarayonlarini raqamli muhitga to'liq moslashtiradi: mahsulotlarni internet orqali sotish, onlayn xizmatlar ko'rsatish, mijozlar bilan virtual aloqa o'rnatish va sun'iy intellekt, bulutli hisoblash, avtomatlashtirilgan tizimlar kabi ilg'or texnologiyalarni amaliyotga joriy etish yo'lga qo'yiladi. Ayniqsa, pandemiya davrida bu jarayon tezlashdi. An'anaviy xizmat ko'rsatish shakllari masofaviy formatga o'tdi va bu tajriba ko'plab kichik biznes egalari uchun muhim saboq bo'ldi.

Uchinchi bosqichda esa kichik biznes subyektlari raqamli innovatsiyalarning bevosita yaratuvchisiga aylanadi. Ya'ni ular o'z mahsulot va xizmatlarini zamonaviy texnologiyalar asosida ishlab chiqadi, sun'iy intellekt, Internet of Things (IoT), Big Data, mobil ilovalar kabi zamonaviy echimlarni o'z faoliyatida keng qo'llaydi. Bu esa kichik biznesning transformatsiyalanishini faqatgina ichki jarayonlarda emas, balki bozorga ta'sir etish darajasida ko'rsatadi.

O'zbekistonda kichik biznes subyektlarining raqamli transformatsiyasi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Xususan, Davlat soliq qo'mitasi, Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali, elektron tijorat platformalari orqali soliq hisoboti, ro'yxatdan o'tish, litsenziya olish kabi jarayonlar soddalashtirildi. Bu esa tadbirkorlarning vaqti va mablag'ini tejashga yordam beradi. Shuningdek, Yagona portal orqali kredit olish, investitsiya jalb qilish, konsalting xizmatlariga murojaat qilish kabi imkoniyatlar yaratilmoqda.

Ammo raqamli transformatsiya jarayonida muammolar ham mavjud. Eng asosiy muammolardan biri – raqamli savodxonlikning yetarli darajada emasligi, texnologik infrastrukturadagi farqlar, internet tarmog'ining ayrim hududlarda past darajada rivojlanganligi hisoblanadi. Bundan tashqari, kichik biznes subyektlarining raqamli texnologiyalarga mablag' ajratish imkoniyatlari cheklangan. Shu bois, davlat tomonidan subsidiyalar, imtiyozli kreditlar, bepul onlayn kurslar va texnik yordam ko'rsatish tashabbuslari dolzarb hisoblanadi.

Umuman olganda, kichik biznes va tadbirkorlik sohasida raqamli transformatsiya iqtisodiyotni modernizatsiyalash, yangi ish o'rinlari yaratish, eksport imkoniyatlarini kengaytirish, ichki bozor raqobatbardoshligini oshirishda muhim rol o'ynamoqda. Shu bois, ushbu jarayonni chuqur tahlil qilish, mavjud kamchiliklarni bartaraf etish va istiqbolli yo'nalishlarni aniqlash O'zbekiston iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qoladi.

Kichik biznes va tadbirkorlik sohasida raqamli transformatsiya O'zbekistonning iqtisodiy taraqqiyotida muhim omillardan biri sifatida qaralmoqda. Transformatsiya jarayoni bir necha yo'nalishda kechmoqda: ishlab chiqarish jarayonlarini

avtomatlashtirish, xizmat ko'rsatishda onlayn tizimlarga o'tish, mahsulot va xizmatlarni raqamli platformalarda targ'ib qilish, mijozlar bilan raqamli vositalar orqali aloqa qilish kabi ko'plab sohalarni qamrab olmoqda. Ayniqsa, elektron tijorat sohasi kichik biznes uchun yangi bozorlar, yangi iste'molchilar segmentlari, xalqaro savdo imkoniyatlarini ochmoqda.

Raqamli platformalarning samarali ishlatilishi orqali kichik biznes o'z mahsulot va xizmatlarini nafaqat mahalliy bozorda, balki xorijiy bozorlarda ham ilgari surish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

Masalan, Facebook, Instagram, Telegram, YouTube kabi ijtimoiy tarmoqlar tadbirkorlar uchun reklama, savdo va aloqa vositasiga aylangan.

Shuningdek, O'zbekistonda Oson, Payme, Click kabi to'lov tizimlarining keng joriy etilishi natijasida onlayn savdo va xizmatlar bozorida sezilarli o'sish kuzatilmoqda.

Bu esa kichik biznes subyektlarining tez va qulay tarzda moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirishiga sharoit yaratmoqda.

Bundan tashqari, zamonaviy biznesda mijozlarga xizmat ko'rsatish darajasining yuqoriligi muhim ahamiyatga ega.

Raqamli texnologiyalar asosida mijozlar bilan doimiy aloqada bo'lish, ularning fikr-mulohazalarini tahlil qilish, ma'lumotlar bazasini yuritish, analitik vositalardan foydalanish orqali biznes jarayonlari yanada optimallashtiriladi.

Kichik biznesning shaffofligi, samaradorligi va innovatsion salohiyati ortadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, raqamli transformatsiyani muvaffaqiyatli amalga oshirgan mamlakatlarda kichik va o'rta biznes yalpi ichki mahsulotda muhim ulushni egallaydi.

Masalan, Janubiy Koreya, Estoniya, Singapur va Isroilda kichik tadbirkorlik subyektlari sun'iy intellekt, blokcheyn, big data va boshqa ilg'or texnologiyalar asosida faoliyat yuritmoqda.

O'zbekistonda ham ushbu texnologiyalarni kichik biznesga joriy qilish istiqbolli yo'nalishlardan biri hisoblanadi. "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasida ushbu texnologiyalarni joriy etish uchun davlat tomonidan imtiyozlar, grantlar va infratuzilma yaratilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida kichik biznes va tadbirkorlikning transformatsiyasi nafaqat vaqt talabi, balki iqtisodiy taraqqiyotning ajralmas qismi hisoblanadi. Ushbu jarayonda muvaffaqiyatga erishish uchun raqamli savodxonlikni oshirish, texnologik infratuzilmani mustahkamlash, tadbirkorlarni moliyaviy va axborot resurslari bilan ta'minlash zarur.

Kelgusida kichik biznes raqamli iqtisodiyotning harakatlantiruvchi kuchlaridan biriga aylanishi, innovatsion mahsulotlar yaratishi va iqtisodiy o'sishga sezilarli hissa qo'shishi mumkin.

Shu sababli, raqamli transformatsiyani chuqurlashtirish O'zbekistonning iqtisodiy barqarorligi va raqobatbardoshligini oshirishda muhim strategik vazifa bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyevning "Raqqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi doirasidagi nutqlari va rasmiy hujjatlari. Tashkent, 2020–2024 yillar.
2. Qodirov, A. (2022). Raqqamli iqtisodiyot: nazariy asoslari va rivojlanish tendensiyalari. Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
3. Karimova, D. (2023). Kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatida innovatsion yondashuvlar. "Ilmiy izlanishlar" jurnali, №3, 112–118-betlar.
4. Isroildjanovna, I. N. (2019). Psychological and Pedagogical Problems of Modern Preschool Education. European Journal of Research and Reflection in Educational Sciences Vol, 7(12).
5. Ismailova, N. I. (2022). Development of art and creative abilities of preschool children through books.
6. Сейитниязов, К. М. (2022). Некоторые вопросы о Антропотопонимах. In Международная конференция (Vol. 1, No. 4, pp. 4-8).
7. World Bank Report (2023). "Digital Economy for Central Asia: Transforming SMEs for a Resilient Future". Washington, D.C.
8. Akhmedov, B. A. (2023). Improvement of the digital economy and its significance in higher education in tashkent region. Uzbek Scholar Journal, 12, 18-21.
9. Tokhirova, L. R. (2024). Features of using internet technology-testing students'knowledge in psychological and pedagogical literature. Western European Journal of Modern Experiments and Scientific Methods, 2(5), 38-42.
10. Тожибоева, Г. Р., & Умарова, З. (2024). Проблема развития творческих способностей студентов в процессе обучения. Science and innovation, 3(Special Issue 18), 529-532.
11. UNCTAD (2022). "Digital Economy Report: Cross-border E-commerce and Digital Platforms in Developing Countries". Geneva: United Nations Publications.

AVTOMATLASHTIRISH TUSHUNCHASI VA AVTOMATLASHTIRILGAN TIZIMLARNING TURIZM SOHASIDAGI QO'LLANILISHI.

Olimova Mavludaxon Xoshimjon qizi
(Andijon davlat universiteti, magistrant)

Annotatsiya: Ushbu maqolada avtomatlashtirish tushunchasi va uning turizm sohasidagi qo'llanilishi haqida so'z boradi. Avtomatlashtirish texnologiyalarining rivojlanishi va turizm sohasida qo'llanilishi, xizmat ko'rsatishning samaradorligini oshirish, mijozlarga yaxshiroq xizmat ko'rsatish, vaqtni tejash va iqtisodiy samaradorlikni ta'minlashda qanday yordam berishini ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: Avtomatlashtirish, avtomatlashtirilgan tizimlar, turizm sohasida avtomatlashtirish, sun'iy intellekt, robotlar.

Аннотация: В данной статье рассматривается концепция автоматизации и ее применение в сфере туризма. Обсуждается, как развитие автоматизационных технологий и их внедрение в туристической отрасли способствует повышению эффективности обслуживания, улучшению качества обслуживания клиентов, экономии времени и обеспечению экономической эффективности.

Ключевые слова: Автоматизация, автоматизированные системы, автоматизация в туризме, искусственный интеллект, роботы.

Annotation: This article discusses the concept of automation and its application in the tourism industry. It explores how the development of automation technologies and their implementation in the tourism sector contribute to improving service efficiency, enhancing customer service, saving time, and ensuring economic effectiveness.

Keywords: Automation, automated systems, automation in tourism, artificial intelligence, robots.

Avtomatlashtirish – bu insonning bevosita ishtirokini talab qilmaydigan yoki minimallashtiradigan jarayonlar va tizimlarni yaratish va amalga oshirish jarayonidir. Avtomatlashtirish texnologiyalari orqali amalga oshiriladigan vazifalar odamlar tomonidan bajariladigan mehnatni avtomatik tarzda, dastur yoki qurilmalar yordamida bajariladi. Bunday texnologiyalar ishlab chiqarish, xizmat ko'rsatish, logistika va boshqa ko'plab sohalarda qo'llaniladi. Avtomatlashtirish tizimlari odatda kompyuter texnologiyalari, sun'iy intellekt (SI), Internet of Things (IoT), ma'lumotlar tahlili va boshqa ilg'or texnologiyalar yordamida boshqariladi. Bularning barchasi samaradorlikni oshirish, xatoliklarni kamaytirish, vaqtni tejash va mijozlarga yuqori sifatli xizmat ko'rsatish uchun ishlatiladi.

Turizm sohasida avtomatlashtirishni qo'llash xizmatlar sifatini yaxshilash, mijozlar bilan aloqalarni osonlashtirish va jarayonlarni soddalashtirishda muhim rol

o'ynaydi. Avtomatlashtirilgan tizimlar turizm sohasida bir nechta yo'nalishlarda qo'llanilishi mumkin:

Buyurtma tizimlari- Avtomatlashtirilgan buyurtma tizimlari turizm sohasining asosiy unsurlaridan biridir. Hozirgi kunda, mehmonxona yoki aviakompaniya xizmatlarini bron qilish jarayoni avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida amalga oshiriladi. Mijozlar onlayn tarzda o'z sayohatlarini rejalashtirishlari, aviabiletlar yoki mehmonxonalar uchun rezervasyonlarni amalga oshirishlari mumkin. Bu tizimlar o'z-o'zidan ishlaydi, mijozlarga qulaylik yaratadi va xizmatlarni tez va aniq tarzda taqdim etadi.

Mijozlarga xizmat ko'rsatish va yordam-Avtomatlashtirilgan tizimlar turizm sohasidagi mijozlarga xizmat ko'rsatish jarayonlarini yaxshilashga xizmat qiladi. Masalan, mehmonxonalarda self-check-in (o'z-o'zidan ro'yxatdan o'tish) va self-check-out (o'z-o'zidan chiqish) tizimlari joriy etilgan. Bu mijozlarga tezda ro'yxatdan o'tish imkonini beradi va kutish vaqtini kamaytiradi. Shuningdek, virtual yordamchilar va chat-botlar orqali mijozlar turli savollarga tezda javob olishlari mumkin, bu esa xizmat ko'rsatish samaradorligini oshiradi.

Avtomatik yo'l xaritasi va marshrutlar-Avtomatlashtirilgan tizimlar yordamida sayohatchilar o'zlariga mos yo'l xaritalarini yaratishlari, eng qulay va arzon marshrutlarni topishlari mumkin.

Masalan, avtomatlashtirilgan navigatsiya tizimlari sayohatni rejalashtirishda yordam beradi va sayohatchilarni yangi joylarga muvaffaqiyatli yo'naltiradi.

Bunday tizimlar orqali, sayohatchilar o'zlarining sayohatlarini optimallashtirib, vaqt va xarajatlarni tejashlari mumkin.

Ma'lumotlar tahlili va shaxsiylashtirilgan xizmatlar- Turizm sohasida avtomatlashtirilgan tizimlar mijozlar haqidagi ma'lumotlarni yig'ish va tahlil qilishda yordam beradi.

Ushbu ma'lumotlarga asoslanib, turizm kompaniyalari shaxsiylashtirilgan xizmatlar taqdim etishlari mumkin.

Masalan, mijozning sayohat tarixini, qiziqishlarini va afzalliklarini hisobga olgan holda, kompaniyalar ularni moslashtirilgan sayohat paketlari bilan ta'minlashadi. Bu, o'z navbatida, mijozlarning qoniqishini oshiradi.

Robotlar va sun'iy intellekt- Ba'zi mehmonxonalar va turistik joylarda robotlar va sun'iy intellekt (SI) yordamida xizmat ko'rsatish amalga oshirilmoqda.

Masalan, mehmonxonada robotlar yordamida xona tozalash, oziq-ovqat yetkazib berish, yoki hatto qabulxona xizmatlari avtomatlashtirilishi mumkin.

Sun'iy intellekt yordamida esa sayohatlarni taklif etish, mijozlar uchun yangi sayohat joylari va faoliyatlarini tanlash jarayonlari avtomatlashtiriladi.

Bu xizmatlar orqali quyidagi qulayliklarga ega bo'ladilar:

1. Vaqt tejaladi;
2. Tezda ishi oson bitadi;
3. Mijoz o'zi xoxlaganday xizmat ko'rsatiladi;
4. Shaxsiy extiyojlari qondiriladi;
5. Sayohatlarni o'zi tanlab rejalashtiradi.

Turizm kompaniyalari va mehmonxonalar bu texnologiyalarni joriy etish orqali mijozlar bilan samarali aloqalarni o'rnatishlari va xizmatlarini yaxshilashlari mumkin.

Avtomatlashtirish, shuningdek, vaqtni tejash va iqtisodiy samaradorlikni oshirishda ham katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Sharma, A., & Gupta, P. (2020). Impact of Automation on Tourism Industry: A Global Perspective. *Journal of Tourism Research*, 12(3), 45-58.
2. Jackson, T., & Wilson, L. (2018). Artificial Intelligence and Robotics in Tourism: Revolutionizing Service Delivery. *International Journal of Hospitality and Tourism Management*, 7(4), 123-136.
3. Zaitov, E. (2021). The Role of Automation in Enhancing Customer Experience in the Tourism Industry. *Journal of Applied Tourism Studies*, 4(2), 79-85.
4. Mukhamedov, D., & Kholmatov, M. (2019). Digital Transformation in Tourism: Challenges and Opportunities. Tashkent: Tourism and Innovation Publishing.
5. Ivanov, S., & Webster, C. (2021). *Tourism Management: An Introduction to Automated Systems in the Industry*. Oxford University Press.
6. Patel, R., & Sharma, S. (2022). The Future of Tourism: How Automation is Shaping the Industry. *Journal of Tourism Futures*, 5(1), 101-110.

7. Tursunov, A., & Khodjaeva, M. (2020). Automation Technologies in the Travel and Hospitality Sector. Tashkent: Science and Innovation Publishing.
8. Leung, R., & Bui, C. (2017). Artificial Intelligence in Tourism: Emerging Trends and Applications. *Journal of Travel Technology*, 6(3), 55-67.
9. Chen, H., & Liu, J. (2021). The Impact of Automated Check-in and Check-out Systems in Hotels. *Journal of Hospitality and Tourism Technology*, 8(2), 39-47.

БЕЗОРИЛИК ВА ОММАВИЙ ТАРТИБСИЗЛИКЛАРНИНГ КРИМИНОЛОГИК ДЕТЕРМИНАНТАЛАРИ

КРИМИНОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ХУЛИГАНСТВА И МАССОВЫХ БЕСПОРЯДКОВ

CRIMINOLOGICAL DETERMINANTS OF HOOLIGANISM AND MASS DISTURBANCES

Қабулов А.А

*Ўзбекистон Республикаси Жамоат ҳафсизлиги университетети мустақил
изланувчиси*

Мазкур мақолада безорилик ва оммавий тартибсизликларнинг криминалогик детерминанталари таҳлил қилинади. Жиноятларнинг келиб чиқишига таъсир қилувчи ижтимоий-иқтисодий, психологик ва ҳуқуқий омиллар ҳамда мазкур омилларнинг жиноятчиликдаги ўрни кўриб чиқилади. Шунингдек, жиноятларни олдини олишда мазкур детерминанталарга таъсир кўрсатувчи чора-тадбирлар муҳокама қилинади.

Калит сўзлар: Безорилик, оммавий тартибсизликлар, криминалогик детерминанталар, ижтимоий-иқтисодий омиллар, олдини олиш.

В данной статье анализируются криминалогические детерминанты хулиганства и массовых беспорядков. Рассматриваются социально-экономические, психологические и правовые факторы, влияющие на происхождение преступлений, а также их роль в преступности. Обсуждаются также меры, влияющие на эти детерминанты для предотвращения преступлений.

Ключевые слова: Хулиганство, массовые беспорядки, криминалогические детерминанты, социально-экономические факторы, предотвращение.

This article analyzes the criminological determinants of hooliganism and mass disturbances. It examines the socio-economic, psychological, and legal factors influencing the origin of these crimes and their role in criminal behavior. Measures that influence these determinants to prevent such crimes are also discussed.

Keywords: Hooliganism, mass disturbances, criminological determinants, socio-economic factors, prevention.

Безорилик жиноятлари сабаблари ва шарт-шароитларининг ўзига хос хусусиятларига ўтар эканмиз, шуни айтиб ўтиш жоизки, ҳар бир алоҳида жиноятчилик салбий ижтимоий ҳодиса бўлган ҳолда, белгиланган жамоат тартибини бузади, шахсининг девиант хатти-ҳаракатларида акс этган ҳолда, жамият ва шахс ўртасидаги муносабатларни деформация қилади, жиноят-

хуқуқий нормалар бузилишига ва мос равишда давлатнинг репрессив муносабатига олиб келади¹.

Зеро, тадқиқотчи Е.И.Каиржанов таъкидлаб ўтганидек, “сабабият криминологиянинг энг мураккаб ва серқирра муаммоларидан бири”² ҳисобланади. Муаллифнинг кайд этишича, “ғайриижтимоий ходисалар, шу жумладан жиноятчилик факат ижтимоий муносабатлар доирасида ўз сабабларига эга булади, шу сабабли асосан ижтимоий хусусият касб этади. Умуман олганда, бу ҳаётнинг иқтисодий шароитларини, инсон психологиясини, унинг эҳтиёжлари, манфаатлари, ҳулқ-атвор мотивлари ва мақсадларини, кичик ва катта ижтимоий гуруҳдаги одамларнинг ўзаро муносабатларини (оила, ишлаб чиқариш муносабатлари, яқин муҳитини), қарашлари, эътиқодлари, қадриятлари ва мўлжалларини қамраб олади”³.

Айрим олимлар ўз тадқиқотларида жиноятчиликнинг олдини олишда ташкилий-бошқарув, ижтимоий-психологик, ҳуқуқий сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этишини таъкидлаб ўтадилар⁴. Шундай фикрни ўз навбатида С.Аристамбаева ҳам қайд этиб ўтади⁵.

Ўз навбатида, тадқиқотчи С.Ниёзова оғир тажовузкор-зўравонлик жиноятларини содир этиш шарт-шароитларига, уни амалга оширувчи айбдорнинг шахси ва руҳиятига таъсир этиш омилларига кўра объектив ва субъектив жиҳатдан тавсифлаш мумкинлигини таъкидлаб ўтади⁶. Ҳеч шубҳа йўқки, ушбу фикр безорилик жиноятларини объектив ва субъектив жиҳатдан тавсифлашда ҳам тенг равишда қўлланиши мумкин.

Криминологияда ҳар бир жиноятчилик турини ўрганишда криминоген десоциализация ва криминоген конфликт сабаблари ўрганилади. Жумладан безориликда десоциализация шахснинг маданий-таълим даражаси пасайиши; мастлик, алкоголизм, гиёҳвандлик; шахс характерида кўполлик ва шафқатсизлик ҳулқ-атвор стереотиплари мавжудлиги; баъзида оилада ҳуқуқбузарларнинг мавжудлиги ва жиноий ҳулқ-атворни ўргатилиши билан изоҳланади⁷.

Шахсдаги конфликтлик криминоген омил сифатида ўзини шахснинг атрофдагилар билан келиб чиқадиган зиддиятларда, ҳамда кўп ҳолларда жамиятдаги ҳукмронлик учун кураш, шунингдек, болаларни тарбиялаш ва турмуш ўртоғининг қариндошлари билан ўзаро кўролмаслик, душманлик муносабатлари масалалари билан боғлиқ ички конфликтларда⁸ намоён бўлади.

¹ Хакимова И.М. Девиант ҳулқ атвор психологияси: Ўқув қўлланма. –Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ академияси. –2013. –Б. 84.

² Каиржанов Е.И. Объект преступления - интересы социальных субъектов. Монография. –Алматы: Экономика, 2008. – Б. 106-107.

³ Каиржанов Е.И. Криминология. Общая часть. Учебник. – Алматы, 2005. – Б. 29-30.

⁴ Лесько Н.В. К вопросу определения термина «профилактика правонарушений среди детей» // Международный научно-исследовательский журнал, 2012.

⁵ Аристамбаева С. Профилактика преступлений как центральная проблема современной криминологии // Вестник ТГЮИ. – Ташкент, 2009. – №2. – С. 107-108.

⁶ Ниёзова С.С. Шахснинг зўрлик жинояти қурбонига айланишининг ижтимоий-руҳий тавсифи // ТДЮИ Ахборотномаси. – Тошкент, 2010. – № 3. – Б. 87.

⁷ Ўразалиев М.Қ. “Алкоголизм” ва “ичкиликбозлик” тушунчаси бундай иллатларнинг ҳуқуқий оқибатлари ҳақида // Ўзбекистон Республикаси ИИВ академияси Ахборотномаси. –2014. –№3. – Б. 55.

⁸ Бурлаков В.Н. Криминология. Учебное пособие. Гриф УМО МО РФ, – С-Пб.: «Питер», 2016. С.154.

Безорилик жиноятлари сабабларини ўрганиш интеракция ёндашуви ва криминоген омилларни мазмун мезонига қараб тақсимлашга асосланади. Интеракция ёндашуви учун жиноятни шундай тушуниш хоски, бунда жиноятчилик шароитлари билвосита таъсирида шахс ва жамиятнинг ўзаро муносабатлари натижасида бутун ижтимоий тизим янгича ҳолатга ўтади: жамият криминогенлашиб боради, шахсда жиноий тажриба шаклланади, унинг шахсияти жиноятчи шахсига хос фазилатларни қабул қилади.

Ушбу ўзаро муносабатлар жараёни ўз-ўзидан кўриниб туради: жамиятнинг криминаллашуви шахснинг криминаллашувига олиб келади, шахснинг жамият аъзоси сифатида криминаллашуви, ўз навбатида, жамиятнинг криминаллашувига ҳисса қўшади. Сир эмаски, жиноятчилик илдизлари субъект тарбиясида, уни ўрганиш, ўз навбатида жиноий хулқ-атворнинг сабаблари ва шароитларини таҳлил қилиш учун етарли асослар беради. Инсоннинг деструктив фаолияти шаклланишида шахснинг ижтимоийлашув шароитлари муҳим ўрин тутди⁹.

Бу борада биринчи ўринда инсон ижтимоийлашувига замин яратадиган оила туради. Безориларнинг аксарияти “носоғлом” ёки “бузуқ, ахлоқсиз” оилаларда вояга етган. Кўпгина олимлар бундай оилалар, уларда вояга етган ва тарбияланган болалар шахсиятини шакллантиришига ўта салбий таъсир қилишини таъкидлайдилар¹⁰.

Б.К.Мартиненконинг фикрича, оилада бирдамликнинг йўқлиги, ота-оналар ва бола ўртасида яқинлик ва ўзаро тушунишнинг йўқлиги, оилада бошқарувнинг авторитар услуби шахснинг деструктив хулқ-атворга мойиллигини ошириши мумкин¹¹.

Оиладаги ўзаро салбий муносабатлар табиати ва негатив психологик микроклим ўсмирларнинг шахсияти шаклланишига кўмаклашувчи, девиант хулқ-атворнинг муҳим омилларидан бири ҳисобланади¹².

Ижтимоий сабаблар ичида маиший шароитларнинг аҳамияти ҳам кам эмас. Маиший шароитлар мазмуни турмуш кечириш моддий шароитлари, маиший муносабатлар функциялари, аъзоларига устун таъсир кўрсатадиган кичик гуруҳларда яшаш шароитлари (масалан, мигрантлар, кўчманчи яшаш тарзига эга халқлар) каби кўрсаткичларни ўз ичига олади. Турмуш шароитида мутаносиблик йўқолиши, аҳолининг салмоқли қисми энг асосий маиший эҳтиёжлар (озиқ-овқат, кийим-кечак, уй-жой ва бошқалар)ни қондиришда жиддий қийинчиликларга дуч келиши билан ифодаланади. Маълумки,

⁹ Ашин А.А. Ресоциализация осужденных к лишению свободы в условиях современной России // Правовая политика и правовая жизнь. № 2, 2015, С.75.

¹⁰ См.: Ю.М. Антонян. Насилие. Человек. Общество. М., 2001. С.106-145; Ф. Лист. Задачи уголовной политики. Преступление как социально-патологическое явление / сост. и предисл. В.С. Овчинского. - М., 2004. С.92-93; А.М. Мэкс. Социальные условия насилия в семейном поведении (анализ насилия в американской семье). Дисс. ... канд. социол. наук. М., 2003; Феномен насилия (от домашнего до глобального). Взгляд с позиции пренатальной и перинатальной психологии и медицины / под ред. проф. Г.И.Брехмана и проф. П.Г.Федор-Фрайберга. Санкт-Петербург – Хайфа, 2005 и др.

¹¹ Мартыненко Б.К. Насилие в современной России // Очерки новейшей камералистики. № 1, 2012, С.29

¹² А.А. Нурмагомедова. Семья как фактор девиантного поведения подростков // Девятыя Всероссийские Державинские чтения: сборник статей: в 7 томах. Том 5: Проблемы уголовно-процессуального, уголовно-исполнительного и уголовного права, криминалистики и криминологии, РПА Минюста России, 2014, М. – Б.139.

мамлакатимизда кўп болали (уч ва ундан ортиқ) оилалар кўпчиликини ташкил этади. Ҳозирги бозор муносабатлари қонуниятларидан келиб чиққан ҳолда бундай оилаларнинг етарли даромадга эга бўлишини таъминлаш керак. Бу эса оиланинг моддий таъминотини яхшилаш ва, айниқса, бола тарбияси учун зарур шароитни юзага келтиради¹³.

Ўрганилган жиноят ишлари таҳлили шуни кўрсатадики, безорилик жиноятини содир этган шахсларнинг 75% турли хил маиший ноқулайликлар ва турмушини йўлга қўйишда қийинчиликлар ва машаққатларга дуч келишган (бошпанасиз, ишсизлик).

Ижтимоий детерминанталар орасида алкоголизм, гиёҳвандлик каби салбий ижтимоий иллатлар алоҳида аҳамиятга эга. Афсуски, алкоголизм ва гиёҳвандликнинг салбий оқибатлари жамият ва айрим фуқароларнинг умумий маданияти даражаси пасайиши, уларнинг ижтимоий ва психологик таназзули, атроф-муҳит ахлоқи, соғломлиги ва ижтимоий муносабатларга салбий таъсирида намоён бўлади¹⁴. Хусусан, респондентларнинг 78,5% жиноят содир этиш сабабини алкоголь ёки гиёҳвандлик воситаларини суистеъмол қилишда кўради.

Безорилик жиноятларини келтириб чиқарадиган криминоген омилларнинг кейинги тури маънавий-ахлоқий мазмундаги омиллардир. Жаииятда қадриятлар йўналиши деформацияси маънавий қадриятлар устидан моддий қадриятлар устуворлигига олиб келади. Бундай ҳолатлар меҳр-оқибат, раҳм-шафқат, одоб-ахлоқ, кечиримлилик, ўзаро бир-бирини тушуниш, ачиниш ва бошқа шу каби қадрият ва қарашларнинг ўзгариши ва деградациясига олиб келади, улар ғзаб, шафқатсизлик, қатъиятсизлик, қасоскорлик, душманлик ва бошқалар билан алмашади. Буларнинг барчаси, шубҳасиз, инсонийлик муносабатларга таъсир қилади, боиси айнан шу ерда, ижобий қадриятлар ўз ўрнини салбий қадриятларга бўшатиб беради ва улар ўзига хос “апробация”дан ўтказилади.

Маънавий-ахлоқий ривожнинг деструктив йўналишда шаклланишида оммавий ахборот воситалари ҳам алоҳида ўрин тутади. Қидирув тизимлари жинсий характердаги таклифларни филтрдан ўтказмайди, уларнинг барча учун очиқлиги ва умуман кутилмаган сайтларда пайдо бўлиши, жинсий ахлоқсизлик тарқалиши ва жинсий муносабатлар маданияти пасайиб кетиши, шу жумладан, хотин-қизларга нисбатан шафқатсизлик ва зўравонлик муносабатларига толерант қарашлар пайдо бўлишига олиб келади.

Криминал мафқуранинг урф бўлиши барча масалаларни жисмоний куч ёки “соққа” ёрдамида ҳал қилиш мумкинлиги тўғрисидаги бузғунчи ғояларни аҳоли онгида мустаҳкамланишига кўмак беради, айна дамда жазо тизимидаги баъзи

¹³ Kriminologiya. Darslik. Prof. Z.S. Zaripovning umumiy tahriri ostida – T.2008. – B.200.

¹⁴ Криминология в 2-х томах. Том 2. Общая часть. Учебник для академического бакалавриата /Жариков Ю.С., Ревин В.П., Малков В.Д., Ревина В.В. – М.: «Юрайт», 2017, С.128. Антонян Ю.М., Эминов В.Е. Личность преступника. Криминологическо-психологическое исследование: монография, М., Норма, Инфра-М, 2015. С.135.

камчиликлар айрим кишиларга ҳамма нарса қилиш мумкинлиги ва жазосиз қолиши ҳақидаги ҳис-туйғулар пайдо бўлишини келтириб чиқаради.

Безорилик жиноятларининг маънавий-ахлоқий детерминанталарини ўрганиш асносида, биз виктимологик омиллар мавжудлигини ҳам айтиб ўтишимиз лозим. Шахснинг виктимлиги, маълум бир сифатлари, юриш-туриш ва хатти-ҳаракатлари туфайли, муайян шароитларда, жиноий тажовуз объекти бўлиш мойиллиги юқорилигини англатади¹⁵,

Дарҳақиқат, инсон хулқ-атвори ўз характериға кўра нафақат оддий, балки виктим, яъни ўзи учун хавфли, бепарво, эҳтиётсиз ва шунинг учун муайян вазиятда тажовузни келтириб чиқариш учун баҳона бўлишга қодир бўлиши мумкин¹⁶.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, потенциал жабрланувчи ҳолати, унинг турмуш тарзи, хулқ-атвори хусусиятлари, потенциал ҳуқуқбузар билан муносабатлар шакллари ва даражаси билан ҳамоҳанг тарзда, ҳуқуқбузар онгида жиноий ният пайдо қилишга ҳисса қўшиши мумкин, унинг акселижтимой йўналишга рағбатлантириш, жиноятни содир этиш усули ва воситаларини танлашга кўмак бериши мумкин¹⁷.

Кўриб чиқиладиган жиноятларда, кўпинча сўз оилавий безорилик ҳолатлари ҳақида боради. Одатда, бу ҳолатда жабрланувчилар – бу болалар, аёллар, кекса оила аъзолари.

Жабрланувчиларини таҳлил қилиш, виктим хулқ-атворли шахслар бир нечта типини ажратишга имкон берди. “Ҳимоясиз қурбон” типига, жумладан, вояга етмаган ёлғиз оналар киради. Уларнинг ҳимоясизлиги, биринчи навбатда, жиноятчи – турмуш ўртоғига қарши объектив тура олмаслигидан келиб чиқади; иккинчидан, давлат ва жамоат институтлари, биринчи навбатда ҳуқуқни муҳофаза қилиш идоралари томонидан ёрдам ва ҳимоянинг етишмаслиги билан изоҳланади¹⁸.

Ушбу типга тегишли тоифани улкан сабр-тоқат, тажовузкор эридан кўрқиш, жамоат олдида уят туйғуси сабабли онгсиз равишда ўзларига қарши зўравонлик уйғотадиган аёллар ҳам тўлдиради. Бу аёллар ўзларига нисбатан зўравонлик ҳолатларини жазосиз қолдириб, шу тариқа уларнинг такрор ва такрор содир этилишига олиб келтиради ва келгусида – алимент тўловлари мажбуриятларини эътиборсиз қолдиришга ҳам сукут сақлаб қарашади.

Қолаверса, кўпинча аёл жабрланувчиларга нисбатан жамият аъзолари баъзан жуда ғалати муносабатда бўладилар, яъни уларни ўз эрига зуғум қилишда қоралайдилар. Одамнинг онгида, худди жабрланувчининг онгида бўлгани сингари, стигматизация – ўзининг ижтимоий мавқеини

¹⁵ Антонян Ю.М., Эминов В.Е. Личность преступника. Криминологическое исследование: монография. – М.: «Норма, Инфра-М»; 2015. С.162.

¹⁶ Б.А.Матлюбов, Турсунов А.С., Расулов А.К., Хужакулов С.Б., Гофуров Ш.Р. Профилактика правонарушений / Учебник. – Т.: / Отв. ред. Б.А.Матлюбов. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2020. Б. – 174.

¹⁷ В.И.Полубинский. Криминальная виктимология. Монография, 2-е изд., доп. – М.: ВНИИ МВД России, 2008. – Б. 109.

¹⁸ Ильяшенко А.Н., Шмарион П.В. Типология лиц, пострадавших от насильственных преступлений в семье // Российский следователь. 2005. № 7. С.34.

жабрланувчининг хулқ-атвор стереотипига ўхшатиш жараёни рўй беради¹⁹. Шу боис, айнан оилавий безорилик жиноятларида виктимлик – бу айти чўғда латентликнинг ўзига хос омилдир.

Безорилик жиноятлари кейинги детерминанталари мажмуи – бу ҳуқуқий омиллар.

В.Д. Малков криминоген ҳуқуқий омиллар таркибига қуйидагиларни қўшади: қонун аномияси (ҳаракатсизлиги); қонунчиликнинг беқарор ва мавҳумлиги; ижтимоий хавфли қилмишларни жиноий-ҳуқуқий баҳолаш, шунингдек жиноят процессуал қонунчилиги муаммолари; ушбу қонун ҳужжатларини расмий шарҳлашдаги камчиликлар²⁰.

Амалдаги қонунчилик аномияси, қоида тариқасида, эр-хотин (фуқаролик никоҳида бирга яшовчилар) ўртасида, қоида тариқасида зўрлик ишлатиб содир этиладиган безорилик жиноятларга нисбатан амалдаги қонунчилик нормаларини эътиборсиз қолдиришда намоён бўлади²¹. БМТ берган аниқ тавсияларга қарамасдан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан бундай хатти-ҳаракатларни жиноят деб ҳисобламаслик урф бўлган.

Иқтисодий беқарорлик, ижтимоий мавқенинг пастлиги, хизмат мавқеидаги беқарорлик, оммавий ахборот воситалари салбий ижтимоий таъсири, безорилик жиноятларига қарши курашишнинг самарали ҳуқуқий тартибга солинмаганлиги – мазкур омиллар барчаси фрустрация (умидсизлик), ижтимоий депрессия ёки аксинча, ўз-ўзига ишонч ортиши, жазоланишга тортилмаслиги ҳис-туйғусини шакллантиради.

Ўз навбатида ҳуқуқни қўллаш ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасидаги камчиликлар, безорилик жиноятларига қарши курашда айрим масалалар қонунчилик орқали тартибга солишда мавжуд камчиликлар (масалан, санкцияларнинг жазоловчи таъсири етарли даражада эмаслиги, терминология ноаниқликлари) ҳуқуқий нигилизм барқарор шаклланишига кўмак беради ва шахсда жазоланмаслик ва барча нарсага рухсат борлиги алдамчи туйғусини туғдиради.

Қонунчиликдаги бўшлиқлар жавобгарликдан қутилиб қолишга имкон беради, жамиятда асосий қадриятларга оид тушунчаларнинг таназзулга учраши, жамоатчиликда айрим қилмишлар танбеҳга учрамаслигини англатади.

Шундай қилиб, детерминантларнинг қуйидаги турли категорияларини ажратиш мумкин.

Биринчидан, иқтисодий криминоген омиллар мунтазам иқтисодий инқирозлар, шу жумладан иқтисодий режалаштиришдаги камчиликлар, иқтисодий механизмларнинг номутаносиблиги, мулкый табақаланиш билан

¹⁹ Abdurasulova Q.R. Ayollar jinoyatchiligi va ularning oldini olish muammolari. O'quv qo'llanma / Mas'ul muharrir: yu.f.d., prof. M.H.Rustamboyev. – T.: TDYI nashriyoti, 2009. – B.28.

²⁰ Криминология в 2-х томах. Том 2. Общая часть. Учебник для академического бакалавриата /Жариков Ю.С., Ревин В.П., Малков В.Д., Ревина В.В. –М.: «Юрайт», 2017, С.79.

²¹ Пайзуллаев Қ.П. Вояга етмаганларнинг жинсий дахлсизлиги ва эркинлигини муҳофаза қилиш муаммолари: юрид. фан. номз. дисс.-я. –Т., 2007. –Б. 146.

ифодаланади, бу эса ишсизликнинг кўпайиши, натижада аҳолининг катта қисми даромадлари сезиларли камайишига олиб келиши, натижада улар ўзининг иқтисодий муаммоларини ҳар доим ҳам қонуний усуллар билан ҳал қилишмайди.

Иккинчидан, ижтимоий детерминантлар турли хил кўринишга эга: фуқароларнинг ижтимоий ҳимояланиши пасайиши, уларнинг айримларида инсонларга нисбатан салбий, баъзан эса жиноий муносабат шаклланишига олиб келади.

Учинчидан, маънавий-ахлоқий криминологик детерминантлар жамиятда шаклланган ижобий мафкура мавжуд эмаслиги, ижобий қадрият ва идеалларнинг йўқотилиши ва ахлоқсиз кўрсатмалар урф бўлиши билан боғлиқ. Маълумки, Марказий Осиё ҳудудида қадим-қадимдан ўзбек оилаларида бола тарбиясига ва унинг одоб-ахлоқига, комил инсон бўлиб ўсишига катта эътибор қаратилганлиги жиноятларнинг олдини олишда муҳим омил ҳисобланган²².

Афсуски, хориж амалиёти ва қонунчилиги таҳлили шундан далолат берадики²³, бугунги кунда урф бўлаётган жинсий бузуқлик ва инсоний қадриятлар деформацияси шахснинг бузғунчи хатти-ҳаракатларини шакллантиради, унинг атрофдагиларга нисбатан зўравонлик, жисмоний куч ёки психологик тазйиқ ўтказишда намоён бўлади.

Тўртинчидан, ҳуқуқий криминоген омиллар қонунчилик ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасидаги бўшлиқларда намоён бўлади, шунингдек, ҳуқуқий нигилизмни шакллантиради, барча нарса мумкинлиги ва жазоланмасликка ишониш каби қарашларни мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Бешинчидан, оммавий ахборот воситалари оммавий онг ва мос равишда жамиятнинг маънавий-ахлоқий йўналишини шакллантиришда алоҳида ўрин тутади. Жамиятимизда маънавий-ахлоқий соҳани такомиллаштириш ва жиноятчилик даражасини пасайтириш мақсадида телевидение ва Интернетдаги дастурларнинг мазмуни устидан қатъий ички ва ташқи ижтимоий назоратни жорий этиш ҳамда оммавий ахборот воситаларида шафқатсизлик ва зўравонлик намоёишини чеклаш таклиф қилинмоқда²⁴.

Шу муносабат билан биз оммавий ахборот воситаларини қуйидаги йўналишлар бўйича қайта йўналтиришни таклиф қилаётган тадқиқотчилар²⁵ фикрига қўшиламиз: 1) қонунга итоаткор турмуш тарзини тарғиб қилиш, 2) аҳолини криминаллашуви ва безорилик жиноятлари содир этиш сабаблари ва шартларини эркин ва тушунарли баён этган ҳолда тушунтириш, 3) содир этилган жиноятлар учун жазонинг муқаррарлигини намоён этиш, 4)

²² Криминология. Умумий қисм: ИИВ олий таълим муассасалари учун дарслик / И.Исмаилов, Қ.Р.Абдурасулова, И.Ю.Фазилов; Масъул муҳаррир Ш.Т.Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – Б.38.

²³ Тахиров Ф. Айрим хорижий мамлакатларда жинсий жиноятлар учун жавобгарлик / Масъул муҳаррир ю.ф.д., проф. М.Х.Рустамбаев. – Т., 2009. – Б. 95–96.

²⁴ М.Б. Чабанянц. Криминологические аспекты влияния насилия и жестокости в средствах массовой коммуникации на агрессивное поведение несовершеннолетних. Автореф. ...канд. юрид. наук.: 12.00.08. – Ставрополь, 2002. – Б. 22.

²⁵ Пристанская О.В. Правовые основы организации системы правового просвещения несовершеннолетних // Проблемы правового просвещения и участие в нем органов прокуратуры: сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции – М.: Акад. Ген. прокуратуры РФ, 2011, С.55.

фуқароларни жиноят содир этиш усуллари тўғрисида хабардор қилиш орқали жиноятчиликнинг олдини олиш, 5) жамоатчиликда безорилик жиноятларига нисбатан мурасасиз муносабатни шакллантириш (масалан, оиладаги безорилик ва зўравонлик ҳаракатларини беркитмаслик).

Айрим хорижий давлатларда вужудга келаётган мураккаб сиёсатлар оммавий тартибсизликларнинг келиб чиқишига сабаб бўлмоқда. Гап шундаки, жамиятда юз бераётган демократик ўзгаришлар даврида оммавий характерга эга бўлган митинглар, юришлар, демонстрациялар, акциялар ва норозиликлар жуда оммавийлашиб кетмоқда.

Ушбу шароитларда негатив характерга эга бўлган оммавий ходисалар, хусусан, оммавий тартибсизликларнинг жамиятда кенг тарқалиши кузатилмоқда. Президентимиз таъбири билан айтганда, "...аҳолининг тинч ва осойишта ҳаётини таъминлаш, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш, жамоат тартибини сақлаш – ҳозирги кунда энг муҳим вазифадир"²⁶.

Ҳозирда дунёнинг қитъа ва минтақаларида, олис ва яқин атрофимиздаги баъзи давлатларда қарама-қаршилик, зиддиятлар тобора кучайиб бораётганлигининг гувоҳи бўлаяпмиз. Айрим минтақаларда қон тўкилаётгани, низо ва адоватлар авж олаётгани, миллатчилик, шовинизм, каби хавфли офатлар майдонга чиқаётгани, бир сўз билан айтганда, вазият тобора кескинлашиб, хавф-хатарлар ортиб бораётгани барчамизни ташвишга солмасдан қўймайди.

Дунёга хавф солаётган таҳдидлар бугунги кунда жуда серқирра бўлиб, эндиликда у бирор-бир давлат ёки минтақа билан чегараланиб қолаётгани йўқ. Чунончи, бугунги кунда таҳдид халқаро терроризм, радикализм, сиёсий ва диний экстремизм, миллатчилик, этник ҳамда миллатлараро низолар, трансмиллий жиноятлар, шунингдек, фитна ва бўхтонлар уюштириш орқали кенг омmani ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар содир этишга ундаш, оломон ёрдамида "уруш билан боғлиқ бўлмаган усуллар"ни қўллаб, ҳокимият тепасига чиқиш каби муаммоларни ўз ичига олади.

Оммавий тартибсизликларга қарши кураш фуқароларимиз ва шу қаторда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи идораларнинг қатъий бурчидир. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари давлат манфаатлари, фуқароларнинг ҳаёти ва инсоний қадр-қиммати, конституциявий ҳуқуқлари ва эркинликларини оммавий тартибсизлик каби жиноий тажовузлардан ҳимоя қилишга доимо шай туришлари даркор.

Ватанимиз ривожланиши, гуллаб-яшнаши ва равнақи учун, албатта, ҳеч қандай ёвуз куч раҳна солмаслиги керак. Бунинг учун барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, айниқса, Ўзбекистон республикаси Миллий гвардияси ва ИИО ҳодимлари аҳоли билан профилактик тадбирларни олиб боришлари ва, албатта,

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг халқ депутатлари Хоразм вилояти Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясидаги нутқи // "Халқ сўзи". – 2017. – 15 окт.

ноқонуний оммавий тадбирлар давомида тартибсизлик келтириб чиқариш ёмон оқибатларга олиб келиши бўйича тушунтириш ишларини мунтазам олиб боришлари ҳамда бу борада аҳолининг ҳуқуқий билимларини ошириб боришлари зарур.

Оммавий тартибсизликларнинг юзага келиши турли хил сабабларни ўз ичига қамраб олиши мумкин. Оммавий тартибсизликлар тарихдан маълумки, жамият ривожланишининг ҳар бир даврида намоён бўлиб келган. Оммавий тартибсизликлар ижтимоий ҳодиса сифатида жамият учун жиддий хавф туғдиради.

Улар турли сабабларга кўра пайдо бўлиши мумкин - ижтимоий-иқтисодий (озиқ-овқат етишмовчилиги, фожиали инфляция, умумий ишсизлик ва бошқалар), сиёсий (ҳокимиятнинг ўзбошимчаликлари, демократик эркинликларнинг бузилиши, ҳукумат сиёсатидан норозилик ва бошқалар), этник (миллий озчиликларнинг ҳуқуқларининг бузилиши ёки аксинча, маҳаллий бўлмаган этник гуруҳларнинг ижтимоий ҳаётининг муҳим соҳалари вакилларида устунлик ва бошқалар), диний (турли динлар вакиллари ўртасидаги кураш), жиноий (жиноий гуруҳлар ўртасидаги таъсир доираларини қайта кўриб чиқиш учун кураш) ва бошқалар²⁷.

Маълум бир сабабга кўра ғазабланган одамлардан ташкил топган кичик гуруҳлар етарлича катта гуруҳга бирлашганда, ўз-ўзидан пайдо бўлган хатти-ҳаракатларнинг намоён бўлиш эҳтимоли кескин ошади.

Тарихга назар соладигга бўлсак, энг йирик оммавий тартибсизликлар XIX аср охири - XX аср бошларида юзага келишни бошлаган. Ушбу даврларда кучли инқилобий босқичларни кузатган Г.Лебон оломонга жуда мажозий таъриф берган: "Оломон бўронлар кўтарган ва турли йўналишларда тарқалган баргларга ўхшайди, кейин эса ерга қулайди"²⁸.

"Тартибсизликлар" ибораси бу ҳодисани икки томондан тавсифлайди ва биринчидан, улар зўравонлик ёки бошқа жамоат тартибини бузиш билан боғлиқ бўлса, иккинчидан, улар оммавийдир. Оммавий тартибсизликлар жиноий ҳаракат бўлиб, катта ижтимоий хавф туғдиради, чунки у ўз-ўзидан содир бўладиган ва жиноят қонуни билан қўриқланадиган кўплаб муҳим объектларга тажовуз қиладиган ҳаракатларидан бири ҳисобланади.

Буларнинг барчаси тартибсизликларни жамоат хавфсизлигига қарши энг хавфли жиноятлардан бирига айлантиради, бу эса ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларидан уни содир этишда айбдор деб топилган шахсларни жалб қилиш учун зарур бўлган таркибнинг барча элементларини синчковлик билан ўрнатишни талаб қилади²⁹.

Айтиш жоизки, тартибсизликлар баъзан фуқароларнинг йиғилиш ҳуқуқини суиистеъмол қилиш натижасида юзага келади. Ҳуқуқ фалсафасида қайд

²⁷ Ахметханов А.Ф. Объект состава массовых беспорядков // Российский следователь. – 2012. – № 21. – С. 9

²⁸ G. Lebon. Psychologie der Massen. Stuttgart, 1982.

²⁹ Григорьев В.Н. Расследование массовых беспорядков в условиях чрезвычайного положения. М.:Юрайт, 2008.

этилишича, “замонавий дунёда одамларда индивидуал ва жамоавий ҳаракатлар учун масъулият ҳисси заифлашган, бу эса турли низолар ва офатларга олиб келади. Шу сабабли, сиёсатчилар ва ҳуқуқшунослар, файласуфлар ва социологлар ўртасида "Инсоннинг асосий бурчлари тўғрисидаги халқаро декларация" ни қабул қилиш ғояси муҳокама қилинмоқда. Замонавий шароитда инсон ҳуқуқ ва эркинликлари, шунингдек, бурчлар мутаносиблиги барқарорлик ва инсониятнинг барқарор ривожланишини таъминлаш омилларидан бири бўлиб, бу ўз навбатида учинчи минг йилликда ҳам инсоният умрининг узайтирилишининг кафолати бўлиб хизмат қилмоқда³⁰.

Оммавий тартибсизликлар юзасидан кўплаб олимларнинг тадқиқотлар мавжуд, улардан бири, СССРда 1953–1980 йилларда оммавий тартибсизликларни ташкил этиш бўйича тадқиқотчилардан В.А.Козлов ўзи ўрганган архив маълумотларига асосланиб, белгиланган вақтда амалда бўлган амалиётга кўра, бундай тартибсизликлар камида 300 киши иштирок этган "оммавий" деб тан олинган, деган хулосага келади³¹.

Маълумки, оммавий тартибсизликлар оқибатида ҳукумат бошқаруви органлари фаолиятини издан чиқариши, жамоат тартибини кенг қамровли бузиши, жамоат хавфсизлигини таҳдид остида қолдириши, инсонлар қурбон бўлиши, давлатга жиддий иқтисодий зарар келтириши билан ижтимоий хавфли ҳодисаларга сабаб бўлишини кўрсатади. Оммавий тартибсизликларнинг таҳлиллари шуни кўрсатадики, бу хавфли жиноят жамият асосини емиради, вазият барқарорлиги, фуқароларнинг нормал ҳаётини, корхона, муассаса ва ташкилотларнинг ишини бузади.

Биламизки, Ўзбекистон Республикасида демократия умуминсоний принципларга асосланади, уларга кўра инсон, унинг ҳаёти, эркинлиги, шаъни, қадр-қиммати ва бошқа дахлсиз ҳуқуқлари олий қадрият ҳисобланади. Демократик ҳуқуқ ва эркинликлар Конституция ва қонунлар билан ҳимоя қилинади³².

Оммавий тартибсизликларнинг келиб чиқиш сабаблари ва уларни олдини олишда профилактик чора тадбирларни аҳамиятига тўхталишдан олдин оммавий тартибсизликлар тушунчасига таъриф бериб ўтиш мақсадга мувофиқдир.

Оммавий тартибсизликлар деганда, давлатнинг суверенитети, жамоат тартиби ва хавфсизлиги, фуқароларнинг шахсий хавфсизлигига таъсир қилувчи оммавий жиноят сифатида, зўрлаш, ўт қўйиш, бузғунчилик, давлат ва шахсий мулкни ўғирлаш, талаш ва йўқ қилиш, тинч аҳоли ва ҳукумат кучларига нисбатан совуқ (ўқ отар) қурол, портловчи ёки тез аланга олувчи моддаларни тайёрлаш ва қўллаш, қаршилик кўрсатиш, давлат, жамоат ташкилотлари ва

³⁰ Вдовиченко К.Г. Понятие массовых беспорядков // Современные проблемы уголовной политики: материалы V Междунар. науч.-практ. конф., 3 окт. 2014 г.: в 3 т. / под ред. А.Н. Ильяшенко. – Краснодар: Краснодарский университет МВД России, 2014.

³¹ Козлов В.А. Массовые беспорядки в СССР при Хрущеве и Брежнев (1953 – начало 1980 гг.). М., 2010. С. 22.

³² Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. // Lex.uz.

муассасалари, транспорт воситалари фаолиятини издан чиқариш ва бу вазиятда уларни бартараф этиш учун кескин чора-тадбирларни қўллашга мажбур қилувчи ҳодисалар тушунилади³³.

Республикамиз қонунчилигида оммавий тартибсизликлар ҳокимият, бошқарув ва жамоат бирлашмалари органларининг фаолият тартибига қарши жиноятлар туркумига киритилган бўлиб, бу жиноят тури қаттиқ қораланади ва Жиноят кодексининг 244-моддасида ўз аксини топган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 244-моддасига асосан, қурол ёки қурол сифатида фойдаланадиган бошқа нарсаларни ишлатиб ёхуд ишлатиш билан қўрқитиб шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш, қирғин солиш, ўт қўйиш, мулкка шикаст етказиш ёки нобуд қилиш, ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш орқали оммавий тартибсизликлар ташкил қилиш, шунингдек, оммавий тартибсизликларда фаол қатнашиш - ўн йилдан ўн беш йиллагача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади.

Оммавий тартибсизликлар ҳукумат бошқаруви органлари фаолиятини издан чиқариш, жамоат тартибини кенг қамровли бузиш, жамоат хавфсизлигини таҳдид остида қолдириш, инсонлар қурбон бўлиши, давлат (жамият, шахс)га жиддий иқтисодий зарар келтириши билан ижтимоий хавфлидир. Оммавий тартибсизликларнинг таҳлиллари шуни кўрсатадики, бу хавфли жиноят жамият асосини емиради, вазият барқарорлиги, фуқароларнинг нормал ҳаётини, корхона, муассаса ва ташкилотларнинг ишини бузади.

Кўп сонли оломоннинг криминал ҳаракати одатга кўра, тажовузкорлик, ўзаро таъсирчанликнинг кучлилиги, эҳтиросларнинг жўшқинлиги билан кузатилади.

Маълумки, оммавий тартибсизликларнинг иштирокчилари, уларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатларининг кўлами, моддий оқибатлари ҳақидаги аниқ маълумотлар ҳамма вақт мавжуд бўлавермайди, бу эса ушбу жиноятга қарши кураш имкониятларини қисман чеклаб қўяди. Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда оммавий тартибсизликларни турли зўравонликда ифодаланган, жамиятга ва фуқароларнинг шахсий хавфсизлигига реал хавф солувчи омманинг ҳаракатлари деб тушуниш мумкин.

Оммавий тартибсизликларнинг синфланиши ва психологияси

Бирор-бир ҳодиса ёки жараёни чуқур ўрганиш учун, авваламбор, унинг ўзига хослиги, аломатлари ва механизмини кенг тадқиқот қилиш зарур бўлади.

Оммавий тартибсизликларни ҳам унинг табиатини тўлиқ таҳлил қилиш орқали билиб олиш мумкин. Таҳлилни оммавий тартибсизликларнинг синфланишини ўрганишдан бошлаш мақсадга мувофиқдир.

Оммавий тартибсизликларнинг синфланишининг асосий мезонларини, унинг вужудга келиш аломатлари ва оқибатлари ташкил этади.

³³ Багмет А.М. Массовые беспорядки как уголовно-правовое понятие. Ж. Власть и управление на Востоке России №3 (2012): С.124–126.

Оммавий тартибсизликлар давомидаги жиноий хатти-ҳаракатлар икки турга бўлинади: умумий; ўзгача. Муассасалар, дўконларни вайрон қилишга қаратилган бузғунчиликлар, транспорт воситаларини йўқ қилиш, ўт қўйиш ва бошқа шунга ўхшаш ҳаракатлар оммавий тартибсизликларнинг умумий аломатларини белгилаб беради. Ўзгача оммавий тартибсизликлар эса фуқароларнинг хонадонларига босқинчилик қилишда ифодаланади.

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда оммавий тартибсизликларни қуйидаги синфларга бўлиш асосли:

1. Вужудга келиш сабабларига кўра: а) сиёсий; б) жтимоий-иқтисодий; в) миллий (ирқий); г) диний; д) экологик.

2. Характерига кўра: а) умумий (давлат идоралари, муассасалари, ташкилотларини вайрон қилиш); б) фуқароларнинг шахсий мулкига тажовуз қилиш (хонадонларни вайрон қилиш)

3. Келиб чиқиш оқибатининг оғирлигига кўра: а) одамларга ҳар хил турдаги тан жароҳати етказилиши; б) инсонларнинг ўлимига олиб келиши; в) катта моддий зарар етказилиши.

4. Вужудга келиш жойига кўра: а) аҳоли яшаш пунктларида; б) давлат корхоналари ва ташкилотларида; г) ижтимоий-сиёсий, маданий, оммавий спорт, кўнгилочар-томоша, умумхалқ, диний, касбий ва бошқа тадбирларни ўтказиш жойларида; д) озодикдан маҳрум қилиш туридаги жазони ижро этиш муассасаларида.

5. Давомийлигига кўра: а) узоқ муддатли, б) қисқа муддатли.

6. Қатнашувчилар сонига кўра: а) 100 кишигача, б) 1000 кишигача, в) 10000 кишигача, г) 10000 кишидан ортиқ.

Оммавий тартибсизликлар содир этилиши мумкин:

– давлат бошқаруви (ҳуқуқни муҳофаза қилиш) органлари объектлари, хорижий давлатлар элчихоналари ёнида;

– аҳоли пунктлари (кўчалар, сайилгоҳлар, майдонлар, бозорлар)да;

– давлат, маданий, оммавий спорт тадбирларини ўтказиш давомида;

– йирик саноат объектлари (заводлар, фабрикалар)да;

– жазони ижро этиш муассасалари (турмалар, колониялар, тергов хибсхоналари ва қамоқхоналар)да ва ҳ.к.

Митинг – бирор-бир муҳим воқеа, сиёсий, ижтимоий-иқтисодий масалаларни ҳал этиш учун ўтказиладиган йиғилиш. Митинг дейилганда, одатда, байрамона кайфиятда ёки давлат ҳокимият органларидан норози бўлган маълум бир сиёсий гуруҳнинг ёки оммавий ҳаракат ёхуд ишлаб чиқариш ташкилотларининг шаҳар марказларига чиқиб, ўз фикр ва талабларини бидириши тушунилади³⁴.

³⁴Хохрин С.А. Массовые беспорядки: проблема определения понятия // Вестник Владимирского юридического института. – 2009. – №. 4. – С. 160–161.

Йиғилишлар эркинлиги – фуқароларнинг асосий сиёсий ҳуқуқларидан бири, ёпиқ биноларда тўпланишнинг чекланмаган имкониятларини ифодалайди, унга кириш асида уни ташкил этганлар томонидан чекланиши мумкин. Қонунчилик йиғилишлар ўтказишнинг ошкор қилиш тартибини назарда тутиши мумкин, бунда ваколатли органлар бўлажак йиғилиш, унинг ўтказилиш вақти, жойи ва мавзуси тўғрисида олдиндан хабардор қилинади, аммо ҳеч қандай хабар бериш талаб этилмаслиги ҳам мумкин³⁵.

Намойиш – фуқаролар гуруҳларининг плакатлар, транспарант ва б. кўргазмалар ташвиқот воситаларидан фойдаланган ҳолда жамоавий кайфиятни ташкилий-оммавий билдириш. Оммавий тадбирларнинг бир кўриниши ҳисобланади. Намойишлар эркинлиги фуқароларнинг асосий конституциявий сиёсий эркинликларидан биридир³⁶.

Аммо, шу ўринда, ушбу оммавий тўпланишлар кўча тартибсизликларига айланиб кетаётганлиги ҳам кузатишмоқда. Маълум даражада бу оммавий тартибсизликларнинг бир кўринишидир.

Бош қомусимизда фуқароларимизнинг ўз ижтимоий фаолликларини Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ митинглар, йиғилишлар ва намойишлар шаклида амалга ошириш ҳуқуқига эга эканлиги, бунда ҳокимият органлари фақат хавфсизлик нуқтаи назаридангина бундай тадбирлар ўтказилишини тўхтатиш ёки тақиқлаш ҳуқуқига эгалиги мустаҳкамланган³⁷.

Ўз вақтида бартараф этилмаган сиёсий йўсиндаги оммавий тартибсизликлар:

- қуролли тўқнашувларга;
- фуқаролар урушига;
- давлатда ўрнатилган конституцион тузумни ағдаришилиши ва бошқа ҳолатларни келтириб чиқариши мумкин.

Ижтимоий-сиёсий беқарорлик, нотинчлик белгиларига қуйидагилар кириди: тажовузкорлик, ақидапарастлик, диний экстремизм, ислом фундаментализми, давлат шовинизми, миллатчилик, агрессив миллатчилик, коррупция ва жиноятчилик, маҳаллийчилик ва уруғ-аймоқчилик, шунингдек, ўз сиёсатини, таъсирини ўтказиш ва ҳукмронлик қилишга уринаётган кучлар, терроризм ва ҳоказо.

Қонунчилигимизда каби динимизда ҳам ҳаддан ошиш, тажовузкорлик, зўравонлик қаттиқ қораланади. Ислом таълимоти бузғунчиликни, одамлар қалбига ваҳима, душманлик ва фитна уруғларини сочишни қаттиқ қоралайди. Маълумки, сўнгги йилларда динни ўзларига ниқоб қилиб олган оқимлар, тоифалар пайдо бўлди. Улар ғаразли мақсадлари йўлида жамиятда бузғунчилик, бегуноҳ одамларнинг қонини ноҳақ тўкиш каби жиноятларни авж олдириб,

³⁵ Ўзбекистон юридик энциклопедияси / Нашр учун масъул Р.А. Мухитдинов ва бошқ.; масъул муҳаррир Н. Тойчиев. – Т.: Адолат, 2010. – Б. 704, 234.

³⁶ Хоҳрин С.А. Массовые беспорядки, совершаемые осужденными в исправительных учреждениях (уголовно-правовой и криминологический аспекты) // Уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис... канд. юрид. наук. – 2011. – Т. 12. – № 08.

³⁷ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси, 33-модда. Тошкент Адолат 2019 йил.

фуқаролар тинчлигини бузиб, халқ орасида низо чиқаришга ҳаракат қилишмоқда.

Оммавий тартибсизликларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, бу оғир жиноят тури ҳисобланиб, жамият асосларини издан чиқаради, вазиятни беқарорлаштиради, хавф-хатар туғдиради, фуқаролар, корхоналар, ташкилотлар ва муассасаларнинг фаолиятини ишдан чиқаради. Оммавий тартибсизликларга қарши курашиш масалаларида давлат идоралари ва ҳуқуқ-тартибот органлари ҳаракатсизлик ва совуққонликка йўл қўймаслиги талаб қилинади.

QARAQALPAQ TILINDE JAY GÁPLERDÍŇ MAZMUNÍ BOYÍNSHA TÚRLERINIŇ SINONIMIYASÍ

Allaniyazova Sh

Filologiya ilimleriniŇ kandidati, docent

Orinbaeva A

Magistrant Berdaq atındaǵı Qaraqalpaq mámleketlik universiteti

Tayanch sózlar: *Sinonimiya, ritorikso'roqgaplar, xabargaplar, emotsional-ekspressivlik, so'roqyuklamalari, gapningbo'lishlivabo'lishsizshakllari.*

Ключевые слова: *Синонимы, риторические вопросительные фразы, фразы-сообщения, экспрессивно-эмоциональные фразы, вопросительные фразы, положительные и отрицательные формы речи.*

Key words: *Synonyms, rhetorical question phrases, message phrases, expressive emotional phrases, question phrases, positive and negative forms of speech.*

KIRISIW

Sinonimiya – stilistikadaǵı eń baslı máselelerdiń biri. Tilden paydalanıwda til quralların mazmunǵa sáykes durıs paydalanıwda sinonimlerdiń áhmiyeti úlken. Hárqıylı jaǵdaylarǵa baylanıslı pikirdi dál hám anıq bayanlaw ushın tildiń stilistikalıq imkaniyatlarınan durıs paydalanıw zárúr. Sinonimiya qubılısı tildiń baylıǵın belgileytuǵın kórsetkishlerden esaplanadı. Sinonimiya, ásirese stilistika ushın, onıń eń áhmiyetli kategoriyası bolǵan ekspressivlik hám emocionallıq ushın áhmiyetli. Sinonimiya arqalı til birliklerin tańlaw múmkinshiligi boladı.

Gáptiń kommunikativlik xızmeti jay gáplerdiń aytılw maqsetine qaray túrlerin óz ishine aladı. Adamlar bir-biri menen pikir alısıwında sintaksislik birlik gápten paydalanadı. Gáp sóylewshi tárepinen hár qıylı maqsetlerde paydalanıladı. Pikir alısıw waqtında sóylewshi málim bir xabardı, tilek yaqı ótinishti bildiriwi, waqıya, hádiyse haqqında sorawı yamasa pikirge hárqıylı sezimlerin bildiriwi múmkin. Usıǵan baylanıslı gápler mazmunı boyınsha xabar, soraw, buyırıq, úndew gáplerge bólinedi. Bul gáplerdiń hár biriniń ózine tán grammatikalıq dúzilisi, intonaciyalıq ózgesheligi boladı. Sonıń menen birge, jay gáplerdiń mazmunı boyınsha túrleri bir mazmundı hár qıylı formada bildirip keliwi arqalı sintaksislik sinonimiyanı payda etedi. Biz bul maqalamızda gáplerdiń mazmunı boyınsha túrleriniń óz ara sinonim bolıp keliwi haqqında sóz etemiz.

Tiykargı bólim. Tildegı sinonimler pikirdi anıq, tásirli, obrazlı hám hár qıylı etip bildiriwde ayırıqsha orın iyeleydi. Sinonimiya qubılısı til birlikleri – leksemalar, morfemalar hám sintaksislik birliklerde de boladı. Sinonimler ádette bir predmetti, belgini, is-háreketti hár tárepleme atap, bir-biri menen mánilik jaqtan jaqınlasadı, biraq olar bir-birinen mánilik reńkleri hám stilistikalıq boyawları menen ajralıp turadı. Misalı: járdem – kómek, qonaq – miyman, húrmetlew – sıylaw, telefonda

sóylesiw – telefon arqalı sóylesiw, ağash dárwaza – ağashtan islengen dárwaza hám tağı basqa sózler, sóz dizbekleri mánilik reńkleri menen ajralıp turadı, sonlıqtan olardı hámme waqıt bir-biri menen almasıwǵa bolmaydı. V. P. Suxotin hárqıylı strukturadaǵı sintaksislik konstrukciyalardıń mánilik jaqınlıǵın ǵana sintaksislik sinonimler dep esaplaydı. [1.14]. Bul qubılıs sintaksislik birliklerge de tán bolıp, sóz dizbekleri, jay gápler, jay gáp hám qospa gápler, qospa gáplerdiń túrleri arasında boladı.

Sintaksislik sinonimiya birdey mazmundaǵı sintaksislik birlikler arasında boladı. Dúzilislik jaqtan hár qıylı bolǵan sintaksislik birlikler bir qıylı mazmundaǵı sinonimiyanı payda etiwı múmkin. Bunda jay gáplerdiń túrleri, bir bas aǵzalı gáp penen eki bas aǵzalı gáp, feyil toplamlı jay gáp, jay gáp penen qospa gáplerdiń sinonimiyası kózde tutıladı. “Sońǵı dáwirde tildiń leksikasındaǵı, grammatikanıń dúzilisindegi ózgerisler qaraqalpaq tiliniń grammatikalıq qurılısında da úlken ózgerislerdi payda etti. Bunday ózgerisler seplik formaları hám kómekshi sózler menen baylanısqan sóz dizbeklerinde, feyil toplamlı jay gáplerdiń qollanıwında, qospa gáplerde kórinedi.

Máselen, deputatlıqqa talaban, deputat bolıwǵa talaban, jıynalısqı qatnasıwshılar, jıynalıstıń qatnasıwshıları túrindegi sóz dizbekleri; Barlıq islerimiz xalıq iygiligine! Hámme saylawǵa! Elim dep, jurtım dep janıp jasawımız kerek. Elim dep, jurtım dep janıp jasayıq! túrindegi tolıq emes gápler, bir bas aǵzalı gáplerdiń qollanıw jiyiligi ósti. Ásirese, pikirdi ıqshamlap, jıynaqlap beriwde feyil toplamlı gáplerdiń qollanıw órisi keńeydi.

Qospa gáplerdegi mánilik qatnaslar hár tárepleme úyrenildi. Bunday ózgeris hám jańalıqlar sózlerdiń grammatikalıq mánilerine tásir jasap, olar arasında sinonimlik qatnaslardı payda etti”[2.70]. Qaraqalpaq tilinde gáptiń dúzilisi stilistikalıq imkaniyatlardı bay. Sinonimiya qubılısınıń shegarası keń bolǵanlıqtan, olar jay gáplerde de ushırasadı. Sebebi, biz pikirdi hárqıylı usılda jetkeriwimiz múmkin. Bunda gáptiń grammatikalıq dúzilisinde leksikalıq sinonimlerden paydalanamız. Bayanlawıshları leksikalıq sinonimlerden bolǵan jay gáplerde mazmun birdey yamasa bir-birine jaqın boladı.

Mısalı: Ol hesh sóylemedi. Ol úndemey otırdı. Ol gápke aralaspadı. Jumǵan awzın ashpadı. Tis jarmadı. Mısalı: Jiyemurat pechtiń quwısına shıǵıp jaylasıp otırdı, biraq úndemeydi (T. Qayıpbergenov). Men ishimnen irenjiyin desem de tis jarmadım (Sh. Seytov). Ol sol otırıstan jumǵan awzın ashpadı. Olardıń awzına qum quyıldı (Sh. Seytov). Keltirilgen mısallarda “Ol sóylemedi” degen gáp leksikalıq sinonimler qollanıw arqalı hárqıylı dúziliste berilgen. Sinonim gáplerdiń qatar qollanıwı kórkem ádebiyatta jiyi ushırasadı.

Bul arqalı jazıwshı pikirdi tásirli hám obrazlı etip jetkeredi. Mısalı: Tiri. Dem alıp atır, demek ólmegen. Bul dúnyadan tatatuǵın duzı bar eken sorlını (T. Qayıpbergenov). Sonday-aq, tilimizdegi ayırım gáplerde sózlerdiń orın tártibi hám sintaksislik xızmeti ózgergeni menen mazmun saqlanıp óz ara sinonim

bolip keledi. Mısalı:Dilbar maqala jazdı. Maqala Dilbar tárepinen jazıldı. Jaydı qurılısshılar qurdı. Jay qurılısshılar tárepinen qurıldı.

Xabar gápplerdiń sinonimiyasında bayanlawısh formalarınń áhmiyeti úlken. Tilimizde bayanlawıshları feyildiń bolımlı hám bolımsız formaları arqalı bildirilgen gápplerde bir mazmun bildiriledi hám pikir kúsheyttirilip kórsetiledi. Mısalı: Ata-analar olardıń arasındaǵı kúnnen-kúnge kúsheyip baratırǵan qatnasıqlardı, súyispenshilik sezimlerin sezbey qalǵan joq, sezdi (Sh. Seytov). Kúni menengi atlan-shap urınıspaq uyqılatpay qoya ma, Bazardıń qashshan silesi qatıp qalǵan (Sh. Seytov). Qalay qosıla bas shayqamassań, ondaylardı az da bolsa kórmedik pe? Kórdik (Sh. Seytov).

Teksttiń ajıralmas bólegi sıpatında intonaciya gápti mánilik bóleklerge ajıratadı hám birlestiredi. Gáp mazmunınıń júzege keliwine imkanıyat jaratadı, gápplerdi aytıw maqsetine qaray bir-birinen parqlaydı. Gáptiń ritmik-intonaciyalıq qurılısında dawıs, logikalıq pát hám basqa qurallar qatnasadı. Olar bir qatar lingvistikalıq tárepler-teksttiń leksika-grammatikalıq tártibi, sózlerdiń orın tártibi, sonday-aq, awızeki hám jazba teksttiń stillik-ekspressivlik ózine tán ózgesheligi menen belgilenedi. Intonaciya arqalı birdey mazmundı hár qıylı dúziliste beriwge boladı.Soraw gáppler menen xabar gápplerdiń sinonim bolıp keliwinde intonaciyanıń ornı úlken. Gáppler sorawlıq mazmunda ayılǵanı menen xabar mazmunin bildiredi. Gáp kóterińki intonaciya menen ayıladı. Mısalı:

- Ayap otırmısań?
- Ayamay ne qılasań? Ayaysań (Sh. Seytov).
- Olardı taniysań ba?

Mınawsı- Esjan aǵa degen, tanımay ne?Tanıyman.

- Pay, tiymepti-aw, qáne tiymegeni?
- Oq tiydi (Sh. Seytov).Bunday dúzilistegi gáppler kóbinese,awızeki sóylew tiline tán bolıp keledi.

Qaraqalpaq tilinde ritorikalıq soraw gáppler menen xabar gápplerdiń sinonim bolıp keliw jaǵdayları jiyi ushırasadı.Ritorikalıq soraw gápplerde sóylewshi tınlawshıdan tikkeley juwap talap etpeydi. Onıń sorawlıq mazmunınan kútken juwabı ańlatılıp turadı. Ritorikalıq soraw gáppler forması jaǵınan soraw gáp dep tanılsa da, mazmunı jaǵınan belgili bir oy-pikirdi tastıyıqlap keledi. “Ritorikalıq soraw gáppler kúshli sezim menen, emociya menen ayıladı.Ritorikalıq sorawlardı xızmetine qaray eki toparǵa bóliw múmkin.

Birinshi topardaǵı ritorikalıq sorawlar(juwap talap etpeytuǵın sorawlar) tınlawshıǵa qanday da tásir kórsetiwge baǵdarlanǵan. Ekinshi topardaǵı ritorikalıq sorawlar tek ekspressivlik xızmet atqarıp, emocional tásir kórsetedi[3. 235]. Soraw gápplerdiń bul túri adamlarǵa kúshli tásir jasadı.

Sonlıqtan ritorikalıq soraw gáppler ádebiy tilde emocional – ekspressivlik mánilerdi bildiriw ushın qollanıladı.

Kim soraw almasıǵı menen dúzilgen ritorikalıq soraw gáppler xabar gáppler menen óz ara sinonim bolıp keledi. Mısalı: Anam, Shımbayımsań meniń, Kim saǵınbas tuwǵan jerin! (I. Yusupov). Taǵdır olardı qaylarǵa aydaǵanın kim bilsin... (Sh. Seytov).

Birinshi mısaldaǵı ritorikalıq soraw gápten “Hámme tuwǵan jerin saǵınadı” degen mazmun, ekinshi mısaldan “Taǵdır olardı qaylarǵa aydaǵanın heshkim bilmeydi” degen mazmun ańlatılǵan.

Qaysı soraw almasıǵı menen dúzilgen ritorikalıq soraw gáppler xabar gáppler menen óz ara sinonim boladı. Mısalı: Qaysı adam xalqınıń jaman jasaǵanın qáleydi? (“Erkin Qaraqalpaqstan” gazetası) Perzentiniń qor bolǵanın qaysı ana jaqsı kóredi? (T. Qayıpbergenov) Bul gápplerde “Heshbir adam óz xalqınıń jaman jasaǵanın qálemeydi”, ekinshi mısalda “Perzentiniń qor bolǵanın heshbir ana qálemeydi” degen mazmun ańlatıladı.

Ritorikalıq soraw gáppler oy-pikirdiń kórkem hám tásirli bolıwında áhmiyetli orındı iyeleydi. Joqarıda keltirilgen dáslepki mısalda da ápiwayı xabar gáp formasında beriliwi múmkin bolǵan gáptiń ritorikalıq soraw formasında beriliwi teksttiń tásirshenligin, pikirlerdiń ótkirliǵın bir qansha asırıp kelgen. Ritorikalıq soraw gápplerdiń bayanlawıshı “emes pe” kómekshi sózi menen dizbeklesip kelgende gáptiń dúzilisi bolımsız formada bolıp, tastıyıqlaw mazmunındaǵı xabar gáp penen óz ara sinonim bolıp keledi. Mısalı: Adamnıń áwladınıń neshe mın jıllardan berli ómir súriwi de usı doslıqtıń, tuwısqanlıqtıń, miyrim-shápáattiń arqası emes pe? («Ámiwdárya» jurnalı) Jerdiń astı-ústin soráǵan Sulayman patshaǵa shekem qolında alması bar dawagerdiń sózin sóylegen emes pe? (T. Qayıpbergenov)

Soraw janapayları arqalı dúzilgen ritorikalıq soraw gáppler de xabar mazmunın bildiredi. Mısalı: Bala nege qızıqsa, tilegin orınlamaytuǵın ana bar ma? (T. Qayıpbergenov) Bul mısallarda keltirilgen soraw janapayları arqalı dúzilgen ritorikalıq soraw gáppler xabar gáp formasında “Balanıń tilegin orınlamaytuǵın ana joq” degen mazmundı bildiredi. Ritorikalıq soraw gápplerdiń bayanlawıshları bolımlı formada kelip bolımsızlıq mazmun bildiredi. Bunday túrdegi bolımlı gáppler ayırıqsha intonaciya menen aytıladı. Mısalı: Ğarǵa-ǵarǵanıń kózin shoqıy ma? (T. Qayıpbergenov) Demek, gáptiń sorawı da, juwabı da ishinde bolıp, forması jaǵınan soraw gáp boladı da, mazmunı jaǵınan xabar gáp boladı.

Sintaksislik sinonimiya soraw-buyırıq gápplerde ushırasadı. Soraw-buyırıq gápplerdiń mánisi buyırıq gáptiń mánisine sáykes keledi. Degen menen, olar bir-birinen ózine tán ózgeshelikleri arqalı ajıraladı: soraw-buyırıq gáppler ádettegi buyırıq gápten óziniń tásirliǵi, tıńlawshıǵa qonımlılıǵı hám kúshli sezim menen aytılwı jaǵınan pútkilley basqasha boladı. [4.114]. Mısalı: Jumıstı tezirek pitkermeysiz be? Qarap otırǵansha jumıs isleseń bolmay ma? Mısallarda “Jumıstı tezirek pitker”, “Qarap otırǵansha jumıs isle” degen buyırıq mazmun soraw gáp arqalı bildirilgen.

Juwmaqlaw. Sintaktikalıq sinonimiya qaraqalpaq tiliniń áhmiyetli quramlıq bólimlerinen biri bolıp, ol sóylewdiń tásirshenligin asırıwǵa, súwretlew imkaniyatların keńeytiwge hám hár túrlilikti támiyinlewge xızmet etedi. Sintaktikalıq sinonimiyadan

paydalanıw jazba hám awızeki sóylewdi bayıtıp, pikirdi túrli formalarda bildiriwge járdem beredi. Bul bolsa tildi jáne de janlı, tásirsheń hám túsinikli etiw menen birge, onı estetikalıq jaqtan bayıtıwǵa da túrtki beredi.

Sintaktikalıq sinonimiyanı tallaw hám onı ámeliy qollanıw til biliminde áhmiyetli máselelerden biri bolıp esaplanadı, sebebi ol til sistemasındaǵı birliklerdiń bir-birine baylanıslı halda islewin úyreniwge imkaniyat jaratadı. Túrli sóylew usıllarında sintaksislik sinonimiyadan paydalanıw tekstlerdiń ekspressivligin arttırıw, informaciya jetkeriw nátiyjeliligini kúsheytiw hám de qaraqalpaq tiliniń bay súwretlew imkaniyatların joqarılatıwǵa xızmet etedi.

REZYUME. Ushbu maqolada qoraqalpoq tilidagi sodda gaplarning turlari o'rtasida sinonimiya haqida so'z boradi. Sintaksik sinonimlarning bildirilishi, xabar gaplarda, xabar va ritorik so'roq gaplarda, so'roq va buyruq gaplardagi sinonimiya masalalari o'rganildi.

РЕЗЮМЕ. В этой статье мы говорили о различиях между типами содержания простых слов в каракалпакском языке. Синтаксическая синонимия изучалась в сообщенных случаях, в новостных сообщениях, в риторических вопросах, в вопросах и в глагольных вопросах.

SUMMARY. In this article, we talked about the differences between the types of content of simple words in the Karakalpak language. Syntactical synonymy has been studied in reported cases, in news reports, in rhetorical questions, in questions, and in verbal questions.

PAYDALANÍLGAN ÁDEBIYATLAR:

1. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилинің стилистикасы. - Нөкіс, "Қарақалпақстан" 1990.
2. Бекбергенов А. Соңғы дәуірлерде қарақалпақ тили морфологиялық құрылысының раўажланыўы. - Ҳәзирги қарақалпақ тили раўажланыўының аўырым мәселелери. Нөкіс, "Қарақалпақстан" 1993, 70-71-бетлер.
3. Dáwletov A., Dáwletov M., Qudaybergenov M. Házirgi qaraqalpaq ádebiy tili. Sintaksis. Nókis, "Bilim", 2009.
4. Махмудов Н., Нурманов А. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. Тошкент, «Фан», 1995.
5. Сайфуллева Р. Синонимия простых повествовательных предложений в современном узбекском языке. - Ташкент, "Фан", 1991.
6. Сухотин В. П. Синтаксическая синонимика в современном русском литературном языке. Глагольные словосочетания. М., 1960, 14-стр
7. Ўзбек тили стилистикаси. Тошкент, "Ўқитувчи", 1983.
8. Ҳәзирги қарақалпақ әдебий тилинің грамматикасы. Синтаксис. - Нөкіс, "Билим" 1992.

HOW ARTIFICIAL INTELLIGENCE IS CHANGING OUR EVERYDAY LIVES

Kodirova Gulchekhra Muminovna

Doctoral student at Sharof Rashidov Samarkand State University

Artificial Intelligence (AI) is no longer a futuristic concept — it's here, and it's becoming an essential part of our daily routines. From the moment we wake up to the time we go to bed, AI plays a role in how we communicate, work, travel, and even take care of our health. But how exactly is it transforming everyday life?

AI in Daily Technology

One of the most visible ways AI touches our lives is through everyday technology. Smart assistants like Siri, Alexa, and Google Assistant use natural language processing to answer questions, set reminders, and control smart home devices. Streaming platforms such as Netflix or Spotify use AI to suggest content based on our preferences, making entertainment more personalized than ever before. Even when we type a message or search the web, AI helps by auto-correcting or predicting what we want to say.

AI in Communication

Modern communication has become faster and more efficient thanks to AI. Chatbots handle customer support around the clock, providing instant answers to common questions. Email services filter spam, prioritize important messages, and even suggest responses. Social media platforms use AI to personalize your feed, making sure you see the content that is most relevant to you.

AI in Healthcare

Perhaps one of the most life-changing applications of AI is in healthcare. Algorithms are now being used to detect diseases such as cancer at early stages with greater accuracy than ever before. Wearable devices track heart rates, sleep patterns, and activity levels, giving users insights into their health. AI even helps doctors make decisions by analyzing medical records and recommending treatment plans.

AI in Transportation

From GPS route optimization to self-driving cars, AI is revolutionizing how we move. Navigation apps like Google Maps use real-time data and AI to suggest the fastest routes. Autonomous vehicles, though still in development, promise safer and more efficient travel in the future. In logistics and delivery services, AI helps plan the most efficient routes, saving time and fuel.

AI in the Workplace

AI is also changing the way we work. Routine tasks like data entry, scheduling, and even resume screening are now automated. This not only saves time but also reduces human error. In industries like finance, marketing, and engineering, AI helps analyze large amounts of data to make smarter decisions. At the same time, this shift demands new skills and opens the door to jobs that didn't exist a decade ago.

Ethical and Social Concerns

Despite its many advantages, AI brings challenges. As machines become more capable, there are concerns about job displacement. Privacy is another issue, as AI relies on collecting and analyzing vast amounts of personal data. Moreover, biases in AI systems — inherited from the data they are trained on — can lead to unfair outcomes in areas like hiring or law enforcement.

Conclusion

Artificial Intelligence is deeply woven into the fabric of modern life. It enhances convenience, boosts productivity, and opens new possibilities in nearly every field. As we continue to embrace AI, it's important to do so responsibly — ensuring that the technology is inclusive, transparent, and used for the greater good. The future of AI is not just about smarter machines, but also about smarter decisions and a better life for everyone.

LIST OF REFERENCES:

1. Petrov A.V. Yoshlarning qadriyat afzalliklari: diagnostika va o'zgarish tendentsiyalari // Ijtimoiy.tadqiqot. 2008 yil.- 2-son.
2. Kadyrova G.M. THE CONCEPT OF SOCIAL RISK IN THE VIRTUAL SPACE,CHARACTERISTICS OF ITS MANIFESTATION. Procedia of Theoretical and Applied Science // <http://procedia.online/index.php/applied/index> // Volume 13 | Nov 202
3. Igebaeva F.A. Bolaning shaxsiy fazilatlarini shakllantirishda oilaning ijtimoiylashtiruvchi funktsiyasi // Texnik, iqtisodiy va gumanitar fanlarning dolzarb masalalari. Shanba. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya maqolalari.

OLIIY TA'LIMDA MUHANDISLIK YO'NALISHIDA FIZIKANI O'QITISHDA MUSTAQIL TA'LIMNI ELEKTRON TA'MINOTLAR ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

Quchqarov Shohjahon Xazrat o'g'li

Toshkent davlat texnika universiteti Olmaliq filiali, assistent

Annotatsiya: *Ushbu maqolada muhandislik yo'nalishlarida fizika fanini o'qitishda mustaqil ta'limni elektron ta'minotlar asosida takomillashtirish yo'llari ko'rib chiqilgan. Elektron ta'minotlar, xususan, LMS tizimlari, virtual laboratoriyalar va multimedia vositalari, talabalar bilimni mustahkamlash va ularni real muammolarni hal qilishga yo'naltirishda samarali vosita sifatida tahlil qilingan. Mustaqil ta'limning samaradorligi amaliy tajribalar asosida ko'rsatilgan bo'lib, bu usul talabalar o'rtasida o'zlashtirish darajasini oshirishga, bilimni chuqurlashtirishga yordam beradi. Maqolada elektron ta'lim vositalarining o'qitish jarayoniga integratsiyalashuvi, ular yordamida talabalar tomonidan bajariladigan mustaqil ishlarning samaradorligi va ularning kasbiy tayyorgarligini oshirishdagi o'rni tahlil qilingan.*

Kalit so'zlar: *mustaqil ta'lim, elektron ta'minot, muhandislik ta'limi, LMS tizimlari, virtual laboratoriyalar, PhET simulyatsiyasi, o'qitish usullari, interaktiv darslar, o'quv resurslari, fizikani o'qitish, ta'lim metodikasi, innovatsion texnologiyalar*

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida zamonaviy texnologiyalarning jadal sur'atlarda rivojlanishi ta'lim berishning yangi shakllarini shakllantirishni talab qilmoqda. Ayniqsa, muhandislik yo'nalishlarida ta'lim olayotgan talabalar uchun fizika fanining mazmunli va chuqur o'rgatilishi ularning kasbiy salohiyati va ilmiy dunyoqarashini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Shunday sharoitda, mustaqil ta'limni elektron ta'minotlar asosida tashkil etish, talabaning o'zlashtirish darajasini oshirish, tahliliy fikrlashni rivojlantirish va real muammolarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirishda samarali vositaga aylanmoqda.

1. MUHANDISLIK TA'LIMIDA FIZIKA FANINING O'RNI

Fizika — muhandislik fanlarining nazariy asosidir. Elektronika, mexanika, issiqlik texnikasi, optika, yarimo'tkazgichlar fizikasi va boshqa ko'plab fanlar fizik qonunlarga tayanadi. Talabalarining ushbu fan bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi, ularning keyingi kasbiy tayyorgarligi va muhandislik muammolarini hal qilish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli, fizika ta'limi an'anaviy shakldan interaktiv va zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan mustaqil o'qishga yo'naltirilgan shaklga o'tmoqda.

1. MUHANDISLIK TA'LIMIDA FIZIKA FANINING O'RNI

Fizika — muhandislik fanlarining nazariy asosidir. Elektronika, mexanika, issiqlik texnikasi, optika, yarimo'tkazgichlar fizikasi va boshqa ko'plab fanlar fizik qonunlarga tayanadi. Talabalarining ushbu fan bo'yicha chuqur bilimga ega bo'lishi, ularning

keyingi kasbiy tayyorgarligi va muhandislik muammolarini hal qilish qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Fizika fanini chuqur o'rganish, talabaning ilmiy, texnik va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Shu sababli, muhandislik sohasida zamonaviy ta'lim metodlari an'anaviy shakldan interaktiv va zamonaviy texnologiyalar asosida tashkil etilgan mustaqil o'qishga yo'naltirilgan shaklga o'tmoqda. Elektron ta'lim vositalaridan, xususan, virtual laboratoriyalar, simulyatsiyalar va onlayn kurslar, o'quvchilarning bilim olish jarayonini yanada samarali va qulay qilishda yordam beradi. Shunday qilib, fizika ta'limida elektron vositalardan foydalanish, talabalarga yangi muhandislik vazifalarini hal qilishda muhim bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish imkonini beradi.

2. MUSTAQIL TA'LIMNING NAZARIY ASOSLARI

Mustaqil ta'lim – bu talabaning bilim olish jarayonida o'zini o'zi boshqarishi, faoliyatini mustaqil rejalashtirishi va tahlil qilishi bilan tavsiflanadi. Bu yondashuv quyidagi maqsadlarga xizmat qiladi:

- Talabada o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan intilishni shakllantirish
- Tanqidiy va tizimli fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish
- Ilmiy izlanish faoliyatiga tayyorlash
- Hayotiy muammolarni mustaqil hal qilish qobiliyatini kuchaytirish

Muhandislik sohasidagi talabalarga mustaqil ta'lim berish jarayonida, ayniqsa, fanlararo integratsiyaga asoslangan topshiriqlar, loyihalar, modellashtirish va eksperimentlar muhim o'rin egallaydi.

3. ELEKTRON TA'MINOTLAR VA ULARNING IMKONIYATLARI

1. LMS tizimlari (Learning Management Systems): Moodle, Google Classroom, Edmodo

LMS (O'quv boshqaruv tizimlari): Bu tizimlar ta'limni boshqarish, tarqatish va o'rganish jarayonini kuzatish uchun ishlatiladi. Ular o'qituvchilarga kontent yaratish, vazifalar tayinlash, talabalarining yutuqlarini nazorat qilish va baholash imkonini beradi.

- Moodle: O'quvchilarga onlayn kurslar, testlar, forumlar va resurslar taqdim etishga imkon beradigan keng qo'llaniladigan ochiq manbali platforma. U o'qituvchilarga darslar yaratish va ularni boshqarishda yordam beradi.

- Google Classroom: Google tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim platformasi bo'lib, G Suite for Education bilan integratsiyalashgan. O'qituvchilar uchun ishlatish juda oson bo'lib, vazifalar tayinlash, materiallar ulashish va fikr-mulohazalar berish imkoniyatlarini yaratadi.

- Edmodo: O'qituvchilar, talabalar va ota-onalarni bog'laydigan platforma. Bu tizim kommunikatsiya, topshiriq yuborish va baholash kabi imkoniyatlarni taqdim etadi va ko'proq boshlang'ich va o'rta ta'limda ishlatiladi.

2. Virtual laboratoriyalar: PhET, Labster, Multisim, ANSYS

Virtual laboratoriyalar: Onlayn platformalar yoki dasturlar bo'lib, ular laboratoriya tajribalarini va faoliyatlarini simulyatsiya qiladi. Talabalar haqiqiy uskunalar bo'lmasa ham, tajribalar o'tkazishlari mumkin.

- PhET: Kolorado universiteti tomonidan ishlab chiqilgan va interaktiv simulyatsiyalarni taqdim etadigan platforma. Bu talabalar uchun fizik hodisalarni (masalan, energiya, magnit maydon va boshqalar) o'rganish imkonini beradi.

- Labster: Virtual laboratoriya platformasi bo'lib, talabalarga 3D muhitda eksperimentlar o'tkazishga imkon beradi. Ular biologiya, kimyo va fizika kabi fanlarda chuqur bilim olishlari mumkin.

- Multisim: Milliy asboblardan tomonidan ishlab chiqilgan va elektr elektronika sohasida simulyatsiyalarni taqdim etadigan dastur. Talabalar virtual muhitda elektr sxemalarini sinab ko'rishlari va xatolarni tuzatishlari mumkin.

- ANSYS: Muhandislik simulyatsiya dasturi bo'lib, u, asosan, mexanika, suv oqimlari va issiqlik muhandisligi sohalarida qo'llaniladi. Talabalar bu dastur yordamida qurilma va tizimlarning ishini tahlil qilishlari mumkin.

3. MOOC platformalar: Coursera, edX, Udemy

MOOC (Massive Open Online Courses) platformalari: Bu platformalar dunyoning turli burchaklaridagi talabalar uchun bepul yoki pullik onlayn kurslarni taqdim etadi. O'quvchilar o'zlari qiziqqan sohalarida kurslarni tanlab, ularni o'rganishlari mumkin.

- Coursera: Kurslar va sertifikatlarni taqdim etadigan platforma bo'lib, dunyoning yetakchi universitetlaridan onlayn ta'lim olish imkonini beradi. Kurslar juda ko'p fan sohalarini qamrab oladi.

- edX: Coursera ga o'xshash platforma bo'lib, MIT va Harvard kabi universitetlar tomonidan taqdim etilgan onlayn kurslarni o'rganishga imkon beradi.

- Udemy: Har xil mustaqil o'qituvchilar tomonidan yaratilgan kurslar mavjud bo'lib, ko'pincha arzon narxlarda taklif qilinadi. Uydagi bilimlarni rivojlantirish yoki professional ko'nikmalarni oshirish uchun yaxshi platforma hisoblanadi.

4. Multimedia vositalari: Video darslar, interaktiv animatsiyalar, 3D modellash

Multimedia vositalari: Bu turli xil media shakllarini birlashtirgan vositalar bo'lib, ular matn, audio, video, animatsiyalar va grafikalarini birlashtiradi. Interaktiv tarzda o'quvchilarga mazmunli ta'lim berish imkonini yaratadi.

- Video darslar: Videolar orqali darslar talabalarni vizual tarzda tushunishga yordam beradi. Ular murakkab mavzularni oddiy tilda tushuntirishga yordam beradi.

- Interaktiv animatsiyalar: Talabalar animatsiyalar orqali fizik jarayonlarni (masalan, energiya almashinuvi, magnit maydon) real vaqt rejimida kuzatishlari mumkin.

- 3D modellash: 3D modellar asosan muhandislik, arxitektura va tibbiyot sohalarida foydalidir. Talabalar ularni o'rganish orqali murakkab tuzilmalarni turli burchaklardan ko'rishlari va yaxshiroq tushunishlari mumkin.

Har bir vosita va platforma mustaqil ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi, ayniqsa muhandislik va fizika kabi murakkab fanlarni o'rganishda. Bu vositalar talabalarni nafaqat nazariy bilim bilan, balki amaliy ko'nikmalar bilan ham ta'minlaydi.

4. ELEKTRON TA'LIM MUHITIDA TAJRIBA MISOLI1. Amaliy tajriba: Mustaqil ta'limda PhET simulyatsiyalaridan foydalanish samaradorligi

Tajriba joyi: Toshkent davlat texnika universiteti-Olmaliq filiali "Konchilik ishi" yo'nalishi 1-bosqich talabalari

Mavzu: "Faraday qonuni va elektromagnit induksiya"

Elektron resurs: PhET Simulations – Faraday's Lab

Tashkil etilgan faoliyat:

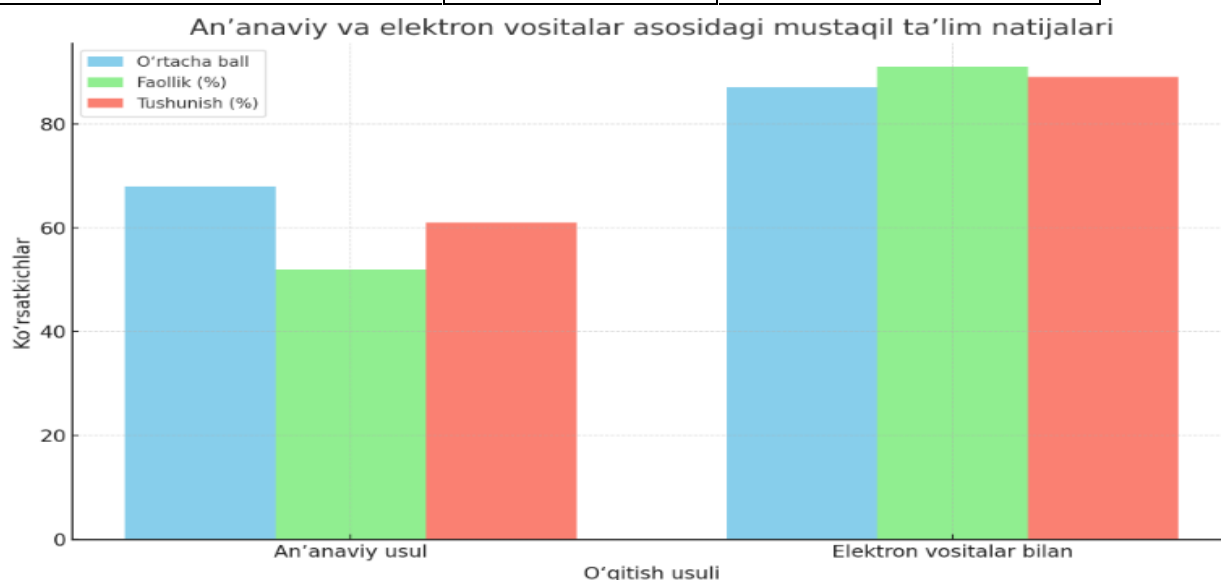
- Talabalarga uyga mustaqil ravishda simulyatsiyadan foydalanib, magnit maydon o'zgarishi va induksiya tokining hosil bo'lishi haqida kuzatish topshirildi
- Moodle platformasida berilgan testlar orqali tushunish darajasi baholandi
- Hisobotlarni elektron shaklda (PDF) topshirish talab qilindi

Natijalar:

Nazorat guruhi bilan solishtirganda, elektron simulyatsiyadan foydalangan guruhda o'zlashtirish darajasi 28% yuqori bo'ldi. Talabalar fizik qonunlarni tasavvur qilishda qiyinchilik sezmagani qayd etildi.

2. Grafikalar va jadvallar: An'anaviy va elektron vositalar asosida mustaqil ta'lim natijalari.

Ko'rsatkichlar	An'anaviy yondashuv	Elektron simulyatsiya asosida
O'rtacha ball (100 dan)	68	87
Mustaqil ishga jalb qilingan talabalar foizi	52%	91%
Tushunish testida muvaffaqiyat	61%	89%

1-rasm. An'anaviy va elektron vositalar asosidagi mustaqil ta'lim natijalari (o'rtacha ball, faollik, tushunish darajasi)

3. Ilovalar (qo'shimcha materiallar)

Ilova 1. Foydali elektron resurslar ro'yxati

Nomi	Tavsifi	Havola
PhET Simulations	Fizik jarayonlar uchun interaktiv laboratoriyalar	phet.colorado.edu
Labster	Biologiya va fizika bo'yicha virtual laboratoriyalar	labster.com
Coursera	Oliy ta'lim uchun sertifikatli kurslar	coursera.org
Moodle	Mustaqil ta'limni boshqarish tizimi	moodle.org

Ilova 2. Tajriba uchun metodik ko'rsatma (mini-topshiriq)

1. PhET simulyatsiyasini oching

2. Magnit maydonni kuchaytiring va aylana simobda hosil bo'layotgan tokni kuzating

3. Voltmetr va galvanometr ko'rsatkichlarini o'zgartiring

4. Kuzatgan hodisalaringiz asosida grafik chizing va xulosa yozing

XULOSA

Muhandislik ta'limi tizimida fizika fanining samarali o'qitilishi — talabalarni amaliyotga yo'naltirilgan holda tayyorlashda muhim omil hisoblanadi. An'anaviy dars shakllari bilan bir qatorda mustaqil ta'limni elektron ta'minotlar asosida tashkil etish, zamonaviy ta'lim talablariga javob beruvchi, talabaning individual qobiliyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan yondashuv sifatida o'zini oqlamoqda.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, elektron vositalar yordamida tashkil etilgan mustaqil ta'lim talabalarda fan bo'yicha chuqurroq tushuncha, mustaqil fikrlash, ilmiy tahlil qilish va real muammolarni hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Simulyatsiyalar, virtual laboratoriyalar va interaktiv topshiriqlar orqali ta'lim berish fizik hodisalarni vizual va tajriba asosida o'rganishga imkon yaratadi.

Amaliy tajriba asosida shuni aytish mumkinki, elektron platformalar orqali berilgan mustaqil topshiriqlar an'anaviy metodlarga qaraganda samaraliroq bo'lib, o'quvchilarning faolligi va o'zlashtirish ko'rsatkichlarini oshiradi. Bu esa, elektron ta'lim vositalarini nafaqat yordamchi vosita sifatida, balki o'quv jarayonining ajralmas qismi sifatida qarashni taqozo etadi.

Shunday qilib, oliy muhandislik ta'limida fizika fanini o'qitishda mustaqil ta'limni elektron ta'minotlar asosida takomillashtirish zamonaviy ta'limni raqamlashtirish jarayonining ajralmas bo'lagi hisoblanadi. Kelgusida bu yondashuvni yanada takomillashtirish, yangi pedagogik texnologiyalar bilan boyitish va o'qituvchilar malakasini oshirish orqali ta'lim samaradorligini oshirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirzayev Sh. Mustaqil ta'lim metodikasi. – Toshkent: Fan, 2020.
2. Rasulov I. Oliy ta'limda raqamli texnologiyalar. – Toshkent: Innovatsiya, 2021.
3. www.phet.colorado.edu
4. www.moodle.org
5. www.coursera.org
6. www.edx.org

7. O'zbekiston respublikasi oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi oliy ta'limni rivojlantirish tadqiqotlari markazi. Mustaqil ta'limni tashkil etish va bag'holash mezonlari. Metodik qo'lanma. – Toshkent, "Yetakchi nashriyoti" 2024. 31 b.
8. Физика фани бўйича электрон манбалар. <https://elib.edu.uz>
9. Hasanov R., Karimov M. Fizika o'qitish metodikasi. – Toshkent: Fan va texnologiyalar, 2019
10. Sheraliyev S.S. Fizikani o'qitishda noan'anaviy yondashuvlar. O'quv-metodik qo'lanma. -Olmaliq sh. 2021 yil. -65 b.
11. Sheraliyev S.S., Irkabayev Dj.U. Fizikani o'qitishda innovatsion texnologiyalarni joriy etishning ilmiy-uslubiy va amaliy jihatlari. O'quv qo'lanma. -Olmaliq sh 2022 yil. -130. ©intereduglobalstudy.com 2025, ISSUE 3 425 Ilmiy-nazariyvametodikjurnal Научно-теоретический и методический журнал Scientific theoretical and methodical journal ISSN 2992-9024 (online) 2024, №3 INTER EDUCATION & GLOBAL STUDY
12. Sheraliev S.S. Ta'limda noan'anaviy metodlarning yutuqlari. Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations. vol2-iss4/S pp533-537. 2021. -B.534-537. <https://inscience.uz/index.php/socinov/index>
13. Sheraliev S.S., Irkabaev Dj.U., Yuldashev L.T. Significance and Application of Pedagogical Innovations in Physics Teaching. Eurasian Journal of Physics, Chemistry and Mathematics. Volume 5| April 2022. –P. 33-36.
14. <http://www.geniusjournals.org/>
<https://geniusjournals.org/index.php/ejpcm/article/view/995/881>
15. Safarmatov U. S., Sheraliyev S. S., Irkaboyev Dj. U., Abdullayev B. I., Irkinov M. B., Kuchkharov Sh. H., & Bekmurodov E. (2024). BIR TEKIS CHIZIQLI HARAKAT ASOSLARI: ANALITIK YONDASHUV. Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences, 3(7), 191–201. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/srnss/article/view/5273>
16. Irkabaev Dj. U, Abdullayev B. I, Irkinov M. B, & Kuchkharov Sh. H. (2024). FIZIKANI O'QITISHDA KOMPYUTER MODELLARIDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI. Ta'lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi, 24(2), 136–142. Retrieved from <https://web-journal.ru/index.php/ilmiy/article/view/6768>
17. Жўраев Ф. Х., Мирзахмедов Р. М., Усмоналиев Ж. И., Иркинов М. Б., Қучқоров Ш. Х., & Абдуллаев Б. И. (2024). “ КОБАЛЬТ ВА НИКЕЛЬ (II) ИОННИНИ СОРБЦИОН-ФОТОМЕТРИК АНИҚЛАШ УСУЛЛАРИНИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ”. Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences, 3(7), 184–190. Retrieved from <https://econferenceseries.com/index.php/srnss/article/view/5272>

SARATON HUYAYRALARINING METABOLIK O'ZGARISHLARI VA VARBURG EFFEKTI

Sattorov Muhammadaziz Abduqaxxor o'g'li
Jo'rayev Nabijon Yorqinjon o'g'li
Botirova Farangiz O'ktam qiz
Abdumannonova Xidoyatxon G'anisher qizi

Anonatsiya: *Saraton hujayralari metabolik o'zgarishlar orqali o'sish va hayotiyeligini saqlab qoladi. Ularning asosiy xususiyatlaridan biri Varburg effekti, ya'ni kislorod yetarli bo'lsa ham, energiya ishlab chiqarishda oksidativ fosforillanish o'rniga glikolizni afzal ko'rishidir. Ushbu fenomen onkogen faollashuvi, o'sma supressor genlarining inaktivatsiyasi, gipoksiya-induktsiyalanuvchi faktorlar va boshqa omillar bilan bog'liq.*

Kalit so'zlar: *Saraton metabolizmi, Varburg effekti, aerob glikoliz, HIF-1 α , MYC, PI3K/AKT/mTOR yo'li, mitoxondrial disfunktsiya, glikoliz ingibitirlari, metabolik terapiya.*

Saraton kasalligi global sog'liqni saqlash tizimi oldida turgan eng dolzarb muammolardan biri bo'lib, har yili millionlab odamlarning hayotiga ta'sir ko'rsatadi. Saraton hujayralarining o'ziga xos xususiyatlaridan biri ularning metabolik reprogrammalanishi, ya'ni energiya ishlab chiqarish va hayotiyeligini ta'minlash uchun normal hujayralarga nisbatan mutlaqo boshqacha mexanizmlarga tayanishidir. Ushbu metabolik o'zgarishlarning eng muhimlaridan biri Varburg effekti bo'lib, saraton hujayralari kislorod yetarli bo'lsa ham, asosiy energiya manbai sifatida oksidativ fosforillanish o'rniga glikolizni afzal ko'radi.

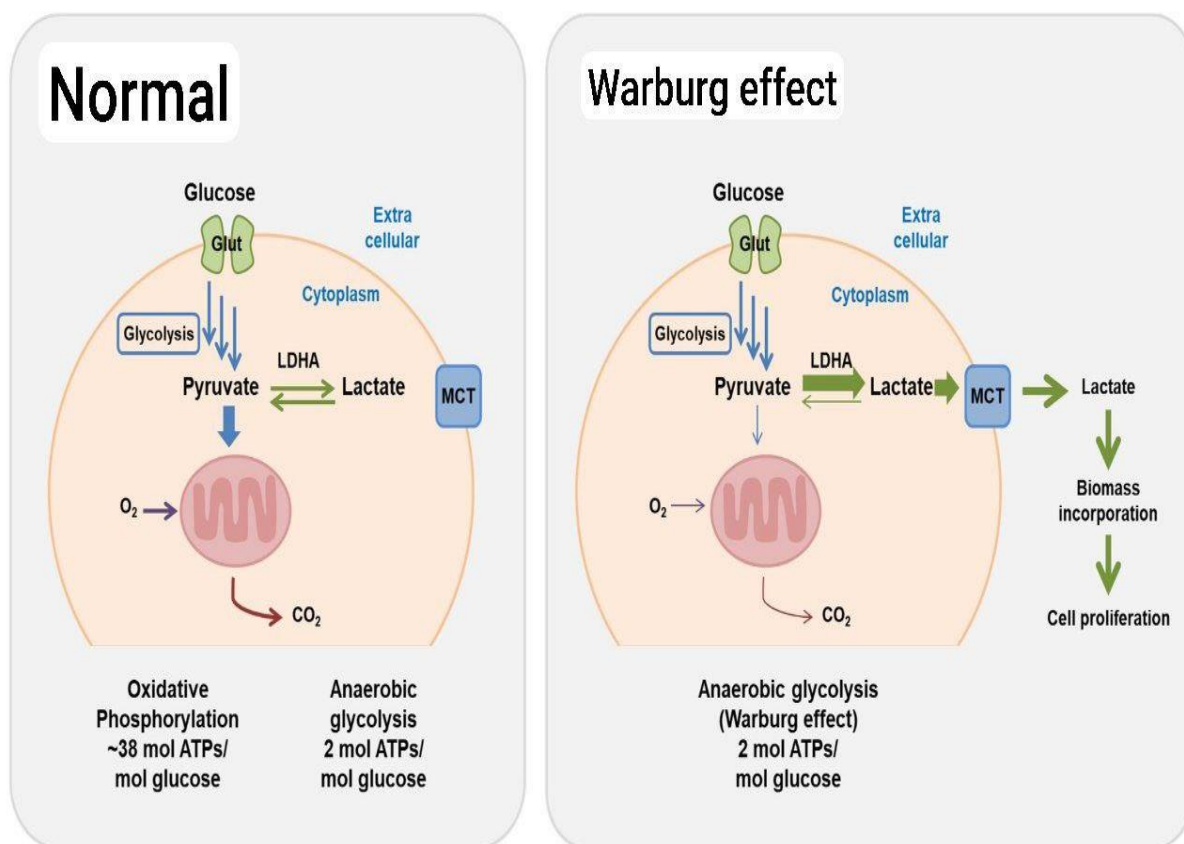
Nemis biokimyogari Otto Varburg tomonidan 1920-yillarda kashf qilingan bu fenomen uzoq vaqt davomida saraton patogenezi bilan bog'liq muhim muammo sifatida qaralgan. Dastlabki gipotezalarga ko'ra, Varburg effekti saraton hujayralarida mitoxondrial disfunktsiya mavjudligi bilan izohlangan, biroq keyingi tadqiqotlar bu jarayon onkogen faollashuvi, o'sma supressor genlarining inaktivatsiyasi, gipoksiya-induktsiyalanuvchi omillar va signal yo'llarining buzilishi bilan bog'liqligini aniqladi.

Ushbu maqolada Varburg effektining molekulyar asoslari, metabolik plastiklik, saraton hujayralarining energetik ta'minoti va terapevtik strategiyalar atroflicha tahlil qilinadi. Varburg effektini nishonga oluvchi glikoliz inhibitirlari, mitoxondrial metabolizmni rag'batlantiruvchi dorilar va kombinatsion terapiya istiqbollari muhokama qilinadi.

Tadqiqot natijalari saraton metabolizmini chuqurroq tushunish va yangi davolash usullarini ishlab chiqishda muhim ilmiy asos yaratishi kutilmoqda. Saraton metabolizmining o'ziga xosligi Saraton hujayralari o'sish va hayotiyeligini saqlab qolish uchun metabolik jarayonlarini qayta dasturlaydi. Normal hujayralar energiya ishlab

chiqarish uchun asosan mitoxondrial oksidativ fosforillanish (OXPHOS) yo'lidan foydalanadi, chunki bu jarayon glyukozadan maksimal darajada ATP hosil qilish imkonini beradi. Saraton hujayralari esa aerob glikoliz orqali energiya ishlab chiqaradi, bu esa Varburg effekti deb nomlanadi. Agar oksidativ fosforillanish (OXPHOS) jarayonida glyukozadan maksimal energiya olinsa, nega saraton hujayralari aerob glikoliz (Varburg effekti) dan foydalanadi? Saraton hujayralarining Varburg effektidan (anaerob glikolizdan) foydalanishining sababi faqat maksimal energiya olish emas, balki bir qator boshqa biologik va metabolik ehtiyojlarni qondirishdir. Ha, oksidativ fosforillanishda maksimal energiya ishlab chiqariladi (ATP miqdori ko'proq), ammo saraton hujayralari uchun bu jarayonlar boshqa omillarni hisobga olgan holda kamroq foydali bo'lishi mumkin.

Saraton hujayralari tez o'sish va bo'linishga majbur bo'ladi, bu esa yuqori tezlikda energiya va qurilish materiallarini talab qiladi. Oksidativ fosforillanishda glukozaning barchasi Krebs sikli va elektron transport zanjiri orqali ATP ishlab chiqarish uchun ishlatiladi. Bu jarayonlar nisbatan sekin kechadi va ko'proq kislorod talab qiladi. Varburg effekti orqali, hujayralar glyukozani tezda piruvatga aylantirib, tez energiya ishlab chiqaradilar, shuningdek, energiya ishlab chiqarishdan tashqari boshqa metabolik intermediarlarga, masalan, lipidlarga va nuklein kislotalariga aylantirishadi. Bu tez o'sish uchun zarur bo'lgan materiallarni ta'minlaydi. Shu bilan birga saraton to'qimalari ko'pincha gipoksiya (kislorod yetishmasligi) sharoitida bo'ladi. Oksidlanishli fosforillanish uchun kislorod kerak, lekin kislorod yetishmasligi sababli bu jarayon samarali ishlay olmaydi. Varburg effekti kislorodga ehtiyoj sezmaydi, shuning uchun saraton hujayralari gipoksiya sharoitida ham energiya ishlab

chiqarishda davom etishlari mumkin. Bundan tashqari, oksidlanishli fosforillanish davomida elektron transport zanjirida elektronlar oqimi bilan birga reaktiv kislorod turlari (ROS) hosil bo'ladi, bu hujayralarga zarar yetkazishi mumkin. Varburg effekti esa ROS hosil bo'lishini kamaytiradi. Varburg effekti nafaqat energiya ishlab chiqarishni, balki metabolik qurilish blokklarining ishlab chiqarilishini ta'minlaydi. Glikoliz jarayonida hosil bo'ladigan piruvat va boshqa intermedialardan saraton hujayralari lipidlar, oqsillar, nuklein kislotalar kabi zarur qurilish materiallarini ishlab chiqarishi mumkin. Bu moddalarning ko'payishi tez o'sayotgan hujayralar uchun juda muhim. Anaerob glikoliz, ya'ni Varburg effekti, hujayralarga tezkor adaptatsiya qilish imkonini beradi. Agar hujayra tezda energiya olishga muhtoj bo'lsa, glyukozani anaerobik sharoitda tezda piruvatga aylantirishi mumkin. Oksidativ fosforillanish uchun esa avvalgi qadamlar (glyukoza — piruvat, piruvat — asetil-CoA) va boshqa jarayonlar ko'proq vaqt va energiya talab qiladi. Varburg effekti esa qisqa vaqt ichida ko'proq ATP ishlab chiqarishga imkon beradi. Saraton hujayralarida metabolizm tez o'zgaradi va bu o'zgarishlarga moslashish uchun ular turli xil metabolik yo'llarni ishga soladilar. Varburg effekti hujayraga metabolik barqarorlikni ta'minlashda yordam beradi, chunki bu jarayon kislorod sharoitiga bog'liq emas. Oksidlanish fosforillanishi esa faqat kislorod mavjud bo'lganda samarali ishlaydi va bu ba'zan saraton hujayralarining foydasiga bo'lmaydi. Varburg effekti, shuningdek, metabolik gidratatsiya (suv va ionlar almashinuvi) jarayonlarida muhim rol o'ynaydi.

Saraton hujayralari oddiy hujayralardan keskin farqlanib, metabolik jarayonlarini o'zgartirish orqali o'sish va yashovchanlikni saqlab qoladi. Varburg effekti bu jarayonda markaziy rol o'ynaydi, chunki saraton hujayralari hatto kislorod yetarli bo'lsa ham, energiya olish uchun aerob glikolizga tayanadi. Bu fenomen onkogen faollashuvi, o'sma supressor genlarining inaktivatsiyasi, mitoxondrial disfunktsiya va gipoksiya kabi omillar bilan bog'liq. Varburg effektining chuqurroq tushunilishi saraton diagnostikasi va terapiyasi uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Glikoliz inhibitirlari (masalan, 2-dezoksiglyukoza) va metabolik terapiya (masalan, dixloratsetat) orqali saraton hujayralarining metabolik plastisitasini buzish mumkin. Shu bilan birga, mitoxondrial metabolizmni rag'batlantirish orqali hujayralarni apoptozga yo'naltirish mumkin. Kelajakda Varburg effektini yanada chuqurroq o'rganish onkologiyada yangi yondashuvlarni shakllantirishga yordam beradi. Ayniqsa, shaxsiylashtirilgan metabolik terapiya va kombinatsion davolash strategiyalari samaradorligini baholash dolzarb yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Saraton metabolizmini nishonga oluvchi yangi dorilar va genetik manipulyatsiya usullari asosida individualizatsiyalashgan terapiya ishlab chiqilishi mumkin. Saraton tadqiqotlarining kelajakdagi rivoji metabolik o'zgarishlarning tashxis, terapiya va prognozga ta'sirini yanada chuqurroq tushunishga olib keladi. Shu sababli, Varburg effektining batafsil o'rganilishi va uni samarali nishonga olish strategiyalarining ishlab chiqilishi onkologiya fanining kelajakdagi rivoji uchun muhim ilmiy ustuvorlik bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Warburg O. Saraton hujayralarining kelib chiqishi haqida. Science. 1956;123(3191):309-14.
2. Wander Heiden MG, Cantley LC, Thompson CB. Varburg effekti: hujayralarning o'sishi uchun metabolik talablar. Science. 2009;324(5930):1029-33.
3. Hanahan D, Weinberg RA. Saratonning asosiy belgilari: yangi avlod. Cell. 2011;144(5):646-74.
4. Koppenol WH, Bounds PL, Dang CV. Otto Varburgning saraton metabolizmi haqidagi hozirgi tushunchalarga qo'shgan hissasi. Nature Reviews Cancer. 2011;11(5):325-37.
5. Pavlova NN, Thompson CB. Saraton metabolizmining yangi belgilari. Cell Metabolism. 2016;23(1):27-47.

LABOR MARKET TRANSFORMATION AND HOW INTERDISCIPLINARITY IS CHANGING THE PROFESSION OF THE FUTURE IN UZBEKISTAN

Sodikova Dildora Tokhirjon qizi

*Teacher of the fundamental economic sciences department of International school
of finance technology and science sodikova_dildora@mail.ru*

Abstract: *The ongoing processes of digitalization, automation, and rapid technological advancement are fundamentally reshaping the demands of the labor market. This paper explores how an interdisciplinary approach serves as a crucial means of responding to these shifts and fostering the development of emerging professions. Special focus is placed on the context of Uzbekistan, examining national strategies, reforms in the education sector, the growth of innovation ecosystems, and the rise of hybrid professions that span multiple disciplines. Drawing on recent global and local trends, the article highlights potential pathways for developing future-ready talent while addressing the main barriers that complicate the transition to an interdisciplinary framework. This study targets researchers, educators, educational administrators, and stakeholders involved in shaping contemporary workforce development policies.*

Key words: *interdisciplinarity, labor market, future professions, innovation, digitalization, Uzbekistan, education, human capital, ICT*

INTRODUCTION

In the context of large-scale digitalization, automation and rapidly developing artificial intelligence, the labor market is undergoing a profound transformation. There is an increasing demand for specialists not only with narrow competencies, but also for those who are able to think more broadly - at the intersection of various disciplines. What is in demand is not specific professions, but skill sets that allow you to adapt, learn quickly and create solutions in an interdisciplinary environment.

Interdisciplinarity is becoming one of the key success factors for both individual career paths and national economic development. This is especially relevant for countries like Uzbekistan, where the course towards innovation and technological renewal requires qualitatively new training of personnel.

Today, Uzbekistan is witnessing attempts to rebuild its educational and economic model with a focus on innovation, flexibility and international competitiveness.

The purpose of this article is to analyze how the interdisciplinary approach influences the formation of new professions in Uzbekistan and how this is related to global and local changes in the labor market.

So what are the trends in the global labor market today?

It is characterized by increased volatility, rapidly changing requirements, and an emphasis on soft skills. Among the key global factors of transformation, four main ones can be identified:

1. Digitalization and automation. The development of digital technologies leads to the displacement of routine operations, both physical and intellectual. Artificial intelligence, machine learning, robotics and “smart” systems are increasingly replacing human labor in the field of production, logistics, accounting and even data analysis. However, in parallel with the disappearance of some professions, others appear - more complex and requiring interdisciplinary knowledge: for example, big data analysts, human-machine interaction engineers [1], [2].

2. Growing demand for soft skills and flexible thinking. Employers increasingly emphasize the importance of skills that go beyond one specialty: the ability to work in a team, creativity, critical thinking, and quick adaptation to new conditions. The ability to see the connections between different areas and integrate knowledge is especially highly valued - which is directly related to an interdisciplinary approach.

3. Moving away from traditional specialization. There is a shift from narrow specialization to so-called T-shaped skills [3] – when a specialist has deep expertise in one area, but also understands related disciplines.

Potential impact of digitalization and AI on key task categories

Task type	Description of the task	Examples of professions	Potential impact
Routine	– Repetitive operations – Can be formalized – Often automated algorithmically	– Call center operators – Cashiers– Transport dispatchers – Entry-level accountants	Extensive automation/replacement of AI (including through chatbots, RPA and neural networks)
Analytical and abstract	– Processing complex information – Decision making – Creativity, dealing with uncertainty	– Data analysts – Product managers – UX designers – Diagnostic doctors	Intelligent complementarity (AI enhances work, but does not replace it completely)
Manual and interpersonal	– Interaction with the physical environment – Working with people – Unpredictability and the emotional component	– Nurses – Drivers in difficult conditions – Teachers – Service workers	Limited automation / human required (AI helps but cannot replace empathy, flexibility, context)

Now let's move directly to the definition of the word "interdisciplinarity".

According to a review in the journal Research Evaluation, interdisciplinary research is defined as: “Any study undertaken by scholars from two or more different scientific disciplines, based on a conceptual model that links or integrates the theoretical frameworks of these disciplines, using a research design and methodology that is not limited to any one field, and requiring the use of perspectives and skills from the disciplines involved at all stages of the study” [4]. This definition is currently considered classic.

A literature review published by Oakland University emphasizes that interdisciplinary learning involves: “The application of methods and approaches from

multiple disciplines to enrich the learning experience and prepare students to solve complex problems" [5], which defines it as an educational practice.

An article published in the journal *Magisteria* notes that interdisciplinarity in the humanities allows apply methods characteristic of one discipline to other areas of knowledge, which contributes to a deeper understanding of the phenomena under study [6].

M.K. Petrov [7] considers interdisciplinarity as a socio-cultural phenomenon, emphasizing its importance for fundamental and applied research programs.

Based on the presented sources, it is possible to create a generalized academic definition of interdisciplinarity that will take into account both theoretical and applied aspects.

Interdisciplinarity— is an integrative approach to researching and solving complex problems that consciously combines knowledge, methods, concepts, and theories from two or more scientific disciplines. It aims to develop new understandings of phenomena that go beyond the boundaries of one area and to facilitate the development of holistic solutions that are resilient to contextual and sociocultural changes.

Interdisciplinarity is applied both in scientific research and in educational practice, strengthening the ability of students and professionals to adapt to the challenges of modern reality, which requires creativity, critical thinking and the ability to collaborate.

Interdisciplinarity in Uzbekistan.

In Uzbekistan, there is an active development of professions at the intersection of various sciences, which is due to the integration of education, science and production. For example, the Center for Genomics and Bioinformatics at the Academy of Sciences of Uzbekistan trains specialists capable of applying methods of molecular genetics and bioinformatics in agriculture and medicine; As part of the national program for the development of school education in Uzbekistan, emphasis is placed on the introduction of the STEAM approach, which combines science, technology, engineering, art and mathematics. This requires training teachers capable of integrating various disciplines into the educational process.

Besides, In recent years, Uzbekistan has demonstrated a steady course towards modernization and development of an innovative economy. This process is accompanied by systemic reforms in education, science, entrepreneurship and digital transformation, which creates favorable conditions for the introduction of interdisciplinary approaches in personnel training and the construction of new industries.

One of the key documents setting the development vector is the Strategy "Digital Uzbekistan - 2030", approved in 2020. It provides for the digital transformation of all spheres of life - from public administration to education and agriculture. Among the target indicators are an increase in the share of the digital economy in GDP, the

development of digital infrastructure and the training of personnel in the field of ICT [8].

Also, an important impetus for development was the creation of the Ministry of Innovative Development in 2017, with subsequent transformation into the Ministry of Higher Education, Science and Innovation, designed to support scientific research, innovative projects and technology transfer.

In order to support and develop the startup ecosystem and digital entrepreneurship, the innovation support infrastructure is actively developing in Uzbekistan: technology parks, business incubators, and innovation clusters are being created. The most notable project is IT-Park Uzbekistan, which acts as a center for the development of startups in the field of information technology. IT-Park combines elements of business education, acceleration, grant support, and entry into the international market; there are industrial zones such as Yashnobod Innovation Technopark, which support developments at the intersection of engineering, agricultural technology, and digital solutions.

Regarding reforms in higher education and increased emphasis on applied research, since 2017, Uzbekistan has been liberalizing the educational sphere: international educational standards are being introduced, branches of foreign universities are being opened, and joint educational programs are being created. Examples include Inha University in Tashkent, Westminster International University in Tashkent, Amity University, etc.

Particular attention is paid to the development of scientific and educational platforms where students and teachers work on real projects related to industrial tasks. These changes contribute to the formation of an interdisciplinary environment in which science, education and production are closely interconnected.

But despite the positive dynamics, the transition to an innovative model faces a number of barriers:

- shortage of personnel with interdisciplinary training;
- limited access to laboratory and digital infrastructure in the regions;
- inertia of academic programs;
- insufficient synergy between universities, business and the government.

Nevertheless, the general direction of the reforms and the high interest in technology on the part of young people create positive preconditions for the sustainable development of an innovative economy.

An interdisciplinary approach opens up significant opportunities for Uzbekistan in training a new generation of personnel and creating a knowledge-based economy. However, to realize this potential, it is necessary to take into account both promising development areas and existing challenges.

Prospects:

1. Growth of in-demand professions at the intersection of disciplines

Among the most promising areas we can highlight:

- Artificial Intelligence and Machine Learning
- Financial technologies
- Ecological engineering
- Digital education
- Bioinformatics

Uzbekistan could become a regional hub for training such specialists, given its young and technology-oriented audience, as well as the growing number of international partnerships in the field of education.

2. Expanding international cooperation

The country's universities are increasingly participating in international educational and research projects, which facilitates the transfer of successful practices and the development of network forms of training interdisciplinary personnel.

3. State support and innovative programs

Existing initiatives (IT Park, accelerators, grants for researchers) are gradually forming an ecosystem in which not only technical but also interdisciplinary talent is in demand.

Challenges:

1. Mismatch between the education system and market needs

Despite the reforms, many educational programs remain focused on traditional disciplines, and students are not always ready for flexible, project-oriented formats.

2. Technological inequality

The large gap between urban centres and regions in terms of access to digital infrastructure and development opportunities is a serious obstacle to a universal, inclusive innovation system.

3. Shortage of teachers with interdisciplinary experience

The transition to integrative learning requires not only a change in programs, but also the training of teaching staff capable of working at the intersection of disciplines.

REFERENCES:

1. World Economic Forum. The Future of Jobs Report 2020.
2. Goldman Sachs. Generative AI: The Economic Impact of Artificial Intelligence. 2023.
3. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. WW Norton & Company, 2014.
4. Choi, B. C. K., & Pak, A. W. P. (2006). Multidisciplinarity, interdisciplinarity and transdisciplinarity in health research, services, education and policy: 1. Definitions, objectives, and evidence of effectiveness. Research Evaluation, 15(3), 187–195. <https://doi.org/10.3152/147154406781775513>
5. Repko, A. F., & Szostak, R. (2017). Interdisciplinary Research: Process and Theory (3rd ed.). SAGE Publications.

6. Magisteria. (n.d.). Interdisciplinarity in Science and Humanities. Retrieved April 19, 2025, from <https://magisteria.ru/history-of-science/interdisciplinarity>

7. Petrov, M.K. (2012). Interdisciplinarity as a sociocultural phenomenon. Russian Humanitarian Journal, 1(2), 44–51. <https://rrhumanities.ru/journal/article/3313/>

8. The Digital Uzbekistan - 2030 Strategy was approved by the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. UP-6079 dated October 5, 2020.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ, ОБОЗНАЧАЮЩИЕ МУЖЧИН И ЖЕНЩИН В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Кувандикова Махлиё Журабек кизи

Лингвистика (русский язык) 1-курс Магистрант

Раджапова Наталья Базаровна

*Научный руководитель PhD Преподаватель кафедры русского языкознания
Термезский государственный университет*

Аннотация: Статья посвящена анализу лексических единиц, обозначающих мужчин и женщин в русском языке, с акцентом на гендерные различия и роль этих единиц в отражении социальной структуры и культурных стереотипов. Рассматриваются различные категории слов, включая те, что обозначают возраст, семейное положение, профессиональную деятельность, а также родственные отношения. Отдельное внимание уделено гендерной нейтральности в языке, изменениям, происходящим в контексте современных социальных движений и стремлению к инклюзивности. Статья также исследует проблему закрепления стереотипов в языке и изменения, происходящие в языке с учетом равенства полов.

Ключевые слова: лексика, гендер, мужчины и женщины, русский язык, семейные отношения, профессиональные термины, гендерная нейтральность, социальные стереотипы, язык и культура, равенство полов, инклюзивность.

Гендерная маркированность – это важный аспект, который включает в себя использование различных слов и форм для обозначения мужчин и женщин. В русском языке гендерная маркированность проявляется в разных аспектах: от грамматических форм до лексических единиц, которые обозначают не только пол человека, но и его социальный статус, профессиональную роль и даже возраст.

Возраст – один из важнейших факторов, влияющих на выбор лексической единицы для обозначения мужчины или женщины. Вот как это проявляется:

- Мужчина / Женщина – это общие термины, которые используют для обозначения взрослого человека мужского или женского пола, без привязки к возрасту.

- Юноша / Девушка – употребляется для молодых людей, обычно до 30 лет. При этом «юноша» часто используется в литературном или архаическом контексте, а «девушка» сохраняет свою популярность и в повседневной речи.

- Парень / Девушка – нейтральные формы для молодых людей, которые могут использоваться как для обозначения подростков, так и для людей до 30 лет. Особенно слово «девушка» актуально в разговорах на бытовом уровне.

Важно отметить, что в русском языке существует тенденция употреблять «парень» и «девушка» в отношении людей до 30 лет, а после этого возраста чаще используют более формальные термины – «мужчина» и «женщина».

В русском языке большое внимание уделяется семейным и родственным отношениям. Слова, которые обозначают мужчин и женщин в семье, как правило, отражают их социальные роли и статус.

- Отец / Мать – это базовые термины, обозначающие родителей. Они не только указывают на биологическое родство, но и обозначают важные социальные роли в воспитании детей.

- Сын / Дочь – отражают пол детей, но также несут в себе культурные и социальные коннотации. Например, слово «дочь» может подразумевать более сильную привязанность к семье и дому, чем «сын», что связано с исторически сложившимися ожиданиями от мальчиков и девочек в обществе.

- Брат / Сестра – родственные термины, которые показывают не только пол, но и место человека в семье. Эти слова также могут быть использованы в переносном смысле для обозначения близких по духу людей, даже если они не связаны кровным родством.

В русском языке профессии, как и в других языках, могут быть разделены по гендерному признаку. Это делается не только через лексические единицы, но и через грамматическое согласование. Например, существует несколько способов образовать форму профессии в зависимости от пола человека:

- Певец / Певица – классический пример различия в словах для обозначения мужчин и женщин. Формы «певец» и «певица» обозначают людей, занимающихся музыкальной деятельностью, в зависимости от пола. Однако, с ростом гендерного равенства и борьбой за инклюзивность, такие различия становятся все менее актуальными. В современном языке наблюдается тренд использования нейтральных терминов – например, «артист» и «музыкант», которые подходят и для мужчин, и для женщин.

- Доктор / Докторша – профессия врача в русском языке также имеет гендерное разделение. Однако, в последние десятилетия форма «докторша» утратила популярность, и все чаще используется просто «доктор» или «врач», что является нейтральной формой.

- Учитель / Учительница – для обозначения преподавателей, учителей также используются разные формы. В последнее время есть тенденция к использованию слова «учитель» как нейтральной формы для обоих полов.

Таким образом, профессиональные термины в русском языке подчеркивают не только пол, но и исторические стереотипы о мужских и женских профессиях. В прошлом существовали профессии, которые считались «мужскими» или «женскими», например, женщин часто ассоциировали с ролью домохозяйки, учителей младших классов или медсестер, а мужчин – с инженерией, юриспруденцией, военной службой. Однако с развитием

общественных движений и равенства полов это разделение стало значительно размываться.

В последние годы гендерная нейтральность в языке становится важной темой. В контексте равенства полов в русском языке появляются новые формы, которые помогают избегать гендерных стереотипов.

- Человек – это одна из самых простых и универсальных форм, которая используется для обозначения индивида без привязки к полу. В юридических, научных и официальных текстах используется термин «человек», чтобы не акцентировать внимание на гендере.

- Гражданин / Гражданка – здесь также есть стремление к инклюзивности. Вместо «гражданка» все чаще используется «гражданин» как универсальная форма, чтобы не исключать женщин.

- Работник / Работница – гендерное разделение в профессиях часто проявляется через эти слова, но в последние годы все больше употребляются нейтральные выражения, такие как «сотрудник», которые не обозначают пол человека.

В связи с глобальными движениями за равенство полов и инклюзивность, использование гендерно-нейтральных форм становится все более популярным в научных исследованиях, официальных документах и повседневном общении.

Одной из проблем, с которой сталкиваются исследования гендера в языке, является закрепление стереотипов. Например, выражения вроде «женщина за кухней» или «мужчина на работе» ограничивают представление о том, что может и не может делать человек в зависимости от его пола. В последние годы появляются призывы изменить такие фразы на более инклюзивные и отражающие современные реалии.

Кроме того, стоит отметить, что в русском языке существует несколько выражений, которые относятся к женскому полу с явной стереотипизацией, например, «женская слабость», «тряпка» (об унижительном обращении к женщине), что связано с культурными представлениями и гендерными предвзятостями.

Закключение:

Русский язык, как и любой другой язык, является отражением культуры, социальной структуры и исторических процессов общества. Лексика, обозначающая мужчин и женщин, претерпевает изменения в соответствии с развитием социальных норм и гендерных идеалов. Хотя гендерная маркированность в языке по-прежнему сильна, мы наблюдаем постепенное движение к большей инклюзивности и равенству, что находит отражение в изменении лексических форм и профессиональных наименований. В будущем возможно расширение и развитие гендерно-нейтральных форм, что станет очередным шагом в сторону равенства и уважения к каждому индивидууму вне зависимости от его пола.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Бенашвили, И. Л. (2013). Лексика русского языка и гендер: Социокультурный анализ. Москва: Наука.
2. Григорьева, Н. М. (2017). Гендер в языке и культуре: теоретические аспекты. Санкт-Петербург: Алетейя.
3. Калинин, В. А. (2015). Гендерная маркированность в русском языке. Москва: Русский язык.
4. Кравченко, С. И. (2019). Гендер и язык: современные подходы и проблемы. Тюмень: ТГПУ.
5. Лапин, С. С. (2016). Социоллингвистика: Гендер и язык. Казань: Казанский университет.
6. Раджапова Н. Б. Теоретические основы гендерной лингвистики //Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2024. – Т. 4. – №. 7. – С. 37-42.
7. Шадиева Дилрабо Курбановна, Раджапова Наталья Базаровна и Кувондикова Махлиё Журабек кизи. «ОТРАЖЕНИЕ СЕМАНТИЧЕСКИХ ОСОБЕННОСТИ В ЖЕНСКОЙ РЕЧИ». Талим Инновации Ва Интеграцияси , том. 19, нет. 4 апреля 2024 г., стр. 202–5, <https://web-journal.ru/ilmiy/article/view/4626>
8. Петрова, М. П. (2020). Язык и культура: гендерные стереотипы в языке. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ.
9. Хромова, И. В. (2018). Гендерная нейтральность и инклюзивность в русском языке. Москва: Высшая школа экономики.
10. Фомина, Л. Е. (2021). Гендерные стереотипы и языковая практика: от исторических традиций к современным вызовам. Москва: Научная книга.
11. Щербакова, О. А. (2020). Гендер и язык: изменения в языке в контексте равенства полов. Екатеринбург: УрФУ.

MURAKKAB SHAKLLI UCH O'LCHOVLI GEOMETRIK OBYEKTLARINI KOMPYUTERLI MODELLASHTIRISHNING USULLARI VA VOSITALARI

Davronov Nasimjon Ummatali o'gli
Sirojiddinov Jaloliddin Sharofiddin o'g'li

Namangan davlat universiteti 2-kurs magistrantlari

Annotatsiya: *Murakkab shaklli uch o'lchovli geometrik obyektlarni kompyuterli modellashtirish sohasida zamonaviy texnologiyalar va usullar muhim rol o'ynaydi. Ushbu maqolada, murakkab geometrik shakllarni yaratish, tahrirlash va simulyatsiya qilish uchun qo'llaniladigan asosiy usullar va vositalar haqida ma'lumotlar berilgan.*

Kalit so'zlar: *modellashtirish, geometrik shakllar, uch o'lchovli obyektlar, NURBS modellashtirish, simulyatsiya, tahrirlash, yaratish.*

Uch o'lchovli modellashtirish — bu ob'ektlarning uch o'lchovli ko'rinishini kompyuterda yaratish jarayonidir. Bu jarayonda geometrik shakllar, ularning o'lchamlari, materiallari va boshqa xususiyatlari aniqlanadi. Murakkab shakllar ko'pincha ko'p qirrali, sirtli va ichki tuzilmalarga ega bo'ladi, bu esa ularni modellashtirishni qiyinlashtiradi. Shuning uchun, ushbu jarayonni osonlashtirish uchun bir qator usullar va vositalar ishlab chiqilgan. Birinchi navbatda, murakkab uch o'lchovli obyektlarni modellashtirishda ishlatiladigan asosiy usullarni ko'rib chiqamiz. Bular orasida poligon modellashtirish, NURBS (Non-Uniform Rational B-Splines) modellashtirish va voxel modellashtirish kabi usullar mavjud.[1]

Poligon modellashtirish — bu eng keng tarqalgan usul bo'lib, u murakkab shakllarni ko'p qirrali (poligonlar) yordamida ifodalashni o'z ichiga oladi. Ushbu usulda, ob'ektning sirtini tashkil etuvchi uchburchaklar yoki to'rtburchaklar to'plami yaratiladi. Poligon modellashtirishning afzalliklari orasida oddiylik va kompyuter resurslarini samarali ishlatish imkoniyati mavjud. Biroq, bu usulning kamchiliklari ham bor: murakkab shakllarni ifodalashda yuqori aniqlik talab etiladi, bu esa ko'plab poligonlarni talab qiladi.

NURBS modellashtirish, ya'ni Non-Uniform Rational B-Splines, zamonaviy kompyuter grafikasi va dizayn sohalarida keng qo'llaniladigan bir usuldir. Ushbu modellashtirish texnikasi, murakkab shakllarni yaratish va manipulyatsiya qilish imkoniyatlari bilan ajralib turadi. NURBS modellashtirishning bir qator afzalliklari mavjud bo'lib, ular uni dizayn va ishlab chiqarish jarayonlarida juda samarali vosita sifatida tanitadi. Birinchidan, NURBS modellashtirish silliq va uzluksiz sirtlar yaratish imkonini beradi.

Bu, ayniqsa, avtomobil, samolyot va boshqa murakkab shakllar dizaynida muhim ahamiyatga ega. Silliq sirtlar aerodinamik jihatdan samarali bo'lishi uchun zarurdir va NURBS bu talablarni qondirishga qodir. NURBS modellarini yaratishda matematik funktsiyalar ishlatiladi, bu esa ob'ektlarning aniq va yuqori sifatli ko'rinishini

ta'minlaydi. Ikkinchidan, NURBS modellarini tahrirlash jarayoni juda qulaydir. Foydalanuvchilar nazorat nuqtalarini manipulyatsiya qilish orqali ob'ektning shaklini osonlik bilan o'zgartirishlari mumkin.

Bu jarayon, dizaynerlarga o'z g'oyalarini tezda amalga oshirish va sinab ko'rish imkonini beradi. Nazorat nuqtalari yordamida shaklni o'zgartirish, foydalanuvchilarga har bir nuqtani aniq nazorat qilish imkonini beradi, bu esa murakkab shakllarni yaratishda juda foydali.[2]

NURBS modellashtirishning yana bir afzalligi, uning murakkab shakllarni ifodalashdagi yuqori darajadagi moslashuvchanligidir. Bu usul yordamida erkin shakllar va silliq sirtlar yaratish mumkin, bu esa arxitektura va industrial dizayn sohalarida keng qo'llaniladi.

Dizaynerlar, turli xil parametrlarni o'zgartirish orqali ko'plab variantlarni sinab ko'rishlari mumkin, bu esa ijodiy jarayonni yanada boyitadi. NURBS modellashtirishning ma'lumotlar hajmi ham muhim afzalliklardan biridir. Ushbu usulda yaratilgan modellar poligon modellashtirishga qaraganda ancha kichik ma'lumotlar hajmini talab qiladi.

Bu, kompyuter resurslarini samarali ishlatishga yordam beradi va katta loyihalarda ishlashni osonlashtiradi. Kichik ma'lumotlar hajmi, shuningdek, tezkor rendering va ishlov berish jarayonlarini ta'minlaydi. Rendering jarayonida NURBS modellarining yuqori sifatli natijalar berishi ham alohida e'tiborga loyiqdir. Silliq sirtlar va aniq detallarga ega bo'lgan modellar, vizualizatsiya va taqdimotlarda juda yaxshi ko'rinadi.

Bu, mijozlar va hamkorlar bilan ishlashda muhim ahamiyatga ega, chunki yuqori sifatli vizualizatsiyalar, loyiha g'oyalarini yanada aniq va tushunarli tarzda taqdim etishga yordam beradi. NURBS modellashtirishning interaktiv ishlash imkoniyatlari ham dizaynerlar uchun katta afzallikdir. Foydalanuvchilar ob'ektlar bilan interaktiv tarzda ishlashlari mumkin, bu esa dizayn jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi. Interaktivlik, dizaynerlarga o'z g'oyalarini tezda amalga oshirish va o'zgarishlarni real vaqt rejimida ko'rish imkonini beradi.[3]

NURBS modellashtirishning ko'plab afzalliklari uni murakkab geometrik shakllarni yaratishda juda samarali va qulay vosita sifatida tanitadi. Ushbu modellashtirish usuli, dizayn, arxitektura, muhandislik va san'at sohalarida keng qo'llaniladi va o'zining yuqori aniqligi, silliqqligi va moslashuvchanligi bilan ajralib turadi. NURBS yordamida yaratilgan modellar, professional darajada sifatli va estetik jihatdan jozibador bo'lib, zamonaviy dizayn jarayonlarida muhim o'rin egallaydi. Voxel modellashtirish — bu uch o'lchovli ob'ektlarni kubik (voxel) elementlar yordamida ifodalash usulidir.

Bu usul, asosan, 3D grafika va simulyatsiya sohalarida qo'llaniladi. Voxel modellashtirishning afzalliklari orasida murakkab ichki tuzilmalarni ifodalash imkoniyati mavjud. Biroq, bu usulda ko'p ma'lumotlar saqlanishi kerak, bu esa kompyuter resurslariga yuqori talab qo'yadi. Modellashtirish jarayonida ishlatiladigan

vositalar ham muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda turli xil dasturiy ta'minot va vositalar mavjud bo'lib, ular yordamida murakkab geometrik shakllarni yaratish va tahrirlash mumkin.

3D modellashtirish uchun keng tarqalgan vositalar orasida Autodesk Maya, Blender, 3ds Max, SolidWorks va Rhino kabi dasturlar mavjud. Ushbu dasturlar foydalanuvchilarga intuitiv interfeyslar orqali murakkab shakllarni yaratish, tahrirlash va simulyatsiya qilish imkonini beradi.[4]

Autodesk Maya — bu professional 3D modellashtirish va animatsiya dasturi bo'lib, u kino va o'yin sanoatida keng qo'llaniladi. Maya foydalanuvchilarga yuqori darajadagi modellashtirish, materiallar va yorug'likni sozlash imkoniyatini beradi.

Blender esa bepul va ochiq manba kodli dastur bo'lib, u foydalanuvchilarga 3D modellashtirish, animatsiya, simulyatsiya va rendering imkoniyatlarini taqdim etadi. Blenderning kuchli jamoasi va ko'plab qo'shimchalar bilan, bu dastur ko'plab foydalanuvchilar orasida mashhurdir.

3ds Max — bu Autodesk tomonidan ishlab chiqilgan yana bir mashhur 3D modellashtirish dasturi bo'lib, u asosan arxitektura va dizayn sohalarida qo'llaniladi. Ushbu dasturda foydalanuvchilar oddiy va murakkab shakllarni yaratish, materiallar qo'shish va yorug'likni sozlash imkoniyatiga ega. SolidWorks esa muhandislik va dizayn sohalarida keng qo'llaniladigan dastur bo'lib, u mexanik modellashtirish uchun mo'ljallangan.

Ushbu dastur yordamida foydalanuvchilar murakkab mexanik tizimlarni yaratish va tahlil qilish imkoniyatiga ega. Murakkab shakllarni modellashtirish jarayoni ko'plab bosqichlardan iborat. Dastlab, foydalanuvchi ob'ektning asosiy shaklini belgilaydi va uni modellashtirish usuliga muvofiq yaratadi. Keyin, ob'ektning sirtini tahrirlash, materiallar qo'shish va ranglarni belgilash jarayoni amalga oshiriladi. Shuningdek, ob'ektning ichki tuzilmasini yaratish va simulyatsiya qilish ham muhimdir. Modellashtirish jarayonining oxirida, ob'ektni rendering qilish orqali uning yakuniy ko'rinishini olish mumkin. Uch o'lchovli modellashtirish sohasidagi yangi texnologiyalar ham muhim ahamiyatga ega. Masalan, virtual haqiqat (VR) va kengaytirilgan haqiqat (AR) texnologiyalari yordamida foydalanuvchilar murakkab shakllarni yanada realistik tarzda ko'rish va o'rganish imkoniyatiga ega. Ushbu texnologiyalar yordamida foydalanuvchilar 3D ob'ektlar bilan interaktiv ravishda ishlashlari mumkin, bu esa modellashtirish jarayonini osonlashtiradi va qiziqarli qiladi.[5]

Xulosa:

Natijada, murakkab shaklli uch o'lchovli geometrik obyektlarni kompyuterli modellashtirish sohasida turli xil usullar va vositalar mavjud. Poligon modellashtirish, NURBS modellashtirish va voxel modellashtirish kabi usullar yordamida murakkab shakllarni yaratish va tahrirlash mumkin. Shuningdek, Autodesk Maya, Blender, 3ds Max, SolidWorks va Rhino kabi dasturlar foydalanuvchilarga yuqori darajadagi modellashtirish imkoniyatlarini taqdim etadi. Yangi texnologiyalar, masalan, VR va AR,

modellashtirish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qilishga yordam beradi. Ushbu usullar va vositalar yordamida murakkab geometrik shakllarni yaratish va simulyatsiya qilish jarayoni osonlashadi va samaradorligi oshadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Suyunov, A. (2021). "Kompyuter grafikasi va modellashtirish asoslari". Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi.
2. Xudoyberganov, R. (2020). "3D modellashtirish va dizayn". Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
3. Karimov, D. (2022). "Geometrik modellashtirish usullari". Tashkent: O'zbekiston Davlat Texnika Universiteti.
4. Rasulov, M. (2023). "NURBS va poligon modellashtirish: nazariya va amaliyot". Tashkent: Innovatsion rivojlanish vazirligi.
5. Anvarov, S. (2021). "Parametrik modellashtirish: asoslar va amaliyot". Tashkent: O'zbekiston Arxitektura va Qurilish Universiteti.
6. Mustafayev, B. (2022). "3D skanerlash va uning qo'llanilishi". Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Geologiya va Mineral Resurslar Davlat Qo'mitasi.
7. Tursunov, O. (2020). "Simulyatsiya va animatsiya vositalari". Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti.
8. Abdurakhmonov, F. (2023). "Skulptura modellashtirish va san'at". Tashkent: O'zbekiston San'at Akademiyasi.

SIGIRLARNI SUT MAHSULDORLIGINING FASLLARGA BOG'LIQLIGI

Bahodirov Orifjon Sherzod o'g'li

Samarqand davlat veterinariya meditsinasi, chorvachilik va biotexnologiyalar universitetining Toshkent filiali talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada sigirlarning sut mahsuldorligiga fasllarning ta'siri o'rganiladi. Turli ob-havo sharoitlari, harorat, yem-hashak bazasi va parvarish sharoitlarining o'zgarishi sut ishlab chiqarishga qanday ta'sir qilishi ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Qish, bahor, yoz va kuz fasllarida sut miqdori va sifati qanday o'zgarishi misollar asosida ko'rsatilgan. Maqolada fermer xo'jaliklari va chorvachilik bilan shug'ullanuvchi mutaxassislariga foydali tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Sigir, sut mahsuldorligi, fasl, harorat, ovqatlanish, chorvachilik, qishloq xo'jaligi, yem-hashak, issiqlik stressi.

Kirish

Chorvachilik tarmog'ining asosiy yo'nalishlaridan biri – bu sigirlar orqali sut mahsulotlarini olishdir. Sut mahsuldorligiga ko'plab omillar ta'sir qiladi, shulardan biri – yil fasllarining o'zgarishidir. Fasllarga qarab harorat, havoning namligi, quyosh nuri miqdori va sigirlar iste'mol qiladigan yem-hashak sifati o'zgaradi. Ushbu maqolada aynan shu omillarning sut ishlab chiqarishga qanday ta'siri borligi o'rganiladi.

Asosiy qism

1. Fasllarning sut mahsuldorligiga umumiy ta'siri

Yil davomida sut miqdori va sifati o'zgarib turadi. Bu, asosan, sigirlarning organizmida yuz beradigan fiziologik o'zgarishlar va tashqi muhit omillariga bog'liq.

2. Qish fasli

Qishda harorat past bo'lganligi sababli sigirlar ko'proq energiya sarflaydi. Agar oziqlanish yetarli bo'lmasa, sut hajmi kamayadi. Biroq, agar issiq va qulay sharoit yaratilsa, sut sifati yuqori bo'lishi mumkin.

3. Bahor fasli

Bahorda yangi ko'katlarning paydo bo'lishi bilan sigirlarning ovqatlanish ratsioni yaxshilanadi. Bu esa sut hajmi va sifati oshishiga sabab bo'ladi. Bahor – mahsuldorlikning ortishi kuzatiladigan davrdir.

4. Yoz fasli

Yozda issiqlik stressi kuzatiladi. Haddan ortiq yuqori harorat sigirlarda chanqoqlik va ovqatga ishtahaning kamayishiga olib keladi, bu esa mahsuldorlikka salbiy ta'sir qiladi. So'riladigan suv miqdori ko'payadi.

5. Kuz fasli

Kuzda ob-havo mo'tadil bo'lganligi tufayli sigirlarning holati barqaror bo'ladi. Yem-hashakning sifati pasaya boshlasa-da, bu davrda sut hajmi bahorga qaraganda pastroq, biroq barqaror bo'ladi.

Tavsiyalar

Sigirlarning sut mahsuldorligini yilning barcha fasllarida yuqori darajada saqlab qolish uchun chorvachilikda quyidagi amaliy tavsiyalarga amal qilish zarur:

1. Harorat va mikroiklimni nazorat qilish

Qishda sigirxonalarda optimal haroratni (10–15°C) saqlash uchun isitish tizimlari yoki issiqlikni ushlab turuvchi materiallardan foydalanish zarur.

Yozda esa shamollatish tizimlari, tabiiy va sun'iy soyalar, suv purkagichli sovitish tizimlari sigirlarda issiqlik stressini kamaytiradi.

2. Ratsionni fasllarga moslashtirish

Qishda energiyaga boy, ko'p kaloriyalı yemlar (silos, o'ram o'tlar, don va yem-aralashmalari) berilishi kerak.

Bahor va yozda esa yashil o'tlar, vitaminlarga boy yemlar sigirning umumiy sog'lig'i va mahsuldorligiga ijobiy ta'sir qiladi.

Har bir faslda sigirning fiziologik holatini hisobga olib, ratsion tuzish tavsiya etiladi.

3. Suv ta'minotini yaxshilash

Yilning barcha davrida, ayniqsa yoz oylarida toza va yetarli miqdorda suv bilan ta'minlash shart. Issiq kunlarda har bir sigir kuniga 60–100 litrgacha suv ichadi.

Sovuq fasllarda esa suvning muzlashiga yo'l qo'ymaslik kerak.

4. Sog'liqni profilaktika qilish

Immunitetni kuchaytiruvchi vitamin va mineral qo'shimchalar berilishi lozim.

Yozgi va qishki davrlar oralig'ida veterinariya ko'rigidan o'tkazish, kasalliklarni erta aniqlash va oldini olish choralari ko'rilishi kerak.

5. Stress omillarini kamaytirish

Sigirlar tinch va stresssiz muhitda mahsuldor bo'ladi. Ob-havo sharoitlari, shovqin, issiqlik yoki sovuq ta'sirini kamaytirish orqali hayvonlar salomatligi yaxshilanadi.

Parvarish jarayonlari iloji boricha bir xil va muntazam olib borilishi lozim.

6. Monitoring va tahlil qilish

Har bir faslda sigirlar sut mahsuldorligining o'zgarishini doimiy monitoring qilish, statistik tahlil yuritish, individual sigirlar bo'yicha kuzatuv olib borish kelajakdagi parvarish strategiyasini belgilashda muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy monitoring texnologiyalaridan (sensors, ilovalar, RFID tizimlari) foydalanish samarali boshqaruv imkonini beradi.

7. Malakali kadrlar va doimiy o'qitish

Chorvachilikka mas'ul xodimlar doimiy tarzda ilmiy-amaliy trening va seminarlar orqali yangi bilimlar va texnologiyalar bilan tanishtirilib borilishi lozim.

Xulosa

Sigirlarning sut mahsuldorligi fasllarga bevosita bog'liq. Bahor va kuz eng samarali davrlar bo'lsa, qishda to'g'ri parvarish bo'lmasa, mahsuldorlik pasayadi. Yozda esa issiqlik stressiga qarshi chora-tadbirlar ko'rilmasa, salbiy ta'sir kuchayadi.

Shuning uchun har bir faslga mos ravishda chorvachilikni boshqarish – yuqori sifatli sut olishning muhim omilidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Тошпулатов А.Т. "Чорвачилик асослари", Тошкент, 2019.
2. Маҳкамов Б. "Сутчиликда маҳсулдорликни ошириш омиллари", Самарқанд, 2021.
3. Xalqaro sutchilik federatsiyasi (IDF) ma'lumotlari – www.fil-idf.org
4. Yuldashev Sh. "Qishloq xo'jaligi hayvonlarini parvarish qilish", Andijon, 2020.

СМЫСЛ СЛОВА И ЕГО СОВМЕСТИМОСТЬ С ДРУГИМИ СЛОВАМИ

Панжиев Н.П

Доцент кафедры русского языкознания

Йигиталиева Мадинабону

Магистрант кафедры русского языкознания Термезский государственный университет

Аннотация: *Язык – это не просто средство общения; он является сложной системой, отражающей культуру, мышление и восприятие мира людьми. Одной из наиболее интересных и многогранных особенностей языка является полисемия и многозначность, которые играют ключевую роль в формировании значений слов и фраз. Полисемия и многозначность, хотя и часто воспринимаются как синонимы, на самом деле обозначают разные языковые явления, которые требуют глубокого анализа и понимания. Полисемия относится к наличию у одного слова нескольких связанных значений, в то время как многозначность подразумевает наличие у слова нескольких несвязанных значений. Эти явления не только обогащают язык, но и создают определенные сложности в процессе коммуникации.*

Ключевые слова: *язык, слова, значение, полисемия, многозначность, цель, лингвистические аспекты.*

Abstract: *Language is more than just a means of communication; it is a complex system that reflects culture, thinking, and people's perception of the world. One of the most interesting and multifaceted features of language is polysemy and polysemy, which play a key role in shaping the meanings of words and phrases. Polysemy and polysemy, although often perceived as synonyms, actually refer to different linguistic phenomena that require deep analysis and understanding. Polysemy refers to the presence of several related meanings in one word, while polysemy implies the presence of several unrelated meanings in a word. These phenomena not only enrich the language, but also create certain difficulties in the communication process.*

Keywords: *language, word, meaning, meaning, polysemy, polysemy, purpose, aspect.*

Основные понятия полисемии и многозначности требуют четкого определения.

Полисемия, как правило, рассматривается как явление, при котором одно слово имеет несколько значений, которые связаны между собой логически или ассоциативно.

Например, слово «ключ» может означать как инструмент для открывания замков, так и средство для решения задач или проблемы.

В этом случае значения «ключ» имеют общую семантическую основу, что позволяет говорить о полисемии как о явлении, основанном на расширении значения слова в рамках одной концептуальной области.

В отличие от полисемии, многозначность подразумевает наличие у слова нескольких значений, которые не имеют между собой логической связи. Например, слово «мир» может означать как «состояние отсутствия войны», так и «вселенная» или «общество». Эти значения не связаны между собой, что делает многозначность более сложным явлением в плане интерпретации. Понимание различий между полисемией и многозначностью имеет важное значение для изучения языковых структур и их функционирования в различных контекстах.

Лингвистические аспекты полисемии и многозначности представляют собой богатую область для исследования. Важно отметить, что полисемия и многозначность не являются статичными явлениями; они могут изменяться со временем в зависимости от культурных, социальных и исторических факторов. Языковые изменения, происходящие в обществе, могут приводить к появлению новых значений слов, а также к изменению существующих. Это подчеркивает динамичность языка и его способность адаптироваться к изменяющимся условиям.

Влияние полисемии и многозначности на коммуникацию является еще одной важной темой для обсуждения. Язык – это не просто набор слов, но и средство передачи информации, эмоций и идей. Полисемия и многозначность могут как облегчать, так и усложнять процесс общения. С одной стороны, наличие нескольких значений у одного слова может обогатить речь и сделать её более выразительной. С другой стороны, это может привести к недопониманию и конфликтам в коммуникации, особенно если собеседники имеют разные представления о значении используемых слов.

Поэтому, изучение полисемии и многозначности является важной задачей для лингвистов и всех, кто интересуется языком. Исследование полисемии и многозначности представляет собой актуальную и значимую область лингвистики, поскольку оно затрагивает ключевые аспекты языка, влияющие на понимание и интерпретацию информации в процессе коммуникации. С учетом того, что полисемия и многозначность являются неотъемлемыми характеристиками многих слов и выражений, их изучение позволяет глубже понять механизмы функционирования языка, а также выявить сложности, возникающие при взаимодействии между носителями языка. В статье рассматриваются как теоретические аспекты данных явлений, так и практические примеры их проявления в реальной жизни, что подчеркивает их значимость для различных областей, включая лексикографию, перевод и межкультурную коммуникацию. Влияние полисемии и многозначности на коммуникацию становится особенно важным в условиях глобализации и

многоязычия, когда точность передачи смысла имеет решающее значение для успешного взаимодействия между людьми.

Полисемия и многозначность – это ключевые понятия в области лексикологии и семантики, которые играют значительную роль в понимании языка как системы знаков. Эти термины часто используются для описания явлений, связанных с наличием у слова нескольких значений, однако их значения и контексты применения различаются. Полисемия подразумевает наличие у одного слова нескольких связанных значений, которые возникают в результате семантического развития и расширения значений в контексте употребления. Многозначность, в свою очередь, чаще всего рассматривается как более общее понятие, охватывающее ситуации, когда одно слово может использоваться в различных значениях, которые могут быть как связанными, так и несвязанными.

Чтобы лучше понять эти два явления, необходимо обратиться к их этимологии и развитию в исторической и современности. Полисемия, происходящая от греческого слова «poly» (много) и «semantikos» (значащий), указывает на наличие нескольких значений у одного слова, которые могут быть связаны между собой через общую семантическую основу. Например, слово «ключ» может означать как инструмент для открывания замков, так и концепцию, обозначающую решение или ответ на какую-либо проблему. В этом случае значения «ключ» как физического объекта и «ключ» как символа решения имеют общую семантическую связь – оба они указывают на нечто, что открывает доступ или дает возможность.

Многозначность, с другой стороны, может включать в себя не только связанные значения, но и совершенно разные значения, которые могут возникать в зависимости от контекста. Например, слово «свет» может означать как физическое явление, связанное с электромагнитным излучением, так и символическое значение, связанное с понятием знания или истины. В этом случае значения «свет» как физического явления и «свет» как символа знания не имеют прямой семантической связи, но оба значения могут быть использованы в различных контекстах.

Следует отметить, что полисемия и многозначность имеют важные последствия для понимания языка и коммуникации. Они подчеркивают, что значение слова не является фиксированным, а зависит от контекста, в котором оно употребляется. Это явление также связано с концепцией контекстуализации, которая предполагает, что значение слова может изменяться в зависимости от окружающих его слов, фраз и ситуаций. Таким образом, полисемия и многозначность подчеркивают динамичность языка и его способность адаптироваться к различным условиям общения.

Важным аспектом полисемии является то, что она может быть результатом различных процессов семантического изменения. Одним из таких процессов

является метафоризация, когда значение слова переносится с одного объекта на другой на основе аналогии. Например, слово «путь» в значении «дорога» может быть использовано в метафорическом смысле для обозначения жизненного пути или карьеры человека. Другим процессом является метонимия, когда значение слова изменяется на основе смежности объектов или понятий. Например, слово «корона» может обозначать как физический объект, так и символ власти или монархии.

Многозначность, в свою очередь, может возникать в результате более сложных процессов, таких как полисемия, но также может быть связана с различиями в культурных контекстах и традициях. Например, одно и то же слово может иметь разные значения в разных языках или культурах, что приводит к многозначности в межкультурной коммуникации. Это явление подчеркивает важность учета культурных и социальных факторов при анализе значений слов и их использования в различных контекстах.

Полисемия и многозначность также имеют важные последствия для изучения языковых ошибок и недопонимания в коммуникации. Поскольку значения слов могут варьироваться в зависимости от контекста, это может привести к путанице и недопониманию, особенно в ситуациях, когда собеседники имеют разные культурные или языковые фоны. Например, использование полисемичного слова в одном значении может быть неправильно интерпретировано собеседником, если он понимает его в другом значении. Это подчеркивает важность ясности и точности в коммуникации, а также необходимость учитывать контекст, в котором происходит общение.

Еще одним важным аспектом полисемии и многозначности является их влияние на процесс обучения языку. Изучение значений полисемичных и многозначных слов представляет собой сложную задачу для изучающих язык, особенно для носителей других языков. Понимание того, как слова могут изменять свои значения в зависимости от контекста, требует от учащихся способности анализировать и интерпретировать различные ситуации и контексты. Это также подчеркивает важность практики и применения языка в различных контекстах, чтобы развить навыки понимания и использования полисемичных и многозначных слов.

Практические примеры полисемии и многозначности, приведенные в работе, иллюстрируют, как эти явления проявляются в реальной речи. Например, слово «ключ» может означать как инструмент для открывания замков, так и важный элемент, необходимый для понимания чего-либо (например, «ключ к решению проблемы»). Такие примеры демонстрируют, как одно и то же слово может быть использовано в различных контекстах с различными значениями, что может привести как к успешной коммуникации, так и к недопониманию.

Влияние полисемии и многозначности на коммуникацию является важным аспектом, который был подробно рассмотрен в работе. С одной стороны, полисемия и многозначность обогащают язык, позволяя использовать одни и те же слова в различных значениях, что делает речь более выразительной и гибкой. С другой стороны, они могут стать источником путаницы и недопонимания, особенно в ситуациях, когда контекст недостаточно ясен или когда собеседники имеют разные культурные и лексические фоны. Это подчеркивает важность контекстуального анализа и внимательного отношения к языковым нюансам в процессе общения.

В заключение, можно сказать, что полисемия и многозначность являются важными аспектами языка, которые требуют дальнейшего изучения и анализа. Они открывают перед нами новые горизонты в понимании языка как живого, динамичного явления, способного к изменениям и адаптации. В условиях глобализации и многоязычия, когда люди все чаще взаимодействуют с носителями разных языков и культур, знание особенностей полисемии и многозначности становится особенно актуальным. Это знание может помочь избежать недопонимания и конфликтов, способствуя более эффективному общению и взаимодействию.

Таким образом, дальнейшие исследования в этой области могут привести к более глубокому пониманию не только самих явлений, но и их влияния на различные аспекты человеческой деятельности, включая образование, науку, искусство и повседневное общение. Полисемия и многозначность – это не просто лексические явления, а отражение сложной структуры человеческого мышления и восприятия мира, что делает их предметом интереса не только для лингвистов, но и для психологов, социологов и культурологов. Важно продолжать исследовать эти явления, чтобы лучше понять, как они влияют на наше взаимодействие с языком и друг с другом в постоянно меняющемся мире.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Алексанова С. А. Синкретизм, контаминация, многозначность (etc.): о терминах // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2015. – №. 8-2. – С. 13-15. URL: <https://www.gramota.net/article/phil20151601/pdf> (дата обращения: 02.04.2025).
2. Анохина Л. И., Цыцыков Б. Б. К вопросу о некоторых лингвистических аспектах межъязыковой речевой деятельности: перевод текстов, содержащих элементы лексической и синтаксической неоднозначности // Профессионально ориентированная языковая подготовка: теория и практика. – 2019. – С. 18-21. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=38204072> (дата обращения: 02.04.2025).
3. Базылканова А. С. Полисемия в современном английском языке // International scientific review. – 2021. – №. LXXXII. – С. 20-28. URL:

<https://cyberleninka.ru/article/n/polisemiya-v-sovremennom-angliyskom-yazyke>
(дата обращения: 02.04.2025).

4. Барабаш О. В. Подходы к пониманию феномена полисемии // Вестник Пензенского государственного университета. – 2015. – №. 1 (9). – С. 88-92. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/podhody-k-ponimaniyu-fenomena-polisemii> (дата обращения: 02.04.2025).

5. Беляевская Е. Г. К проблеме моделирования полисемии (межъязыковые соответствия как основание изучения принципов формирования семантической структуры слова) // Вестник Московского государственного лингвистического университета. – 2008. – №. 544. – С. 14-22. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=13294566> (дата обращения: 02.04.2025).

6. Раджапова Н. Б. Сочетание согласных в русском языке // Научный поиск в современном мире. – 2017. – С. 73-75.

7. Раджапова Н. Б. Структура конечных консонантных сочетаний узбекского и таджикского языков // Современное педагогическое образование. – 2019. – №. 10. – С. 184-187.

SPORTCHILARNI SPORTGA BO'LGAN QIZIQISHI VA PSIXOLOGIK YONDOSHUVLAR

Ataxanov Azamat Ongarbayevich

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti "Jismoniy tarbiya nazariyasi
va uslubiyati" kafedrası o'qituvchisi*

Annotatsiya: *Ushbu maqola o'smirlarning sportga bo'lgan qiziqishini psixologik nuqtai nazardan tahlil qiladi. O'smirlik davri - shaxsiyatning shakllanishi va psixologik o'zgarishlar jarayoni bo'lib, bu davrda sport faoliyati o'smirlarning o'zini anglash, o'ziga bo'lgan ishonch, stressni boshqarish, ijtimoiy aloqalar va umumiy farovonlikni rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Maqolada, sportning o'smirlar psixologiyasiga ta'siri, o'smirlarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirishda psixologik yondoshuvlarning o'rni va turli motivatsion omillar haqida so'z yuritiladi.*

Kalit so'zlar: *O'smirlar, sport, qiziqish, psixologik yondoshuv, motivatsiya, o'ziga bo'lgan ishonch, stressni boshqarish, o'zini anglash, jismoniy faollik, ijtimoiy aloqalar, psixologik rivojlanish, farovonlik, motivatsion omillar, psixologiya, shaxsiy rivojlanish*

KIRISH

O'smirlik davri - shaxsiyatning shakllanishi va psixologik o'zgarishlar uchun muhim davrdir. Ushbu davrda o'smirlar jismoniy va ruhiy jihatdan tez o'zgarib, o'zlarining dunyoqarashlarini, ijtimoiy munosabatlarini va o'ziga bo'lgan ishonchlarini shakllantiradilar. Sport faoliyati esa o'smirlar uchun nafaqat jismoniy rivojlanish, balki psixologik va ijtimoiy rivojlanishning muhim elementidir.

Jismoniy faollik, sport musobaqalarida qatnashish, jamoaviy ish va o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish - bu barcha omillar o'smirning psixologik holatini yaxshilashga yordam beradi. O'smirlar sportga bo'lgan qiziqishi esa, ko'pincha psixologik va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liqdir.

Shuning uchun, sport va psixologiyaning o'zaro aloqasini tahlil qilish, o'smirlar psixologiyasini chuqurroq tushunish va ularni sport faoliyatiga jalb qilishni rag'batlantirish uchun zaruriy ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, o'smirlarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirishdagi psixologik yondoshuvlar va motivatsiya omillari haqida so'z yuritiladi.

Larson (2000) - Jismoniy faoliyat va psixologik salomatlik: Reed Larsonning tadqiqotlari jismoniy faoliyatning psixologik salomatlikka bo'lgan ta'sirini o'rganadi.

O'smirlar sport bilan shug'ullanish orqali stressni kamaytirishi, ruhiy salomatlikni yaxshilashi va ijtimoiy qobiliyatlarni rivojlantirishi mumkin. Bu jismoniy faollikning o'smirlarning psixologik holati va rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini tushunishga yordam beradi.

Snyder va Lopez (2002) - Motivatsiya va muvaffaqiyat: Snyder va Lopezning tadqiqotlari motivatsiyaning o'smirlar sport faoliyatida qanday muhim rol o'ynashini

ko'rsatadi. Ular shunday deb ta'kidlaydilar: "Sportdagi muvaffaqiyatlar o'smirlarning ichki va tashqi motivatsiyasiga bog'liq." Bu adabiyot sportning o'smirlar psixologiyasidagi ahamiyatini tahlil qilishda asosiy o'rin tutadi.

Yuqoridagi adabiyotlar o'smirlarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirish va sport faoliyatining psixologik jihatlarini tushunishda zarur bilimlar taqdim etadi. Ushbu tadqiqotlar o'smirlar yoshida psixologik rivojlanishni qo'llab-quvvatlashda sportning muhim rolini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi. Shuningdek, o'smirlarning sportga bo'lgan qiziqishini shakllantirishda psixologik va ijtimoiy omillar o'rtasidagi o'zaro aloqani o'rganish zaruriy ahamiyatga ega.

Muhokama. O'smirlarning sport faoliyatiga bo'lgan qiziqishi va psixologik yondoshuvlar mavzusi, o'smirlar davridagi psixologik va ijtimoiy o'zgarishlar bilan chambarchas bog'liqdir. Ushbu tahlilga ko'ra, sport o'smirlarning psixologik rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkin, lekin bu jarayonni o'rganish uchun bir nechta omillarni hisobga olish zarur. Sport faolligiga qiziqish, o'smirlarning ichki va tashqi motivatsiyasiga, oilaviy va ijtimoiy muhitga, o'ziga bo'lgan ishonch va o'zini anglash darajasiga bog'liq bo'ladi.

Birinchidan, Banduraning o'ziga bo'lgan ishonch nazariyasi sportdagi muvaffaqiyatlarga erishishda psixologik tayyorgarlikning muhimligini ko'rsatadi. O'smirlar sport orqali o'z imkoniyatlarini sinab ko'rishadi, bu esa ularning o'ziga bo'lgan ishonchini oshiradi. Shunday qilib, sport faoliyati o'smirlarning o'zini anglash jarayoniga katta yordam beradi. Misol uchun, jismoniy mashqlar va musobaqalarda muvaffaqiyatga erishish o'smirlarni ruhiy jihatdan kuchaytirishi, ularning kelajakdagi maqsadlariga erishishga bo'lgan ishonchlarini oshiradi.

Ikkinchidan, Ryan va Decining motivatsiya nazariyasiga ko'ra, o'smirlar sportga bo'lgan qiziqishni ichki (o'zini rivojlantirish, zavqlanish) va tashqi (rag'batlar, mukofotlar) motivatsiya orqali shakllantiradi. O'smirlar, ayniqsa, o'zlarini boshqa tengdoshlariga nisbatan sinab ko'rish va muvaffaqiyatga erishish istagi bilan sportga qiziqishadi. Biroq, bu motivatsiyaning tashqi omillari, masalan, oilaning qo'llabquvvatlashi va o'qituvchilarning motivatsion yondoshuvlarini ham o'z ichiga oladi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy muhit sportga bo'lgan qiziqishni kuchaytirishdagi yana bir muhim omildir. Murray tomonidan ta'kidlanganidek, o'smirlarning sportdagi muvaffaqiyatlari va ularga bo'lgan qiziqishi ko'pincha oilaviy va ijtimoiy aloqalarga bog'liq. Oila va do'stlar tomonidan rag'batlantirish, o'smirlar uchun sportda muvaffaqiyatga erishishda kuchli psixologik asos yaratadi. Shuningdek, jamoaviy sport turlari, o'smirlarga ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi va ularning o'zini boshqarish qobiliyatlarini oshiradi.

Lekin, o'smirlar sportiga bo'lgan qiziqish faqat ijobiy motivatsiya va rag'batlantirishdan iborat emas. Ba'zi hollarda, o'smirlar sportga bo'lgan qiziqishni tashvishlar yoki ijtimoiy bosim tufayli yo'qotishlari mumkin. Bu holatda, stressni boshqarish va emotsional barqarorlikni ta'minlash uchun psixologik yondoshuvlar

kerak bo'ladi. O'smirlar sportda muvaffaqiyatsizlikni yoki ijtimoiy aloqalaridagi muvaffaqiyatsizlikni boshqarishning psixologik usullarini o'rganishlari zarur.

Shu bilan birga, sport faoliyatining psixologik salomatlikka ta'sirini o'rganishda ijtimoiy psixologiya ham muhim ahamiyatga ega. Jismoniy faollik o'smirlarning ruhiy salomatligini yaxshilashga yordam beradi va stressni kamaytiradi. Biroq, psixologik qo'llab-quvvatlash va yondoshuvlar sportning psixologik samaralarini maksimal darajaga olib kelish uchun zarurdir.

Xulosa. O'smirlarning sportga bo'lgan qiziqishi va psixologik rivojlanishi o'zaro chambarchas bog'liq bo'lib, sport faoliyati o'smirlarning psixologik salomatligini, o'ziga bo'lgan ishonchini va ijtimoiy moslashuvini yaxshilashda katta rol o'ynaydi. O'smirlar davri - shaxsiyat va psixologiyaning shakllanishi uchun muhim davr bo'lib, sport faoliyati bu jarayonni qo'llab-quvvatlashda ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Sport, jismoniy faollik va jamoaviy ishda qatnashish orqali o'smirlar o'zlarini anglashlari, stressni boshqarish va o'ziga bo'lgan ishonchlarini oshirishlari mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Shuvalov, A. F. (2010). "Psixologiya va sport faoliyati." Tashkent: Universitet nashriyoti.
2. Semenov, V. A., & Ivanov, S. N. (2008). "O'smirlar psixologiyasi." Moskva: Akademiya.
3. Benson, P. L., & Pittman, K. J. (2008). "The Role of Sport in Adolescent Development." *Journal of Youth and Adolescence*, 37(2), 133-145.
4. Gibson, J. (2009). "Motivatsiya va sport: Psixologik yondoshuvlar." *Psychology of Sport and Exercise*, 10(4), 573-580.
5. Akpinar, A., & Elma, A. (2016). "Adolescent Psychology and Physical Activity." *Journal of Sports Science & Medicine*, 15(4), 545-553.
6. Markov, V. P. (2006). "O'smirlik davri va sport." *Psixologiya fanlari*, 24(3), 107114.

KURASH TURLARI: QIYOSIY TAHLIL

Ataxanov Azamat Ongarbayevich

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti "Jismoniy tarbiya nazariyasi va uslubiyati" kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: *Ushbadagi erkin kurash va Yunon-Rum kurashining tarixiy maqolasi, texnikasi, nazorati va boshqaruvi qiyosiy tahlil. Har ikki sport turi o'ziga xos xususiyatlari ega bo'lib, hujjat o'zaro farqlari va o'xshashliklari yoritiladi. Shu orqali sport turlarining jismoniy va ruhiy tarbiya hamda xalqaro sportdagi ahamiyati ochib beriladi.*

Kalit so'zlar: *Erkin kurash, Yunon-Rum kurashi, sport turlari, texnika, texnika, kurash usullari, taqqoslash, tarix, jismoniy tarbiya.*

Аннотация: *Историческая статья, приемы, контроль и управление вольной борьбой Ушба и греко-римской борьбой, сравнительный анализ. Оба вида спорта имеют свои особенности, и в документе подчеркиваются их различия и сходства. Таким образом, раскрывается значение спорта в физическом и умственном воспитании и международном спорте.*

Ключевые слова: *Вольная борьба, греко-римская борьба, спорт, техника, приемы, методы борьбы, сравнение, история, физическое воспитание.*

Annotation: *Historical article, techniques, control and management of Ushba freestyle wrestling and Greco-Roman wrestling, a comparative analysis. Both sports have their own characteristics, and the document highlights their differences and similarities. In this way, the importance of sports in physical and mental education and international sports is revealed.*

Key words: *Freestyle wrestling, Greco-Roman wrestling, sports, technique, techniques, wrestling methods, comparison, history, physical education.*

KIRISH

Kurash insoniyat tarixidagi eng qadimiy sport turlaridan biri. Har bir xalq o'ziga xos kurash uslubini rivojlantirgan. Bugungi kunda erkin kurash va Yunon-Rum kurashi xalqaro sport maydonida keng tan olingan. Erkin kurash o'zining dasturi va dinamizmi bilan ajralib tursa, Yunon-Rum kurashi kuch va quvvatni talab qiladigan sport turi sifatida e'tirof etish. Ushbuda ushbu ikki kurash turining kelib chiqishi, texnikasi va qoidalari o'zining asosiy farqlar tahlili. Qonun, sportchilar uchun ahamiyati va jismoniy tarbiya jarayonidagi roli muhokama.

Asosiy qism

1. Tarixiy kelib chiqishi

Erkin kurash turli millatlarning xalq kurashlaridan shakllangan bo'lib, u xalqaro sport sifatida XIX asrda qurildi. Ush sport turi ilk 1904- Olimpiya o'yinlariga bor. Erkin kurashning maqsadi raqibni oyoqlar va qo'llar orqali yerga yotqizish va ushlab

turishdir. O'zbekistonda ham erkin kurashning o'ziga xos milliy an'analari mavjud bo'lib, bu sport turi xalqimiz orasida keng tarqalgan.

Yunon-Rum kurashi esa qadimgi Yunoniston va Rim imperiyasida paydo bo'lgan. Uch kurash turi zamonaviy Olimpiya o'yinlarida jang san'ati sifatida e'tirof etilgan. 1896-yilda Yunon-Rum kurashi birinchi zamonaviy Olimpiya o'yinlarida namoyish qilindi. Ush sport turi kuch va kuchingizni namoyon qilish.

2. Texnik va qoidaviy farqlar

Texnika:Erkin kurash: Bu sport turichilarga raqibning oyoqlaridan ushlab olish, yoriqlar bilan hujum qilish va mudofaa qilish imkonini beradi. Harakatlar xilma-xilligi tufayli raqibni yiqitish uchun turli birikmalarni qo'llash mumkin.

Yunon-Rum kurashi: Bunda yo'riqlardan qat'iy man qilingan. Raqibning yuqori tana aniqlash va kuch orqali yiqitish asosiy texnikaga kerak.

Qoidalar:Erkin kurashda sportchilar har qanday tana qismidan raqibni yerga yotqizish va ushlab turish orqali ochko to'playdi.

Yunon-R kurashida esa faqat yuqori tanaum harakati orqali raqibni boshqarish va uning yelkasini gilamga tekkizish orqali g'alabaga tekkiziladi.

Musobaqalar:Erkin kurash musobaqalari dinamik va tezkorligi bilan turadi. Sportchilar kuch, tezlik va ko'rsatkichni namoyish etadi.

Yunon-Rum kurashida esa kuch va tezlik muhim muammo ega bo'lib, biroz vaqt, biroq aniqroq bo'ladi.

3. Jismoniy va ruhiy jihatdan

Erkin kurash sportchilarining imkoniyatlari va tezkorligini rivojlantiradi. Ush sport turi jismoniy kuchdan tashqari, taktik fikrlashni ham talab qiladi. Erkin kurash bilan shug'ullanish insonning yordami va mashaqqatga yordam berishiga yordam beradi.

Yunon-R kurashida esa kuch va quvvatim asosida rolni o'ynaydi. Bu sport turi yuqori tanani rivojlantiradi va sportchidan jangovar ruh talab qiladi. , Yunon-Rum kurashi sportchini intizomli va barqaror erishuvchan bo'lishga o'rgatadi.

Yakuniy qism

Erkin kurash va Yunon-Rum kurashi o'zining boy va 'ziga xos texnikasi bilan ajralib turadi. Erkin kurashning dinamizmi va Yunon-Rum kurashining kuchga qiyofasi ularning bir-biridan farq qiladi. Har ikki sport turi sportchilar uchun katta korxona ega bo'lib, yuridik va ruhiy tarbiya jarayonidagi o'rni juda katta.

Xulosa

Erkin kurash va Yunon-Rum kurashi sport turlarining eng nufuzli yo'nalishlaridan. Ularning o'ziga xos xususiyatlari va texnik jihozlari har ikki sport turini o'ziga xos va jozibador qiladi.

Ush sport turlarining rivojlanishi va xalqaro miqyosdagi ahamiyati ularga bo'lgan e'tiborni berib boradi. Shu tufayli, tadqiqotni qo'llab-quvvatlash yosh avlodning jismoniy va ruhiy tarbiyasiga katta hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Maxamadjonovich, X. M., & Abduqahhor o'g'li, J. F. (2024). DZYUDO SAN'ATI: TEXNIKA VA TAFAKKUR ORQALI O'ZO'ZINI HIMOYA QILISHNI KUCHAYTIRISH. Научный Фокус, 2(13), 320-321.
2. Maxamadjonovich, X. M. (2024). Kurash turlarida klassifikatsiya, sistematika va terminologiyaning ahamiyati. INTERNATIONAL JOURNAL OF SCIENCE AND TECHNOLOGY, 641-646.
3. Xamroliyev, M. (2024). Fanlararo hamkorlik asosida o'quvchilarning sport ideali. Research and Implementation, 122-124.
4. Xamroliyev, M. (2024). Fanlararo hamkorlikning sport idealiga ta'siri. Research and Implementation, 120-122.
5. Maxamadjonovich, X. M., & Abduqahhor o'g'li, J. F. (2024). DZYUDO BILAN SHUG'ULLANISHNING AFZALLIKLARI: KENG QAMROVLI TAHLIL. Научный Фокус, 2(13), 318-319.
6. Maxamadjonovich, X. M., & Abduqahhor o'g'li, J. F. (2024). DZYUDO SAN'ATI: TEXNIKA VA TAFAKKUR ORQALI O'ZO'ZINI HIMOYA QILISHNI KUCHAYTIRISH. Научный Фокус, 2(13), 320-321.
7. Maxamadjonovich, X. M. (2024). O'QUV-MASHG'ULOT YIG'ININI TASHKILLASHTIRISH VA O'TKAZISH. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH, 7(4), 198-200.

AMIR XUDOYBERDI SHE'RIYATIDA O'ZLASHMA SO'ZLAR

Malohat Tillayeva

Qarshi davlat universiteti Lingvistika (o'zbek tili) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek tilining lug'at tarkibidagi ko'p qatlamli so'z boyligi tarixiy va madaniy omillar asosida tahlil qilinadi. Xususan, turkiy, fors-tojik, arab, mo'g'ul, rus, g'arbiy Yevropa, hind va boshqa tillardan kirib kelgan so'zlar misolida o'zlashuv jarayonining lingvistik va ijtimoiy sabablari yoritiladi. Maqolada Amir Xudoyberdi she'riyatidan olingan namunalar orqali bu tillar so'zlarining qo'llanilishi amaliy jihatdan ko'rsatib beriladi. She'rlar tahlili orqali o'zbek tili leksikasida arabcha va forscha so'zlarning faol ishtiroki, ularning badiiy ifodadagi roli va poetik kuchi namoyon etiladi. Shuningdek, maqolada ikki tildagi madaniy aloqalar, adabiyotdagi o'zaro ta'sirlar va tarixiy til qatlamlarining shakllanish jarayoni ilmiy asosda bayon etiladi.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, leksik qatlam, fors-tojik tillari, arabcha so'zlar, o'zlashma, Amir Xudoyberdi, she'riyat, tarixiy til manbalari, turkiy so'zlar, lingvistik ta'sir, madaniy aloqalar, ikki tillilik

O'zbek tilining lug'at tarkibidagi so'zlar tarixiy manbalari jihatidan turkiy qabilalarning tillarigagina borib taqalmaydi. O'zbek tili leksikasining taxminan yarmini turkiy so'zlar tashkil qilgani holda, qolgan qismini fors-tojik tillaridan, arab tilidan, mo'g'ul tilidan, rus tili va rus tili orqali G'arbiy Yevropa tillaridan kirgan so'zlar va oz miqdorda hind, urdu, pushtu, xitoy va boshqa tillardan kirgan so'zlar tashkil qiladi.

O'zbek tilining lug'at tarkibida eroniy tillarga oid so'zlar salmoqli o'rinni egallaydi. O'zbek tiliga fors-tojikcha so'zlarning ko'p miqdorda kirishi hozirgi bizning kunlarimizdagi hodisa emas. Bu – o'zbek xalqining uzoq tarixi bilan bog'liq. Ikki qardosh xalq bo'lgan o'zbek va tojik xalqlari asrlar davomida deyarli bir xil iqtisodiy-siyosiy va madaniy sharoitda yashab kelganlar.

Eroniy tillardan turkiy tillarga so'z o'zlashishining sabablari sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin:

1. Eramizning boshlaridayoq bir territoriyada birga hayot kechirish natijasida mavjud bo'lgan iqtisodiy, xo'jalik sohasidagi aloqa o'zaro olish uchun qulay zamin bo'lgan.
2. O'rta Osiyoda dam fors-tojik davlati, dam turkiy xoqonlar davlati hukm surishi natijasida davlat ishlari, ma'muriy yozishmalar, rasmiy qog'ozlar goh tojikcha, goh turkiy tilda olib borilgan. Hatto, Buxoro va Quqon xonligida so'nggi davrlargacha ish qog'ozlari ikki tilda olib borilgan edi.
3. Adabiyot ikki tilda – o'zbek va tojik tilida taraqqiy etgan. Ko'pgina mashhur yozuvchilar ikki tilda yozgan. Natijada tojikcha so'zlar bevosita tojik adabiyotidan ham, o'zbeku adabiyotidan ham xalq tiliga kirib, o'zlasha borgan.

4. O'rta Osiyodagi, shu jumladan O'zbekistondagi, aholining kattagina qismi ikki tilda so'zlashgan. Bu bir tilda ikkinchi til elementlarini ishlatishga zamin bo'lgan.

5. Ayrim joylarda turkiy va eroniy tillar, dialektlar chatishganida, O'zbekiston hududida turkiy (o'zbek) til ustun chiqsa ham, ba'zi eroniy til elementlari o'zbek tilida saqlanib qolgan. O'z navbatida turkiy til elementlari tojik tilida ham saqlanib qolgan.

Arabcha so'zlarning o'zbek tiliga o'zlashishi VII – VIII asrlarda arablarning O'rta Osiyoni zabt etishlari bilan bog'liq. Arablar bosib olgan hududlarida mahalliy til va yozuvlarni yo'q qilib arab tili, yozuvi hamda islom dinini majburan qabul qildiradilar. Davlat, sud ishlari, fan, adabiyot arab tilida yoziladigan bo'ldi. Olimlar o'z asarlarini arab tilida yozdilar. Shu tariqa davlat tuzilishi, huquq, ilm-fan, din, she'riyat bilan bog'liq terminlar turkiy tillarga o'zlashdi.

Turkiy so'zlar Amir Xudoyberdi she'riyatining salmoqli qismini tashkil etadi. Quyida adib she'rlarida keltirilgan so'zlardan namuna keltiramiz.

O'zbekcha so'zlar: til, olov, ikki, oydin, borliq, tomon, yuz burmoq, men, barcha, bor, bag'ir, qamish, og'och, bo'yin, kim, bitmish, sirmoq, ilik, chekmoq, bosh, yuz, uch, qiynamoq, topgay, sotmoq, deb, bilgan, izlarsan, o'ydilar, chiqdi, tilar, berdi, kelgay, bobo, tuyg'u, angla, olsam, yozgan, demasman, egmoq, yorishgay, tushgay, ko'z, qora, anglayolmay, yuzlan, oyoq, kechdi, ming, topmadi, o'ylading, sindi, tosh, chekmoq, yulduz, qul, el, kelur, kulib, tug'ildi, chulg'adi, sevasiz, tark etib, oldga jilmoq, yelmoq, kulgich, sevgi, uzra, yig'latadi.

O'ydilar bag'rin qamishning va og'ochning sozchilar,

Chiqdi naydin nolayu, sozdin sim-sim sado. (Oydin lahzalar, 3)

Bir-biriga zid tamosho ikki lavha, ikki darj:

Ol yuzim Ollohdin oydin, nedin manglay qorasi. (Oydin lahzalar, 4)

Nima qilay, tund va yovvoyi

Tun sabrimni sinar hoynahoy?

Tuyg'ularim haris, havoyi

Xayolimni o'g'irlagan oy. (Oydin lahzalar, 14)

Amir Xudoyberdi she'rlarida qo'llangan fors-tojikcha so'zlar.

Fors-tojikcha so'zlar: ovvora, dil, banda, dor, shoyadki, bemor, dard, zor, nola, nay, gumroh, balo, yor, do'st, bevafo, vafo, xudo, mard, nodon, kift, zulf, charx, gumroh, chora, pushaymon, giribon, kas, sardoba, rost, bog'bon, oftob, barg, gul, panoh, porso, dod, pand, pora, kas, xurmo, ohanrabo.

Bormi men nodon kabi ikki jahon ovvorasi,

Toatda toqat, kufrda maddalar dil yorasi.

Chekdi sarhad ikki kiftim o'rtasida, yo falak,

Bir tomonim bog' esa, bir yon olov favvorasi. (Oydin lahzalar, 4)

Sizga yarashadi barnolik,

Bizga esa Sizga shaydolik.

Yarashadi bir juft xurmodek

Ko'zingizga nisbat – shahlolik. (Sizga yarashadi)

Amir Xudoyberdi ham o'z she'rlarida arabcha so'zlardan unumli foydalanganligini ko'rishimiz mumkin.

Arabcha so'zlar: favvora, falak, мадда, muddao, duo, uvays, zurriyod, sharob, shifo, xasta, davo, sado, olam, qadam, jafo, sabab, sanam, safo, hayron, sir, Mansur, Nasimiy, Mashrab, hukm, zot, muallima, Sharq, hikmat, murshid, analhaq, pir talab, qismat, intiho, ibtido, amr, habib, jahon, toat, kufr, zikr, taqvo, tasbeh, lavha, Olloh, iymon, Haq, umr, g'arib, g'aflat, qalb, halovat, ruh, malomat, tazarru, jism, uqubat, aysh, kibr, kibbor, zulm, xulq, hayvon, nasl, sehr, muborak, ishq, qurbon, sharobi antahur, g'arib, nazar, g'ofil, ziyo, hasrat, zulumat, saodat, inoyat, samo, sahar, muhabbat, siyrat, jannat, sirot, tilovat, hijron, mohiyat, alloma, shoir, kitob, ishrat, va'z, tabassum, g'am.

Minmasangda kibr otin el dedi kibbor seni,

Unutding goh oyog'ing ostini osmonliq ila. (Oydin lahzalar, 5)

Siz – poklik arshining murshidi,

Bizning sulukimiz – rasvolik.

Gohida porsosiz, gohida

Taqvongiz ters – tavqi tarsolik. (Sizga yarashadi)

Netay teshik qadahdin oqib ketgan sharob men,

G'amdan holi xarobmen, borimni barbod etdim.

Xayolimni topshirsam may izmiga, baridan

Forig' bo'ldi ruhu tan, hosili murod etdim. (Shod etdim)

Mug'ulcha so'zlar: tangri.

Tangriga tilovat taskinmi yoki

Hijron yag'mosidan panoh tilashmi?

Taqdirni turbatda topmasam toki

Anglardim arsh ato etgan siylashni. (Oydin lahzalar, 12)

Rus va rus tili orqali kirib kelgan so'zlar: gonorar, aferist, monolog, ippodrom, ironiya.

Tovlamachi, aferist

Yashar solib suronlar.

Bilmabmiz, bilsak ular

Ekan "uddaburon"lar. (Ironiya)

Osonlikcha qozon qaynamas,

Gonorar yo'q. Tirikchilik dushvor.

Desangiz-da asl aynimas,

Bizda endi o'tinchi bisyor. (Oydin lahzalar, 16)

Hindcha: Nilufar.

Gulruxsorday yuzim bor, Nilufarday qizim bor,

Zebo, Lola, Nasiba, Dildordayin izim bor. (Shogird talaba qizlarga)

Yahudiycha: Sulaymon.

Sulaymon davlati bo'lsa insonda

Va Hotam himmati jo'sh ursa qonda,
Saxovat ganjidan zar sochsin – bekor,

Qaynamasa g'arib osgan qozonda. (Oydin lahzalar, 29)

Aytish mumkinki, Amir Xudoyberdi o'z she'rlarida qo'llanilgan o'zlashma qatlamda arabiy so'zlar son jihatdan ustunlik qilganligini ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Амир Худойберди. Еттинчи малак. Шеърлар. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2004. – 116 б.
2. Амир Худойберди. Ойдин лаҳзалар. – Тошкент: Nihol, 2008. – 40 б.
3. Амир Худойберди. Эврилиш. Сайланма. – Тошкент, 2002. – 244 б.
4. Sayfullayeva R.R., Mengliyev B.R. va boshq. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent, 2010.
5. С.Раҳимов, Б.Умурқулов. Ҳозирги ўзбек адабий тили. – Тошкент, 2003.
6. Нафасов Т., Нафасова В. Ўзбек тили топонимларининг ўқув изоҳли луғати //Тошкент: Янги аср авлоди. – 2007. – Т. 88.
7. Nafasova V. Single-rooted paronyms in Uzbek //ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal. – 2021. – Т. 11. – №. 6. – С. 296-300.
8. Nafasova V. T. THE PLACE OF PARONYMS IN THE LEXICAL SYSTEM OF THE UZBEK LANGUAGE //Актуальные вопросы филологии: теория и практика. – 2018. – С. 68-78.
9. Нафасова В. Паронимы в узбекском языке и их обогащение иноязычными лексемами //Российская тюркология. – 2012. – №. 1. – С. 118-121.
10. Nafasov T., Nafasova V. O 'zbek Tili Toponimlarining O 'quv Izohli Lug 'ati //Toshkent: Yangi asravlodi. O 'rinboyev B.(1997). Samarqand Viloyati Toponimlarining Izohli Lug 'ati. Samarqand. – 2007.
11. Nafasov T., Nafasova V. O 'zbek Tili Toponimlarining O 'quv Izohli Lug 'ati //Toshkent: Yangi asravlodi. O 'rinboyev B.(1997). Samarqand Viloyati Toponimlarining Izohli Lug 'ati. Samarqand. – 2007.
12. Nafasov T., Nafasova V. O 'zbek Tili Toponimlarining O 'quv Izohli Lug 'ati //Toshkent: Yangi asravlodi. O 'rinboyev B.(1997). Samarqand Viloyati Toponimlarining Izohli Lug 'ati. Samarqand. – 2007.
13. Nafasov T., Nafasova V. O 'zbek Tili Toponimlarining O 'quv Izohli Lug 'ati //Toshkent: Yangi asravlodi. O 'rinboyev B.(1997). Samarqand Viloyati Toponimlarining Izohli Lug 'ati. Samarqand. – 2007.

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA AXBOROTLARNI TANQIDIY BAHOLASH KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DOLZARBLIGI

Abdug'affarova M.U

Namangan davlat pedagogika instituti 1-kurs magistranti

Annotatsiya: Maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy baholash ko'nikmalarini rivojlantirish texnologiyasi, dolzarbligi, uning mazmuni va bosqichlari keltirib o'tilgan. Tanqidiy baholashning rivojlanishiga yordam beruvchi muayyan muhit va shart-sharoitlar yaratilishi ham ko'rsatib berilgan. Shuningdek, tanqidiy fikrlashning mazmuni va uning ko'nikmalarini bolalarda shakllantirishga oid fikrlar ham mavjud. Bunda hozirgi davrdagi chet el mutaxassislarining bu boradagi fikrlari ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: tanqidiy baholash, reflektiv fikrlash, axborot savodxonligi, kognitiv rivojlanish, tanqidiy fikrlash, klaster.

ВАЖНОСТЬ РАЗВИТИЯ НАВЫКОВ КРИТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ИНФОРМАЦИИ У УЧАЩИХСЯ НАЧАЛЬНЫХ КЛАССОВ.

Абдугаффарова М.У

*Является студенткой 2-курса магистратуры Наманганского
государственного педагогического института.*

Аннотация: В статье описаны технология, актуальность, содержание и этапы формирования навыков критического оценивания у учащихся начальных классов. Также показано создание определенной среды и условий, способствующих развитию критической оценки. Существуют также мнения относительно содержания критического мышления и формирования у детей его навыков. В нем также освещаются мнения зарубежных экспертов по этому вопросу в настоящее время.

Ключевые слова: критическая оценка, рефлексивное мышление, информационная грамотность, когнитивное развитие, критическое мышление, кластеризация

THE IMPORTANCE OF DEVELOPING THE SKILLS OF CRITICAL EVALUATION OF INFORMATION IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abdugaffarova M.U

Is a 2nd-year master's student at Namangan State Pedagogical Institute

Abstract: The article describes the technology, relevance, content and stages of developing critical assessment skills of primary school students. The creation of a certain

environment and conditions conducive to the development of critical evaluation is also shown. There are also opinions on the content of critical thinking and the formation of its skills in children. This also highlights the opinions of foreign experts of the current era on this matter.

Key words: *critical assessment, reflective thinking, Information Literacy, cognitive development, critical thinking, cluster*

Bugungi kunda yurtimizda barcha sohalar qatori ta'lim sohasida ham ulkan islohotlar olib borilmoqda. Har bir kasb vakillariga qaratilayotgan e'tibor qatori biz o'qituvchilarning faoliyatiga ham diqqat qaratilyapti. Buning misoli sifatida prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning "Ta'lim-tarbiya tizimi: taraqqiyotning yangi bosqichi" mavzusida videoselektori o'tkazildi va unda quyidagi so'zlar yangradi:

- Biz ustozni otaday ulug' deb bilgan, doimo ardoqlagan ma'rifatparvar xalqning vakillarimiz. Men ham o'qituvchi, muallim deganda o'zim uchun eng aziz va hurmatli bo'lgan, ziyoli va zamonaviy, samimiy va mehribon insonlarni tasavvur qilaman. Chunki hammamizga ham shu muallim saboq va ta'lim berib, mehribon ota-onalarimiz qatorida tarbiyalagan, – dedi davlat rahbari yig'ilish avvalida.

- Bugungi kunda O'zbekistonning yangi taraqqiyot davri poydevorini yaratyapmiz. Bunda bizning eng yaqin ko'makchilarimiz ustoz va murabbiylar, ilmi va ijodkor ziyolilardir. Har bir oila, har bir bola hayoti maktab bilan bog'langani, bu masala davlatning, jamiyatning eng muhim ishi hisoblanadi.

- Hammamiz aziz farzandlarimiz hayoti va taqdirini o'qituvchi va murabbiylarga ishonib topshiramiz. Mana shunday beqiyos boylik posbonlari, kelajak bunyodkorlari bo'lgan bu mo'tabar zotlarga munosib hurmat-ehtirom ko'rsatishimiz kerak, – dedi Prezident.

Darhaqiqat, ta'lim davlatni rivojlantirishning eng muhim va unumli yo'li hisoblanadi va ta'limga e'tibor doimo dolzarbligicha qoladi. Hozirga kelib maktab ta'limida ham turli o'zgarishlar ko'zga tashlanadi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bilimlarini oshirish borasida ham turli maqolalar, ilmiy ishlar, ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Tanqidiy fikrlash - bu o'quvchilarning fikrlashni rivojlantirishda rol orqali doimiy o'zgaruvchan dunyoda muvaffaqiyatli bo'lishga imkon beradigan samarali ko'nikma. Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashning ahamiyati ko'plab tadqiqotlarda muhokama qilingan bo'lsa-da, bu borada olib borilgan tadqiqotlar soni cheklangan.

Ushbu tadqiqot sohadagi bo'shliqlarni va kelgusidagi tadqiqotlar uchun qo'yiladigan qadamlarni aniqlash uchun oldingi tadqiqotlarga yaxlit yondashuv orqali adabiyotlarni muntazam ravishda ko'rib chiqish va tahlil qilishga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotda ikki xil tahlil usuli qo'llanildi. Hujjatlarda eng ko'p o'rganiladigan tushunchalar XXI asr ko'nikmalari, baholash, ijodkorlik, o'qish, o'qitish, o'qituvchi, ta'lim va boshlang'ich maktab deb belgilangan. Olingan yana bir natija shuni

ko'rsatadiki, 2020 - 2023-yillar orasida ko'paygan tanqidiy fikrlash bo'yicha maqolalarda asosan matematika fan ta'limi sohalarida tanqidiy fikrlash muhokama qilingan. Turli xil o'qitish usullarini amalga oshirish orqali tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishni o'rganadigan tadqiqotlar ayniqsa ko'pchilikni tashkil etadi. Maqola metodologiyalari tahlil natijalariga ko'ra, ko'pchilik sifatli tadqiqot yondashuviga asoslangani, mezonli namuna usuli kichik namunaviy guruhlar bilan qo'llanilayotgani, ma'lumotlarni to'plash vositasi hujjatning eng afzal uslubi ekanligi aniqlandi..

Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashning tadqiqot tendensiyalari bo'yicha hozirgi holatni ochib berishdan tashqari, ushbu natijalar sohada ishlaydigan tadqiqotchilar, mamlakatlar va boshlang'ich maktab o'qituvchilariga yo'l-yo'riq ko'rsatish potensialiga ega .

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining tanqidiy baholash ko'nikmalarini rivojlantirish ham o'ziga xos yangi yo'nalish sifatida diqqatga molikdir. Hozirgi davr o'quvchisi nafaqat ta'lim olibgina qolmay, keng dunyoqarashga va tanqidiy fikrlashga qodir bo'lishi kerak. Pedagoglar buni yaxshi tushungan holda turli usullar orqali bolalarning tanqidiy fikrlash va tanqidiy baholash ko'nikmalarini darslari davomida rivojlantirib borishmoqda va bu hozirgi kunda dolzarbligi ortib borayotgan soha hisoblanadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun tanqidiy baholash odatda ma'lumot, materiallar yoki g'oyalarni o'ylangan, aks ettiruvchi va tizimli tarzda baholash yoki tahlil qilish jarayonini o'z ichiga oladi. Kichik yoshdagi o'quvchilar uchun bu ularga o'zlari duch keladigan ma'lumotlarning sifati, ishonchliligi va dolzarbligini, ko'pincha soddalashtirilgan va yoshga mos ravishda baholashga o'rgatish demakdir.

Boshlang'ich ta'limda tanqidiy fikrlashning tadqiqot tendensiyalari bo'yicha hozirgi holatni ochib berishdan tashqari, ushbu natijalar sohada ishlaydigan tadqiqotchilar, mamlakatlar va boshlang'ich maktab o'qituvchilariga yo'l-yo'riq ko'rsatish quvvatiga ega.

Inson mavjudligining asosiy qismida fikrlash qobiliyati yotadi va shaxs savol berish va so'rash orqali dunyoni tushunishga va tushuntirishga intiladi. Insonni boshqa mavjudotlardan ajratib turadigan asosiy sifat uning fikrlash qobiliyatidir. Ushbu mahorat qadimgi Yunonistondan beri turli davrlarda va turli doiralarda muhokama qilingan. Ulardan biri 20-asrning boshlarida paydo bo'lgan tanqidiy fikrlashdir.

Zamonaviy ma'noda tanqidiy fikrlash konsepsiyasining asoschisi sifatida qabul qilingan Dyuvey, birinchi navbatda bu kontsepsiyaga aks ettiruvchi fikrlash sifatida yondashdi va uni qo'llab-quvvatlaydigan asoslar zanjirida e'tiqod yoki bilimni faol, qat'iy va diqqat bilan ko'rib chiqish lozim bo'lgan masala deb tushuntirdi. Ko'pgina tadqiqotchilar tanqidiy fikrlashni shaxslarga muammolar va voqealarni mantiqiy tarzda hal qilishga imkon beradigan qobiliyat deb ta'riflaydilar.

Tanqidiy fikrlash - bu muammolarni hal qilish, so'roq qilish va kashf etishda qo'llaniladigan tizimli fikrlash usuli bo'lib, qo'ldagi ma'lumotlarni mohirona baholash

orqali eng maqbul yechimga erishish imkonini beradi. Tanqidiy fikrlashni sabablar va dalillarga asoslangan vaziyatlarni turli nuqtai nazardan baholashga, faol fikrlashga, fikrni tashkil etishga, savollar bilan o'rganish va tahlil qilishga yordam beradigan yondashuv sifatida ta'riflash ham mumkin.

Delphi hisoboti tanqidiy fikrlashni talqin qilish, tahlil qilish, baholash va xulosa chiqarish, shuningdek, qarorga asoslangan dalillar, konseptual, metodologik, mezon yoki kontekstli tahlilni tushuntirishga olib keladigan qasddan, o'z-o'zini tartibga soluvchi qaror qabul qilish mexanizmi sifatida ta'riflaydi.

O'tmishda fikrlash faoliyati odamlarning tabiiy bo'lgan qobiliyati yoki genetik moyilligi sifatida ko'rib chiqilgan bo'lsa-da, XX asrning o'rtalaridan boshlab fikrlash yoki fikrlash qobiliyatlarini o'rgatish mumkin va ta'limning bir qismi bo'lishi kerakligi to'g'risida turli fikrlar ko'paydi va kelishuv paydo bo'ldi.

Boshlang'ich ta'lim tizimi doirasida tanqidiy baholash quyidagilarni o'z ichiga olishi mumkin:

1. Matn yoki manbalarni baholash: O'quvchilarga haqiqat va noto'g'ri fikr o'rtasidagi farqni tushunishga, tarafkashlikni yo'qotishga yoki manbalarning ishonchliligini aniqlashga yordam berish.

2. Muammoni yechish: O'quvchilarni muammoni hal qilishda turli yondashuvlar haqida fikr yuritishga, ijobiy va salbiy tomonlarini solishtirishga va asosli qarorlar qabul qilishga undash.

3. Reflektiv fikrlash: O'quvchilarni o'z tafakkuri va o'rganishi haqida mulohaza yuritishga o'rgatish, ularni o'z taxminlarini shubha ostiga olishga va vaziyatga turli tomondan qarab ko'rib chiqishga undash.

4. Aloqa o'rnatish: O'quvchilarga yangi ma'lumotlarni o'zlari bilgan narsalar bilan bog'lashda yordam berish, chuqurroq tushunish va asosli xulosalar chiqarish qobiliyatini rivojlantirish.

Ushbu darajadagi tanqidiy baholash o'quvchilar ta'limda va kundalik turmushdagi vaziyatlarda qo'llashi mumkin bo'lgan tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirishga qaratilgan.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy baholash ko'nikmalarini rivojlantirish bir necha sabablarga ko'ra muhim ahamiyatga ega:

1. Axborot savodxonligi: Bugungi raqamli asrda bolalar turli manbalardan katta hajmdagi ma'lumotlarga duch kelishadi. Ularga ushbu ma'lumotlarning ishonchliligi va dolzarbligini baholash usullarini o'rgatish ularga kontentning xabardor iste'molchisi bo'lishga yordam beradi. Bilamizki, biz axborotlar oqimi juda yuqori bo'lgan zamonda yashayapmiz. Bu esa ularni tahlil qilish va saralash qobiliyatini talab qiladi. Hozirgi zamon o'quvchisi esa shunday ulkan oqimdan o'zi uchun kerakli va ishonchli bilimlarni olishi kerak.

2. Kognitiv rivojlanish: Tanqidiy baholash analitik fikrlash va baholash qobiliyatlarini rivojlantiradi. Talabalarni manbalarga savol berishga, haqiqat va xato fikrni farqlashga va tarafkashlikni aniqlashga undash orqali ular yuqori darajadagi

fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradilar. Tanqidiy baholash ko'nikmasi orqali o'quvchilar ma'lumotlarni to'g'ri va noto'g'riga, ishonchli va ishonchsiz manbaga ajratish qobiliyatiga ega bo'lishadi. Bu esa bolalarning ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyatlarini yanada rivojlantiradi.

3. Xavfsizlik va daxlsizlik: Noto'g'ri ma'lumotlar va onlayn xavf-xatarlarning keng tarqalishi bilan o'quvchilarni axborotni tanqidiy baholash qobiliyati bilan jihozlash ularni zararli kontent va firibgarliklardan himoya qilishga yordam beradi. Butun dunyoda bo'lgani kabi bizda ham hozirda turli ijtimoiy tarmoqlarda tarqalib borayotgan noto'g'ri ma'lumotlar va javobgarlikka tortilishga sabab bo'ladigan ekstremistik ruhdagi videolar ko'payib bormoqda. Hozirgi o'quvchilarni bunday xavfdan ozod qilish uchun bolalarda tanqidiy baholash ko'nikmalarini rivojlantirish muhimdir.

4. Imkoniyatlarni oshirish: O'quvchilar axborotni tanqidiy baholashni o'rgansalar, ular o'zlarining fikr va qarorlar qabul qilish qobiliyatiga ishonchlari ortib boradi. Ushbu vakolat umrbod ta'lim va fuqarolik ishtirokini qo'llab-quvvatlaydi.

5. Hamkorlik va muloqot: Axborotni baholash ko'pincha tengdoshlar bilan istiqbollarni muhokama qilishni o'z ichiga oladi. Bu hamkorlikni rag'batlantiradi va o'quvchilarga o'z fikrlarini aniq ifodalashga yordam beradi, ularning muloqot qobiliyatlarini oshiradi. Bu ko'nikmalarni o'quv dasturiga kiritish izlanish madaniyatini rag'batlantiradi va o'quvchilarni zamonaviy dunyo murakkabliklariga tayyorlaydi. O'zaro fikr almashishda o'quvchilardan diqqat bilan tinglash, o'zining qarashlar tizimini so'zlovchiga majburlab o'tkazish va boshqa so'zlovchilarni shaxsiy fikrlarini tuzatib turishdan o'zini tiyib turishi ham talab etiladi. Bunda o'quvchilar boshqalarning yalpi fikrlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Keng doiradagi munozara oqibati o'laroq o'quvchilarning o'zlariga tegishli bo'lgan g'oyalarni tahlil qilish va uni aniqlashga qobiliyati yanada orta boradi.

O'quvchilarda tanqidiy fikrlash qobiliyatini oshirishga doir bir qancha metodlar mavjud. Quyida ulardan eng mashhur va hamma uchun birdek tushunarli bo'lgan "Klaster" metodi orqali bolalarda qanday qilib tanqidiy fikrlashni oshirish haqida so'z boradi:

Klasterlar tuzish. "Klaster" lotincha so'z bo'lib, "g'uncha bog'lam" ma'nosini anglatadi. Klaster (axborotlarni yoyish) metodi, pedagogik strategiya bo'lib, o'quvchi talabaning u yoki bu mavzu bo'yicha erkin va bemalol o'ylashiga yordam beradi. U faqat g'oyalar orasidagi bog'lanishlarni ta'minlash imkoniyatini beradigan tuzilmani aniqlab olishni talab qiladi. U fikrlashning oddiy shakli emas, balki miya faoliyati bilan bog'lanadi. Klasterlar tuzish qoidasi o'quvchilarda quyidagi usullarda amalga oshiriladi:

1. Aqlingizga kelgan barcha fikrlarni yozib oling. Bu fikrlarni muhokama qilmang, shunchaki, yozib olavering.

2. Xatni (matnni) kechiktiradigan imlo va boshqa omillarga ham e'tibor bermang.

3. Sizga berilgan vaqt nihoyasiga yetmagunga qadar yozishdan to'xtamang. Miyangizga fikr kelishi to'xtab qolsa, toki yangi fikrlar kelgunga qadar qog'ozda nimalarnidir chizib o'tiring.

4. Imkoni boricha bog'lanishi mumkin bo'lgan g'oyalarni yozib chiqing. G'oyalarning oqimi sifatida ular orasidagi aloqalarni chegaralab qo'ymang.

Tanqidiy fikrlash — fikrlashning alohida turi bo'lib, faktlarni tahlil qilish orqali xulosalar hosil qiladi. Ushbu konsepsiya murakkab va turli xil ta'riflarga ega, jumladan, ratsionallik, skeptetsizm, xolis tahlil va faktlarni tekshirish. Tanqidiy fikrlash bu — o'z-o'zini boshqaradigan, o'zini o'zi tarbiyalaydigan, o'zini o'zi nazorat qiladigan va o'zini o'zi to'g'iraydigan fikrlash shaklidir. Uning zaruriy sharti ongning takomillashtirishning qat'iy me'yorlariga rozi bo'lish va ularni hushyorlik bilan qo'llashdir. Tanqidiy fikrlash samarali muloqot va muammolarni hal qilish ko'nikmalarini egallashni, shuningdek, tabiatimizga xos egosentrizm va sotsosentrizmni yengib o'tishni talab qiladi. Shuni aytish mumkinki, o'rganilayotgan voqea (hodisa, qoida) yoki faktga o'quvchilarning qiziqishini uyg'otish bo'lib, ularda savol berish zaruriyatini keltirib chiqarishdir. Keyin berilgan savollarni ma'lum faraz (gipoteza)lar shaklida ifodalab, ularni tekshirishni amalga oshirishga harakat qilinadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, hozirgi zamonda o'quvchilarga ta'lim berib ularni ilm olish bilan bir qatorda hayotga tayyorlar ekanmiz, ularni ijtimoiy hayotga tayyor shaxs qilib tarbiyalashda tanqidiy fikrlash qobiliyati juda muhimdir. Chunki hayot bu qarorlar qabul qilishdan iborat va eng ko'p to'g'ri qarorlar qabul qila olgan inson yuqori marralarni zabt etadi. Buning uchun esa kuchli bilim va albatta har bir vaziyatga tanqidiy va ijodiy nazar bilan qaray olish kerak. Qiyinchiliklar paytida ham vaziyatni to'g'ri anglab eng munosib yechimni topish va bajarish darkor. Bu insondan kuchli salohiyat, ulkan bilim va juda ko'p tajriba, tinimsiz mehnatni talab qiladi.

Shuning uchun ham hozirgi ta'lim tizimi kreativ va tanqidiy fikrlashni yuqori baholayapti. Biz ham o'quvchilarda ushbu qobiliyatlarni rivojlantirish uchun barcha amaliy va nazariy ko'nikmalarimizni ta'lim tizimiga tatbiq etishimiz kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mirziyoyev Sh.M -2022-yil 22-dekabrda Oliy Majlis va xalqqa yo'llagan murojaatnomasi.
2. Mirziyoyev Sh.M- Buyuk kelajakni mard va oliyjanob xalqimiz bilan birga quramiz T.: O'zbekiston, 2017.
3. Gafforov Ya. X. (2020). Methods for developing a system of teaching history and increasing the effectiveness of history teaching. India. EPRA International Journal of Multidisciplinary Research. 2020, 108.
4. Gafforov Ya. X. Maktab islohoti va o'qitish metodlarini takomillashtirish. Science and education. Scientific Journal. 2020, 482. 3. Toshtemirova S. A. (2020).

5. Ta'lim sifati va uni demokratlashtirish ilmiy muammo sifatida // Uzluksiz ta'lim. № 1 (86). - S.5

6. Xaydarov S. Pedagog-o'qituvchilarda axborot-kommunikatsiya ko'nikmasini shakllantirish asoslari. "Science and Education" Scientific Journal Oktober 2020 / Volume 1 Issue

VOHA TOJIK AHOLISINING AN'ANAVIY TURAR-JOYLARI**Ahmedov Sardor Sayriddin o'g'li***Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti tarix va falsafa kafedrasi katta
o'qituvchisi t.f.b.f.d (phd)*

Qashqadaryo va Surxon vohasidagi tojiklarni qadimgi turar joylari tabiiy sharoitini hisobga olgan holda barpo qilingan. Shuningdek, har bir qurilgan bino qurilishida undan foydalanish manfaatlari to'liq hisobga olingan.

Sharq mutafakkiri Abu Nosir Farobiy uy-joy qurilishi ko'pdan-ko'p geometrik uslublarga bo'lishini, ular ichida «quriladigan me'moriy obida tarhini tuzish san'ati» mavjudligini ta'kidlagan[1]. Shuningdek, Abu Ali ibn Sino turarjoy me'morchiligida qurilajak uyning joyini, uning shamol yo'liga nisbatini, quriladigan uy-joy yonidan o'tadigan suvning tarkibini, yaqin atrofda turmush sharoitiga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi manbalarning bor-yo'qligini nazarga olish zarurligini uqtirib o'tadi. O'rta Osiyoda har bir shahar, turarjoy me'morchiligi joyning tabiiy sharoiti, ob-havosi, xalqning iqtisodiy, ijtimoiy hayoti ta'siri asosida rivoj topgan.

Voha tojik aholisining an'anaviy uy-joylari, madaniy-maishiy inshootlarining qurilish tarixi, dizayni, me'morchilik kompozitsiyalarida so'nggi o'rta asrlar davrida bunyod etilgan madaniy-maishiy inshootlarning qurilish an'analari izlarini kuzatishimiz mumkin. D.Nozirovning fikricha, o'rta asrlarda bu yerda o'ziga xos Tohariston (Baqtriya) me'morchilik maktabi shakllangan[2]. Xususan, bunga Surxon vohasidagi Denov markazida XVI asrda ikki qavat qilib qurilgan Sayid Otaliq madrasasi va Katta Vaxshivor qishlog'ida 1713 yilda avliyo, shoir So'fi Olloyor tomonidan qurdirilgan masjidni misol keltirishimiz mumkin. Masjid xonaqoh, ikki tomoni ayvon va qo'shma xonalardan tashkil topgan. Xonaqoh va ayvon tomi to'sin bilan yopilgan bo'lib, sinchli paxsadan qurilgan. Shimoli-sharqiy tomoni hashamatli bo'lib, mehrobsimon ravoqlar ishlangan.

Xonaqohdagi mehrob ravoqi ancha chuqur bo'lib, uning ikki tomonidagi to'rt ravoqqa bo'rtma chiziqlar tortilgan. Bunday bezaklar janubi-g'arbiy ayvon devorida ham mavjud. Ayvondagi yettinchi va xonaqohdagi oltinchi ustun o'yma va rangli naqshlar bilan bezatilgan[3]. Bunday inshootlardagi qurilish uslublari Denov, Yurchi kabi beklik markazlarida hamda Vaxshivor, Sina, Sangardak kabi o'troq aholi yashaydigan qishloqlardagi uy-joylar qurilishida aks etganligini ko'rishimiz mumkin. Aholining doimiy turar joyi, uy tomi paxsa, xom g'ishtdan, tog'li hududlarda zich (sinch) devor, tosh devordan iborat bo'lgan. Dastlab bir xonali, ikki xonali XX asr boshlariga kelib uylarni qurish ikki qavatli yoki boloxonali uylarni ham qurish rivojlanib bordi.

Tog'li hududlarda tojiklarini doimiy turarjoylari asosan soy bo'ylarida, anhor yoqalarida bunyod etilgan bo'lib, uylarni qurishda hududning tabiiy-geografik xususiyatlari e'tiborga olingan. Xususan, tojiklarini uy-joylarini quriladigan hududga

quyosh nuri tushish holati, dara tomonidan o'tadigan sovuq shamol yo'lidan saqlash, yomg'ir yog'ib sel kelganda soyga tez oqib tushishi, uylarni suvga va dehqonchilik qiladigan hududlarga yaqinroq joylarda qurish, qolaversa tabiiy ofatlar tog' ko'chishi, qor ko'chishidan saqlanish kabi masalalarga e'tibor qaratilgan.

Vohadagi tojiklarda uy-joy qurishda o'ziga xos urf-odatlar bo'lgan. Masalan, uy qurilishini boshlashdan bir kun oldin o'nglanib, haftaning xayirli va xosiyatli kunlari aniqlanib, shundan so'ng echki yoki qo'y so'yilib, qo'ni-qo'shnilar chaqirilgan. Mehmondorchilikdan so'ng uy devoriga toshni birinchi bo'lib badavlat, yoshi ulug' keksa kishi qo'ygan, qolganini yoshlar davom ettirganlar. Vohaning Sina, Xondjiza kabi tojik qishloqlarida esa uy qurilishiga chaqirilganlar birinchi kuni o'zlari bilan uy devoriga bittadan tosh, o'tin yoki qurilish materialidan bir dona bo'lsa ham o'zi bilan keltirganlar. Keyin mehmon bo'lib tarqalishgan. Uy qurilishini esa uy egasi o'zi oila a'zolari va hasharchilar bilan boshlagan. Uy poydevorining birinchi qatorini mustahkam qilib, qolgan qatorlarni ham xasharchilar bilan birgalikda bajarganlar. Axborotchilarning ta'kidlashicha, voha tojiklarining ota-bobolari qadimdan odatda uy qurishda ishni binoning qibla tomonga yuzlanib duo qilib shu tomondan qurilish ishlarini boshlashgan.

Tog'li hududlarda tojiklarining uylari asosan bir tomonga, ya'ni soy tomonga qaratib qurilgan. Soydan toqqa tomon balandlik bo'lib borishi uylarning bu tartibda qurilishiga olib kelgan. Uylarning old tomoni esa shu balandlik hisobiga qavatma-qavat bo'lib tog' tomon ortib boradi. Bu hududda uylarning toqqa qaratib qurilishi yaxshi natija bermaydi.

Chunki tog'dan keladigan qor va yomg'ir suvlari to'ppa-to'g'ri uy ichkarisiga kirs, ikkinchidan tog' yon bag'riga qurilgan uyning orqa devori bo'lmaganligi sababli uyning tomi balandlik hisobiga yopiladi. Bu esa uyning old tomonini boshqa yoqqa o'zgartirishga imkon bermaydi. Uylarning orqa devorlarini tog' hisobiga qurilishining asosiy sababi shundaki, bunda birinchidan, qurilish ashyolari va ishchi kuchi tejalgan bo'lsa, ikkinchidan, yuqori qavatda joylashgan turarjoylar oldiga keng hovli bunyod etilgan.

Albatta, tojiklarda uy tomini yopishda yog'ochdan (asosan tol, terak yoki archa) to'sinlar toq yani(11, 13,15,17) donadan terib qo'yilgan. Masalan, oshxona, dahlizlar uchun tol daraxti yog'ochidan ishlatilsa, mehmonxona va boshqalari uchun terak yoki boshqa yog'ochdan ishlatilgan. Qolaversa, uyning xonalari kattalashishiga qarab yog'ochdan ham ko'p ishlatilgan. Tomning yog'ochi ustidan shox shabba, bo'yra yoki qamish to'shalib somon qo'shilgan loy bilan suvalgan. Har yili yomg'ir va qor suvlari o'tib ketmasligi uchun somon aralashtirilgan loy bilan suvab turganlar. Qish faslida qor va muzlarning tom ustida uzoq vaqt turib qolishining oldini olish maqsadida suvoqli tomlarning ustiga vaqti-vaqti bilan tuz sepib turilgan[4].

Vohada tojiklarida uy qurishda asosan mahalliy qurilish ashyolaridan foydalanilgan. Tog'li hududlarning yuqori qismini o'rmonzorlar tashkil etganligi sababli bu hududda paxsa devor o'rniga sinch devor keng qo'llanilgan. Sinch devor

juda qulay va mustahkam bo'lganligi bilan ajralib turgan. Sinch devorda tokcha, taxmon o'rnatish qulay bo'lgan. Tog'li hudud tojik aholisi shamol esadigan va sel keladigan tomoniga tosh devor yoki qo'sh sinchli devor qurishgan. Shuningdek, sinch devorli uylarning xonalari keng va baland bo'ladi.

Shuningdek, tog'li hududlarda toshlarning ko'p bo'lgani uchun toshdan ham keng foydalaniladi. Asosan devorlar va uyning pastgi qismi yani fundamenti ham toshdan teriladi. XX asrning 80-yillarigacha ko'plab xonadonlar to'laligicha toshdan qurilgan va ichki qismi loy bilan shuvalgan.

Tosh terib devor yoki bino qurish o'ziga hos sanat hisoblanadi toshni terish o'ziga yarasha mashaqqat talab etadi. G'ishtga o'xshab bir tekkis bo'lmagani uchun ham toshni terish hammaning ham qo'lidan kelmaydi. Tosh terishni o'rganish uzoq vaqt talab qilgani uchun ushbu sohani o'rganuvchi shogirlarning hammasi ham bu ishni o'rgana olmaydi.

Toshdan qurilgan uylar hozirgi kunga qadar ham saqlanib qolgan va Chosh, Karsh, Xo'jaaspin, Pistubarak, Xondjiza va Debodom, qishloqlarida yashovchi tojiklarning toshdan qurilgan uylarini uchratish mumkin.

Vohaning tog'li hududlarida tojiklarni sinch devordan tashqari kesak, ya'ni guvala devorlaridan ham foydalanishgan. Bu holatni vohaning tog' oldi qishloqlarida kuzatishimiz mumkin.

Surxon vohasining tog'li va tog' oldi hududida yashovchi tojiklar bilan cho'l hududida yashovchi aholining turar joylari ichki tuzilishi, jihozlanishi ayrim etnik va hududiy jihatlari bilan farq qilgan. Tog'li hududlarda tojiklar o'troqlikka xos xususiyatlari va uy jihozlarida o'ziga xos o'ringa ega. Xususan, uylar dahlizli, darchali hamda yon devorlarida tokchalar bo'lishi bilan ajralib turgan.

Uyning poliga avval yerga (bo'yra) to'shalib uning ustiga jundan to'qilgan gilamlar to'shalgan[5]. Surxon vohasi tojik qishloqlarida XX asrning ikkinchi yarmida ayrim hovlilarining tuzilishi ichki va tashqi hovlilar (qismlardan) iborat bo'lib, ichki hovli ayollar bolalar va oilaning tan mahramlari uchun bo'lsa, tashqi hovlida esa asosan mehmonxonalar uchun bo'lib, tashrif buyurgan mehmonlar shu tashqi hovlida kutib olinib, shu yerning o'zidan kuzatilgan.

Xonadon ayollarining yuzlari nomahram kishilarga tushmasin, deb tashqi hovliga o'tmagan. Ayrim tadqiqotchilarning qayd etishicha, hovlilarning ichki va tashqi qismlarga bo'linishi qadimgi Yunoniston va Rim kabi davlatlarda ham mavjud bo'lib, islom dini o'zidan ancha avval mavjud bo'lgan ayollarning jamiyatda ajralib yashash shaklini qonunlashtirgan. Bu uylarda tojiklar qish faslida sandal lardan foydalanganlar. Sandal tomonlari teng to'rt oyoqli kursidan iborat bo'lib kursining tagi qozib qo'yilgan, u asosan xonaning o'rtasiga o'rnatilgan.

Sandal ustiga ko'rpa, choyshab yopib qo'yilgan. Vohaning Kishtut, Xo'jaasmin kabi tojik qishloqlarida esa doimiy turarjoy uyning tepa qismidan mo'ri, ya'ni tuynuk qo'yilgan hamda uyning ichida choy va ovqat tayyorlangan. Tuynukdan tutun chiqib, havo yangilanib, almashib turgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Tursunov S.N. va boshqalar. Surxondaryo tarix ko'zgasida.
2. Nozilov D. Chig'anoq ichida marvarid // Sovet O'zbekistoni san'ati. –Toshkent, 1981. –№ 9. –B. 24.
3. Нозилов А.Д. Мастера школ горного зодчества Средней Азии. –Ташкент, 2001. –С. 144.
4. Dala yozuvlari. 2019-yil. Denov tumani Oybarik qishlog'i.
5. Dala yozuvlari. 2020-yil. Boysun tumani Darband, Sayrob qishloqlari.

TIBBIYOT UNIVERSITETLARIDA «NUKLEOPROTEINLARNING HAZMLANISHI VA SO'RILISHI» MAVZUSINI O'QITISH METODIKASI

Shavkat Shayimovich Oblokulov

Osiyo Xalqaro Universiteti shavkatoblokulov5@gmail.com

Nuklein kislotalar ichakda me'da osti bezi shirasining nukleazalari - DNKaza va RNKazalar ta'sirida gidrolizlanadi. Gidrolizdan hosil bo'ladigan mahsulotlar mononukleotidlar (mononukleozidfosfatlar) va oligonukleotidlardir.

Ichak fosfodiesterazalari oligonukleotidlarni mononukleotidlarga parchalaydi. Mononukleotidlar fosfatazalar ishtirokida gidrolizlanib, nukleotid va fosfat kislota hosil qiladi; bu hodisa qisman ichak yo'lida, qisman esa ichak hujayralarida ularga mononukleotidlar so'rilib o'tganidan keyin ro'y beradi.

Ovqat tarkibida qabul qilingan nukleoproteinlarning hazmlanishi va so'rilishi oshqozon - ichak yo'lida amalga oshiriladi. Oshqozon shirasi tarkibidagi xlorid kislota ta'sirida nukleoproteinlar oqsil va nuklein kislota parchalanadi. Ovqat tarkibidagi boshqa oqsillar kabi oqsil qismi proteolitik fermentlar ta'sirida gidrolitik yo'l bilan aminokislotalarga parchalanadi.

Nuklein kislotalari ichakda me'da osti bezi shirasining nukleazalari - DNKaza va RNKazalar ta'sirida parchalanadi. RNKaza ta'sirida pirimidin mononukleotidlar, di- va trinukleotidlar aralashmasi va RNKazaga turg'un oligonukleotidlar hosil bo'ladi. DNKaza ta'sirida dinukleotid oligonukleotid va mononukleotid hosil bo'ladi. Ichak shirasi tarkibida polinukleotidaza, nukleozidaza va fosfatazalar bo'ladi.

Bu fermentlarning ta'sirida mononukleotid va nukleozitdlar hosil bo'ladi. Ichakda mononukleotidlar nospesifik fosfatazalar (nordon va ishqoriy) ta'sirida parchalanadi, u mononukleotidlarni nukleozid va fosfat kislota tagacha parchalaydi va ular so'riladi.

Mononukleotidlar ham so'rilishi mumkin, ularning parchalanishi ichak shilliq qavat hujayralarida sodir bo'ladi. Asosan nukleozidlar so'riladi, shunday holda azot asoslarining ma'lum qismi organizmda nuklein kislotalarning sintezi uchun foydalaniladi.

To'qimalarda DNK gidrolizini qator fermentlar amalga oshiradi:

1. Endonukleazalar - DNK, RNK molekulasiidagi ichki nukleotidlar orasidagi bog'larni uzadi, nuklein kislotalar depolimerizasiyasini vujudga keltirib oligonukleotidlar hosil qiladi.
2. Ekzonukleazalar - ya'ni DNK va RNK molekulasiidagi, oxirgi nukleotidlarni ketma- ket ajratadi.

Gidrolitik nukleazalardan tashqari nuklein kislotalar parchalanishini katalizlovchi fermentlar bor, masalan transferaza reaksiyasi yordamida. Ular bir mononukleotid ribozasi 5¹-uglerod atomidagi fosfat kislota qoldig'ini qo'shni mononukleotid 2¹-uglerod atomiga o'tkazadi, bu nukleotidlar o'rtasidagi bog'larni uzilishi va bir mononukleotidni o'ziga riboza 2¹ va 3¹ - uglerod atomlar o'rtasida fosfodiefir bog'i

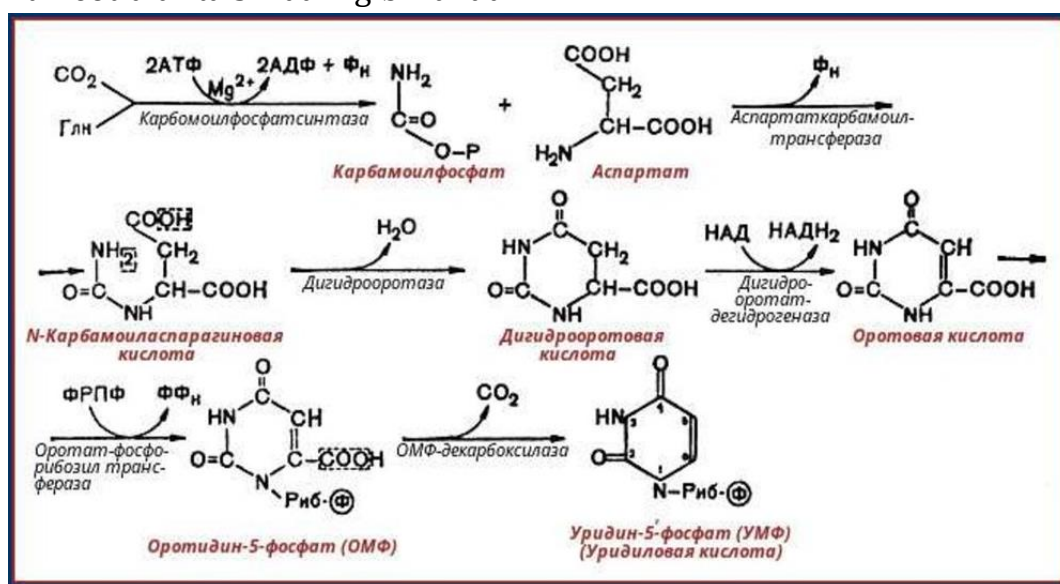

hosil bo'lishi bilan boradi. Hozirgi vaqtda DNK va RNKning parchalanishini katalizlovchi nukleazalar guruhi ochilgan.

Dezoksiribonukleaza I DNK molekulasini bitta zanjiridagi dezoksiriboza 3'-uglerod atomi va fosfat qoldig'i o'rtasidagi ichki fosfodiefir bog'larning uzilishini katalizlaydi, natijada past molekulyali oligodezoksiribonukleotidlar hosil bo'ladi:

Reaksiya mahsulotlari ichida, shuningdek, mono- va dinukleotidlar ham hosil bo'ladi. Bu fermentlarning vakili bo'lib, oshqozon osti bezi DNKzasi hisoblanadi. Ulardan biri (DNKaza 1) toza holatda ajratilgan, 257 aminokislota qoldiqlarining ketma-ketligi aniqlangan. Ferment pH 6,8-8,0 da eng yuqori faollikga ega bo'lib 2 valentli Mg^{+2} va Mn^{+2} ionlari bilan faollashadi, fermentativ reaksiya oxirgi mahsulot - oligonukleotidlar ta'sirida ingibirlanadi.

Dezoksiribonukleaza II DNK ikkala zanjiridagi juft fosfodiefir bog'larni uzilishi natijasida yirik oligodezoksiribonukleotilarni hosil qiladi. Ularni vakili bo'lib, taloqdan ajratilgan, molekulyar og'irligi 38000, 343 aminokislota qoldig'idan tarkib topgan DNK II hisoblanadi. Bu DNKaza tarkibida glyukozamin topilgan. Bu ferment ham metall ionlari bilan faollanadi, anionlarni ingibirlaydi; optimal pH 5,5 va 5,8 oralig'ida.

Bu fermentlardan tashqari, yana (asosan mikroorganizmlarda) ekzodezoksiribonukleazalar ochilgan, ular DNK molekulasidagi fosfodiefir bog'larni gidrolizlab, oxirgi 5'-dezoksiribonukleotidlarni ajratadilar. Masalan, E. Colidan shunday to'rta ferment ajratilgan bo'lib, ekzodezoksiribonukleaza I, II, III va IV deb belgilanadi.

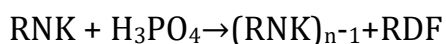
Restriktazalar - DNKaza tipida ta'sir etuvchi fermentlar bo'lib, DNKning palindrom strukturaga ega molekuladagi aniq qismlari - parchalanishini katalizlaydi. E. Colidan 2 ta shunday restriktaza ajratilib, xususiyatlari o'rganilgan va Eco RI va Eco R II deb belgilangan. Restriktazalar aniq spesifik ta'sir ko'rsatadil shuning uchun fag va viruslar DNKdagi nukleotid qoldiqlarini ketma-ketligini aniqlashda ulardan foydalaniladi. Bundan tashqari, restriktazalarni bu xususiyati gen injeneriyasida DNK ma'lum fragmentlari - «keskin» va ularni bakterial DNK genomiga «kirgizishi»da

(rekombinant DNKlarni olishda) amaliy jihatdan ko'p qo'llanilmoqda. Natijada hujayraga unga avval xos bo'lmagan irsiy belgilar o'tkaziladi. Ushbu tekshiruvlarni nazariy va avvalambor amaliy qiymatini baholash qiyin.

RNKni gidrolitik parchalanishini katalizlovchi yaxshi o'rganilgan fermentlardan ribonukleaza I dir, u RNK molekulasi ichki fosfodiefir bog'larini gidrolizlaydi. Ko'pincha hayvonlar oshqozon osti bezidan ajratilgan RNKazalar 124 aminokislota qoldig'idan tarkib topgan bo'lib, aminokislotalar monomerlarining ketma-ketligi bilan farqlanadi; ba'zi RNKazalarni uchlamchi strukturasi aniqlangan.

Nogidrolitik yo'l bilan DNK va RNKning parchalanishini amalga oshiruvchi fermentlar sifatida polinukleotid-fosforilaza va DNK-glikozidazalarni ko'rsatish mumkin. Hozirgi vaqtda S.S. Debov laboratoriyasida mikroblar polinukleotid-fosforilazasini fizik-kimyoviy xususiyatlari va biologik roli batafsil o'rganilgan. Fermentni ta'sir mexanizmi nukleotid qoldiqlarini RNKdan neorganik fosfatga o'tkazilishidan iborat, bunda ribonukleotiddifosfat hosil bo'ladi (RDF).

Invivo jarayonlarida ferment hujayra RNKlarini, asosan mRNK, nukleoziddifosfatlarga parchalaydi, bu bilan hujayradagi neorganik fosfat miqdorini boshqarishda qatnashadi. Polinukleotid-fosforilazaning yana bir muhim xususiyati invitro tajribalarda erkin nukleoziddifosfatlardan ma'lum ketma-ketlikdagi poliribonukleotidlarni sintezlash. DNK-glikozidaza guruhi ochilgan, u modifikasiyalangan purin va pirimidin asoslari - (masalan, DNK zanjirlaridan birida sitoziin qoldig'ini dezaminlanishidan hosil bo'lgan urasil) ajralib chiqish reaksiyalarida qatnashadi.

Shunday qilib, DNK-glikozidaza DNK molekulasini reparasiya jarayonlarida muhim vazifani bajaradi.

Hujayradagi turli ekzo- va endonukleazalarni nuklein kislotalarga ketma-ket ta'siri natijasida ribo- va dezoksiribonuklezid-3¹ va 5¹- fosfatlargacha parchalanadilar. Keyinchalik hosil bo'lgan moddalarni parchalanishi mononukleotid, nukleozid va keyinchalik erkin azot asoslarini fermentativ o'zgarishlari bilan bog'liq. Gidrolizni I bosqichida 3¹ va 5¹-nukleotidaza ta'sir etadi, u mononukleotidlarni erkin nukleozidlargacha, uglevod qoldig'idagi C-3¹ eki C-5¹ atomlaridan noorganik fosfatni ajratish orqali, parchalanishi bilan boradi. II- bosqichda nukleoziddan riboza qoldig'i erkin fosfat kislotaga o'tkaziladi, natijada riboza-1-fosfat va erkin azot asosi hosil bo'ladi.

Purin nukleotidlar parchalanishi va sintezi, ularni boshqarilishi

1948 yilda Byukenen hayvonlarga turli radioaktiv moddalarni berishi orqali sintezlanayotgan purin halqasida radioaktivlik joylashishni aniqlab, o'tmishdoshlarning tabiatini o'rganishga muvaffaq bo'ldi.

Glisin 4,5-uglerod va 7-azot atomining o'tmishdoshidir. Formil radikali tetragidrofolat ishtirokida 2- va 8-uglerod atomlarining o'tmishdoshi bo'ladi. Glutamin amid guruhining azoti 3 va 9 holatlarda joylashgan azotning manbaidir. Asparagin

kislota o'zining azot atomini 1 holatda joylashgan azotga beradi. CO₂ 6-uglerod atomining o'tmishdoshi hisoblanadi. Sintez davrida purin asoslari emas, balki birdaniga nukleotid sintezlanadi. Biosintez riboza-5-fosfat va ATFdan 5 fosforibozil-1-difosfat hosil bo'lishidan boshlanadi.

Bu reaksiyani 5- fosforibozilpirofosfatamidotransferaza katalizlaydi, uning 2 ta allosterik ingibirlanish qismi bo'lib, 2 guruh oxirgi mahsulotlar: ATF, ADF, AMF va GTF, GDF, GMF yordamida ingibirlanadi. Bir qancha reaksiyalar natijasida inozinat kislota hosil bo'ladi va undan GMF va AMF sintezlanadi.

GMF ikki bosqichda sintezlanadi. Avval inozin kislota IMF- dehidrogenaza ishtirokida 2 uglerod atomi bo'yicha oksidlanib ksantin kislota (KMF) hosil bo'ladi. Keyin bu uglerod atomi GMF sintetaza ishtirokida glutamin hisobiga pereaminlanadi. Bu reaksiya uchun energiya manbai bo'lib ATF hisoblanadi.

AMF inozin kislotaning AMF-sintetaza ishtirokida asparagin kislota hisobiga pereaminlanishi natijasida hosil bo'ladi. Reaksiya GTFning GDFgacha gidrolizlanishi natijasida hosil bo'lgan energiya hisobiga boradi.

Boshqarilish 2 yo'nalishda amalga oshiriladi: GTF ko'payishi AMF sintezini, ATFning ko'payishi esa GMF sintezini faollashtiradi.

Purinli nukleotidlarni adenin va guanindan qutqaruvchi bilan sintezlanishi

To'qimalarda nukleotidlarning parchalanishi natijasida erkin purin asoslari - adenin va guanin hosil bo'lib turadi. Adeninfosforiboziltransferaza va gipoksantin-guanin- fosforiboziltransferaza fermentlari ishtirokida ulardan nukleotidlar qayta sintezlanishida foydalaniladi:

Adenin + fosforibozildifosfat → AMF + H₄P₂O₇

Guanin + fosforibozildifosfat → GMF + H₄P₂O₇

Ikkinchi ferment substrat tariqasida gipoksantindan foydalanishi mumkin:

Gipoksantin + fosforibozildifosfat → IMF + H₄P₂O₇

Azotli asoslarning metabolizmga qayta qo'shilishi yo'lga «qutqarish yo'li» deb ataladi.

Purinli nukleotid biosintezining idora etilishi:

5-fosforibozilamin hosil bo'lish reaksiyasi purinli nukleotid biosintezini cheklab qo'yuvchi bosqichdir. Ana shu reaksiyani katalizlaydigan ferment adelinat va guanilat kislotalar ta'sirida ingibirlanadi. Bundan tashqari shu metabolizm zanjiri uning tarmoqlanish joyida idora etib boriladi: AMF adelinosuksinat hosil bo'lish reaksiyasini, GMF esa ksantilat kislota hosil bo'lish reaksiyasini ingibirlaydi. Idora yetishning bu mexanizmi AMF va GMF sintezi tezligini zarur darajada saqlab berishni ta'minlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Oblokulov, S. S. (2023). THE MAIN TASKS OF TOXICOLOGICAL CHEMISTRY. *Finland International Scientific Journal of Education, Social Science & Humanities*, 11(5), 2062-2065.

2. Sh.Sh.Oblokulov. (2023). O'ZBEKISTONDA KREDIT-MODUL TIZIMINING O'ZIGA XOS JIHATLARI. *IMRAS*, 6(6), 420–425. Retrieved from <https://journal.imras.org/index.php/sps/article/view/394>
3. Oblokulov, S. S. (2023). QUALITATIVE ANALYSIS OF CROTON ALDEHYDE. *JOURNAL OF MEDICINE AND PHARMACY*, 6(4), 13-18.
4. Oblokulov, S. S. (2023). OZBEKISTONDA KREDIT-MODUL TIZIMINING OZIGA XOS JIHATLARI. *IMRAS*, 6(6), 420-425.
5. Oblokulov, S. S. (2023). THE MAIN ASPEKTS OF THE IDENTIFICATION OF TOXIC SUBSTANCES. *JOURNAL OF APPLIED MEDICAL SCIENCES*, 6(4), 26-31.
6. E3S Web Conf. Volume 474, 2024. X International Annual Conference "Industrial Technologies and Engineering" (ICITE 2023) Preparation of polycrotonic aldehyde Shavkat Oblokulov E3S Web Conf. 474 01003 (2024) DOI: 10.1051/e3sconf/202447401003

AKSIYADORLIK JAMIYATLARI MOLIVAVIY HISOBOTLARINI MOLIVAVIY HISOBOTNING XALQARO STANDARTLARI ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH

G'oziyev Asilbek Sunnatullo o'g'li

*Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Kechki ta'lim va magistratura fakulteti
Buxgalteriya hisobi (tarmoqlar va sohalar bo'yicha) yo'nalishi MBR 01 guruhi
magistranti*

Annotatsiya: Ushbu maqolada aksiyadorlik jamiyatlari tomonidan tuzilayotgan moliyaviy hisobotlarni Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari (MHXS) asosida takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Maqolada xalqaro standartlarga asoslangan hisobotlarning ahamiyati, ularni joriy etishdagi muammolar, shuningdek, amaldagi milliy standartlar va MHXS o'rtasidagi farqlar yoritib berilgan. Taklif etilayotgan takomillashtirish choralari orqali aksiyadorlik jamiyatlarining moliyaviy axborotini yanada shaffof, taqqoslanadigan va xalqaro moliyaviy bozorlar talablariga mos holda tayyorlash imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari investorlar ishonchini oshirish, tashqi investitsiyalarni jalb qilish va korxonalar faoliyatining moliyaviy tahlilini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Aksiyadorlik jamiyati, moliyaviy hisobot, xalqaro standartlar, MHXS, IFRS, moliyaviy tahlil, shaffoflik, buxgalteriya hisobi, investitsion jozibadorlik, moliyaviy axborot sifati.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы совершенствования финансовой отчетности, составляемой акционерными обществами на основе международных стандартов финансовой отчетности (МСФО). В статье освещается значение отчетности на основе международных стандартов, проблемы их внедрения, а также различия между действующими национальными стандартами и МСФО. Благодаря предлагаемым мерам совершенствования открываются возможности для более прозрачной, сопоставимой и соответствующей требованиям международных финансовых рынков подготовки финансовой информации акционерных обществ. Результаты исследования служат для повышения доверия инвесторов, привлечения внешних инвестиций и более эффективной организации финансового анализа деятельности предприятий.

Ключевые слова: акционерное общество, Финансовая отчетность, международные стандарты, МСФО, МСФО, финансовый анализ, прозрачность, Бухгалтерский учет, инвестиционная привлекательность, качество финансовой информации.

Abstract: This article analyzes the issues of improving financial reporting compiled by joint-stock companies based on international Financial Reporting Standards (IFRS). The article highlights the importance of reporting based on international standards, the problems of their implementation, as well as the differences between current national

standards and IFRS. The proposed improvement measures open up opportunities for a more transparent, comparable and compliant preparation of financial information for joint-stock companies. The results of the study serve to increase investor confidence, attract external investment, and better organize financial analysis of enterprises.

Keywords: *joint stock company, Financial reporting, international standards, IFRS, IFRS, financial analysis, transparency, Accounting, investment attractiveness, quality of financial information.*

KIRISH

Moliyaviy boshqaruv har qanday aksiyadorlik jamiyatining asosiy funksiyalaridan biri bo'lib, uning samaradorligi kompaniyaning barqarorligi va rivojlanishini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Xorijiy mamlakatlarda to'plangan ilg'or tajribalar O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari uchun moliyaviy boshqaruv tizimini yanada takomillashtirish imkoniyatini taqdim etadi. O'zbekiston moliyaviy boshqaruv tizimini xorijiy tajribalar asosida moliyaviy rejalashtirish, tahlil va prognozlashtirish sohasidagi muhim jihatlarni yoritadi.

O'zbekistondagi aksiyadorlik jamiyatlari uchun bunday yondashuvni joriy etish muhimdir, chunki real vaqtda tahlil kompaniyalarning tezkor moliyaviy qarorlar qabul qilishini ta'minlaydi. Ayniqsa, iqtisodiy o'zgarishlarga sezgirlik talab qiladigan sektorlarda bunday mexanizmlar yuqori samaradorlikni ta'minlashi mumkin.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-mayda qabul qilingan PQ-162-sonli "Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorda ishbilarmonlik muhitini yaxshilash, byurokratik tartibotlarni qisqartirish, shuningdek, davlat boshqaruvi, iqtisodiyotning real sektori tarmoqlarini hamda hududlarni raqamli transformatsiya qilish aksiyadorlik jamiyatlarida raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali ularning samaradorligini oshirish vazifalari belgilangan[1].

Xorijiy tajribadan olingan yondoshuvlar O'zbekiston aksiyadorlik jamiyatlari uchun moliyaviy boshqaruv tizimini takomillashtirishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Real vaqtda tahlil qilish imkoniyati, zamonaviy modellashtirish vositalari va jarayonlar shaffofligini ta'minlash kabi yo'nalishlar kompaniyalarning iqtisodiy barqarorligini mustahkamlashga yordam beradi.

Ushbu yondashuvlarni amalga oshirish milliy kompaniyalarning raqobatbardoshligini oshirish va ularning jahon bozorida o'z o'rnini mustahkamlash uchun muhim qadam bo'ladi.

Tadqiqot metodologiyasi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy va solishtirma tahlil, umumlashtirish, kompleks baholash, abstrakt-mantiqiy fikrlash kabi usullardan foydalanilgan.

Adabiyotlar sharhi.

Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy jarayonlarni samarali boshqarishda real vaqt rejimida tahlil qilish imkoniyati katta ahamiyatga ega. Iqtisodchi olim Jon Kotterning fikriga ko'ra, bunday avtomatlashtirilgan tizimlar kompaniyalarning raqobatbardoshligini sezilarli darajada oshiradi va moliyaviy ma'lumotlarning ishonchliligini ta'minlaydi[2].

Shuningdek, moliyaviy modellashtirish vositalari orqali moliyaviy jarayonlarni samarali boshqarish masalalari oid tadqiqotlar keng amalga oshirilmoqda. Xususan, rivojlangan davlatlarda moliyaviy modellashtirishni samarali olib borish uchun bir qator zamonaviy ilmiy yondoshuvlardan foydalaniladi.

Masalan, iqtisodchi olim Robert Kaplanning ta'kidlashicha, moliyaviy modellashtirish kompaniyalarning uzoq muddatli strategik rejalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyat kasb etadi[3]. Kaplan va Nortonning Balanslashtirilgan ko'rsatkichlar (Balanced Scorecard) modeli moliyaviy jarayonlarni strategik maqsadlar bilan bog'lashda ko'plab kompaniyalar uchun samarali yondashuv sifatida xizmat qiladi.

Moliyaviy boshqaruvga bag'ishlangan tadqiqotlarda risklarni aniqlash moliyaviy operatsiyalarning har bir bosqichida turli risklarni tahlil qilishni talab qiladi, Tomas Sadouskining ta'kidlashicha, risklarni aniqlash va ularga reaksiya tizimini yaratish har qanday yirik kompaniyaning moliyaviy barqarorligini saqlash uchun muhim qadam hisoblanadi[4]. Risklarni aniqlash va boshqarishda avtomatlashtirilgan sistema va dasturlardan foydalanish juda muhim.

Maxsus risk-analiz vositalari kompaniyaga moliyaviy risklarni oldindan aniqlash va monitoring qilish imkonini beradi. E.Xeffernamning fikricha, bu kabi avtomatlashtirilgan vosita-platformalar Yevropa kompaniyalari orasida keng tarqalgan va ularning moliyaviy risklarini sezilarli darajada kamaytirishga yordam bergan[5].

Diversifikatsiya moliyaviy resurslarni turli yo'nalishlarga yo'naltirish orqali, bir manbaga bog'liqlikni kamaytirish va yuqori xavflarga qarshi barqarorlikni oshirish imkonini beradi. Masalan, agar kompaniya faqat bir bozorda faoliyat ko'rsatayotgan bo'lsa, iqtisodiy yoki siyosiy o'zgarishlardan ta'sirlanishi mumkin. Diversifikatsiyalash orqali kompaniya turli yo'nalishlardagi imkoniyatlardan foydalanishga va risklarni kamaytirishga erishadi. Charlz Xendersonning tadqiqotiga ko'ra, diversifikatsiyalangan investitsiya portfelli xavflarni 40%gacha kamaytirishga imkon beradi[6].

Shuningdek, moliyaviy boshqaruv tizim muammolari tahlil o'tkazgan Harvard Business Review jurnali, shaffof moliyaviy hisobotlar va aksiyadorlar bilan munosabatlarning samarali boshqarilishi kompaniyalarning kapitalni jalb qilishda va uzoq muddatli investitsiya strategiyalarini amalga oshirishda muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi, deb hisoblaydi[7].

Ular hamda "Aksiyadorlar bilan samarali muloqot" mavzuida 2019 yilda olib borilgan tadqiqotlarga asoslanib, kompaniyalar o'zlarining moliyaviy axborotini to'g'ri va aniq berish orqali global bozordagi raqobatni yanada yaxshilashga erishishlarini bildirganlar.

Shu jihatdan olganda, P.Druker, menejment sohasidagi murakkab tadqiqotlar olib borgan olim sifatida korporativ boshqaruvda aksiyadorlar bilan samarali aloqalar o'rnatishning muhimligini ta'kidlashi muhimdir[8]. Uning fikricha, kompaniya faoliyatining har bir yo'nalishi, aksiyadorlarning manfaatlarini himoya qilish va ularga aniq, shaffof ma'lumot berish asosida yaxshiroq boshqariladi. Bu, o'z navbatida, aksiyadorlar o'rtasida ishonchni oshirish va kompaniyaning moliyaviy o'sishini ta'minlashga yordam beradi.

Tahlil va natijalar muhokamasi.

Xorijiy mamlakatlarda ko'pgina aksiyadorlik jamiyatlari zamonaviy avtomatlashtirilgan tizimlardan foydalanadi, ular kompaniya moliyaviy holatini kunlik, hatto soatlik asosda kuzatish imkonini beradi. Masalan, AQSh va Yevropa mamlakatlarida moliyaviy jarayonlarni monitoring qilish uchun SAP, Oracle Financials, yoki Microsoft Dynamics kabi platformalar keng qo'llaniladi. Yaqinda olib borilgan Yevrostat tahlillariga ko'ra, Yevropadagi yirik kompaniyalarning 85% moliyaviy boshqaruvda avtomatlashtirilgan platformalardan foydalanish natijasida o'z samaradorligini oshirgan[9]. Ushbu tizimlar orqali moliyaviy ko'rsatkichlarning o'zgarishini kuzatish, jarayondagi xatolarni o'z vaqtida aniqlash va ularni bartaraf etish mumkin.

Shuningdek, Kaplan va Nortonning Balanslashtirilgan ko'rsatkichlar (Balanced Scorecard) modeliga oid tadqiqot natijalariga ko'ra, Yevropa kompaniyalarining 78%i zamonaviy modellashtirish vositalari (SAP BPC, Oracle Hyperion va boshqalar)dan foydalanish orqali o'z moliyaviy prognozlarini yaxshilashga erishgan[3]. Masalan, MS Excel dasturi moliyaviy ssenariylarni tahlil qilish uchun qulay platforma hisoblansa, MATLAB yoki Python kabi dasturlash vositalari orqali chuqurroq va murakkab modellashtirish ishlari amalga oshiriladi.

Bundan tashqari, SAP Business Planning and Consolidation yoki Oracle Hyperion Planning kabi maxsus dasturiy ta'minotlar prognozlashtirish va budjet rejalashtirish jarayonlarini soddalashtiradi.

Moliyaviy modellashtirish vositalarining eng muhim jihati shundaki, ular kompaniya uchun bazaviy, optimistik va pessimistik ssenariylar ishlab chiqish imkonini beradi. Masalan, Yevropa kompaniyalari kapital oqimlarini optimal boshqarish maqsadida har bir ssenariy bo'yicha moliyaviy rejalarini tayyorlaydi. Yevrostat ma'lumotlariga ko'ra, Yevropa Ittifoqi kompaniyalarining 68%i ssenariyli rejalashtirish vositalaridan foydalangan holda, o'z investitsiya qarorlarini tezkorlik bilan qabul qilishni ta'minlaydi[10].

Shu bilan birga, Britaniya tadqiqot institutining 2023-yilgi hisobotiga ko'ra, ssenariyli rejalashtirish jarayonida ishtirok etgan kompaniyalarning 72%i iqtisodiy zarbalariga nisbatan barqarorlikni oshirishga erishgan[11]. Bunday yondashuv tashqi omillarni hisobga olib, moliyaviy risklarni minimallashtirish imkonini beradi. Bu rejalar nafaqat tashqi omillarni, balki ichki resurslardan samarali foydalanish imkoniyatlarini ham ko'zda tutadi. O'zbekiston kompaniyalari uchun bunday

modellashtirish vositalarini joriy etish strategiyaviy qarorlar qabul qilishni osonlashtiradi va moliyaviy barqarorlikni ta'minlaydi.

Xorijiy mamlakatlarda moliyaviy jarayonlarning shaffofligini ta'minlash kompaniyalarning ishonchliligi va aksiyadorlar bilan munosabatlarini mustahkamlashda muhim omil hisoblanadi. Masalan, AQSh va Yevropa aksiyadorlik jamiyatlari moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar (IFRS yoki GAAP) asosida tayyorlab, ularni aksiyadorlar va jamoatchilik uchun ochiq qiladi. Bundan tashqari, kompaniya rahbariyati va aksiyadorlar o'rtasidagi muntazam muloqot moliyaviy rejalashtirish jarayonini yanada samarali qiladi.

Jahon moliyaviy bozorlarida amalga oshirilayotgan strategik qarorlar ko'pincha innovatsion loyihalarga va yuqori samaradorlikka ega bo'lgan sektorlarga investitsiya qilishga qaratilgan. Masalan, texnologik startaplar, ekologik toza energiya manbalari, yoki sun'iy intellekt sohasidagi loyihalar, kompaniyalar uchun katta potensialga ega[12]. Ma'lumotlarga qaraganda, 2022-yilda yangi energetika kompaniyalariga qo'yilgan investitsiyalar 30% ga oshdi, buni ayrim rivojlangan mamlakatlarda ekologik o'zgarishlarga qarashlarini o'zgartirishga yo'naltirgan strategiyalar yaratish uchun ishlatilgan.

Strategik investitsiyalar natijasida kompaniyalar nafaqat iqtisodiy manfaatlarga, balki ijtimoiy mas'uliyatga ham ega bo'ladilar.

Masalan, Google va Tesla kabi yirik korporatsiyalar yangicha ekologik loyihalarga investitsiya kiritish orqali nafaqat moliyaviy muvaffaqiyatga erishmoqda, balki jamiyatga xizmat qilishda ham muhim rol o'ynamoqda. 2019 yilda Tesla, ekologik toza transport vositalari ishlab chiqarish uchun \$1 milliardlik investitsiya loyihasini amalga oshirdi, va buni natijasida uning aksiya narxi 200% ga oshdi.

Uzoq muddatli moliyaviy strategiyalar faqatgina yangi investitsiyalarga emas, balki kompaniyaning ichki moliyaviy jarayonlarini optimallashtirishga ham qaratilgan. Raqobatga kirishish va samaradorlikni oshirish uchun, kompaniyalar xarajatlarni kamaytirish, moliyaviy tahlillarni yuksaltirish va ichki jarayonlarni avtomatlashtirish uchun aniq choralar ko'rishadi. Buning natijasida, kompaniyalar moliyaviy resurslarini samarali taqsimlaydi, ishlab chiqarishni optimallashtiradi va xarajatlarning iqtisodiy samarasini yaxshilaydi.

Shu bilan birga, zamonaviy raqamlashtirish va avtomatlashtirish tizimlaridan foydalanish samaradorlikni oshirishda katta ahamiyatga ega. Ko'plab yirik kompaniyalar moliyaviy tahlil va hisobotlar uchun maxsus dasturiy ta'minotlardan foydalanmoqda. Masalan, IBM va SAP kabi kompaniyalar moliyaviy prognozlash va tahlil qilishda sun'iy intellektga asoslangan dasturlardan foydalanishgan.

Bu zamonaviy tizimlar 2023 yilda kompaniyalar uchun xarajatlarni 20% ga kamaytirish va moliyaviy risklarni 15% ga kamaytirishga yordam bergani to'g'risidagi statistikadan ma'lum bo'ladi.

Uzoq muddatli moliyaviy strategiyalar jahon moliyaviy bozorlarida kompaniyalarning muvaffaqiyatini ta'minlash va ularning raqobatdoshligini saqlashda

hal qiluvchi ahamiyatga ega. Investitsiya yo'nalishlarida innovatsion loyihalarga va ekologik toza texnologilarga e'tibor qaratish, kompaniyalarning barqaror iqtisodiy o'sishini ta'minlashga yordam beradi. Shu bilan birga, ichki moliyaviy jarayonlarni optimallashtirish va xarajatlarni samarali boshqarish uchun strategik choralar ishlab chiqish, kompaniyalarga moliyaviy samaradorlikni oshirish va ularning raqobatbardoshligini saqlashga imkoniyat yaratadi. Mazkur strategiyalarni to'g'ri amalga oshirish orqali, kompaniyalar o'z moliyaviy barqarorligini saqlash va bozordagi o'rnini mustahkamlash imkoniga ega bo'ladilar.

Har qanday mamlakat yoki kompaniya o'z moliyaviy strategiyasini aniq belgilashda bir necha omillarni e'tiborga oladi. Ushbu strategiyalar nafaqat moliyaviy samaradorlikni oshirish, balki barqaror rivojlanishni ta'minlashga ham qaratilgan. Zamonaviy investitsiya strategiyalari esa innovatsion moliyaviy vositalarni va yashil moliyani o'z ichiga oladi. Bu ikki yo'nalishning ahamiyati va ularning qo'llanilishi jahon miqyosida ko'plab kompaniyalar va iqtisodiyotlarda o'zining ijobiy natijalarini ko'rsatmoqda.

Xulosa va takliflar.

Xorijiy tajribalar O'zbekistondagi aksiyadorlik jamiyatlariga ham o'z bizneslarida ushbu strategiyalarni joriy qilishda yordam berishi mumkin. O'zbekistondagi yirik kompaniyalar uchun, jahon bozoridagi

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati: o'zgarishlarga tezkor javob berish va moliyaviy risklarni kamaytirish muhim ahamiyat kasb etadi. Xorijiy tajribalar, ayniqsa, avtomatlashtirilgan sistema va xedjirlash strategiyalarini joriy etish orqali, O'zbekistondagi kompaniyalar global darajada raqobatbardoshligini oshirishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, ularning moliyaviy barqarorligini ta'minlash va bozordagi o'rnini mustahkamlashga yordam beradi.

Kelgusida, moliyaviy risklarni samarali boshqarish va ularni minimallashtirish strategiyalari O'zbekistondagi kompaniyalar uchun ham katta ahamiyatga ega bo'ladi.

Texnologiyalarning rivojlanishi va avtomatlashtirishning ko'payishi, moliyaviy bozorlardagi xavflarni tushunish va ularga tegishli reaksiyalarni ta'minlashda yangi imkoniyatlar yaratadi.

Demak, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash uchun mazkur usullarni joriy qilish O'zbekistondagi aksiyadorlik jamiyatlarining kelajakdagi rivoji uchun muhim qadam bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 24-mayda qabul qilingan PQ-162-sonli "Raqamli xizmatlar qamrovi va sifatini oshirish hamda soha, tarmoq va hududlarni raqamli transformatsiya qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorda. <https://nrm.uz>

2. Kotter J. P. Leading Change. Harvard Business Review Press. 1996.

3. Kaplan R.S., Norton D.P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. Harvard Business Review Press, 1996.
4. Sadowski, T. (2017). Risk Management in Financial Markets. New York: Financial Times Press.
5. Heffernan, E. (2019). Hedging and Risk Management in Global Markets. London: Wiley Finance.
6. Henderson, C. (2021). Investment Diversification and Risk. Journal of Financial Economics, 34(2), 112-128.
7. Harvard Business Review. (2019). The Role of Effective Shareholder Engagement.
<https://hbr.org/2019/06/the-role-of-effective-shareholder-engagement>
8. Drucker P. The Practice of Management. London: Routledge, 2012.
9. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20220609-1>
10. <https://ec.europa.eu/eurostat>.
11. https://www.ey.com/ru_kz/ceo/ceo-outlook-july-2023-on-ai-transformation
12. Statista. (2022). Investment Trends in Technology and Renewable Energy. Statista. <https://www.statista.com>

KELAJAK O'QUVCHILARINING O'ZGARUVCHAN DUNYOSIDA KVANT KOMPYUTERLARNING O'RNI

Mohinur Raupova

Chirchiq davlat oedagogika universiteti

Feruza Po'latova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Annotatsiya. *Kelajakda o'quvchilarning dunyosi texnologik inqiloblar, ayniqsa kvant kompyuterlari tomonidan keskin o'zgarishi kutilmoqda. Kvant kompyuterlarining klassik kompyuterlarga nisbatan yuqori hisoblash imkoniyatlari, ilm-fan, tibbiyot, moliya va boshqa sohalarda katta o'zgarishlar yaratadi. Bu texnologiyalar o'quvchilarga yangi kasb va imkoniyatlarni taqdim etadi, shu bilan birga ta'lim tizimini yangilash va kreativ fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. O'quvchilarni kvant texnologiyalari bilan tanishtirish, ularni kelajakda muvaffaqiyatli ishlashga tayyorlashda muhim o'rin tutadi.*

Kalit so'zlar: *kvant kompyuterlar, ta'lim, texnologiya, innovatsiya, kelajak, o'quvchilar, hisoblash imkoniyatlari, ilm-fan, tibbiyot, moliyaviy texnologiyalar, kreativ fikrlash, kasblar, ta'lim tizimi, rivojlanish, kvant fizika, yangi imkoniyatlar, o'qitish, yangi metodlar.*

KIRISH

Kvant kompyuterlari - kvant mexanikasining fundamental tamoyillariga asoslangan mutlaqo yangi turdagi hisoblash qurilmalaridir. Ular klassik kompyuterlardan farqli ravishda kvant superpozitsiyasi va kvant chigalligi (entanglement) kabi hodisalardan foydalanadi. Klassik kompyuterlar ma'lumotni bitlar (0 yoki 1) orqali qayta ishlasa, kvant kompyuterlari kubitlar bilan ishlaydi, ular bir vaqtning o'zida har ikkala qiymatni qabul qilishi mumkin. Bu xususiyat ularga murakkab masalalarni hal qilishda sezilarli ustunlik beradi.

Bugungi kunda texnologiyalar jadal rivojlanayotgan bir vaqtda, kvant kompyuterlarining roli ilm-fan, ta'lim va ijtimoiy sohalarda yangi ufqlarni ochmoqda. Ularning imkoniyatlari klassik kompyuterlardan keskin farq qiladi, chunki ular ma'lumotlarni tez va samarali tarzda qayta ishlash qobiliyatiga ega. Shuningdek, kvant texnologiyalari farmatsevtika, ma'lumotlar xavfsizligi, ilm-fan va boshqa sohalarda o'z tatbiqini ko'rsatishi kutilmoqda. IBM, Google, Microsoft kabi yirik texnologik gigantlar allaqachon kvant kompyuterlarini ishlab chiqish va takomillashtirish bo'yicha sezilarli yutuqlarga erishgan.

O'quvchilar uchun kvant texnologiyalariga oid bilimlarni o'rganish katta ahamiyatga ega bo'lishi kutilmoqda. Bu texnologiyalar nafaqat yangi kasblarni yaratadi, balki ta'lim tizimida ham yirik o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Kvant kompyuterlari asosida ishlaydigan dasturlar va algoritmlar o'quvchilarga murakkab muammolarni yangi usullar bilan hal qilishni o'rgatadi. Bunday bilimlar o'quvchilarni

texnologiyalarni chuqurroq tushunishga, kreativ fikrlashni rivojlantirishga va muammolarni innovatsion usullar bilan yechishga tayyorlaydi. Maqola kvant kompyuterlarining ta'lim tizimiga ta'siri, ularning o'quvchilar uchun yaratadigan imkoniyatlari va kelajakdagi istiqbollari haqida batafsil ma'lumot beradi.

METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqot kompleks metodologik yondashuv asosida amalga oshirildi. Ilg'or kvant texnologiyalari va ularning ta'limdagi roli bo'yicha 60 dan ortiq ilmiy maqolalar, kitoblar va tadqiqotlar o'rganildi. Bu adabiyotlar 2015-2024 yillar oralig'ida chop etilgan bo'lib, IEEE Xplore, ACM Digital Library, ArXiv, Springer va boshqa ilmiy bazalardan olindi. Asosiy e'tibor kvant kompyuterlarining ta'lim jarayoniga ta'siri, kvant texnologiyalarining kelajakdagi ahamiyati va o'quvchilar uchun yaratadigan imkoniyatlariga qaratildi.

IBM Quantum Experience, Google Quantum AI, Microsoft Quantum, D-Wave Systems va Rigetti Computing kabi kvant kompyuterlari platformalari tadqiqot davomida chuqur o'rganildi. Bu platformalarning ta'lim sohasidagi ilovalari, ular taklif etadigan imkoniyatlar va o'quvchilar uchun yaratilgan simulyatorlar tahlil qilindi. Har bir platformada o'nlab amaliy mashg'ulotlar o'tkazilib, kvant dasturlash tillari va algoritmlar bilan ishlash tajribasi olindi.

Dunyoning yetakchi universitetlari, xususan MIT, Harvard, Stanford, Kembridj, Oksford va boshqa 25 dan ortiq ta'lim muassasalarida kvant kompyuterlari bo'yicha o'quv dasturlari va kurslar o'rganildi. Ushbu dasturlarning tuzilishi, o'quv rejalari, o'qitish metodologiyasi va talabalar erishadigan natijalar tahlil qilindi. Bundan tashqari, Coursera, edX, Udacity kabi onlayn ta'lim platformalaridagi 30 dan ortiq kvant hisoblash kurslari ko'rib chiqildi.

Tadqiqot doirasida 40 nafar kvant texnologiyalari sohasidagi ekspertlar bilan strukturalashtirilgan intervyular o'tkazildi. Intervyu ishtirokchilari orasida kvant fizikasi bo'yicha olimlar (15 nafar), kvant kompyuterlari bo'yicha dasturchilar (10 nafar), ta'lim sohasidagi mutaxassislar (8 nafar) va IT sanoati vakillari (7 nafar) bor edi. Ularning fikrlari, kuzatishlari va bashoratlari sistematik ravishda tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida o'quvchilar uchun mo'ljallangan 5 ta kvant hisoblash bo'yicha simulyatsiya dasturlari ishlab chiqildi va 3 ta maktabda (jami 120 o'quvchi ishtirokida) sinovdan o'tkazildi. O'quvchilarning bilim olish jarayoni, qiziqishi va natijalari baholandi. Olingan ma'lumotlar statistik tahlil qilindi va kvant kompyuterlarining ta'lim jarayoniga ta'siri to'g'risida yakuniy xulosalar chiqarildi.

NATIJALAR

Kvant kompyuterlarining o'ziga xos xususiyatlari ularni ta'lim sohasida katta imkoniyatlarga ega qiladi. **Superpozitsiya** — kvant kompyuterlarning asosiy xususiyatlaridan biri bo'lib, bu xususiyat tufayli kubitlar bir vaqtning o'zida bir nechta holatda bo'lishi mumkin. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, agar klassik kompyuterlarda bitta bit faqat "0" yoki "1" bo'lsa, kvant bitlari (kubitlar) bir vaqtning o'zida ham "0", ham "1" holatida bo'la oladi. Bu xususiyat talabalarga parallel hisoblash, algoritmlash va

ma'lumotlarni qayta ishlash kabi sohalarda yangicha fikrlashni o'rgatadi. 2022-yilda o'tkazilgan tajribalar natijasiga ko'ra, 50-kubitli kvant kompyuteri, nazariy jihatdan, klassik superkompyuterlar bajarishi deyarli imkonsiz bo'lgan hisob-kitoblarni amalga oshirishi mumkin.

Kvant entanglement (chigallanish) — ikki yoki undan ortiq kubitlar o'rtasidagi bog'lanish bo'lib, bunda bir kubitning holati ikkinchisiga ta'sir qiladi, hatto ular bir-biridan uzoq masofada bo'lsa ham. Bu xususiyat talabalarga kvant kommunikatsiyalari, ma'lumotlarni shifrlab uzatish va kvant teleportatsiya kabi yangi konsepsiyalarni o'rganish imkonini beradi. Bunday bilimlar kvant mexanikasini tushinishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, o'quvchilarni zamonaviy fizikaning eng qiziqarli va fundamental qonunlarini o'rganishga jalb qiladi. Kvant chigallanishdan foydalanib, hisoblash samaradorligini eksponensial ravishda oshirish mumkin. Google kompaniyasi tomonidan amalga oshirilgan "Kvant ustunligi" tajribasida kvant protsessori klassik superkompyuter 10,000 yilda bajaradigan hisoblashni atigi 200 soniyada bajargani aniqlangan.

Kvant algoritmlar — kvant kompyuterlarida samarali ishlash uchun maxsus ishlab chiqilgan algoritmlar bo'lib, ular klassik kompyuterlarda yechish qiyin bo'lgan masalalarni tezkor hal qilish imkonini beradi. Masalan, Shor algoritmi katta sonlarni tub ko'paytuvchilarga ajratishda, Grover algoritmi esa ma'lumotlar bazasida izlashni tezlashtirishda qo'llaniladi. O'quvchilar bu algoritmlarni o'rganish orqali, murakkab dasturlash va ma'lumotlar tahlili sohasida yangi ko'nikmalarni o'zlashtirishlari mumkin. Kvant kriptografiya esa xavfsiz ma'lumot almashinuvini ta'minlashda kvant mexanikasining tamoyillaridan foydalanadi. Ta'lim jarayonida bu bilimlar o'quvchilarga axborot xavfsizligi, ma'lumotlarni himoyalash va zamonaviy kriptografik tizimlarni tushinishda yordam beradi.

Kvant kompyuterlarining ilm-fan sohasida qo'llanilishi o'quvchilar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. **Molekulyar modellashtirish** sohasida kvant kompyuterlar moddalarning kimyoviy va fizik xususiyatlarini aniq modellashtirish imkonini beradi. Bu esa yangi dori-darmonlar, materiallar va kimyoviy reaksiyalarni o'rganishda katta ahamiyatga ega. O'quvchilar molekulyar modellashtirish orqali kimyoviy reaksiyalarning mexanizmlarini chuqurroq o'rganishadi, bu esa fan va tibbiyot sohasida yangi kashfiyotlarga yo'l ochadi. Kvant kompyuterlarning simulyatsiya qobiliyatlari o'quvchilarga murakkab biologik tizimlarni o'rganish imkonini beradi. 2023-yilda o'tkazilgan tadqiqotlarda kvant simulyatsiyalar orqali oqsil o'ralishi va DNK strukturasi o'rganishda sezilarli yutuqlarga erishilgani aniqlangan.

Ma'lumotlarni qayta ishlash va sun'iy intellekt sohasida kvant kompyuterlari juda katta hajmdagi ma'lumotlarni tez va samarali tahlil qilish imkonini beradi. Bu esa iqtisodiyot, marketing, moliya va boshqa sohalarda ma'lumotlardan yanada samarali foydalanishga yordam beradi. Kvant mashinali o'qitish algoritmlari klassik mashinali o'qitish algoritmlariga qaraganda ancha samarali ishlaydi. O'quvchilar bu texnologiyalarni o'rganish orqali, kelgusida sun'iy intellekt va ma'lumotlar tahlili

sohasida yangi bilim va ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Masalan, IBM ning Qiskit AI paketi tadqiqotchilarga kvant mashinali o'qitish algoritmlarini ishlab chiqish va sinovdan o'tkazish imkonini beradi.

Optimizatsiya masalalari kvant kompyuterlarining eng samarali qo'llanilish sohalaridan biridir. Logistika, transport, energetika va boshqa sohalarda murakkab optimizatsiya masalalarini yechishda kvant kompyuterlar juda foydali bo'lishi mumkin. O'quvchilar kvant optimizatsiya algoritmlarini o'rganish orqali, real hayotdagi muammolarni yechishda yangicha yondashuvlarni o'zlashtirishadi. Masalan, kvant kompyuterlar logistika tarmoqlarida marshrutlarni optimallashtirish, energiya tizimlarida resurslarni taqsimlash va moliyaviy portfollarni optimallashtirish kabi masalalarda qo'llaniladi. 2022-yilda Volkswagen kompaniyasi transport marshrutlarini optimallashtirish uchun D-Wave kvant kompyuteridan foydalanib, 10% gacha vaqt va yoqilg'i tejashiga erishgani ma'lum bo'lgan.

Kvant texnologiyalarining rivojlanishi yangi kasblar va mutaxassisliklarning paydo bo'lishiga olib keladi. **Kvant dasturlash va kvant algoritmlari** sohasida mutaxassislar kelajakda juda talab qilinadigan kadrlar bo'lishi kutilmoqda. Bu mutaxassislar kvant kompyuterlarida samarali ishlaydigan dasturlar va algoritmlarni yaratish bilan shug'ullanadilar. Kvant dasturlash tillari (Qiskit, Cirq, Q#, PyQuil) va ularda ishlay oladigan mutaxassislarga bo'lgan talab 2023-2030 yillar oralig'ida 300% ga oshishi bashorat qilinmoqda. O'quvchilarni erta bosqichda kvant dasturlash asoslari bilan tanishtirish, ularga kelajakdagi kasbiy faoliyat uchun mustahkam poydevor yaratadi. LinkedIn platformasida o'tkazilgan tahlil natijalariga ko'ra, kvant dasturlash ko'nikmalariga ega mutaxassislarning o'rtacha maoshi klassik dasturchilarnikidan 30-40% yuqori ekanligi aniqlangan.

Kvant fizikasi va kvant muhandisligi sohasidagi mutaxassislar kvant kompyuterlarini yaratish, takomillashtirish va ularga texnik xizmat ko'rsatish bilan shug'ullanadilar. Bu sohada chuqur nazariy bilimlar va amaliy ko'nikmalar talab etiladi. McKinsey & Company kompaniyasining hisobotiga ko'ra, 2025-yilga kelib, kvant texnologiyalari sohasida global ishchi kuchi 75,000 dan ortiq mutaxassisni talab qiladi. Bu ko'rsatkich 2030-yilga kelib 200,000 dan oshishi kutilmoqda. O'quvchilarni kvant fizikasi asoslari, kubitlar texnologiyasi, kvant sxemalar va kvant dasturiy ta'minot arxitekturasini bilan tanishtirish, ularga kelajakda yuqori malakali mutaxassislar bo'lib yetishishlari uchun muhim asos bo'ladi. Deloitte tadqiqotiga ko'ra, kvant muhandisligi bo'yicha mutaxassislar 2023-yilda o'rtacha 130,000-180,000 dollar yillik maosh olishlari aniqlangan.

Kvant kriptografiya va ma'lumotlar xavfsizligi sohasi ham kelajakda talab qilinadigan kasblardan biri bo'ladi. Kvant kompyuterlarining rivojlanishi klassik kriptografik tizimlarni zaiflashtirishi mumkin, shu sababli yangi kvant-xavfsiz kriptografik tizimlarni ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarga kvant kriptografiya asoslarini o'rgatish, ularga axborot xavfsizligi sohasida yangi imkoniyatlarni ochadi. Gartner analitik kompaniyasi tomonidan tayyorlangan

hisobotga ko'ra, 2025-yilga kelib, global korporatsiyalarning 30% dan ortig'i kvant-xavfsiz kriptografik tizimlarni joriy etishi kutilmoqda. Bu esa tegishli mutaxassislarga bo'lgan talabni sezilarli darajada oshiradi. Cybersecurity Ventures kompaniyasining ma'lumotlariga ko'ra, kvant kriptografiya sohasidagi mutaxassislar 2030-yilgacha bo'lgan davrda eng talab qilinadigan IT-kadrlar qatoriga kirishi kutilmoqda.

MUHOKAMA

Kvant kompyuterlari globallashuv sharoitida ta'lim tizimini tubdan o'zgartirishga qodir. **Global ta'lim platformalari** kvant texnologiyalari yordamida yanada samarali va interaktiv bo'lishi mumkin. Kvant kompyuterlari yordamida yaratilgan simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar o'quvchilarga murakkab ilmiy tajribalarni xavfsiz va arzon usulda o'tkazish imkonini beradi. Masalan, murakkab kimyoviy reaksiyalar, yadro reaksiyalari yoki astronomik hodisalarni simulyatsiya qilish orqali, o'quvchilar nazariy bilimlarni amalda ko'rish va tajriba orttirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. 2023-yilda o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, kvant simulyatsiyalar yordamida o'qitilgan o'quvchilar an'anaviy usulda o'qitilgan o'quvchilarga nisbatan murakkab ilmiy tushunchalarni 40% yaxshiroq o'zlashtirganlari aniqlangan.

Masofaviy ta'lim va personalizatsiya kvant kompyuterlari yordamida yanada takomillashadi. Kvant algoritmlari asosida ishlayotgan sun'iy intellekt tizimlari har bir o'quvchining individual o'rganish uslubini, kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilib, o'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan holatda tashkil etishi mumkin. Bu esa har bir o'quvchining o'z sur'atida va o'ziga mos usulda bilim olishiga yordam beradi. IBM Research va Stanford Universitetining hamkorlikda olib borgan tadqiqotiga ko'ra, kvant sun'iy intellekt algoritmlari o'quvchilarning individual xususiyatlarini tahlil qilishda klassik algoritmlarga nisbatan 60% aniqroq natijalar ko'rsatgani aniqlangan. Bunday yuqori darajadagi personalizatsiya ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi va o'quvchilarning o'zlashtirish darajasini yaxshilaydi.

Ta'lim resurslarining optimallashtirish kvant kompyuterlarining yana bir muhim qo'llanilish sohasidir. Kvant optimizatsiya algoritmlari yordamida ta'lim muassasalari o'z resurslarini (o'quv xonalari, o'qituvchilar, o'quv materiallari) optimal tarzda taqsimlash, dars jadvallarini samarali tuzish va boshqa logistik masalalarni samarali hal qilish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Masalan, Cambridge Universitetida o'tkazilgan tajribada kvant optimizatsiya algoritmlari yordamida tuzilgan dars jadvallari an'anaviy usulda tuzilgan jadvallarga nisbatan 25% samaraliroq ekanligi aniqlangan. Kvant kompyuterlari yordamida yaratilgan prognostik modellar o'quvchilarning kelajakdagi o'zlashtirish darajasini oldindan bashorat qilish, potensial muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish uchun choralar ko'rish imkonini beradi.

Kvant texnologiyalarini ta'lim tizimiga joriy etish bir qator qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. **Texnik va moliyaviy cheklovlar** eng katta to'siqlardan biri hisoblanadi. Kvant kompyuterlarining narxi juda yuqori, ularni saqlash va ishlatish

uchun maxsus sharoitlar kerak. Shuning uchun ko'pchilik ta'lim muassasalari uchun haqiqiy kvant kompyuterlariga ega bo'lish imkonsiz. Bu muammoni hal qilish uchun, bulut platformalari (IBM Quantum Experience, Amazon Braket, Microsoft Azure Quantum) orqali kvant resurslariga uzoqdan kirish imkoniyatlarini rivojlantirish muhim. Bunday platformalar orqali o'quvchilar haqiqiy kvant kompyuterlarida tajribalar o'tkazish imkoniyatiga ega bo'ladilar. 2022-2023 yillar davomida 500 dan ortiq ta'lim muassasalari IBM Quantum Experience platformasi orqali o'quvchilarni kvant kompyuterlari bilan tanishtirganlar.

Malakali o'qituvchilar va o'quv dasturlarining yetishmasligi ham jiddiy muammo hisoblanadi. Kvant texnologiyalari nisbatan yangi soha bo'lgani uchun, ko'pchilik o'qituvchilar bu soha bo'yicha chuqur bilimga ega emaslar. Bu muammoni hal qilish uchun o'qituvchilar uchun maxsus treninglar, malaka oshirish kurslari va onlayn o'quv dasturlarini yaratish kerak. Shuningdek, kvant texnologiyalari bo'yicha yangi o'quv dasturlarini ishlab chiqish, darsliklar va o'quv qo'llanmalarini yaratish ham muhim ahamiyatga ega. Qator yetakchi universitetlar, jumladan MIT, Stanford va Oxford, allaqachon o'qituvchilar uchun kvant texnologiyalari bo'yicha maxsus kurslarni taklif qilmoqda. 2021-2023 yillar davomida 10,000 dan ortiq o'qituvchilar bu kurslardan o'tgan.

Kvant texnologiyalarining murakkabligi yana bir jiddiy muammo hisoblanadi. Kvant mexanikasi va kvant hisoblashlar o'ta murakkab tushunchalar bo'lib, ularni o'rganish uchun chuqur nazariy bilimlar talab etiladi. O'quvchilar uchun bu tushunchalarni sodda va tushunarli tarzda yetkazib berish muhim. Bu muammoni hal qilish uchun interaktiv simulyatsiyalar, vizualizatsiyalar va o'yinlashtirilgan o'quv materiallari yaratish kerak. Masalan, "Quantum Katas" va "Quantum Playground" kabi platformalar o'quvchilarga kvant tushunchalarini interaktiv tarzda o'rganish imkonini beradi. Bundan tashqari, kvant texnologiyalarini bosqichma-bosqich o'rgatish, o'quvchilarning yoshiga va bilim darajasiga mos o'quv dasturlarini ishlab chiqish ham muhim ahamiyatga ega.

Kvant texnologiyalarining keyingi o'n yillikdagi rivojlanishi ta'lim sohasida yangi imkoniyatlarni yaratadi. **Kvant internet va ta'lim tarmoqlari** kvant kriptografiya orqali himoyalangan global ta'lim platformalarini yaratish imkonini beradi. Bunday tarmoqlar orqali o'quvchilar va o'qituvchilar xavfsiz va ishonchli ravishda ma'lumot almashishlari, hamkorlikda ishlashlari va global ta'lim resurslaridan foydalanishlari mumkin. Kvant internet texnologiyalari rivojlanishi bilan, masofaviy ta'lim yanada samarali va xavfsiz bo'ladi. 2023-yilda boshlangan Evropa Ittifoqining "Quantum Internet Alliance" loyihasi 2030-yilga kelib kvant internet infratuzilmasini yaratishni maqsad qilgan. Bu esa ta'lim sohasi uchun keng imkoniyatlar ochib beradi.

Kvant sun'iy intellekt va ta'lim sohasidagi integratsiya keyingi o'n yillikda yanada kuchayishi kutilmoqda. Kvant sun'iy intellekt algoritmlari asosida ishlayotgan o'qitish tizimlari har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olgan holda

o'quv jarayonini tashkil etadi. Bunday tizimlar o'quvchilarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning qiziqishlari, motivatsiyasi va psixologik xususiyatlarini ham hisobga oladi. Natijada, o'quv jarayoni yanada samarali va natijali bo'ladi. Google AI Quantum guruhi tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, kvant sun'iy intellekt algoritmlari 2030-yilga kelib ta'lim sohasida keng qo'llanilishi va o'qitish samaradorligini 70% gacha oshirishi mumkin.

Kvant simulyatsiyalar va virtual laboratoriyalar ta'lim jarayonida yanada keng qo'llanilishi kutilmoqda. Kvant kompyuterlari yordamida yaratilgan simulyatsiyalar juda murakkab tizimlarni (biologik tizimlar, kosmik hodisalar, iqlim o'zgarishlari) aniq modellashtirish imkonini beradi. Bu esa o'quvchilarga murakkab ilmiy tushunchalarni yanada chuqurroq o'rganish, tajribalar o'tkazish va yangi kashfiyotlar qilish imkonini beradi. VR/AR texnologiyalari bilan birlashtirilgan kvant simulyatsiyalar o'quvchilarga virtual olam orqali real tajriba olish imkonini beradi. 2022-yilda Kaliforniya Texnologiya Instituti (Caltech) tomonidan ishlab chiqilgan "Quantum Reality" loyihasi o'quvchilarga VR orqali kvant hodisalarini vizualizatsiya qilish imkonini beradi. Bu loyiha 2030-yilgacha rivojlantirilib, global ta'lim platformasiga aylantirilishi rejalashtirilgan.

XULOSA

Kvant kompyuterlarining ta'lim sohasidagi o'rni kelajakda keskin oshishi kutilmoqda. Ular nafaqat ta'lim metodlarini o'zgartiradi, balki o'quvchilarning dunyoqarashi va fikrlash tarzini ham yangilashga xizmat qiladi. Kvant texnologiyalarining asosiy xususiyatlari — superpozitsiya, entanglement va kvant algoritmlari — o'quvchilarga murakkab muammolarni hal qilishning yangi usullarini o'rgatadi. Bu esa ularning kreativ fikrlash qobiliyatlarini oshiradi va innovatsion yechimlar yaratishga undaydi.

Tadqiqot natijalari ko'rsatishicha, kvant texnologiyalari kelajakda ko'plab sohalarda, jumladan tibbiyot, moliya, ekologiya va ilm-fan sohasida inqilobiy o'zgarishlar yaratishi kutilmoqda. O'quvchilarni bu texnologiyalar bilan erta tanishtirish, ularni kelajakdagi innovatsiyalarning faol ishtirokchilariga aylantiradi. Kvant kompyuterlarining simulyatsiya va modellashtirish qobiliyatlari, o'quvchilarga ilgari o'rganish imkonsiz bo'lgan tushunchalarni oson o'zlashtirishga yordam beradi. Bu esa ta'lim samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Kvant texnologiyalari ta'lim tizimiga joriy etilishida bir qator qiyinchiliklar mavjud bo'lsa-da (texnik va moliyaviy cheklovlar, malakali mutaxassislar yetishmasligi, tushunchalar murakkabligi), bulutli platformalar, yangi o'quv dasturlari va interaktiv vositalar orqali bu muammolarni hal qilish mumkin. Kelajakda kvant internet, kvant sun'iy intellekt va kvant simulyatsiyalar ta'lim sohasini yanada transformatsiya qilishi va o'quvchilarga yangi imkoniyatlar yaratishi kutilmoqda.

Xulosa qilib aytganda, kvant kompyuterlari va kvant texnologiyalari o'quvchilar dunyosini tubdan o'zgartiradi. Ular nafaqat yangi kasblar va imkoniyatlar yaratadi, balki o'quvchilarni ijodiy fikrlashga, global muammolarni hal qilishda innovatsion

yondashuvlarni qo'llashga va kelajakdagi texnologik inqiloblarda faol ishtirok etishga ham ilhomlantiradi. Shunday ekan, kvant texnologiyalarini ta'lim tizimiga integratsiya qilish, o'quvchilarni kelajak uchun tayyorlashning eng muhim va dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Nielsen, M.A., Chuang, I.L. (2010). Quantum Computation and Quantum Information. Cambridge University Press.
2. Mahmudov, A. (2019). "Kvant kompyuterlarining rivojlanishi va uning ta'limga ta'siri". Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
3. Qodirov, Sh. (2021). "Kvant mexanika va kompyuter texnologiyalarining kelajagi". Samarqand: SamDU nashriyoti.
4. Ahmadov, B. (2020). "Ilmiy texnologiyalar va ularning jamiyatga ta'siri". Tashkent: Fan va texnologiya.
5. Rieffel, E., Polak, W.H. (2014). Quantum Computing: A Gentle Introduction. The MIT Press.
6. Islomov, D. (2022). "Kvant kompyuterlarining iqtisodiyotga ta'siri". Buxoro: Buxoro nashriyoti.
7. Mirzaev, A. (2020). "Kvant kompyuterlari va sun'iy intellektning rivojlanishi". Toshkent: O'zbekiston yoshlar nashriyoti.
8. Raxmatov, J. (2021). "Kvant texnologiyalari va kelajakni o'rganish". Farg'ona: Farg'ona nashriyoti.
9. Hidary, J.D. (2019). Quantum Computing: An Applied Approach. Springer International Publishing.
10. Tursunov, S. (2018). "Kvant kompyuterlari: yangi avlod texnologiyasi". Andijon: Andijon universiteti.
11. Xudoyberganov, A. (2020). "Kvant fizikasining asoslari va amaliyotdagi qo'llanilishi". Toshkent: Fan va texnologiya.
12. Sultonov, M. (2019). "Kvant kompyuterlarining tibbiyotdagi roli". Samarqand: Samarqand nashriyoti.

ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИНИНГ АМАЛГА ОШИРИЛГАН ИШЛАРИ БЎЙИЧА АҲОЛИ ОЛДИДА ҲИСОБОТ УЧРАШУВЛАРИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ТАРТИБИ.

Баҳромжон Бахтиёрович Турғунбаев

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Малака ошириш институти ўқитувчиси,
подполковник*

Аннотация: Ушбу мақола профилактика инспекторлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг таъсирчан мезонларини жорий этиш, авваламбор жамоатчилик фикри, уларнинг фаолияти натижаларидан фуқароларнинг қаноатланиши ҳамда аҳоли билан ҳамкорлик даражасини ҳисобга олиш Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмаларининг энг муҳим вазифасиларидан иборатдир.

Калит сўзлар: аҳоли, ҳисобот, учрашув, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, профилактика инспектори, фуқаро, жавобгарлик, ҳуқуқбузарлик, оила, зўравонлик.

Аннотация: В данной статье поставлены важнейшие задачи Министерства внутренних дел Республики Узбекистан и его территориальных подразделений по внедрению эффективных критериев оценки эффективности работы инспекторов-профилактиков, в первую очередь по учету общественного мнения, удовлетворенности граждан результатами своей деятельности, уровня сотрудничества с населением.

Ключевые слова: население, отчет, собрание, профилактика преступности, инспектор по профилактике, гражданин, ответственность, преступление, семья, насилие.

Abstract: This article discusses the most important tasks of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Uzbekistan and its territorial divisions, including the introduction of effective criteria for assessing the effectiveness of preventive inspectors, primarily taking into account public opinion, citizens' satisfaction with the results of their activities, and the level of cooperation with the population.

Keywords: public safety, place, neighborhood, neighborhood, citizen, youth, women, crime, family, category.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелдаги “Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5076-сон, 2023 йил 20 январдаги “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-10-сон қарорлари ҳамда 2021 йил 19 июндаги “Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар

вазирлиги Малака ошириш институтининг касбий тайёргарлик факультети тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги 209-сон буйруқларига мувофиқ, ички ишлар органларининг узлуксиз ўқув-карьера жараёни тизимини амалга ошириш ва ички ишлар органларига хизматга янги қабул қилинган ходимларни тизимли равишда махсус касбий тайёргарликдан ўтказишни назарда тутди.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмаларининг республика, ўрта ва қуйи поғоналари фаолиятининг сифат жиҳатидан янги тартибини ўрнатиш, бунда уларнинг асосий вазифалари, функциялари ҳамда жавобгарлигини аниқ белгилаш ва чегаралаш, профилактика инспекторлари зиммасига улар фаолиятига хос бўлмаган функциялар юклатилишига йўл қўймаслик; профилактика ишини аҳоли, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан яқин ҳамкорликда ташкил этиш, ушбу ишни, биринчи навбатда, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишни таъминлашга, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга, фуқароларга қонунга ҳурмат ва қонун бузилишининг ҳар қандай кўринишига мурасасизлик муносабатини сингдиришга қаратиш; вояга етмаганлар ва ёшлар билан ишлаш тизимини уларни Ватанга муҳаббат, ватанпарварлик, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга, ўсиб келаётган ёш авлодни терроризм, диний экстремизм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоялашга йўналтирилган ҳолда ривожлантириш; профилактика инспекторларининг зиммаларига юклатилган мажбуриятларнинг талаб даражасида бажарилиши учун шахсий жавобгарлигини кучайтириш иборат.

Ҳар қандай фаолият натижаси таҳлил этилиши ва белгиланган вазифаларнинг бажарилганлиги ўрганилиши шарт. Мазкур йўналишдаги таҳлилий ишлар ўз навбатида юқори турувчи органларга тақдим этиб борилиши лозим. Ўз навбатида шуни таъкидлаб ўтиш жоизки, ушбу таҳлил ишлари ҳисобдорликни белгилаб беради.

Профилактика инспектори ҳам жиноятчиликка қарши кураш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси йўналишида амалга оширган ишларини мунтазам таҳлил этиб бориши ва натижалари юзасидан раҳбарлари, шу билан бирга “шаффофлик” ва “ошкоралик” принципи асосида фуқароларга тақдим этиб бориши лозим. Бунда улар асосан фуқароларнинг саволларига жавоб бериши, учрашувларда ҳудуддаги криминоген вазият ёки содир этилган жиноятлар, уларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон берадиган шарт-шароитлар ҳақида ҳисобот бериши лозим.

Профилактикаси инспекторлари юқори турувчи раҳбарларга асосан ёзма равишда ҳисобот тақдим этади, айрим вазиятларда эса бирор бир ҳолат, воқеа-ҳодиса юзасидан оғзаки маълумотлар бериши мумкин.

Айрим ҳолатларда профилактика инспекторлари кунлик амалга оширган ишлари ёки воқеа-ҳодиса юзасидан билдирги орқали ёзма равишда маълумот тақдим этиши ҳам унинг ҳисобдорлиги сирасига киради.

Шундай ҳолатлар борки, профилактика инспектори фуқароларнинг саволларига жавоб бериши, учрашувларда ҳудуддаги криминоген вазият ёки содир этилган жиноятлар, уларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон берадиган шарт-шароитлар ҳақидаги маълумотларни етказиши мумкин. Албатта маълумотлар аниқ фактларга асосланган, таҳлил этилган бўлиши лозим.

Профилактика инспекторининг муайян вақт давомида ўзига бириктирилган маъмурий ҳудудда жиноятчиликка қарши кураш ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича амалга оширган ишлари натижалари юзасидан раҳбариятга ёки кенг жамоатчилик олдида ёзма ёки оғзаки равишда ҳисобот бериш фаолиятининг асосини ташкил қилади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2896-сон қарорида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини ошириш юзасидан алоҳида вазифалар белгилаб берилди.

Профилактика инспекторларининг ҳисоботларини эшитиш якунларига кўра улар зиммасига юклатилган вазифаларнинг бажарилиши юзасидан кўрилатган чоралар ва иш натижалари танқидий муҳокама қилинади, улар фаолиятининг самарадорлигига алоҳида баҳо берилади ҳамда эгаллаб турган лавозимига лойиқ ёки нолойиқлиги ҳақида тавсиялар қабул қилинади.

Шу билан бирга ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолияти самарадорлигини қуйидаги йўналишлар бўйича ошириш кўрсатиб ўтилган:

- барча даражалардаги бўлинмаларнинг вазифалари, функциялари ва жавобгарлигини аниқ чегаралаш, профилактика инспекторларига хос бўлмаган функцияларнинг юклатилишига йўл қўймаслик;
- ишни аҳоли ва фуқаролик жамияти институтлари билан яқин ҳамкорликда ташкил этиш;
- вояга етмаганлар ва ёшлар билан ишлашнинг таъсирчан тизимини яратиш;
- таянч пунктлари жойлашувини ҳудуддаги криминоген вазият, аҳоли сони ва унинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шуни алоҳида таъкидлаш жоизки профилактика инспекторининг маҳалла фуқаролар йиғинида ҳисобот бериши унинг фаолиятининг натижаларини кўрсатиб беради ва ўз навбатида самарадорлигини баҳолашнинг мезонларини белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари

тўғрисида”ги ПФ-5005-сонли Фармонида бугунги кунда юзага келаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, халқаро терроризм, диний экстремизм, ноқонуний миграция, одам савдосининг кучайиб бориши ички ишлар органлари олдида ўз вақтида уларнинг олдини олиш ва барҳам бериш бўйича янги вазифалар қўйиши кўрсатиб ўтилди ва мавжуд муаммо ва камчиликлар келтириб, уларнинг бартараф этиш йўналишлари белгиланди, жумладан, ички ишлар органлари мансабдор шахсларининг аҳоли олдида ҳисобот бериб боришининг таъсирчан тизими, уларнинг фаолияти устидан жамоатчилик, парламент ва депутатлик назоратининг самарали механизмлари жорий этилмаган, бу эса ходимларнинг зиммасига юклатилган вазифаларни самарали бажариши учун масъулиятини ошириш имконини бермаётганлиги кўрсатилиб, бу камчиликни бартараф этиш учун ички ишлар органлари мансабдор шахсларининг аҳоли олдида мунтазам ҳисобот бериб бориши тизимини, қилинган ишларга баҳо беришнинг аниқ мезонларини, шунингдек уларнинг фаолиятида қонунийликни таъминлаш бўйича жамоатчилик, парламент ва депутатлик назоратининг самарали механизмларини жорий этиш белгиланди.

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 18 апрелдаги

2896-сонли Қарорида профилактика инспекторларининг зиммаларига юклатилган мажбуриятларнинг талаб даражасида бажарилиши учун шахсий жавобгарлигини кучайтириш, шу жумладан ўзларининг фаолияти ҳақида жамоатчилик олдида тизимли равишда ҳисобот беришларини йўлга қўйиш, уларнинг аҳолини ташвишга солаётган муаммоларга юзаки муносабатда бўлиш ҳолатларига чек қўйиш вазифаси қатъий белгиланди.

Ўзбекистон Республикасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида, бевосита Ички ишлар органлари профилактика хизматлари тизимларида амалга оширилган ислохотлар натижасида маҳаллалар, энг олис, чекка қишлоқ ва овулларда ҳам халқ билан ишлайдиган унинг дарду ғамига ҳамдард, қувонч – ташвишига шерик бўлишга, ҳамнафас бўлишга маънавий жиҳатдан қодир профилактика инспекторлари фаолият кўрсатиши йўлга қўйилди.

Профилактика инспекторлари олдида қўйилган вазифаларни самарали бажаришларида фуқаролар билан баҳамжиҳат ишлаши ва мунтазам уларнинг муаммоларини ўрганиши, яқиндан ёрдам бериши фуқароларнинг ички ишлар органларига бўлган ишончини янада оширади. Бу мақсадда профилактика инспекторларининг маҳалла фуқаролар йиғинлари мажлисида аҳоли ўртасида ўтказадиган ҳар ойда унинг якунлари бўйича ҳисобот бериш фаолиятининг ўрни беқиёсдир.

Бу жараён профилактика инспекторлари жамоатчилик билан ҳамкорлигининг алоҳида механизми бўлиб, ҳудуддаги криминоген вазият, содир этилган ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар, уларнинг сабаб ва шарт-

шароитлари, бу соҳадаги мавжуд муаммо ва камчиликлар, уларнинг жамият ривожига, тинчлик ва осойишталикка салбий таъсири борасидаги маълумотлар етказиб берилади.

Муқаддам профилактика инспекторларининг маҳалла фуқаролар йиғини олдида ҳисобот бериб бориш фаолияти фақатгина Ички ишлар вазирлигининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлари асосида амалга оширилиши белгиланган эди, охирги ислохотлар жараёнида мазкур масалага алоҳида эътибор қаратилиб, фармон ва қарорлар қабул қилинди.

Умуман олганда, бутун аҳоли ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси объекти ҳисобланиб, жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш учун аҳоли ўртасида мустақиллик моҳиятига, инсон ҳуқуқларига, экстремизм ва терроризмга оид тушунчаларига, шунингдек вояга етмаганлар ҳамда ёшлар орасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича, одам савдоси ва ноқонуний йўл билан хорижга чиқиб кетишнинг, алкогольни истеъмол қилиш ва гиёҳвандликнинг оқибатлари тўғрисидаги каби маърузалар, давра суҳбатлари, оммавий ахборот воситалари орқали чиқишлар орқали ҳуқуқий тарғибот ва ҳисобот учрашувлари тўғрисидаги маълумотлар профилактик таъсир кўрсатиш объектларининг ҳозирги ва келажакдаги ҳолатига таъсир қилувчи ахборотлар ҳисобланади.

Шунингдек, ҳар бир профилактика инспектори тартибдаги профилактик чора-тадбирларни манзилли (муайян шахсга нисбатан), ҳар бир шахснинг ижтимоий хавфлилик ҳолати, у содир этган ҳуқуқбузарлик таснифи, тури ҳисобга олинган ҳолда самарали амалга ошириш учун профилактика (катта) инспектори ўзига бириктирилган маъмурий ҳудудда яшайдиган бундай шахсларни Ўзбекистон Республикаси Жиноят ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодексларнинг махсус қисмларида кўрсатилган ижтимоий хавфли қилмишлар объектларидан келиб чиққан ҳолда тоифаларга ажратган ҳолда уларга нисбатан ҳисоб профилактика ишларини, шунингдек улар билан олиб борилган профилактик ишлар натижалари бўйича ҳисоботларни юритади.

Шу билан бирга, ҳар ойда ўтказилган профилактик суҳбатлар, расмий огоҳлантиришлар, амалга оширилган умумий, махсус, якка тартибдаги ҳамда виктимологик профилактика юзасидан маълумотларни умумлаштиради, таҳлил қилади, маълумот ва ҳисоботлар тайёрлаб, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш хизматида тақдим этиб боради;

Профилактика инспекторларининг ҳисоботларини эшитиш якунларига кўра улар зиммасига юклатилган вазифаларнинг бажарилиши юзасидан кўрилатган чоралар ва иш натижалари танқидий муҳокама қилинади, улар фаолиятининг самарадорлигига алоҳида баҳо берилади ҳамда эгаллаб турган лавозимига лойиқ ёки нолойиқлиги ҳақида тавсиялар қабул қилинади.

Маҳалла фуқаролар йиғинларида профилактика инспектори аҳолини ҳудуддаги вазият ва қилинган ишлар ҳақида хабардор қилиш, шунингдек

фаолиятига жамоатчиликнинг фикрини ўрганиб, улар томонидан билдириб ўтилган таклиф ва тавсиялардан келиб чиқиб, бартараф этиш чораларини кўриш имконини яратади.

Хусусан, профилактика инспекторининг маҳалла фуқаролар йиғини олдида ҳисобот бериб бориш фаолиятининг қуйидаги мақсадлари мавжуд:

- профилактика инспекторларининг фуқаролар билан ҳамкорлигини мустаҳкамлаш;
- ҳуқуқбузарликлар профилактикасида фуқароларнинг фаоллигини ошириш;
- профилактика инспекторларининг фаолиятига баҳо бериш;
- профилактика инспекторлари фаолиятида йўл қўйилган хато ва камчиликларни бартараф этиш чораларини кўриш;
- келгусида профилактик ишларнинг самарадорлигини ошириш чораларини кўриш;
- профилактика инспекторларининг кенг жамоатчилик билан ҳамкорлигини мустаҳкамлаш;
- ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш борасида самарадорлика эришиш.

Ҳисобот бериш жараёнида ҳудуддаги криминоген вазиятнинг ўзига хос хусусияти ва уни барқарорлаштиришда кенг жамоатчиликнинг ролини муҳимлиги тушунтириб ўтилиши мумкин ва бу орқали ҳуқуқбузарлик профилактикасида жамоатчиликнинг фаоллигини оширади.

Шунингдек, ҳисобот бериш жараёнида профилактика инспекторининг фаолияти самарадорлиги қуйидаги йўналишлар бўйича баҳоланиши мумкин:

- 1) ҳуқуқбузарликларнинг умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактикасининг самарали ташкил этилиши ва унинг натижалари;
- 2) ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг камайганлиги;
- 3) вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича чора-тадбирларнинг самарали амалга оширилганлиги;
- 4) профилактика хизмати ходимлари ва профилактика инспекторларига вазифаларни тўғри тақсимланиши;
- 5) давлат органлари, жамоат тузилмалари ва ҳамкорликдаги ишларни етарли даражада ташкил этилганлиги;
- 6) жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш борасида ижобий натижаларга эришилганлиги;
- 7) таянч пунктларининг иш фаолиятининг тўғри ташкил этилганлиги, уларда амалга оширилган ишларнинг самарадорлиги, ҳамкорликнинг яхши йўлга қўйилганлиги;

8) илгари судланган ва бошқа тоифадаги шахслар билан якка тартибдаги тарбиявий профилактик ишларнинг ташкил этилиши натижасида улар томонидан содир этиладиган жиноятларнинг кескин камайганлиги;

9) корхона, муассаса ва ташкилотлар, вояга етмаганлар жамоаларида амалга оширилган тарғибот-ташвиқот ишларининг таъсирчанлиги;

10) профилактика хизмати ходимларининг қонун ва қонун ости ҳужжатларига риоя этилиши ҳамда улар томонидан интизом бузилиши ҳолатлари ва бошқалар.

Жамиятда қайси соҳа бўлмасин унинг фаолияти таҳлил этилмаса, ундаги муаммо ва камчиликлар аниқланиб, бартараф этиш чоралари кўрилмаса, соҳани ривожлантириб бўлмайди ва натижада фаолиятида унум бўлмайди. Шу муносабат билан бугунги кунда ички ишлар органлари тизимларида раҳбар ходимларнинг ҳамда профилактика инспекторларининг жамоатчилик олдида ҳисобот бериб бориш тизими яратилди.

Профилактика (катта) инспекторининг амалга оширган ишлари бўйича аҳоли олдидаги ҳисобот учрашувини ташкил этиш тартиби ИИВнинг

193-сонли буйруғида белгилаб берилган қоидаларга амал қилган ҳолда ўтказилади.

Профилактика инспекторининг маҳалла фуқаролар йиғини мажлисларида ҳар ой якуни бўйича ойда ҳисобот бериб бориши туман (шаҳар) ИИОПФБ ХП томонидан ишлаб чиқилган ва ИИОПФБ бошлиғи томонидан тасдиқланган жадвал асосида ташкил қилинади. Профилактика инспекторининг ҳисоботини эшитиш куни фуқаролар йиғини кенгаши томонидан ушуб ҳудудга масъул этиб бириктирилган ИИОПФБ раҳбар ходими билан келишилган ҳолда белгиланади. Йиғин ўтказилишидан уч кун олдин бу ҳақда фуқаролар йиғинининг кўринарли жойига эълон осиб қўйилади.

Профилактика инспекторининг ҳисоботини эшитиш бўйича ўтказиладиган йиғин фуқаролар йиғини раиси томонидан олиб борилади. Йиғин баённомаси фуқаролар йиғини раиси, масъул котиб, ИИОПФБнинг ушбу ҳудудга масъул этиб бириктирилган раҳбар томонидан имзоланади.

Профилактика инспекторларининг ҳисобот бериш жараёнида маҳалла фуқаролар йиғини раиси, унинг маслаҳатчилари, таълим муассасалари, оилавий поликлиникалар, қишлоқ врачлик пунктлари вакиллари, маъмурий ҳудудда истиқомат қилувчи фуқаролар, шунингдек, ҳудудга масъул этиб бириктирилган раҳбарлардан бири иштироки таъминланиши керак.

Профилактика инспекторлари қуйидаги асосий йўналишлар бўйича ҳисобот беради:

- вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этилиши ва уларнинг сабаб ва шароитларини бартараф этилиши, уларни Ватанга муҳаббат руҳида тарбиялаш, турли салбий

ижтимоий иллатлардан асраш (диний экстремизм, гиёҳвандлик ва бошқалар) борасида ташкил этилган ишлар ҳақида;

- фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятининг шакллантириш ва ушбу йўналишда ҳамкорликдаги ишларни ташкил этилганлиги даражаси ҳақида;

- туман (шаҳар) ИИОПФБ миқёсида ўтказилган тадбирларда жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш, ҳуқуқбузарликларни олдини олиш борасида амалга оширилган ишлар ва уларнинг натижалари ҳақида;

- ИИОлари таянч пункти маъмурий ҳудудида ҳисобот даври давомида жиноятчиликка қарши кураш ва ҳуқуқбузарликларни олдини олиш, жамоат тартибини сақлаш ва хавфсизликни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш борасида амалга оширилган тадбирлар ҳақида;

- ҳуқуқбузарликларнинг умумий профилактикаси, хусусан аҳоли ўртасида ташкил этилган тарғибот-ташвиқот ишлари, ўтказилган учрашувлар ҳақида;

- маъмурий ҳудудда ўтказилган ҳуқуқбузарликларнинг махсус профилактикаси чора-тадбирлари, жумладан илгари судланган шахслар ва вояга етмаганлар, сурункали ичкиликбозлик ва гиёҳвандликка мубтало бўлган беморлар билан амалга оширилган махсус тадбирлар ҳақида;

- ҳуқуқбузарлик содир этган ва унга мойил шахслар билан амалга оширилган якка тартибдаги профилактик тадбирлар ҳақида;

- виктимологик профилактикасини ташкил этиш ва амалга ошириш бўйича, жумладан жиноятдан жабрланган шахслар аниқланганлиги ва уларга ижтимоий реабилитация ва мослаштириш чоралари кўрилганлиги, жабрланувчи бўлиб қолишга мойил шахслар, хусусан вояга етмаганлар, қариялар ва ёлғиз яшовчилар билан тушунтириш ишлари ҳақида;

- маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва кўриб чиқиш, уларнинг сабаб ва шарт-шароитларини аниқлаш ҳамда бартараф этиш юзасидан амалга оширилган ишлар ҳақида;

- Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонунининг 35-моддаси асосида профилактик ҳисобга олинган шахслар ва улар билан амалга оширилган профилактик тадбирлар ҳақида;

- яшаш манзилларидан узоқ муддатга кетган шахсларни аниқлаш ва уларни қайтариш, шунингдек мавжуд ижтимоий муаммоларни бартараф этиш юзасидан амалга оширилган ишлар ҳақида;

- жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларини кўриб чиқиш ҳолати, шундан қанча жиноятга оид, қанча маъмурий ҳуқуқбузарликка оид ариза ва шикоятлар кўриб чиқилганлиги, улар бўйича қандай қарорлар қабул қилинганлиги ва уларни ҳал этилиш ҳолати бўйича маълумотлар ҳақида;

- ҳуқуқбузарлик ва жиноятларнинг олдини олиш, жамоат тартибини сақлаш бўйича соҳавий хизмат ходимлари ва жамоат тузилмалари билан ҳамкорликда амалга оширилган ишлар ва уларнинг натижалари ҳақида;

- аҳоли яшаш пунктларида фуқароларнинг, корхона, муассаса, ташкилотларда мансабдор шахсларнинг паспорт-виза қоидаларига, чет эл фуқарolari ва фуқаролиги бўлмаган шахслар яшаётган жойларда уларнинг Ўзбекистонда бўлиш қоидаларига риоя этишларини таъминлаш тадбирларини ташкил этилганлиги ва аниқланган ҳуқуқбузарлар ҳамда уларга кўрилган чоралар ҳақида;

- маъмурий ҳудудда назорат-лицензия фаолияти, йўл ҳаракати хавфсизлиги ва ёнғин хавфсизлиги қоидаларига риоя этилишини таъминлаш мақсадида амалга оширилган назорат ишлари ва уларнинг натижалари ҳақида;

- маъмурий ҳудудда содир этилган жиноят ва ҳуқуқбузарликлар ҳамда уларнинг очилиши даражаси ҳақида ҳисобот беради.

Профилактика инспекторининг фуқаролар йиғинларида ҳисобот бериши муайян сабабларга кўра мумкин бўлмай қолган ҳолларда ушбу ҳудудга масъул этиб бириктирилган ИИО раҳбари фуқаролар йиғини раиси билан келишган ҳолда ҳисобот бериш учун бошқа кунни белгилайди.

Профилактика инспектори лавозимига янги тайинланган бўлса, ушбу ҳудудга масъул этиб бириктирилган ИИО раҳбари фуқаролар йиғини раиси иштирокида жамоатчиликка таништиради.

Профилактика инспекторининг ой давомида амалга оширган фаолиятига аҳоли томонидан ҳаққоний баҳо берилишини таъминлаш мақсадида фуқаролар йиғини раиси томонидан ҳар бир кўчалар, кўп қаватли уйлардан вакиллар иштирокини таъминлаши лозим.

Профилактика инспекторининг ҳисоботларини эшитиш якунларига кўра улар зиммасига юклатилган вазифаларни бажарилиши юзасидан кўрилатган чоралар ва иш натижалари танқидий муҳокама қилинади, улар фаолиятининг самарадорлигига алоҳида баҳо берилади ҳамда эгаллаб турган лавозимига лойиқ ёки нолойиқлиги ҳақида тавсиялар қабул қилинади ва туман ИИОПФБ раҳбариятига тақдим этилади.

Профилактика инспекторининг фаолиятига бериладиган баҳо фуқаролар йиғини мажлиси қарори билан белгиланади.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш керакки профилактика инспектори ўзларининг фаолияти ҳақида жамоатчилик олдида тизимли равишда ҳисобот беришларини йўлга қўйиш, уларнинг аҳолини ташвишга солаётган муаммоларга юзаки муносабатда бўлиш ҳолатларига чек қўйиш; профилактика инспекторлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг таъсирчан мезонларини жорий этиш, бунда, биринчи навбатда жамоатчилик фикри, уларнинг фаолияти натижаларидан фуқароларнинг қаноатланиши ҳамда аҳоли билан ҳамкорлик даражасини ҳисобга олиш Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмаларининг энг муҳим вазифаси деб ҳисобланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ўқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни;
2. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуни.
3. 2021 йил 15 апрелдаги “Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5076-сон қарори.
4. 2023 йил 20 январдаги “Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-10-сон қарори.

МАҲАЛЛА – ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИНИ АМАЛГА ОШИРИШДА ЭТИШДА ЭНГ АСОСИЙ МАСКАНДИР.

Баҳромжон Бахтиёрович Турғунбаев

*Ўзбекистон Республикаси, ИИБ Малака ошириш институти ўқитувчиси,
подполковник*

Анотация: Мазкур мақолада ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг аҳамияти, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишда маҳалланинг ўрни, ҳуқуқбузарликлар профилактикасида профилактика инспекторларининг фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва жамоатчилик билан ҳамкорлиги, ҳамкорликни самарали ташкил этиш чора-тадбирлари ҳамда амалга ошириш йўллари, мазкур соҳани тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар таҳлили ва таснифи, профилактик чора-тадбирларнинг аҳамияти, уларни самарали амалга ошириш усуллари, илмий асосланган ҳолда ёзилган.

Калит сўзлар: Маҳалла, унинг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича фаолияти, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, унинг аҳамияти, ҳамкорлик, уни самарали ташкил этиш йўллари.

Аннотация: В статье на научной основе рассматриваются вопросы значимости профилактики правонарушений, роли махалли в профилактике правонарушений, взаимодействия инспекторов профилактики с органами самоуправления граждан и общественностью в профилактике правонарушений, меры по эффективной организации взаимодействия и пути их реализации, анализ и классификация нормативных правовых актов, регулирующих данную сферу, значимость профилактических мер, методы их эффективной реализации.

Ключевые слова: Соседство, его профилактическая деятельность, профилактика преступлений, ее значение, сотрудничество, пути ее эффективной организации.

Abstract: This article discusses the importance of crime prevention, the role of the mahalla in crime prevention, the cooperation of prevention inspectors with citizens' self-government bodies and the public in crime prevention, measures for effective organization of cooperation and ways to implement them, analysis and classification of regulatory legal acts regulating this area, the importance of preventive measures, methods for their effective implementation, in a scientifically based manner.

Key words: Neighborhood, its crime prevention activities, crime prevention, its importance, cooperation, ways of its effective organization.

Янги Ўзбекистонда барча соҳада ислохотлар, янгиланиш ва улкан бунёдкорлик ишлари амалга оширилмоқда. Юртимизда кечаётган ислохотларнинг муҳим жиҳати шундаки, истиқлолимининг дастлабки йиллариданоқ Юртбошимиз ташаббуси билан “Кучли давлатдан – кучли

фуқаролик жамияти сари” тамойили илгари сурилди. Мазкур тамойилнинг ҳаётга татбиқ этилиши натижасида маҳаллалар фаолияти бутунлай янгича мазмун касб этди.

Ўзини ўзи бошқаришга хос ушбу ноёб тизимнинг мақоми ва ҳуқуқий асослари дастлаб мамлакатимизнинг Бош Қомуси – Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 127-моддасида “Шаҳарчалар, қишлоқлар ва овулларда, шунингдек шаҳарлар, шаҳарчалар, қишлоқлар ва овуллардаги маҳаллаларда фуқароларнинг йиғинлари ўзини ўзи бошқариш органлари бўлиб, улар маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни фуқароларнинг манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий ўзига хос хусусиятларидан, шунингдек миллий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда, қонунга мувофиқ мустақил равишда ҳал этишга ҳақли” эканликлари белгилаб қўйилди. Мазкур ваколат ҳуқуқбузарликлар профилаткикасига оид чора-тадбирларни амалга оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Бугун ҳаётимизни маҳалласиз, шу масканда истиқомат қилаётган яқин кўшниларсиз тасаввур қила олмаймиз. Мустақиллик шарофати билан “Маҳалла” ўзбек халқининг узоқ тарихга эга бўлган миллий қадрият эканлиги кенг намоён этила бошлади. Чин инсоний фазилатлар сайқал топадиган маҳаллани том маънода ҳамжиҳатлик маскани, дейиш мумкин.

Маҳалланинг бугунги масъулияти – унинг ҳудудидаги осойишталик билан белгиланади. Маҳалла жамиятда маънавий-маърифий қадриятлар, соғлом турмуш тарзининг қарор топиши, баркамол авлодни тарбиялаш, аҳоли бандлигини таъминлаш каби ишларда катта ҳисса қўшиб келмоқда.

Маҳалла халқимизнинг тарихан шаклланган ўзаро ҳамжиҳатлик, бирдамлик ва меҳр-оқибат тимсоли, маълум бир ҳудуддаги аҳолини бирлаштирадиган маскан, мўъжаз бир Ватандир.

Мамлакатимизда фуқаролар йиғинлари фаолияти, айниқса ўзини ўзи бошқариш деб аталаётган – маҳалла институти кундан-кунга такомиллашиб бормоқда. Жумладан, ўтган қисқа даврда аҳоли муаммоларини аниқлаш ва ҳал этиш бўйича “маҳалла – сектор – халқ қабулхонаси – маҳалла” тамойили асосида самарали ҳамкорлик тизимини жорий этиш, маҳаллани халқ билан давлат ўртасида ишончли “кўприк” бўлишини амалда таъминлаш, оила ва хотин-қизларни қўллаб-қувватлаш борасида комплекс чора-тадбирлар амалга оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2020 йил 18 февралдаги

ПФ-5938-сон Фармони билан ҳар бир маҳаллада “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойилига асосланган қуйидаги йўналишларни назарда тутувчи янги тизимни жорий этиш тўғрисидаги таклифи маъқулланди:

жамиятнинг бетакрор ижтимоий тузилмаси ҳисобланадиган маҳалла институтини аҳолининг чинакам маслакдоши ва кўмакдошига айлантириш, унинг роли ва аҳамиятини ошириш;

хотин-қизлар ижтимоий фаоллигини қўллаб-қувватлаш, уларнинг жамиятдаги ўрнини мустаҳкамлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш;

жамият ва оилада соғлом ва барқарор ижтимоий-маънавий муҳит ҳамда тинчлик, тотувлик ва осойишталикни таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини тубдан ислоҳ қилиш;

маҳалла институтининг ички ишлар органлари, бошқа давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари билан узлуксиз, тизимли ҳамкорлигини йўлга қўйиш;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимлари ва ички ишлар органлари таянч пункти профилактика (катта) инспекторларининг (кейинги ўринларда – профилактика инспектори) роли ва мавқеини янада ошириш, мустақиллиги ҳамда ваколатларининг амалий самарадорлигини таъминлаш;

соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ҳамда ходимларнинг меҳнатини муносиб рағбатлантириш ва моддий-техника таъминотини яхшилаш.

Шунингдек, мазкур фармон билан, Ўзбекистон Республикаси Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ҳамда унинг Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳар ва туман (шаҳар) бўлинмалари ташкил этилди. Ушбу вазирликнинг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги асосий вазифа ва фаолият йўналишлари аниқ белгилаб берилди.

Фармон билан, ҳар бир маҳаллада унинг криминоген вазияти ва аҳоли сонидан келиб чиққан ҳолда камида бир нафардан профилактика инспектори хизматни олиб бориши белгиланиб, фуқаролар йиғини раисининг ҳуқуқ-тартибот масалалари бўйича ўринбосари вазифасини бажариш профилактика катта инспекторига, ушбу лавозим мавжуд бўлмаган тақдирда эса профилактика инспектори зиммасига юклатилди.

Маҳаллаларни криминоген вазиятдан келиб чиқиб тоифаларга ажратишда фойдаланиш учун Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги, Давлат статистика қўмитаси, Бош прокуратураси, Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги билан биргаликда ҳар бир маҳалла кесимидаги хонадонлар ҳамда уларда истиқомат қилувчи аҳоли сони ҳақидаги маълумотни “Электрон жиной-ҳуқуқий статистика” ягона ахборот тизимида интеграция қилиниши йўлга қўйилди.

Мамлакатда “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойилига асосланган тизимни самарали жорий этиш бўйича қуйидаги чора-тадбирлар амалга оширилди:

замонавий намунали оила мезонларини ҳаётга жорий этиш, оилаларда маънавий-ахлоқий қадриятларни мустаҳкамлаш мақсадида “Ёшларни оилавий ҳаётга тайёрлаш марказлари” фаолиятини йўлга қўйилди;

миллий урф-одатлар, анъаналар ва қадриятларни кенг тарғиб этиш мақсадида “Маҳалла – қадриятлар маскани” ҳафталиги ташкил этилди;

умумтаълим мактабларида нотинч оилалар фарзандлари билан психологик-коррекцион ва ривожлантирувчи ишларни олиб бориш мақсадида “Аҳил оила” дастури асосида тренинглар ташкил этилмоқда;

оилаларни мустаҳкамлаш, оилавий қадриятларни сақлаш ва ривожлантириш, намунали оилаларнинг ҳаётий тажрибаларини оммалаштириш мақсадида “Ибратли оила” танлови ўтказиб келинмоқда;

ёрдамга муҳтож бўлган ва оғир ижтимоий аҳволга тушиб қолган хотин-қизларга, шу жумладан ногиронлиги бўлган аёлларга манзилли ижтимоий-ҳуқуқий, психологик ва моддий ёрдам кўрсатилмоқда;

маҳаллаларда аҳоли вакилларини таклиф қилган ҳолда “Маънавият соатлари” ва “Ҳуқуқий билимлар”, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси”, “Ёнғинлар профилактикаси”, “Йўл ҳаракати хавфсизлиги тарғиботи” кунлари ўтказиб келинмоқда;

маҳаллаларда жазони ижро этиш муассасаларидан қайтган шахсларга кўмаклашиш ишларини тизимли равишда ташкил этилмоқда;

маҳаллаларда аҳоли, айниқса ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишга қаратилган “Ўз болангизни, ўз уйингизни, ўз Ватанингизни кўз қорачиғидек асранг!” шиори остида тарғибот тадбирлари ташкил этиб келинмоқда;

ёшларнинг турли ёт ғояларга кириб кетиши, улар ўртасида жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш мақсадида таълим муассасалари, Интернет клублари ва тунги кўнгилочар масканларда жамоатчилик назорати йўлга қўйилди;

маҳаллаларда одам савдоси, мажбурий меҳнат ва коррупцияга қарши курашиш бўйича ҳамда “ҳамжиҳатлик бор жойда жиноятга ўрин йўқ!” мавзусида тарғибот тадбирлари ўтказиб келинмоқда;

маҳаллаларда ишсиз бўлган фуқаролар бандлиги таъминланмоқда;

фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ўртасида “Обод ва хавфсиз маҳалла” республика кўрик-танлови ташкил этилиб, ўтказиб келинмоқда;

маҳаллалардаги криминоген вазиятни барқарорлаштириш мақсадида профилактика инспекторларининг касбий малакаларини ошириш учун ўқув курслари ташкил этилмоқда.

Фуқаролар йиғини ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасида ички ишлар оргналари жумладан, профилактика (катта) инспекторлари билан ҳамкорликда қуйидаги чора-тадбирларни амалга оширади:

1) ижтимоий ҳимояга муҳтож хотин-қизларни тадбиркорликка ўқитиш, бизнесга оид намунавий режаларни ишлаб чиқиш ва кредит олиш ишларида уларга кўмаклашади, «Аёллар дафтари»га киритилган хотин-қизлар билан манзилли ишларни амалга оширади;

2) хотин-қизларнинг муаммоларини ўз вақтида аниқлаш, оғир ижтимоий аҳволга тушиб қолган хотин-қизлар, шу жумладан, ногиронлиги бўлган аёллар билан якка тартибда ҳамда аниқ мақсадга йўналтирилган ишларни олиб боради, уларга ижтимоий-ҳуқуқий, психологик ва моддий ёрдам кўрсатиш ишларини ташкил этади;

Жумладан, Янги Ўзбекистонда шахс, инсон қадри юқори ўринга қўйилиб, “инсон – жамият – давлат” деган янги тамойил асосида давлат ва жамият бошқарувини ташкил этади. Бир сўз билан айтганда, амалий натижа, инсон манфаати, унинг кадр-қиммати бош мақсадга айланган.

Ўтган йиллар мобайнида ижтимоий соҳада амалга оширилган ишларга назар соладиган бўлсак, ижтимоий ҳимоя ва доимий ёрдамга муҳтож шахслар билан ишлашнинг “Темир дафтар”, “Аёллар дафтари”, “Ёшлар дафтари” каби янгича ишлаш механизми жорий этилди. Ижтимоий нафақа билан таъминланадиган аҳоли сони қарийб 1,5 баробар оширилди.

3) аҳолини, шу жумладан, ёшларни миллий ва маънавий қадриятлар, маҳаллий урф-одат ва анъаналар билан таништиради ва уларни тарғиб қилади;

4) давлат ҳокимияти органларига миллатлараро тотувлик ва диний бағрикенгликни сақлашга кўмаклашади;

Маълумки, Ўзбекистон – улкан имконият ва бойликларга эга мамлакат. Лекин бизнинг энг катта бойлигимиз – турли миллат ва элатлар, диний конфессиялар вакиллари ўртасидаги тинчлик ва барқарорлик, ўзаро ҳурмат ва ҳамжиҳатликни янада мустаҳкамлашдир.

Бугунги кунда мамлакатимизда 130 дан ортиқ миллат ва элат вакиллари ягона ва аҳил оила бўлиб яшаётгани, фидокорона меҳнати билан жонажон Ўзбекистонимиз равнақига муносиб ҳисса қўшаётгани айниқса қувонарлидир.

5) маҳалладаги уюшмаган ёшларни ижтимоий қўллаб-қувватлашга қаратилган зарур чора-тадбирларни ишлаб чиқади ва амалга оширади;

6) давлат ҳокимияти ва бошқаруви органларига ҳуқуқ-тартиботни мустаҳкамлашга кўмаклашади;

7) қонунлар ва бошқа қонунчилик ҳужжатларининг ижро этилиши устидан жамоатчилик назоратини амалга оширади;

8) «Обод ва хавфсиз маҳалла» тамойилининг тўлақонли ва самарали жорий этилишини таъминлаш чораларини кўради;

9) ҳудудларда ҳуқуқбузарликлар, айниқса, вояга етмаганлар, ёшлар ва аёллар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасига доир таъсирчан ишларни ташкил этади;

10) озодликдан маҳрум этиш жойларидан озод этилган, шунингдек, пробация назоратидаги шахсларнинг ижтимоий-меҳнат реабилитацияси ва жиноятчиликнинг олдини олишга доир тадбирларни ижтимоий мослашув марказлари билан биргаликда амалга оширади;

11) етим болалар, ота-онасининг қарамоғидан маҳрум бўлган болалар ҳақидаги маълумотларни васийлик ва ҳомийлик органларига тақдим этади, шунингдек, бундай болаларни тегишли давлат муассасаларига жойлаштиришга кўмаклашади;

12) «Фидокор ёшлар» жамоатчилик патруль гуруҳи фаолияти ташкил этади ва мувофиқлаштиради;

13) аҳоли, жумладан, ёшлар ва хотин-қизлар бандлигига кўмаклашиш, ҳарбий хизматдан захирага бўшатиш, жазони ижро этувчи муассасалардан озод этилган шахсларни ишга жойлаштиришга кўмаклашади.

Зеро, жиноятчиликка қарши курашиш, жумладан ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, унинг профилактикасини самарали ташкил этиш, жамиятни қонун устуворлигини таъминлаш фақат ички ишлар органлари ёки ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи бошқа органларнинг вазифаси эмас, балки ҳар бир фуқаронинг, маҳалланинг, жамоатчиликнинг ҳам муҳим вазифасига айланиши зарур. Ҳолбуки, жамиятда тинч ва фаровон яшаш учун жиноятчиликка қарши кураш ва уларнинг олдини олишда барча бирдек масъулдир.

Умуман олганда, юртимизда тинчлик ва осойишталикни сақлаш ҳамда унинг барқарорлигини таъминлашда ички ишлар органлари ходимлари билан бир қаторда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларининг ҳам ҳиссаси катта. Бежизга халқимиз орасида оила тинч бўлса, маҳалла тинч бўлади, маҳалланинг тинчлиги эса юрт тинчлигидир, деган пурмаъно ибора қўлланилмайди.

Хулоса қилиб айтганда, юртимизда маҳалланинг жамият ижтимоий-сиёсий ҳаётида, айниқса, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишдаги ўрни ва роли жуда юқори. Шундан келиб чиқиб айтиш жоизки, бугунги кунда маҳалла – ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этишда асосий маскан бўлиб фаолият олиб бормоқда.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. – Т: Ўзбекистон, 2023. – 76.
2. Ш.М.Мирзиёев. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т.1. – Т: “Ўзбекистон” НМИУ, 2018. – Б. 507.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 августдаги “Ички ишлар органлари ходимларини тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини

ошириш тизimini тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3216-сон Қарори // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами.– 2017.

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелдаги “Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизimini жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5076-сон қарори;

5. Маънавиятимизга таҳдид – келажакка таҳдид. Илмий-мақолалар тўплами. Республика Маънавият ва маърифат кенгаши республика маънавият тарғибот маркази. Тошкент, 2011. 199-б.

LUG'AT USTIDA ISHLASH METODIKASI

Bahtiyorova Asila O'ktam qizi

*Nizomiy nomidagi TDPU Boshlang'ich ta'lim fakulteti 3-bosqich talabasi
baxtiyorovaasila18@gmail.com*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada maktabda lug'at ustida ishlash metodikasi, uning asosiy yo'nalishlarini o'rganish, maktabda nutq o'stirishning muhim vazifalaridan biri ekanligi hamda lug'at ustida ishlashni yaxshilash, tartibga solish, uning asosiy yo'nalishlarini ajratish va asoslash, o'quvchilarning lug'atini boyitish jarayonini boshqarish haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar: *Lug'at, leksika, so'z ma'nosini tushuntirish, ma'nodosh so'zlar, zid ma'noli so'zlar, shakildosh so'zlar.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается методика работы над словарным запасом в школе, изучение основных ее направлений, что является одной из важных задач развития речи в школе, а также совершенствование и организация работы над словарным запасом, выделение и обоснование основных ее направлений, управление процессом обогащения словарного запаса учащихся.*

Ключевые слова: *Словарь, лексикон, объяснение значения слова, синонимы, антонимы, омонимы.*

Annotation: *This article discusses the methodology of working on vocabulary at school, the study of its main directions, one of the important tasks of developing speech at school, as well as the improvement and organization of work on vocabulary, the separation and justification of its main directions, and the management of the process of enriching students' vocabulary.*

Keywords: *Dictionary, lexicon, explanation of the meaning of words, synonyms, antonyms, homonyms.*

So'z tilning ma'no bildiradigan asosiy birligidir. Tilda mavjud bo'lgan barcha so'z va iboralarning yig'indisi lug'at tarkibi yoki leksika deyiladi. Leksikologiya o'zbek tilining lug'at tarkibini o'rganadigan bo'lim hisoblanadi.

Hozirgi o'zbek adabiy tiling ulkan lug'at boyligiga egaligini yaxshi bilamiz. Besh childlik "O'zbek tilining izohli lug'ati" da 80 000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi berilgan bo'lib, bular umumiy qo'llaniladiganlaridir.

Lug'at ustida ishlash metodikasi to'rt asosiy yo'nalishlarini o'z ichiga oladi:

1. O'quvchilar lug'atini boyitish, ya'ni yangi so'zlar va ularning ma'nolarini tushuntirish. Buning uchun o'quvchilar har kuni 8-10 ta yangi so'zlar bilan tanishishi kerak bo'ladi. Har bir yangi so'zga o'qituvchi ta'rif va tushuncha berib ketishi lozim.

2. O'quvchilar lug'atiga aniqlik kiritish. Bunda o'quvchilar o'zlashtirmagan so'zlarning ma'nosini to'g'ri va to'liq o'zlashtirishi, ya'ni shu so'zlardan matnga kiritishi va ma'nodoshlarini qo'llay olishi muhim hisoblanadi.

3. Lug'atni faollashtirish. O'quvchilar ma'nosini tushunadigan ammo o'z nutqida foydalana olmaydigan adabiy so'zlarni o'quvchilar nutqiga kiritish kerak bo'ladi. Buning uchun shu so'zlardan qatnashtirib so'z birikmalari va gaplar tuzdiriladi.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan so'zlarni o'quvchilar nutqidan chiqarib tashlash. Ya'ni adabiy til me'yorlariga kirmaydigan turli xil parazit so'zlarni o'quvchilar nutqidan chiqarish talab etiladi.

O'quvchilar lug'ati yon atrofdagi kishilarni kuzatish, ko'proq kitob o'qish, insonlar bilan doimiy muloqotda bo'lishi orqali boyib boraveradi.

So'zlarning ma'nosini tushuntirish o'quvchilar nutqini o'stiradi. Boshlang'ich sinf darsliklarida berilgan yangi so'zlar va ularning ma'nolarini tushuntirish orqali o'quvchilar nutqini o'stirib borish bilan bir qatorda ularning nutqini keraksiz so'zlardan tozalaymiz.

So'zlarning ma'nolarini tushuntirish va ma'nodoshlarini o'rgatish o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Ma'nodosh so'zlar talaffuzi, yozilishi har xil bo'lgan lekin bir ma'noni ifodalaydigan so'zlardir. Bu so'zlar sinonimlar deb ham ataladi. Sinonimlar bir-biridan qo'shimcha ma'no yuklash va so'zning bo'yoqdorligini oshirish jihatidan o'zaro farqlanadi. Bunga misol qilib "katta" so'zini ko'rib chiqaylik. Katta, ulug', buyuk, azim, ulkan, bahaybat, haybatli, yirik, gigant kabi so'zlar "katta" so'zining sinonimik qatorini tashkil qiladi. Bu yerda bitta so'zni hajm jihatidan kattaroq narsani anglatgan ma'nodoshlarini ko'rishimiz mumkin.

So'zlar qarama-qarshi ya'ni zid ma'noni bildirib kelishi ham mumkin. Bunday so'zlarga zid ma'noli so'zlar boshqacha qilib aytganda antonimlar deyiladi. Antonimlar belgini bildiradigan so'zlarda ko'p uchraydi. Masalan: oq-qora, yaxshi-yomon, do'st-dushman, rost-yolg'on kabi bir qancha so'zlarni olishimiz mumkin. Boshlang'ich sinf darsliklarida ham antonimlarga oid bir qancha topshiriqlar berilgan. Bular quyidagicha bo'lishi mumkin.

1. Zid ma'noli so'zlarni qatnashtirib gap tuzing.

2. Berilgan gapga antonim topib qo'ying.

3. Berilgan so'zlarni antonimini tanlab yozing. Kabi bir-qancha topshiriqlarni ko'rishimiz mumkin.

Kitoblarda ko'p ma'noli so'zlar uchrab turadi. Ammo o'quvchilar bu so'zlarning ko'p ma'noli ekanligini tushunib yetmaydilar.

O'qituvchi kitob bilan ishlash jarayonida ko'chma ma'nodagi so'zlar bilan tanishtirish orqali ayrim so'zlar ko'p ma'noda ishlatilishini tushuntirib boradi. Shu bilan birga bir qancha topshiriqlar ham berib boradi. Masalan: Gapdagi ko'p ma'noli so'zni toping.

Bu yil yoz issiq bo'ldi.

Sen o'rtog'inga xat yoz. Singari gaplar tuzdiriladi. Bundan ko'rinib turibdiki ko'p ma'noli so'z bu yerda "yoz" so'zidir.

Boshlang'ich sinflarda ko'p ma'noli so'zlar ya'ni omonimlar haqida nazariy ma'lumot berilmaydi faqatgina ko'p ma'noli so'zlar tushunchasini shakillantirishga tayyorgarlik ko'riladi.

O'quvchilar nutqini boyitishda maqollar ham katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Maqollar har doim nutqimizning chiroyli va ravon bo'lishi uchun xizmat qiladi. Ular ixcham, mazmunli va chuqur ta'sir ko'rsatuvchi bo'ladi. O'quvchilar darsliklaridagi maqollarni o'qib, o'qilgan asarni axloqiy jihatlarini hal qilib, ularni hayot bilan bog'laydilar.

O'quvchilar maktabga kelganlarida ko'p lug'at boyligiga ega bo'lsa ham, odatda ulardan to'g'ri foydalana olmaydilar. O'yin faoliyatidan o'quv faoliyatiga o'tganda ayrim so'zlarni ma'nosiga e'tibor qaratmay darslarda ham qo'llayveradilar. Bunday jarayonni tuzatish uchun boshlang'ich sinf o'qituvchisi kun davomida o'quvchilar nutqiga e'tibor berib borishi lozim hisoblanadi.

Har qanday nutqiy bayon gramatik jihatdan o'zaro bog'langan bo'lishi kerak. Har bir inson har qanday muammoni birgina muomalasi orqali hal qila oladi.

Buning uchun eng avvalo kishining so'z boyligi ko'p bo'lishi lozim.

Vaziyatni boshqa tomonga burub yuborishni bilishi kerak.

O'quvchilar nutqini ham boyitish orqali kelajakda ularga to'g'ri qadam qo'yishni, insonlar bilan manfaatli aloqa o'rnatishni o'rgatamiz.

O'quvchilar nutqini o'stirishda o'qituvchi nutq madaniyati katta ahamiyatga ega hisoblanadi. O'qituvchi barcha darslarda va mashg'ulotlarda adabiy til me'yorlariga mos ravishda ifodali va ta'sirli so'zlashi kerak.

Bu bilan u bolalarni diqqatini tortish bilan bir qatorda ifodali so'zlashga, xatosiz va chiroyli jumla tuzishga o'rgatadi. Bolalar nutqidan shevaga xos bo'lgan, adabiy til me'yorlariga mos bo'lmagan so'zlarni chiqarib yuborish orqali o'quvchilar nutq madaniyatini rivojlantirib boradi.

Lug'at ustida ishlash jarayonlarida ham har bir so'zni mukammal darajada yoritib berish orqali uni faol so'zga aylantirish mumkin.

Ayrim so'zlarni hattoki o'quvchilar eshitishmagan bo'lishadi.

Bunday so'zlarni to'liq yoritish, ular ishtirokida gaplar tuzish, o'quvchilar so'zni ma'nosini anglab yetishlari zarur bo'ladi.

Xulosa. Ushbu maqolamdan shuni xulosa qilamanki har bir o'sib kelayotgan yosh avlod tilimizning go'zalligini, qay darajada boyligini anglab yetishlari zarur. Buyuk bobolarimizning ma'naviy meroslari tilimizning qay darajada boyligini ochib beradi. Inson nutqiy madaniyati orqali doimo yuksalib kelgan deb aytsak adashmagan bo'lamiz. Chunki to'g'ri so'zni to'g'ri qo'llay olish ham bir san'atdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. A. G'ulomov. Ona tili o'qitish prinsiplari va metodlari. -T.: „O'qituvchi“, 1992.

2. S. Matchonov, X.G'ulomova. Nutq madaniyati. //„Boshlang'ich ta'lim “ jurnali. - Toshkent, 2004.

3. K. Qosimova, S. Matchonov, X. G'ulomova, Sh.Yo'ldosheva, Sh.Sariyev. Ona tili o'qitish metodikasi. T.: <<NOSHIR>>, 2009.

OVERVIEW OF AUTOMATIC IDENTIFICATION SYSTEMS FOR ROLLING STOCK

Shokuchkorov Kurbannazar Salim ugli

D.Sc. (Tech.), Tashkent State Transport University

Kodirjonov Hasan Nodirjon ugli

Student, Tashkent State Transport University

Kodirjonov Khusan Nodirjon ugli

Student, Tashkent State Transport University

Annotation: *With a long railway line, the time it takes to deliver cargo from the point of departure to the point of destination can be significant. Naturally, the shipper would like to constantly know where his cargo is at the moment. The automatic identification system of rolling stock of railway transport allows you to quickly and objectively receive data on the time and location of each car and locomotive. With the help of this system, you can monitor the movement of trains in real time, see at what point a specific car is coupled or uncoupled, etc.*

In addition, the automatic identification system gives a lot to the road itself - there is no need for inefficient manual labor of car number listers, it is known exactly where and in what condition the locomotives needed for train movement are located.

Keywords: *system, rolling stock, identification, code, system control, automation, telemechanics.*

Purpose of the automatic identification system of rolling stock (ASI)

The system provides prompt receipt of data on the location of each car and locomotive at any given time, allowing real-time determination of not only the location of trains, but also their condition (for example, at what point a specific car is coupled or uncoupled, etc.).

The operational information received is used to solve problems of management, analysis, accounting, mutual settlements for the use of wagons, and informing railway clients.

The use of AIS allows for:

- increasing the intensity of freight transportation by reducing downtime and empty runs;
- improving traffic safety and cargo security;
- increasing the period between repairs of units and parts due to specific control of their service life, eliminating unjustified replacement (or substitution) during the repair of wagons and locomotives;
- increasing the throughput capacity at customs and checkpoints on highways and railways between states;
- reduction of low-skilled railway workers - car number listers, office workers, repair workers;

- reduction of the empty run coefficient (by 2.4%);
- development of additional transportation by 1.6%;
- reduction of costs for wagon repairs (during mileage-based repairs) by 2.5%;

Basic principles of operation of the Palma AIS system

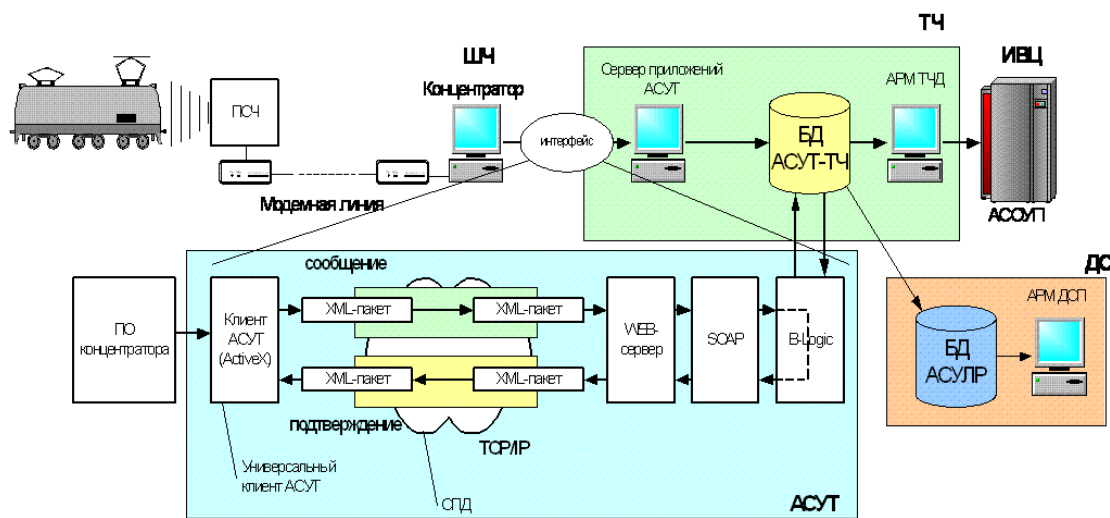
All rolling stock is equipped with coded on-board sensors KBD-2, which carry information about each moving object, and at checkpoints (border crossings, road boundaries, entrances and exits of marshalling, section, large freight stations, boundaries of train sections, checkpoints of locomotive and wagon depots) reading points (RPS) are installed, upon passing which information about the state of a given object is automatically taken.

The received information about the identifier, the PSC number, the time of the rolling stock passing the checkpoint, the direction of movement at fixed time intervals is transmitted to the linear level concentrator, which collects it from all reading points of the given railway junction. The number of PSC and their placement must ensure tracking of the rolling stock transition at all entry and exit points of the allocated control objects without exception (network control - border crossings, road - road boundaries, department - interdepartment junction points, allocated station (marshalling, section, large freight) - station boundaries at all entry and exit points).

The final message contains identification data of the rolling stock (8-digit rolling stock code), station code and reading point code, direction of travel and travel time, as well as a list of rolling stock in the train.

The Palma system allows you to determine the serial number of a vehicle in a train, which makes it possible to identify cars or locomotives with faulty on-board sensors. If the on-board sensors on the cars fail or are missing, the automated transportation management system (ASOUP) will receive data on the number of vehicles passing through the reading point in the train, and when a message about the train's passage is generated, the read identification numbers of the cars are correlated with the serial numbers of the rolling stock in the train.

At the next maintenance station (section station), information about the identifiers of rolling stock whose CBDs are temporarily missing or faulty must be entered into the system. This information must be supported by software until the end point of the train, and after arrival at the destination (unloading), the wagon or locomotive must not be used in transportation until the fault is corrected according to the CBD.

The message about the passage of a vehicle includes:

- information about the date and time of passage

- the serial number of the rolling stock in the train and the information linked to this number, read from the code on-board sensor.

The information read from the rolling stock by radio frequency means is linked with the information received from the railway automation means and transmitted from the PSCH to the linear level concentrator KSAI-L. From this concentrator, the processed and presented in the form of standard messages data is sent to the road level concentrator KSAI-D or to the automated workplaces of linear enterprises. At the KSAI-D level, logical control of the correctness of the read information is carried out, and then the received data replenishes the information arrays of control tasks. The structure of the SAI allows, with minimal costs, to promptly convey the reading results to the complexes of tasks solved in the ASOUP (traffic control, freight operations, wagon economy, service maintenance of rail transport clientele, etc.).

Identification system with its comprehensive implementation:

- fully implements the functions of train composition control

- reduces the number of employees controlling train compositions;
- ensures the implementation of paperless information technologies;
- increases the reliability and efficiency of reporting on the condition of wagon and locomotive fleets;
- provides a high level of information service in domestic and international transit transportation;
- increases the efficiency of tasks solved as part of the automated control system of railway transport.

The Palma automatic identification system (AIS) operates

microwave technology using frequencies of 865, 867 and 869 MHz, which allows

reading information at large distances and at high speeds. The basic level of the system is formed by the irradiating reading equipment. It includes a reader with an antenna and a code on-board sensor. The sensor is a passive element that does not contain a power source; the energy required for its operation comes from the reader in the form of an electromagnetic signal. The operating range directly depends on the power of the reader. The advantage of passive code on-board sensors over active ones with a power source is a virtually unlimited service life - no need to replace the power source. The KBD-2 code on-board sensor belongs to the category of RW sensors (with the ability to repeatedly record and read information).

The KBD-2 sensor installed on railcars has a 128-bit memory, sufficient for recording a 12-digit number of a rolling stock. It interacts with the antenna at a distance of up to 5 meters. It ensures data safety in the temperature range from -60°C to $+100^{\circ}\text{C}$, functions normally at an ambient temperature from -50°C to $+70^{\circ}\text{C}$, at a relative humidity of up to 100%, in rain and fog, with icing up to 3 mm, when covered with a layer of soot, oil or fuel oil up to 1 mm thick. The sensor is protected from vibrations and impacts.

It is possible to rewrite data up to five times, but to prevent unauthorized recoding, measures are provided that do not allow re-writing. This is achieved thanks to the special design of the sensor, which allows it to be installed on board a vehicle only once. When attempting to remove the sensor, which is necessary for recoding, its internal elements are destroyed.

Radio frequency identification (microwave technology) has the following advantages over other technical solutions (optical reading - visual recognition of the on-board number applied to the vehicle; use of surface acoustic waves; bar coding, etc.): much more data can be recorded in a radio frequency sensor, and much faster; such sensors are durable (average service life of at least 10 years); the location of the sensor is not particularly important for the reader; the sensor is better protected from environmental influences.

The system parameters in terms of the reliability of reading and transmitting information are close to the requirements of the technical specifications.

Prospects for using the Palma AIS

1. Application of the AIS with wagon weighing systems.
2. To obtain data on large-capacity cargo containers, on the operation of wagons and vehicles (transport volumes, mileage, repairs, etc.).
3. Identification of component units of railway and automobile objects (using electronic tags installed on these units and read during operational control both in a stationary position and during movement by means of automated information systems).

Automatic identification system for rolling stock "Transtelekart"

The automatic rolling stock identification system SAI "Transtelekart" is designed for automatic recording of railway rolling stock units that have passed through pre-set

reading points, determining their type, individual number and other parameters (freight and passenger cars, locomotives, heavy-duty containers installed on platforms, etc.).

To implement automatic identification, information on-board coded sensors (ID) are installed on the rolling stock, into which information is recorded that characterizes the rolling stock in accordance with the adopted international standard ISO 10374. The information recorded in the ID is automatically read at reading points, processed and transmitted to the automated railway transportation management system.

Information is read from vehicles moving at speeds up to 140 km/h, and ID is also carried out automatically at real speeds. The system identifies the number of vehicles in the train, determines their type (car, locomotive), the presence of information sensors, and records the time of passage through the reading point.

The operating principle of the Transtelekart AIS is based on the use of microwave radio signals, which are used to irradiate a sensor installed on a vehicle, receive a signal reflected from the sensor, decode it and transmit it to the automated control system of railway freight carriers.

Composition of the Automatic Identification System for Rolling Stock "Transtelekart"

The automated identification system of rolling stock SAI "Transtelekart" consists of the following components.

The coding point of on-board information (ID) sensors is a component of the automatic identification system of rolling stock and heavy-duty containers "Transtelekart" (AI "Transtelekart") and is designed to record and read information from the on-board information coded type ID sensor. It includes:

- on-board information coded sensor – for identification of rolling stock. Structurally it is an electronic unit with a built-in antenna, enclosed in a sealed shockproof case; provides reading of information in the frequency range from 860 to 880 MHz. Provides recording, storage and reading of information with a capacity of 128 bits.
- the sensor programming device is designed for programming information sensors before their installation on a vehicle;
- a portable reading device (terminal) is designed to read data recorded in the ID by the operator.

It is possible to use a terminal that rewrites the variable (commercial) part of the information.

The automatic identification system reading point (AISP) is an integral part of the automatic identification system for rolling stock and heavy-duty containers "Transtelekart" (hereinafter referred to as the AIS "Transtelekart") and is designed to combine all of its components. It ensures the formation of the necessary control signals, supply voltages, and communicates with the information concentrator. AISP is installed in specially selected locations in close proximity to railway tracks while

maintaining the clearance for approaching buildings. AISP consists of a high-frequency reading device (HFRD) for reading data from onboard IDs. HFRD as part of the AIS "Transtelekart" can operate in the frequency range from 865 to 869 MHz. The probability of erroneous reading of information in the ID is no more than one undetected error per 1 million reading episodes.

Main parameters of the USV:

- frequency range from 865 to 869 MHz;
- the power emitted by the US antenna in the entire frequency range is from 1.8 to 2.2 W;
- information transmission from the control system is carried out via the RS232 interface;
- the power supply of the control unit is carried out from a 24 V DC source; - power consumption is no more than 50 W.;
- axle pass detection sensor (APDS) for recording the moment a wheel pair of a railway vehicle passes through the reading zone.

The PSCh cabinet receives data from the US, read from the on-board information sensors (ID), determines the number and type of vehicles in the train at speeds of up to 140 km/h and transmits information via a two-wire dedicated line using a modem. The PSCh switches to power from the backup line when the voltage on the main line disappears. Switches to power from the battery when the voltage on the main and backup lines disappears.

The PSCH cabinet is designed for use in areas with moderate and cold climates outdoors:

- ambient temperature from - 50°C to + 70°C;
- relative humidity of the environment 100% at 25°C;
- protection class IP 64.

In terms of data exchange parameters, the Transtelekart AIS is compatible with information sensors of similar systems used in Russia (Palma), Poland (SSD) and other countries, and corresponding to the international standard ISO 10374.

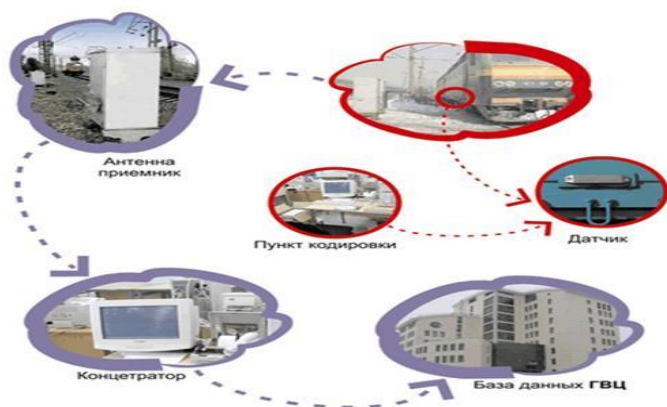

Figure 2 - Scheme of information flow in the system "Transtelekart"

Main parameters of the Automatic Identification System for Rolling Stock "Transtelekart"

1. Operating frequency range 865 – 869 MHz;
2. Information capacity of the sensor is 128 bits;
3. Reading information from IDs moving at speeds from 0 to 140 km/h;
4. Reading information from the ID at a distance from the track axis of no more than 5.8m;
5. Storing information on at least 1000 IDs read last in a row;
6. Information transfer speed from 300 to 115200 baud;
7. The equipment is powered from an alternating current network of 220V+10%, -15% with a frequency of 50 ± 1 Hz;
8. Maximum power consumption is not more than 50 W;
9. Overall dimensions 1697x650x542 mm;
10. Weight no more than 120 kg.

"ARSCIS" - a system for identifying wagons, tanks, platforms

The automated optical-electronic system for reading numbers of wagons of railway rolling stock "ARSCIS" is designed for recognition, registration (reading) and automatic verification of identification numbers of freight wagons of railway rolling stock against the natural sheet. The system can be expanded with additional functions of commercial inspection of freight wagons (checking the presence or absence of cargo), and also perform the function of a security system at a control section of the railway (automatic detection, registration and classification of foreign objects on railway tracks). The system is related to automated means of information processing and is designed to operate in conditions of a continuous technological process.

The use of the system allows for the acceleration of the wagon processing process (thereby increasing their throughput capacity), reduction of associated operating costs, automation of the identification of freight rolling stock, and the receipt and long-term storage of information on the passage of trains through the control zone.

Scope of application of the ARSCIS system:

- oil refineries;
- metallurgical, mining and processing plants;
- fuel filling stations;
- sorting stations;
- food storage;
- industrial enterprises;
- customs terminals.

Main functional capabilities of "ARSCIS"

- formation and input into the computer of a video sequence of images of the working scene (television signal from the camera);
- automated diagnostics of the appearance of a train in the control zone (when a train appears, video signal recording is automatically turned on and numbers are recognized);
- localization, tracking and counting of rolling stock cars;

- identification and recognition of wagon numbers;
- formation of a list of rolling stock cars;
- verification of wagon numbers against the list of goods;
- notification of the operator in the event of a discrepancy between the recognition results and the data on the natural list and provision of images with unrecognized or missing numbers to the operator for decision-making;
- manual and automatic verification mode;
- recording and long-term storage of information about past trains;
- storage of video fragments of past trains, with the possibility of subsequent viewing;
- maintaining a database of past trains with information on the time and date of passage, the results of the inspection, the employee who carried out the inspection, images with the numbers of all cars of the corresponding rolling stock;
- providing additional functions for working with data: archiving, viewing, printing, generating reports;
- protection of information from unauthorized access, changing parameters and access to the system is carried out through a password system with access rights delimitation;
- keeping a log of work with the system;
- time and date of system switching on and off;
- change of employee performing control;
- registration of actions performed in the system;
- alarm and voice notification system;
- interaction with other modules and programs used within the integrated automated control system of station technologies.

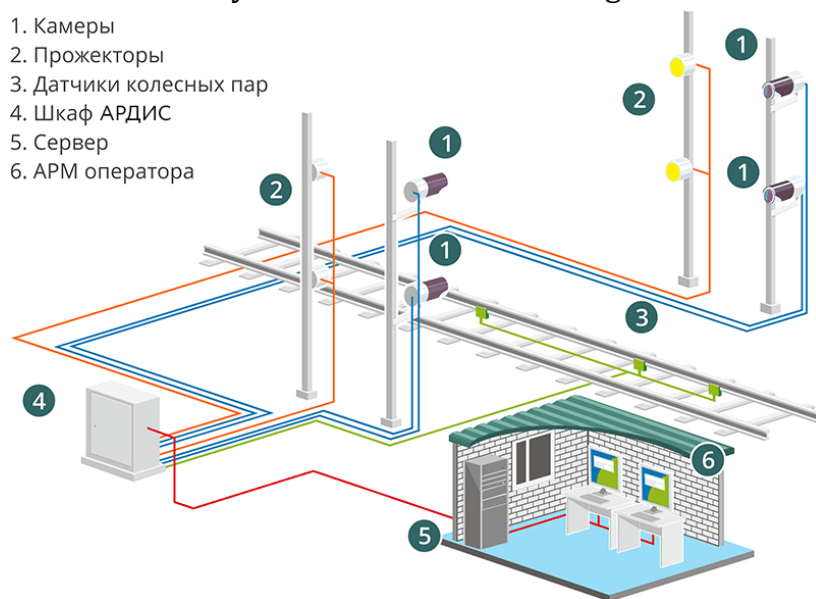

Figure 3 - Composition of the ARDIS number plate recognition system
Automated systems for identification of rolling stock in other countries

In North America, the Amtech automatic radio frequency identification system for rail vehicles, ISO 10374 standard, is used. The system is manufactured by Amtech Systems Division, a division of Intermec Technologies (USA).

In 1991, the Association of American Railroads made it mandatory to install Amtech coded onboard sensors on all rail cars and locomotives in the United States. The economic effect of implementing the system is to reduce the number of errors in calculating transportation fees, promptly transmit information to customers, reduce the cost of finding cars, load cars exactly on schedule, create conditions for precise regulation of the rolling stock fleet, expand railroad services, process data end-to-end, and improve the quality of transportation.

The system allows automatic tracking of the arrival of wagons at destination or unloading stations, access roads of enterprises, marshalling yards, as well as their departure. It also allows control over the use of locomotives.

In Europe, the Dynicom system, a joint development of Amtech and Alcatel, is used to identify vehicles. It differs from the North American system in its performance characteristics and the location of the reader and sensor. The reader is placed in the track between the rails, and the onboard sensor is attached to the car body from below. Radio frequencies in the range of 2400 - 2500 MHz are used. The maximum speed of a train past the reading point reaches 400 km/h. In rail transport, the Dynicom system is used in France, Switzerland, Poland, and Spain. It is also used in the metros of Brussels, Paris, and Hamburg.

Conclusions. The development of computer control systems, the introduction of information technologies, including the Automatic Identification System for Rolling Stock, make it possible to gradually eliminate existing shortcomings in the organization of the transportation process, make it completely deterministic, improve the safety of rolling stock, thereby ensuring greater transportation safety.

Information coming from the AIS will not only improve the efficiency and quality of solving existing problems, but also solve completely new technological tasks. The main goal of implementing the automatic identification system of rolling stock is to optimize the management of the transportation process.

The automated system for identifying rolling stock in railway transport Dynicom allows solving the following tasks:

- monitoring of traffic flows, rolling stock and cargo in real time;
- increasing the efficiency of using rolling stock by reducing downtime and repair times;
- improving the quality of cargo transportation;
- strengthening control over the condition of highways;
- strengthening control over the operating conditions of rolling stock;
- integration into the pan-European automated system for identifying rolling stock;
- elimination of sources of errors associated with manual input of initial data.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1)ISO 10374:1991. Freight containers — Automatic identification. Geneva: International Organization for Standardization, 1991. 28 p. ISOISO
- 2)Система автоматической идентификации подвижного состава (САИПС) «Пальма». Техническое описание. М., 2021. 32 с. s-emf.ru
- 3)Mallenom Systems. APCIS: аппаратно-программный комплекс оптоэлектронной идентификации вагонов. Рабочая документация. Ярославль, 2020. 64 с. mallenom.ruControl Engineering Russia
- 4)TransCore. RFID Rail & Intermodal Solutions [Электронный ресурс]. URL: <https://transcore.com/rfid/rail-intermodal> (дата обращения 24.04.2025). transcore.com
- 5)Crandall S. "Amtech Tag Lets RFID Ride the Rails." EE Times, 05 Jul 2006. EE Times
- 6)UIC Leaflet 928. Identification Marking of Freight Wagons. Paris: International Union of Railways, 2012. UIC - International union of railways
- 7)EN 15877-1:2018. Railway applications — Marking on railway vehicles — Part 1: Freight wagons. Brussels: CEN, 2018. UIC - International union of railways
- 8)European Union Agency for Railways. Combined Transport Guide GUI/CCT-TD/2023. Valenciennes, 2023. European Union Agency for Railways
- 9)UNIDROIT. Protocol to the Convention on International Interests in Mobile Equipment on Matters Specific to Railway Rolling Stock (Luxembourg Protocol). Luxembourg, 2007. UNIDROIT
- 10)Mitu J., Kumar A. "RFID in Railway Logistics: A Review." International Journal of Railway Technology, vol. 11, no. 3, 2022, pp. 45-70.

DAVLAT BOSHQARUVINI RAQAMLASHTIRISH MASALALARI

Panjiyev Axror

Toshkent davlat yuridik universiteti magistri Tel: +998914664544

Annotatsiya (O'zbek tilida): Ushbu maqolada davlat boshqaruvi tizimida raqamlashtirish jarayonining nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Xususan, O'zbekiston Respublikasida "Elektron hukumat" platformasi asosida davlat xizmatlarini avtomatlashtirish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil qilinadi. Raqamli boshqaruvning afzalliklari, mavjud to'siqlar va ularni bartaraf etish yo'llari haqida fikr yuritiladi. Shuningdek, xorijiy tajribalar bilan taqqoslash asosida O'zbekistonda raqamli davlatni rivojlantirish istiqbollari baholanadi.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, davlat boshqaruvi, elektron hukumat, sun'iy intellekt, ochiq ma'lumotlar.

Abstract (In English): This article explores the theoretical and practical aspects of digitizing public administration. It analyzes the ongoing reforms in Uzbekistan aimed at automating public services through the "E-Government" system. The paper discusses the benefits of digital governance, the main obstacles faced, and strategies for overcoming them. Comparative examples from foreign countries are used to assess the development prospects of a digital state in Uzbekistan.

Keywords: digitalization, public administration, e-government, artificial intelligence, open data.

KIRISH

Raqamli texnologiyalar bugungi kunda nafaqat iqtisodiyot yoki axborot sohasida, balki davlat boshqaruvi tizimining barcha bosqichlari — strategik rejalashtirish, ijro, nazorat va hisobdorlikda ham tub islohotlarni yuzaga keltirmoqda. Bu jarayon global miqyosda davlatning funksional imkoniyatlarini kengaytirish, aholiga xizmat ko'rsatishda qulaylik va shaffoflikni ta'minlash bilan bevosita bog'liq. Shu nuqtai nazardan, raqamli transformatsiya orqali davlat boshqaruvi "fuqaroga yo'naltirilganlik", "ijro intizomi", "natijadorlik" va "hisobdorlik" tamoyillariga asoslangan zamonaviy boshqaruv modeliga o'tmoqda.

O'zbekiston Respublikasida bu yo'nalishda amalga oshirilayotgan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi ushbu global tendensiyaning mahalliy ifodasi bo'lib xizmat qilmoqda. U davlat xizmatlarini elektron shaklga o'tkazish, byurokratik to'siqlarni bartaraf etish, davlat idoralari faoliyatini fuqarolar uchun ochiq qilish, shuningdek, inson kapitalining raqamli imkoniyatlar bilan uyg'unligini kuchaytirishni o'z ichiga oladi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya nafaqat texnologik modernizatsiya, balki siyosiy-iqtisodiy tizimning demokratiklashtirilishi, aholining davlat boshqaruvidagi ishtirokini kuchaytirish, ijtimoiy ishonchni mustahkamlash vositasi sifatida ham namoyon bo'lmoqda.[1]

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilgari surilgan "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi ushbu global tendensiyaning mahalliy ifodasi bo'lib, davlat xizmatlarini elektron shaklga o'tkazish, byurokratik to'siqlarni bartaraf etish va davlat idoralari faoliyatini fuqarolar uchun ochiq qilishni maqsad qilgan. Strategiyada "raqamli tenglik", "sun'iy intellekt", "ochiq ma'lumotlar tizimi", "yagona identifikatsiyalash" kabi konseptlar markaziy o'rinni egallaydi va bu O'zbekiston davlat boshqaruvining institutsional yangilanishi uchun mustahkam asos bo'lmoqda.

Shu bois, davlat boshqaruvinini raqamlashtirish — bu oddiy texnik modernizatsiya emas, balki institutsional transformatsiya, ya'ni boshqaruv tizimining butun strukturasini yangilashni nazarda tutadi. Bu transformatsiya quyidagilarga asoslanadi:

- davlat xizmatlari avtomatlashtirilgan tizimlar orqali tez va shaffof tarzda taqdim etilishi;
- fuqarolar va davlat o'rtasidagi muloqot raqamli kanallar orqali qulay va ishonchli shaklda yo'lga qo'yilishi;
- boshqaruv qarorlarini qabul qilishda katta ma'lumotlar (Big Data), sun'iy intellekt va prognozlash algoritmlaridan foydalanilishi;
- davlat xizmatlarini monitoring qilish va baholash tizimlarining ochiqligi va xalq oldida hisobdorlikning ta'minlanishi.

Bu jarayon ayniqsa "Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (my.gov.uz)", Davlat raqamli xizmatlari agentligi, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi hamda Adliya vazirligi tomonidan muvofiqlashtirilayotgan ko'plab loyihalarda o'z aksini topmoqda. Strategiya amalga oshirilishining dastlabki bosqichlaridayoq minglab fuqarolar qog'ozsiz xizmatlardan foydalana boshlagan, tadbirkorlar esa masofadan turib biznes ochish imkoniyatiga ega bo'lgan.

Natijada, raqamli boshqaruv – zamonaviy davlat institutlarining barqarorligi, samaradorligi va xalq bilan muloqoti sifatini oshiruvchi hal qiluvchi omil sifatida e'tirof etilmoqda. Bu, o'z navbatida, davlat boshqaruvi tizimini xalq ishonchini qozona oladigan, natijador va hisobdor boshqaruv modeliga aylantirishga xizmat qiladi.

Metodologiya

Ushbu maqolada hujjatli tahlil (document analysis) usulidan foydalanildi. Bunda O'zbekiston Respublikasining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi, tegishli normativ-huquqiy hujjatlar, xalqaro e-hukumat reytinglari (UN E-Government Development Index), rasmiy statistik ma'lumotlar va xalqaro tashkilotlar tavsiyalari asosiy manba sifatida xizmat qildi. Shuningdek, qiyosiy tahlil usulidan foydalangan holda, Estoniya, Janubiy Koreya va Fransiya kabi ilg'or davlatlarning raqamli davlat modellaridagi muhim yutuqlar va ularning O'zbekiston kontekstidagi qo'llanish imkoniyatlari o'rganildi.[2]

Natijalar

2025-yil holatiga ko'ra, O'zbekistonda 320 dan ortiq davlat xizmati raqamlashtirilgan bo'lib, ularning aksariyati "my.gov.uz" portali orqali taqdim etilmoqda. Har oy o'rtacha 2,1 milliondan ortiq foydalanuvchi ushbu portal

xizmatlaridan foydalanmoqda. Misol uchun, yagona portal orqali 2024-yil davomida 12 milliondan ortiq hujjat raqamli tarzda rasmiylashtirilgan.[3]

O'zbekistonda 300 dan ortiq davlat xizmati raqamlashtirilgan bo'lib, ularning aksariyati my.gov.uz portali orqali taqdim etiladi². Bu fuqarolarning byurokratik to'siqlarsiz xizmat olishiga yo'l ochdi.

2. Muammolar:

- Texnik infratuzilma yetishmovchiligi (ayniqsa, qishloq hududlarida);
- Axborot xavfsizligi tahdidlari va fuqarolarning shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishda zaifliklar;
- Kadrlar malakasi pastligi – IT sohasidagi davlat xizmatchilarining tanqisligi;
- Hukumat ochiqligining yetarli darajada emasligi.

Munozara

Estoniya raqamli hukumat modelini shakllantirishda API (Application Programming Interface) asosidagi ma'lumotlar almashinuvi infratuzilmasiga katta urg'u berdi. Bu esa "X-Road" tizimi orqali davlat organlari va xususiy sektor o'rtasida real vaqt rejimida xavfsiz ma'lumot almashinuviga zamin yaratdi. Shu orqali davlat xizmatlari 99 foiz holatlarda onlayn shaklda ko'rsatilmoqda.[4]

Janubiy Koreyada esa e-Hukumat loyihasi fuqarolarning raqamli xizmatlar bilan faol ishtirokini rag'batlantiruvchi inklyuziv yondashuvni joriy etgan. Maxsus dasturlar orqali nafaqat shahar, balki chekka hududlardagi aholi ham onlayn xizmatlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lmoqda.

O'zbekistonda esa bu tajribalarni adaptatsiya qilish uchun quyidagi yo'nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- Shaxsiy ma'lumotlar himoyasi bo'yicha mustaqil organ tashkil etish;
- Raqamli savodxonlik bo'yicha "Digital Uzbekistan" milliy dasturini ishlab chiqish;
- Elektron xizmatlar sifati va tezligini nazorat qiluvchi indikator tizimini ishlab chiqish;
- Raqamli korrupsiyaga qarshi kurash tamoyillarini joriy etish.[4]

O'zbekistonda ham blockchain asosida ayrim notarial va mulkni ro'yxatdan o'tkazish xizmatlari tajriba tariqasida joriy etilmoqda⁵. Shu bilan birga, Yagona integratsiyalashgan ID tizimi ham bosqichma-bosqich joriy qilinmoqda.

Xulosa

Davlat boshqaruvini raqamlashtirish zamonaviy boshqaruv mexanizmlarining ajralmas qismiga aylanmoqda. Biroq bu jarayon samarali bo'lishi uchun texnologik yangiliklar bilan bir qatorda institutsional islohotlar, madaniy moslashuv va ijtimoiy inklyuziya muhim rol o'ynaydi. Quyidagi asosiy strategik yo'nalishlar inobatga olinishi lozim:

1. Raqamli huquqiy baza**ni yaratish: har bir xizmat bo'yicha normativ hujjatlarda raqamli formatda taqdim etish mexanizmlari belgilanishi zarur;

2. Hududlar bo'yicha texnologik tenglik**ni ta'minlash: barcha viloyat va tumanlarda IT-infratuzilma bo'yicha minimal standartlar kiritilishi kerak;
3. Ijtimoiy ishonchni shakllantirish**: ochiqlik, shaffoflik va xavfsizlik davlat xizmatlariga ishonchni oshiradi;
4. Raqamli inklyuziya**: nogironlar, qariyalar va boshqa ehtiyojmand qatlamlar uchun moslashtirilgan xizmatlar joriy etilishi;
5. Monitoring va baholash tizimi**: elektron xizmatlar samaradorligini aniqlovchi milliy reyting tizimini ishlab chiqish;
6. Xalqaro standartlarga moslashuv**: O'zbekiston ISO va UN e-Government standartlariga asoslangan indikatorlar orqali islohotlarning natijadorligini baholashi lozim;
7. Raqamli madaniyatni shakllantirish**: bu o'quv dasturlari, media savodxonlik va ijtimoiy kampaniyalar orqali amalga oshirilishi lozim.[5]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi PQ-4851-son qarori "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida.
2. <https://my.gov.uz> – Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali (murojaat qilingan sana: 20.04.2025).
3. UN E-Government Survey 2022. United Nations Department of Economic and Social Affairs.
4. Kalvet, T. (2012). Innovation: a factor explaining e-government success in Estonia. Electronic Government, 9(2), 142–157.
5. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi axborot xizmati: <https://minjust.uz/uz/news/view/3726>

ADOLATLI QONUNCHILIK-QILMISHNI JINOIYLIGINI ISTISNO ETISHNI BELGILAYDI.

Chuboyeva Ozodaxon Quvonbekovna

NamDU dotsenti

Annotatsiya: Maqolada adolatli qonunchilik qilmishlarning jinoiyligini istisno etuvchi normalarni belgilashi yozilgan. Qilmishning jinoyat deb topilishini istisno etuvchi xolatlar taxlil etilgan.

Kalit so'zlar: Qonun, qilmish, jinoyat, liberallashtirish, oxirgi zarurat, zaruriy mudofa, kasb, tavakkalchilik.

Аннотация: В статье написано, что справедливое законодательство устанавливает нормы, исключаящие преступность деяний. Проанализированы обстоятельства, исключаящие признание деяния преступлением.

Ключевые слова: закон, деяние, преступление, либерализация, крайняя необходимость, необходимая защита, профессия, риск.

Annotation: The article says that fair legislation establishes norms that exclude criminality of acts. The circumstances excluding the recognition of the act as a crime are analyzed.

Keywords: law, deed, crime, liberalization, extreme necessity, necessary protection, profession, risk

Qonunlar inson uchun, insonning baxt-saodati uchun qabul qilinishi kerak. Qayerda adolan bo'lsa, shu joyda oilalar tinch va jamiyat farovon bo'ladi. Insonlar adolat bilan tarbiyalangan joyda qonunlarimiz ularni manfaatlarini himoya qiladi.

Qonunlar ustuvor mamlakatda jinoyatchilik bo'lmaydi. Qonunlarni taraqqiyot uchun qabul qilinadi

Kuchli davlatdan kuchki fuqarolik jamiyati qurish sari borayotgan mamlakatimizda adolat ustuvorligini ta'minlash borasida strategik hujjatlar qabul qilinmoqda. Xususan qabul qilingan "Xarakatlar strategiyasi", "Taraqqiyot strategiyasi" kabi dasturlarimizda sud, huquq islohotlariga aloxida e'tibor qaratilgan.

Mustaqillikka erishganimizdan keyin qabul qilingan jinoyat kodeksiga asosan jazolarni liberallashtirilishi xisobiga ko'p o'zgarishlar kiritildi.

Bu borada ustoz olim, Rustamboyev ham o'z fikrini shunday bayon qilgan:- "Davlatimiz tomonidan hozirgi kunda sud-huquq islohotlari olib borilayotgan bir vaqtda jinoyat qonunchiligi ham tobora takomillashib, rivojlanib bormoqa. Jumladan, sud-huquq tizimini liberallashtirilishi".

Davlatchiligimiz taraqqiyoti ilk damlarida insonparvarlik tamoyiliga asoslanib huquq sohalari taraqqiy etdi. Mamlakatimizda keig qamrovli sud-huquq islohotlari amalga oshirildi va davom etmoqda. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Qonunchilik palatasi va Senatining qo'shma majlisida birinchi Prezidentimiz davlatimizning ichki

va tashqi siyosati, mamlakatimizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, huquqiy sohalardagi islohotlarni chuqurlashtirish bo'yicha asosiy vazifalar to'g'risidagi maruzasida uzoq muddatga mo'ljallangan dasturilamal nazariy fikr va g'oyalarni bildirgan, jumladan, "Qonunlar so'zsiz bajarilgandagina biz huquqiy davlat qurishimiz mumkin," -deb ta'kidlagan.

Xususan, jinoyat qonunchiligi va uni qo'llashda adolatga tayanish zarur.

Jinoyat kodeksining vazifalari shaxsni, uning huquq va erkinliklarini, jamiyat va davlat manfaatlarini, mulkni, tabiiy muhitni, tinchlikni, insoniyat xavfsizligini jinoiy tajovuzlardan qo'riqlash, shuningdek jinoyatlarning oldini olish, fuqarolarni respublika Konstitutsiyasi va qonunlariga rioya qilish ruhida tarbiyalashdan iboratdir.

Ana shu vazifalarni amalga oshirish uchun jinoyat kodeksi javobgarlikning asoslari va prinsiplarini, qanday ijtimoiy xavfli qilmishlar jinoyat ekanligini aniqlaydi, ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etgan shaxslarga nisbatan qo'llanilishi mumkin bo'lgan jazo va boshqa huquqiy ta'sir choralarini belgilaydi.

Qilmishda jinoyat kodeksida nazarda tutilgan alomatlar rasmiy jihatdan mavjud bo'lsa-da, lekin u ijtimoiy xavfli, g'ayriqonuniy yoki aybli bo'lmasa, qilmishning jinoiylikni istisno qiladigan holatlar deb topiladi, deb tushuncha berilgan.

Quyidagi holatlar:

- ya'ni kam ahamiyatli qilmishlar;
- zaruriy mudofaa;
- oxirgi zarurat;
- ijtimoiy xavfli qilmish sodir etgan shaxsni ushlab chog'ida zarar yetkazish;
- buyruqni yoki boshqacha tarzda vazifani bajarish;
- kasb yoki xo'jalik faoliyati bilan bog'liq bo'lgan asosli tavakkalchilik;
- jismoniy yoki ruhiy majburlash yoxud qo'rqitish natijasida qilmish sodir etish jinoyatni istisno qiluvchi holatlar deb topiladi.

Jamiyatning qaysidir g'arazli qatlami tomonidan qonunbuzish holatlari uchraydi. Bu qatlam qilmishni sodir etishda o'z manfaatlarini imondan yuqori qo'yadi.

Lekin jamiyatning shunday qatlami bo'ladiki, sodir etgan qilmishi o'z erkidan tashqarida bo'ladi.

Ko'rsatib o'tilgan qilmishlar shuning uchun ham jinoiylik qonunda istisno etilgan.

Qabul qilingan normalarimizning falsafiy jihatini belgilovchi omil shundaki, sodir etilgan qilmishda maqsad garazli manfaat bo'lmaydi.

Huquqshunos olimlarimiz tomonidan bu xolatning ijtimoiy falsafiy jihatlari mohiyatan o'rganilgan.

Olimlarimiz fikriga ko'ra, -"sudda ko'rilib, jinoiy javobgarlikka loyiq deb topilgan ishlar o'zining ob'ektiv va sub'ektiv belgilariga ko'ra jinoiy qilmishdan iborat bo'ladi. Ayrim xollarda bunday qilmishlar ijtimoiy xavfli bo'lmasdan, balki ijtimoiy foydali bo'lishi xam mumkin. Bunday harakatlar jinoyat huquqida qilmishning jinoiylikni istisno qiladigan holatlar deb ataladi ".

Jinoyat huquqida qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi shunday holatlar mavjudki, ular tashqi tomondan jinoyatga o'xshasada, biroq jinoiy javobgarlikka loyiq, jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan munosabatlarga zarar etkazuvchi ijtimoiy xavfli qilmish, deb topilmaydi, aksincha ijtimoiy foydali hisoblanadi. Qilmishning jinoiyligini istisno qiluvchi holatlar deyilganida jinoyat belgilari mavjud bo'lsa xam, jinoyat deb hisoblanmaydigan xarakatlar tushuniladi. Bunday holatlarning Jinoyat kodeksidagi belgilanishi insonparvarlik va adolat tamoyillariga amal kilinganligidan darak beradi. Bunday holatlar ijtimoiy foydalilik hisoblanadi va ularning sodir etishiga qonunda yo'l qo'yilgan. Jinoyat kodeksida qilmishning jinoiyligini istisno kilidigan holatlarning belgilanishi: bir tomondan jinoiy repressiya choralarining kamayishiga olib kelsa, ikkinchi tomondan fuqarolarning huquqiy faolligini kuchaytiradi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR:

1. РУСТАМБОВЕВ. Жиноят ҳуқуқи. Дарслик. М.Ҳ.Тошкент – “ILM ZIYO” – 2006., 564 b
2. Каримов. И.А. Бизнинг бош мақсадимиз-жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислох этишдир. Т.: “Ўзбекистон”, 2005 й.
3. Chuboyeva Ozodaxon Kuvonbekovna. INSON HUQUQLARI XALQARO STANDARTLARI VA MILLIY GENDER MASALALARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 33-SON 20.10.2024. 166-170-betlar.
4. Chuboyeva Ozodaxon Kuvonbekovna. Oila mustahkamligini ta'minlashda ota, ona, farzandlar tarbiyasi o'rni. JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH VOLUME-7 ISSUE-10 (30- October) 44-50. VOLUME 7, ISSUE 10 (30- OCTOBER)
5. Chuboyeva Ozodaxon Kuvonbekovna. Oila ma'naviyati-jamiat taraqqiyoti omili. So'nggi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. 7-jild 10-son Respublika ilmiy-uslubiy jurnali 13.10.2024. 106- 112
6. Chuboyeva Ozodaxon Kuvonbekovna. Nikoh munosabatlarida milliylik va qonun normalarining amal qilishi. So'nggi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. Respublika ilmiy-uslubiy jurnali. 13-mart, 2024-yil 7-jild 3-son. 131-135.
7. Chuboyeva Ozodaxon Kuvonbekovna. ХҲҲҲҲҲ СОҲАДА АЁЛ СИЙМОСИ. MODERN WORLD EDUCATION: NEW AGE PROBLEMS – NEW SOLUTIONS. International online conference. Date: 3 rdFebruary-2025. 40-43-betlar
8. Chuboyeva Ozodaxon Quvonbekovna. OILA GENEZISI. International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS). Volume. 8, Issue 03, March (2025). 231-235-betlar

9. Chuboyeva Ozodaxon Quvonbekovna. OILADA MAS'ULIYAT. International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS). Volume. 8, Issue 03, March (2025).227-230-betlar

ЖИНОЯТ ВА ҚИЛМИШНИНГ ЖИНОЯТЛИГИНИ ИСТИСНО ҚИЛАДИГАН ҲОЛАТЛАР.

Валиева Шохидохон Гофуржановна

Судьялар Олий мактаби

Аннотация: Мақолада адолатли қонунчиликда қилмишларнинг жиноятчилигини истисно қиладиган нормаларни ёритилган. Қилмишни жиноят деб тан олишни истисно қиладиган ҳолатлар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: қонун, ҳаракат, жиноят, либераллаштириш, ўта зарурат, зарур ҳимоя, касб, хавф

Аннотация: В статье написано, что справедливое законодательство устанавливает нормы, исключая преступность деяний. Проанализированы обстоятельства, исключая признание деяния преступлением.

Ключевые слова: закон, деяние, преступление, либерализация, крайняя необходимость, необходимая защита, профессия, риск

Annotation: The article says that fair legislation establishes norms that exclude criminality of acts. The circumstances excluding the recognition of the act as a crime are analyzed.

Keywords: law, deed, crime, liberalization, extreme necessity, necessary protection, profession, risk

Мамлакатларда ривожлатиш адолат бор бўлсагина амалда бўлади. Бу борада мутаффакирлар, ҳуқуқшунос олимларнинг фикрлари, қарашлари келтирилган. Давлатимиз раҳбари томонидан олиб борилаётган сиёсатда суд-ҳуқуқ ислохотларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Давлатимиз томонидан ҳозирги кунда суд-ҳуқуқ ислохотлари олиб борилаётган бир вақтда жиноят қонунчилиги ҳам тобора такомиллашиб, ривожланиб бормоқда. Жумладан, суд-ҳуқуқ тизимини либераллаштирилиши муносабати билан жиноят кодексига кўплаб ўзгартиришлар киритилляпти.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ташаббуси билан илгари сурилган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясида қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилиш иккинчи устувор йўналиш сифатида белгиланди. Маълумки, мустақил ва холис судни талаб қилиш ҳар бир инсоннинг ҳуқуқи ҳисобланади. Бу ҳуқуқ Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 10-моддаси ва Ўзбекистон Республикаси қўшилган бошқа халқаро ҳуқуқ ҳужжатларида белгилаб қўйилган. Фақат мустақил судгина ҳар бир фуқаронинг ишини судда холис ва ошкора кўриш орқали топталган ҳақ-ҳуқуқларни ҳимоя қилиши мумкинлигига ишонч уйғота олади. Бу жиҳатдан, Ҳаракатлар стратегияси асосида амалга оширилган ислохотлар суд-ҳуқуқ

соҳасини демократлаштириш ва эркинлаштириш, суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишга замин яратди.

Дарҳақиқат, қонун ижроси суднинг адолатлилигида кўринади.

Жиноят жамият учун ижтимоий хавfli содир этилган қилмишлар. Судда кўрилиб, жиноий жавобгарликка лойиқ деб топилган ишлар ўзининг объектив ва субъектив белгиларига кўра жиноий қилмишдан иборат бўлади. Лекин барча содир этилган қилмиш жиноят бўлавермайди.

Айрим ҳолларда бундай қилмишлар ижтимоий хавfli бўлмасдан, балки ижтимоий фойдали бўлиши ҳам мумкин. Бундай ҳаракатлар жиноят ҳуқуқида қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар деб аталади. Жиноят ҳуқуқида қилмишнинг жиноийлигини истисно қилувчи шундай ҳолатлар мавжудки, улар ташқи томондан жиноятга ўхшасада, бироқ жиноий жавобгарликка лойиқ, жиноят қонуни билан қўриқладиган муносабатларга зарар етказувчи ижтимоий хавfli қилмиш, деб топилмайди, аксинча ижтимоий фойдали ҳисобланади.

Қилмишнинг жиноийлигини истисно қилувчи ҳолатлар дейилганида жиноят белгилари мавжуд бўлса ҳам, жиноят деб ҳисобланмайдиган ҳаракатлар тушунилади. Бундай ҳолатларнинг Жиноят кодексидаги белгиланиши инсонпарварлик ва адолат тамойилларига амал қилинганлигидан дарак беради. Бундай ҳолатлар ижтимоий фойдалилик ҳисобланади ва уларнинг содир этишига қонунда йўл қўйилган.

Жиноят кодексида қилмишнинг жиноийлигини истисно қилидиган ҳолатларнинг белгиланиши: бир томондан жиноий репрессия чораларининг камайишига олиб келса, иккинчи томондан фуқароларнинг ҳуқуқий фаоллигини кучайтиради.

Жиноят қонунида, қилмишда жиноят кодексида назарда тутилган аломатлар расмий жиҳатдан мавжуд бўлса-да, лекин у ижтимоий хавfli, ғайриқонуний ёки айбли бўлмаса, қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар деб топилади, деб тушунча берилган³⁸.

Жиноят қонунида бир неча ҳолатлар қилмишнинг жиноийлигини истисно қилувчи ҳолатлар деб белгиланган.

Қуйидаги ҳолатлар, яъни кам аҳамиятли қилмишлар; зарурий мудофаа; охирги зарурат; ижтимоий хавfli қилмиш содир этган шахсни ушлаш чоғида зарар етказиш; буйруқни ёки бошқача тарздаги вазифани бажариш; касб ёки ҳўжалик фаолияти билан боғлиқ бўлган асосли таваккалчилик; жисмоний ёки руҳий мажбурлаш ёхуд қўрқитиш натижасида қилмиш содир этиш жиноятни истисно қилувчи ҳолатлар деб топилади³⁹.

³⁸ <https://lex.uz>.

³⁹ Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси., Т. Адолат. 2023

Жиноят кодексида ҳар бир қилмиш ва уни жиноятлигини истисно этувчи жиҳатлар кўрсатилган.

Жумладан, жиноят кодексида жиноят сифатида назарда тутилган қилмишнинг аломатлари мавжуд бўлса-да, ўзининг кам аҳамиятлилиги туфайли ижтимоий хавфли бўлмаган ҳаракат ёки ҳаракатсизлик жиноят деб топилмайди⁴⁰.

Ҳаётда шундай қилмишлар учрайдики, унда қонунда назарда тутилган аломатлари мавжуд бўлсада, ўзининг кам аҳамиятлилиги туфайли ижтимоий хавфлилиги жуда кам бўлади, жабрланувчи учун етказилган зарарнинг миқдори деярли аҳамиятга эга бўлмайди. Шунинг эътиборига олиб, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 36 моддасида кам аҳамиятли қилмишлар тушунчаси берилиб, бундай ҳаракатлар қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар туркумига киритилган. Кам аҳамиятли қилмишлар қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлар туркумига киритилган бўлса-да, ҳуқуққа хилофлиги, айбнинг мавжудлигига кўра бошқа қилмишнинг жиноийлигини истисно қиладиган ҳолатлардан фарқ қиладиган, бошқа турларига бундай хусусиятлар хос эмас ва улар ижтимоий фойдали ҳуқуқий ҳаракатлардир. Кам аҳамиятли қилмиш содир этилганида ижтимоий хавфли оқибат юз бермайди ёки қонун билан қўриқланадиган объектга жуда оз зарар етказилади. Қилмишни кам аҳамиятли деб ҳисоблашда объектив (қилмишни содир қилиш шароити, келиб чиққан оқибатнинг жабрланувчи учун аҳамиятга эга эмаслиги ёки оқибат келиб чиқмаганлиги) ва субъектив (айбнинг даражаси, жиноят қонуни билан қўриқланадиган ижтимоий муносабатга нисбатан жиддий зарар етказиш мақсадининг йўқлиги, ҳаракатнинг айнан оз миқдорда зарар етказишга қаратилганлиги ва ҳқ) ҳолатларнинг жами эътиборга олиниши керак. Масалан, вояга етмаган шахснинг бировнинг боғидан ўзи истеъмол қилиши учун оз миқдорда мева ўғирлаши, гулларни узиб олиши, зотли ҳисобланмаган каптар ўғирлаши, шўхлик, ўзини кўрсатиш каби ҳаракатлар шулар жумласидандир. Қилмишни кам аҳамиятли деб топиш учун бундай қилмиш билан боғлиқ барча ҳолатлар (айб шакли, жиноят содир этиш усули, мотив, вазият ва жиноят содир этиш босқичлари, жиноий оқибат оғирлиги, жиноят иштирокчилари, уларнинг иштироқи даражаси ва ҳаракати)ни таҳлил қилиб чиқиш керак. Қилмишни кам аҳамиятли, деб топишда асосан унинг ижтимоий хавфлилиги даражасига эътибор бериш керак. Масалан, шахс жабрланувчини ўлдиришга ҳаракат қилса-да, унга ҳеч қандай зарар етказмаса, шахснинг бундай қилмиши кам аҳамиятли деб топилмай, балки одам ўлдиришга суиқасд деб топилиши керак. Қилмишнинг кам аҳамиятли эканлиги аниқланса, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 83-моддаси 1-қисми 2-бандига биноан иш бекор қилинади.

Жиноят кодексида зарурий мудофаа қилмишнинг жиноийлигини истисно этиши белгиланган.

Зарурий мудофаа институтининг тушунчаси ва белгиларининг жиноят ҳуқуқида берилиши ижтимоий адолатни амалга оширишда ғоят катта аҳамиятга эгадир. Жиноят ҳуқуқида зарурий мудофаа тушунчаси қонун билан муҳофаза қилинадиган объектларни жиноий тажовузлардан муҳофаза қилиш жараёнида тажовузкорга шундай зарар етказиш йўли билан амалга ошириладиган ҳуқуқий мудофаани ўз ичига оладики, бундай мудофаа зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқиб амалга оширилганида мудофааланувчи шахснинг жиноий жавобгарлигини келитириб чиқаради. Жиноят кодексининг 37- моддасида зарурий мудофаанинг қонунийлиги доираси ва шартлари, зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқишнинг ҳуқуқий ҳолати назарда тутилган. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 37-моддасига кўра: Зарурий мудофаа ҳолатида содир этилган, яъни мудофааланувчи ёхуд бошқа кишининг шахси ёки ҳуқуқларини, жамият ёки давлат манфаатларини қонунга ҳилоф тажовузлардан тажовузчига зарар етказган ҳолда ҳимоя қилиш чоғида қилинган ҳаракат, агар зарурий мудофаа чегарасидан четга чиқилмаган бўлса, жиноят деб топилмайди. Зарурий мудофаа ҳолатида қилинган ҳаракат қонунга ҳилоф ҳисобланмайди, чунки ҳаётга, соғлиққа, жинсий эркинликка, мулкка ва бошқа жиноят қонуни билан қўриқладиган объектларга қилинган тажовузлардан ҳимоя қилиш ҳар бир фуқаронинг бурчи ҳисобланади ва зарурий мудофаа ҳолатида тажовузчига зарар етказиш жиноят ҳисобланмайди. Ҳар бир фуқаронинг ўзи, бошқа шахслар, давлат манфаатларини ва қонун билан қўриқладиган ҳар қандай бошқа ижтимоий муносабатларни ҳимоя қилиш ҳуқуқи Ўзбекистон Республикасининг Конституциясидаги бир неча моддаларда шахснинг дахлсизлиги билан боғлиқ нормалар мустаҳкамлаб қўйилган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Конституциясида Республика фуқаролари шаъни ва обрўсига, ҳаёти ва соғлиғи, шахсий ҳаёти, эркинлиги ва қадр-қимматига қарши тажовузлардан судда ҳимояланиш, шахснинг шаъни ва обрўсига қарши тажовузлардан зарурий мудофааланиш ҳуқуқига эга эканлигининг белгиланганлиги ушбу масалани ҳал этиш учун раҳбарий аҳамият касб этади⁴¹.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят қонунида биринчи марта ҳар қандай фуқаро бошқа шахслар ёки ҳокимият органларига ёрдам сўраб мурожаат қилиш ёхуд тажовуздан ўзга йўсинда қутилиш имконияти бор-йўқлигидан қатъи назар, тўғридан-тўғри зарурий мудофаани қўллаш ҳуқуқига эгаллиги белгилаб қўйилади. Ҳақиқатан ҳам жиноятчиликка қарши кураш олиб боришда жиноят қонун билан қўриқладиган объектга қилинган тажовуздан қочиб қутилиш орқали эмас, балки жиноятнинг олдини олишга қаратилган қатъийлик билан қилинган ҳаракатлар орқали эришилади. Зарурий мудофаа ҳуқуқи ҳар бир фуқаронинг жиноят қонуни билан қўриқладиган ижтимоий муносабатларга

⁴¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., Ўзбекистон. 2023 й

нисбатан қилинган тажовузлардан химоя қилиш ҳуқуқини кафолатловчи конституциявий қоида ҳисобланади. Бизнинг фикримизча, зарурий муҳофаа ҳуқуқи химоя ҳуқуқи билан таъминланган манфаатларга қарши қасддан, шу билан бирга биргаликда, эҳтиётсизликдан содир этилган тажовуз натижасидир.

Фуқароларнинг шаъни ва қадр-қиммати жиноят қонуни билан муҳофаза қилинади, ушбу объектларга қилинган тажовуз жиноят деб топилади Бу норма жиноят кодексининг 139 ва 140-моддаларида мустаҳкамланган. Шунинг учун жиноят қонуни билан муҳофаза қилинадиган бундай манфаатлар муҳофааланувчи қонунда мустаҳкамланган зарурий муҳофаанинг ҳуқуқийлиги шартларига риоя қилинганида, зарурий муҳофаа чоралари билан химоя қилиниши мумкин. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди Пленуми 1996 йил 20 декабрь қабул қилинган “Ижтимоий хавfli тажовузлардан зарурий муҳофаа ҳуқуқини таъминловчи қонунларни судлар томонидан қўлланилиши тўғрисида”ги қарорининг 1-бандида ҳам шундай нуқтаи назар назарда тутилган. Жиноят ҳуқуқи назариясида, муҳофааланувчининг ижтимоий хавfli тажовузлардан қонун билан мустаҳкамланган шартларга риоя қилиб амалга оширадиган ҳаракатлари фақат қонун билан муҳофаза қилинадиган манфаатларни химоя этиш мақсадида амалга оширилган бўлса, зарурий муҳофаа деб топилиши лозим. Ижтимоий хавfli тажовузлардан тажовузчига зарар етказиш орқали химоя қилиш, жиноятчиликка қарши курашда ҳам аҳамиятга эгадир. Ўзбекистон Республикаси Олий Суди пленумининг юқорида номи келтирилган қарорида айрим судлар тажовузга учраган шахс, ундан қочиб қутилиш, бошқа фуқароларга ва ҳокимият вакилларига ёрдам сўраб мурожаат қилиш ёки бошқа усуллар билан тажовуздан сақланиш имкониятига эга бўлса, бундай тажовузга қарши фаол равишда муҳофааланиш ҳуқуқига эга бўлмайдилар, деган нотўғри фикрга асосландилар деб таъкидланади. Шу муносабаат билан Пленум судлар шуни эътиборга олишлари керакки, фуқаролар қонун талабига мувофиқ ижтимоий хавfli тажовуздан қочиб қутилиш ёки бошқа усуллар билан сақланиш имкониятига эга бўлишларидан қатъи назар тажовуз қилувчига зарар етказиш йўли билан актив химояланиш ҳуқуқига эгадирлар, деб кўрсатилган⁴². Юқорида айтилганлардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, зарурий муҳофаа ҳолатида қилинган ҳаракат жиноят ҳисобланмайди, чунки у ижтимоий-хавfli бўлмай, аксинча ижтимоий фойдали ҳаракатдир. Зарурий муҳофаада ижтимоий хавfliлик хусусиятининг йўқлиги шундаки, зарурий муҳофаани қўллаш орқали шахснинг ҳаёти, соғлиги, жинсий эркинлиги (дахлсизлиги), мулки ва қонун билан қўриқладиган бошқа ижтимоий муносабатларга нисбатан қилинган тажовуз бартараф қилиниб, келиб чиқиши мумкин бўлган зарарий оқибатларнинг олди олинади. Тажовуз қилувчининг ҳаёти ва соғлиги тажовуз вақтида қонун билан қўриқланмайди.

⁴² “Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленуми қарорларининг тўплами. 1991-1997 йил.”, // “Шарқ”, Т.:1997 й., 69-бет

Зарурий мудофаани қўллаш ҳар бир шахснинг шахсий ҳуқуқидир ва бундай ҳуқуқни амалга ошириш фақат унинг ўзигагина боғлиқ бўлиб, бу ҳуқуқ зарурий мудофаани қўллаш вақтида амалга оширилади. Аммо айрим туркумдаги шахслар учун зарурий мудофаани қўллаш шахснинг юридик мажбурияти ҳисобланади.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, жиноят кодекси билан белгиланган барча қилмишлар учун жавобгарлик жазо берилавермайди. Барки, инсоннинг эрки, хохиши, ижтимоий ҳолати, вазият қонун билан баҳоланади.

Адолат тарозуси инсоннинг ҳам руҳий, ҳам табиий ҳолати ҳамда вазиятини ўлчайди.

Шундагина инсон тафаккури, инсониятнинг жамиятдаги ҳақиқий ўрни белгиланади.

Судлар олдидаги асосий вазифа ҳам адолат тарозисини тўғри мезонлаштириш экани шунда кўзга ташланади.

Фойдаланган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. Т., Ўзбекистон. 2023 й
2. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси., Т. Адолат. 2023
3. "Ўзбекистон Республикаси Олий суди пленуми қарорларининг тўплами. 1991-1997 йил.", // "Шарқ", Т.:1997 й., 69-бет.
4. РУСТАМБОВЕВ. Жиноят ҳуқуқи. Дарслик. М.Х.Тошкент – "ILM ZIYO" – 2006.
5. Chuboyeva Ozodaxon Kuvonbekovna. INSON HUQUQLARI XALQARO STANDARTLARI VA MILLIY GENDER MASALALARI. O'ZBEKISTONDA FANLARARO INNOVATSIYALAR VA ILMIY TADQIQOTLAR JURNALI. 33-SON 20.10.2024. 166-170-betlar.
lex.uz.

"ME BEFORE YOU"- SUMMARY AND ANALYSIS

Fayziyeva Yulduz

*Bukhara State Innovation University Faculty of Philology and Language Teaching
Student of English Philology group 1e24 analyzing research work*

Abstract: *My research paper includes introduction, main body, conclusion and references. And I want to introduce book's impact on reader and psychological aspects.*

Key words: *Luiza Clark, psychological aspects, Uill Teylor, disease, financial problem, characters, choices*

INTRODUCTION

Pauline Sara Jo Moyes born on August 4, known professionally as Jojo Moyes, is an English journalist and since 2002, an award-winning romance novelist. She wrote many novels which gained international acclaim for its emotionally profound storytelling and realistic portrayal of adults. The novel represents a unique perspective of love, disability, mortality and the meaning of life through bad situations. ("Me before you" [p.1] The novel was published in 2012. [p.1] and since that novel is very popular. The plot of novel almost similar with books: "The fault in Our Stars", "Five Feet Apart", and "They both die at the End". After conquering hearts of readers and gaining worldwide popularity novel was adapted into a film in 2016.

1.1 The main heroes of novel is the girl namely Luiza Clark, who's family suffer from lack of the money. And Luiza's struggle was finding permanent job. And Uill Treynor a wealthy man who became paralyzed after an accident. Because of it he meet his lovely person. They differ from each other, but despite their differences, they form a deep bond, which can show how love can inspire people to change, but it also raises difficult choices. They are two unforgettable characters who bring Me before You to life.

1.2 Luiza Clark is 26-year-old woman who lives in a small English town. She is cheerful, quirky, and girl who wears colorful and unusual clothes. Before meeting Uill, she had no specific goal and was content working at a Cafe to help her family with financial problems. However, after losing her job, she is hired as a caregiver for Uill Treynor. [chapter1 p. 28]

1.3 Uill Treynor is a former successful business and adventurer who became disabled after motorcycle accident. He once had a fast-paced, exciting life, but after accident he lost hope to live happy. [Chapter2 p.45] When Luiza enters his life, she brings warmth, energy as well as love to his life. But, Uill Treynor was worried about his own feelings about his future. Their bonds is filled with love, pain and deep emotional connection. [p.288] Her use of natural dialogue and relatable characters makes the story compelling. She effectively blends romance

with deeper philosophical and social issues, making the novel thought-provoking for readers. "Me Before You" is more than just a romantic novel; it is a thought-provoking exploration of human dignity and life's challenges. Moyes presents complex themes that encourage readers to reflect on personal choices and social attitudes toward disability. The novel leaves a lasting impact by addressing ethical dilemmas and emotional struggles, making it a significant piece of contemporary literature..

Conclusion

In conclusion, my research paper includes introduction, main body, conclusion and references. And I described emotional aspects of book.

"Me Before You" is a deeply moving novel about love, hope, and human choice. Louisa Clark accidentally gets a job as a caregiver for Will Traynor, a wealthy but disabled man, and tries to bring him back to life.

Although deep feelings develop between them, Will remains firm in his decision to end his life. Louisa confesses her love for him, but even that cannot change Will's mind.

The novel raises philosophical questions about a person's right to choose between life and death.

REFERENCES:

1. Jojo Moyes [2012] Me before You.
2. Lippincott, R. [2018] Five Feet Apart.
3. Journal of [Y.A] fiction studies.
4. John Green [2012] The fault in Our Stars.
5. <https://www.jojomoyes.com>.

БИРИНЧИ ИНСТАНЦИЯСИДА СУД МУҲОКАМАСИНИНГ ПРИНЦИПЛАРИ.**Матусмонов З***Жиноят ишлари бўйича Қўқон шаҳар судининг тергов судьяси*

Жиноят процесси принципларини бир неча жиҳатларга кўра турларга бўлиш мумкин. Масалан, принципларни жиноят процессининг барча босқичларига таауллуқли умумий принциплар, жиноят процессининг фақат маълум босқичлари (суриштирув, тергов ёки суд муҳокамаси) учунгина хос бўлган махсус принциплар.

Жиноят процессининг принциплари Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг 11-27-моддаларида кўрсатилган бўлиб, ҳар бир моддада муайян бир принципнинг мазмун ва моҳияти белгиланган. Ушбу принциплардан айримлари фақат суд муҳокамасига оид процессуал нормалар учун таянч ҳисобланади.

Амалдаги жиноят-процессуал кодексига кўра жиноят процессининг фақат суд муҳокамасини ўтказиш билан боғлиқ принциплари қаторига қуйидагиларни киритиш мумкин;

- одил судловнинг фақат суд томонидан амалга оширилиши, ,
- жиноят ишларини ҳайъатда ва якка тартибда кўриб чиқиш,
- судьяларнинг мустақиллиги ва уларнинг фақат қонунга бўйсунishi,
- одил судловнинг фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги асосида амалга оширилиши,
- жиноят ишларининг ошкора кўрилиши,
- суд ишларни юритишда тортишув.

Одил судловнинг фақат суд томонидан амалга оширилиши принципи Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексининг

12-моддасида белгиланган бўлиб, шахсни жиноят содир этишда айблаш ҳамда жиноий жазолашга, шахсга нисбатан тиббий йўсиндаги мажбурлов чораси, шахснинг ҳаракатланиш эркинлигини чеклаш билан боғлиқ мажбурлов чоралари қўллашга фақат суд органлари ваколатлидир.

Мазкур принцип конституциявий принцип ҳисобланиб, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 130-моддасида, Ўзбекистон Республикасида одил судлов фақат суд томонидан амалга оширилиши белгилаб қўйилган.

Шунингдек, Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги Қонуни 1-моддасида, Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти фақат судлар томонидан амалга оширилиши, ҳеч қайси бошқа органлар ва шахслар суд ҳокимияти ваколатларини ўзлаштириб олишга ҳақли эмаслиги кўрсатилган. Бу принцип судлар мустақиллигини таъминлашда жуда катта аҳамиятга эга. Чунки, судлар томонидан чиқарилган қарорлар (ҳукм, ажрим ва қарорлар) фақат юқори инстанция суди томонидангина ўзгартирилиши ёки бекор қилиниши мумкин,

бошқа ҳеч қайси орган ёхуд мансабдор шахс суднинг бирон-бир қарорини ўзгартириши ёки бекор қилиши мумкин эмас. Бу нарса судьяларнинг иш бўйича қонуний, адолатли ва асосли қарор қабул қилишда мустақиллигини таъминлашга хизмат қилади.

Жиноят ишларини ҳайъатда ва якка тартибда кўриб чиқиш принципи суднинг ваколатлилиги ва холислигини таъминлашда муҳим аҳамияга эга.

Жиноят ишлари бўйича биринчи инстанция суди муҳокамаси бир таркибдаги суд ҳайъати ёки бир судья томонидан кўриб чиқилади.

Жиноят-процессуал кодекси 13-моддасига асосан жиноят ишлари ҳайъатда кўрилади. Ижтимоий ҳавфи катта бўлмаган, унча оғир бўлмаган ва оғир жиноятлар судья томонидан якка тартибда кўрилади.

Жиноят ишлари бўйича туман-шаҳар судлари ва вилоят ҳамда унга тенглаштирилган судлар томонидан ўта оғир жиноят ишлари судья ва икки нафар халқ маслаҳатчиларидан иборат таркибда кўрилади.

Жиноят ишлари Ўзбекистон Республикаси Олий суди томонидан биринчи инстанцияда кўрилганда суд ҳайъати таркиби 3 нафар судьядан иборат бўлади.

Жиноят ишлари биринчи инстанцияда ҳайъатда кўриб чиқилганда халқ маслаҳатчилари судьянинг барча ҳуқуқларидан фойдаланадилар, суд мажлисида келиб чиқадиган барча масалаларни ҳал қилишда ва ҳукм чиқаришда раислик қилувчи судья билан тенг ҳуқуққа эга бўладилар.

Ўзбекистон Республикасининг “Судлар тўғрисида”ги Қонуни

59-моддасига асосан ўттиз беш ёшдан кичик бўлмаган, фуқароларнинг яшаш жойи ёки иш жойидаги йиғилишда очиқ овоз бериш йўли билан сайланган Ўзбекистон Республикаси фуқароси халқ маслаҳатчиси бўлиши мумкин.

Бундан ташқари, жиноят ишини муҳокама қилиш узоқ вақт талаб қиладиган бўлса, ишда захирадаги халқ маслаҳатчиси қатнашиши мумкин. Захирадаги халқ маслаҳатчиси ишни муҳокама қилиш бошланган пайтдан эътиборан суд мажлиси залида ҳозир бўлади, суд маслаҳатлашувларида ва иш бўйича қарор чиқариш вақтида қатнашишдан ташқари, судьянинг ҳуқуқларидан фойдаланади.

Агар ҳайъат таркибидаги халқ маслаҳатчиси суд таркибидан чиқиб кетса, захирадаги халқ маслаҳатчиси унинг ўрнини эгаллайди ва ишни муҳокама қилиш давом этади.

Суд муҳокамасида захирадаги халқ маслаҳатчиси иштирок этмаган бўлса ва ҳайъат таркибидаги халқ маслаҳатчиларидан бири суд таркибидан чиқиб кетган ҳолларда ишни кўриш янги таркибда, янгитдан бошланади.

Судьяларнинг мустақиллиги ва уларнинг фақат қонунга бўйсунishi конституциявий принцип бўлиб, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 136-моддасида “судьялар мустақилдирлар, фақат Конституция ва қонунга бўйсунадилар. Судьяларнинг одил судловни амалга оширишга доир фаолиятига

ҳар қандай тарзда аралашишга йўл қўйилмайди ва бундай аралашиш қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлади. Судьялар муайян ишлар бўйича ҳисобдор бўлмайди” деб белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси жиноят-процессуал кодексининг

14-моддасида одил судловни амалга оширишда судьялар ва халқ маслаҳатчилари мустақилдирлар ҳамда фақат қонунга бўйсунishi, судьялар ва халқ маслаҳатчилари жиноят ишларини қонун асосида кўриб чиқиши ва ҳал қилиши, уларнинг одил судловни амалга ошириш борасидаги фаолиятига бирон-бир тарзда аралашишга йўл қўйилмаслиги, бундай аралашув қонунга мувофиқ жавобгарликка сабаб бўлиши белгиланган.

Бундан ташқари, “Судлар тўғрисида”ги Қонунининг 63-моддасида, судьяларнинг мустақиллигини асосий кафолатлари кўрсатилган бўлиб, қуйидагиларга асосан судьяларнинг мустақиллиги таъминланади;

- уларни қонунда белгиланган тартибда лавозимга сайлаш, тайинлаш, судьялик ваколатларини тўхтатиб туриш ва тугатиш;

- судьянинг дахлсизлиги;

- одил судловни амалга оширишдаги қатъий тартиб-таомил;

- қарорларни чиқариш чоғида судьялар маслаҳатлашувининг сир тутилиши ва уни ошкор қилишни талаб этишнинг тақиқланиши;

- судьяга ҳурматсизлик қилганлик, одил судловни амалга ошириш бўйича фаолиятга аралашганлик ва судьянинг дахлсизлигини бузганлик учун қонунда белгиланган жавобгарлик;

- судьяга давлат ҳисобидан унинг юксак мақомига муносиб моддий ва ижтимоий таъминот бериш.

Шунингдек, судьянинг мустақиллигини чеклайдиган қонунчилик ҳужжатлари қабул қилишга йўл қўйилмайди ва судья, унинг оила аъзолари ва уларнинг мол-мулки давлатнинг алоҳида ҳимоясида бўлади.

Бундан ташқари, ишнинг ҳолисона кўриб чиқилишига тўсқинлик қилиш ёки ноқонуний қарор чиқарилишига эришиш мақсадида судьяларга, халқ маслаҳатчиларига ҳар қандай таъсир ўтказиш учун Ўзбекистон Республикаси жиноят кодексининг 236-моддасида жавобгарлик белгиланган.

Суд муҳокамасида судья барча масалаларни қонун асосида, ўзининг ички ишончига таянган ҳолда ишнинг барча ҳолатларини ҳар томонлама ўрганиб чиқиши ҳамда далилларга ҳолисона баҳо бериши лозим.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 19-моддасида “Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, эътиқоди, ижтимоий келиб чиқиши, ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенгдирлар” деб белгилаб қўйилган.

Мазкур принцип Ўзбекистон Республикаси жиноят-процессуал кодексида ҳам ўз ифодасини топган бўлиб, кодекснинг 16-моддасида жиноят ишлари

бўйича одил судлов фуқароларнинг, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахсий ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун ва суд олдида тенглиги асосида амалга оширилиши белгилаб қўйилган.

Фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги умумхуқуқий принцип бўлиб, ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларида бўлганидек жиноят процессида ҳам акс этади. Унга кўра суд муҳокамасида иштирок этаётган ҳар қандай шахснинг мансаб мавқеи, ирқи ва миллати, жинси, маълумоти, тили, эътиқоди, жамоат ташкилотларига мансублиги, бошқа ҳолатлар унга бирор-бир имтиёзлар берилиши ёки унинг камситилиши учун асос бўлмайди ва суд муҳокамасини боришига, чиқариладиган суд қарорига мутлоқо таъсир кўрсатмайди.

Фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги бир-бири билан узвий боғлиқ бўлган тушунчалар бўлса-да, лекин улар ўз мазмунига кўра бир қанча фарқли хусусиятларга эга.

Жумладан, фуқароларнинг қонун олдида тенглиги шундан иборатки, ягона моддий ҳамда процессуал қонунларга асосан фуқароларнинг ирқи ва миллати, ижтимоий, мулкӣ ҳамда мансабга доир ҳолати ёки динга эътиқод қилишига кўра имтиёзлар берилмайди ёхуд уларнинг ҳуқуқлари чекланмайди.

Фуқароларнинг суд олдида тенглиги эса шуни англатадики, судланувчи ва жабрланувчининг ирқи, миллати ва диний эътиқодлари, ижтимоий, мансабга доир ва мулкӣ ҳолатидан қатъи назар ишларнинг уларга нисбатан барча судлар томонидан кўриб чиқилиши айнан бир хил процессуал тартибда амалга оширилади.

Фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги барчанинг жиноят қонунларига бўйсунishiда ҳамда уни бузганлик учун тенг жавобгар бўлишида намоён бўлади. Жиноят содир этган шахслар эгаллаган лавозими, машғулоти тури ва бошқа омиллардан қатъи назар, жиноий жавобгарликка тортилади ҳамда уларга нисбатан айнан бир жиноят қонуни татбиқ этилади.

Мазкур принцип қонунийлик принципи билан ўзаро боғлиқ бўлиб, қонунийлик принципида белгиланган жиноят ишларини юритишнинг қонунда белгиланган тартиби барча судлар, прокуратура, тергов, суриштирув органлари учун ягона ва мажбурийлиги ҳақидаги қоида, бевосита ушбу принципни ҳам таъминланишига хизмат қилади.

Суд суд муҳокамасида тарафларга ўзининг қонуний ҳуқуқ ва эркинликларини тўлиқ ифода этиши учун тенг шароитлар яратиб бериши лозим. Чунки, ишни ҳар томонлама, холисона кўриб чиқиб, иш юзасидан қонуний, асосли ва адолатли қарор қабул қилиш учун фуқароларнинг қонун ва суд олдида тенглиги принципи таъминланиши шарт.

Суд муҳокамасининг жиноят процессининг бошқа босқичларидан фарқловчи асосий хусусиятларидан бири бу унинг ошкоралигидир. Суриштирув ва дастлабки тергов даврида тергов сирини муҳофаза этилиши ҳақиқатни

аниқлаш учун зарур бўлса, суд мажлисида барча далиллар тарафлар иштирокида ошкора муҳокама қилинади.

Шахснинг суд орқали ҳимояланиш ҳуқуқи фундаментал ҳуқуқлардан бўлиб, суд жараёнининг ошкора тарзда ўтказилиши бу ҳуқуқнинг таъминланиши кафолатларидан биридир.

Ўзбекистон Республикаси Конституцияси 28-моддасига кўра жиноят содир этганликда айбланаётган шахсни айбли деб ҳисоблаш учун унинг айби қонунда назарда тутилган тартибда ошкора суд муҳокамаси йўли билан исботланиши ва унга нисбатан суднинг ҳукми қонуний кучга кириши талаб этилади. Яъни, бундан суд муҳокамасининг ошкоро ўтказилиши таъкидлаб ўтилган.

Судда ишларнинг ошкора кўрилиши деганда ишлар қонунда белгиланган ёшда бўлган ва суд залига келишни истаган фуқаролар иштирокида кўрилиши, суд процессини кенг жамоатчилик эътиборига етказиш имкониятининг мавжуд бўлиши тушунилади.

Суд муҳокамасининг ошкора ўтказилиши ҳақида талаб фақат жиноят иши, материаллар ва маъмурий ҳуқуқбузарлик ишларига оид ишлар бўйича бўлиб, судга қадар иш юритув билан боғлиқ суд мажлисларини назарда тутмайди. Яъни, шахсга нисбатан қамоққа олиш ҳақидаги, уй қамоғи эҳтиёт чорасини қўллаш ҳақидаги, шахсни экспертизадан ўтказиш учун тиббий муассасага жойлаштириш ҳақидаги илтимономалар, почта-телеграф жўнатмаларини хатлаш ҳақидаги, телефон сўзлашувларини эшитишга рухсат бериш ҳақидаги ва шунга ўхшаш бошқа материаллар ёпиқ суд мажлисида ўтказилади.

Шунингдек, мазкур принципни барча жиноят ишлари очиқ суд мажлисларида ошкора кўрилиши шартлиги ҳақида янглиш хулосага келмаслигимиз лозим.

Чунки, Ўзбекистон Республикаси жиноят-процессуал кодекси

19-моддасининг 1-қисмида давлат сирларини кўриқлаш манфаатларига зид келадиган ҳоллар, шунингдек жинсий жиноятлар тўғрисидаги ишлар кўрилатган ёпиқ тарзда кўрилиши белгиланган.

Бундан ташқари, мазкур модданинг иккинчи қисмида ўн саккиз ёшга тўлмаган шахсларнинг жиноятлари тўғрисидаги ишлар, шунингдек фуқароларнинг шахсий ҳаёти ҳақидаги маълумотлар ёки уларнинг шаъни ва қадр-қимматини камситадиган маълумотларни ошкор қилмаслик мақсадида ҳамда жабрланувчининг, гувоҳнинг ёки ишда иштирок этувчи бошқа шахсларнинг, худди шунингдек улар оила аъзоларининг ёки яқин қариндошларининг ҳавфсизлигини таъминлаш тақозо этилган ҳолларда бошқа ишлар суднинг ажрими билан ёпиқ суд мажлисида кўришга йўл қўйилиши кўрсатилган.

Шахсий ёзишма ва шахсий телеграф хабарномалари очиқ суд мажлисида фақат ушбу хат ҳамда хабарларни жўнатган ва олган шахсларнинг розилиги

билан эълон қилиниши мумкин. Акс ҳолда улар ёпиқ суд мажлисида ўқиб эшиттирилади ва текширилади.

Агар суд мажлиси залида тартибни сақлаш учун зарур бўлса, суд айрим шахсларга суд залида очиқ мажлислар вақтида ҳозир бўлишни ман этишга ҳақлидир, уларнинг суд залидан четлатилиши ишларнинг ошкора кўрилиши принципини бузилган деб топишга асос бўлмайди.

Яна бир эътиборли жиҳат шундан иборатки, суд муҳокамаси очиқ ёки ёпиқ тарзда ўтказилганидан қатъий назар суд ҳукми барча ҳолларда ошкора эълон қилинади, фақат ишни ёпиқ суд мажлисида кўриш учун сабаб бўлган маълумотлар ошкор этилмаслиги лозим.

“Жиноят ишлари судда ошкора кўрилишининг сиёсий ва амалий аҳамияти ниҳоятда катта. Ишларнинг судда ошкора кўрилиши фуқароларни қонунни ҳурмат қилиш ҳамда қонунбузарликка нисбатан мурасасизлик руҳида тарбиялаш вазифасини таъсирлироқ ва кенгроқ ҳал қилишга имкон беради, айна вақтда суд органлари фаолиятини халқ оммасининг доимий назорати остига олишни таъминлайди. Қонуний асослар бўлмаган тақдирда ишни ёпиқ суд мажлисида кўриш – қонуннинг қўпол равишда бузилишидир”

Ўзбекистон Республикаси жиноят-процессуал кодексининг

25-моддасида бедгиланганидек, биринчи инстанция судининг суд мажлисида, шунингдек ишлар юқори судларда кўрилатганда, иш юритиш тарафларнинг ўзаро тортишуви асосида амалга оширилади.

Иш судда кўрилатганда, айблаш, ҳимоя қилиш ва ишни ҳал қилиш вазифалари бир-биридан алоҳида бажарилиб, айнан бир орган ёки мансабдор шахс зиммасига юклатилиши мумкин эмас.

Биринчи инстанция судида иш юритиш фақат айблов ҳулосаси ёки тиббий йўсиндаги мажбурлов чораларини қўллаш учун ишни судга юбориш тўғрисидаги қарор мавжуд бўлганда бошланиши мумкин.

Давлат ва жамоат айбловчилари, судланувчи, вояга етмаган судланувчининг қонуний вакили, ҳимоячи, жамоат ҳимоячиси, шунингдек жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари суд мажлисида тарафлар сифатида иштирок этадилар ва далиллар тақдим этиш, уларни текширишда қатнашиш, илтимос билан мурожаат қилиш, ишнинг тўғри ҳал этилиши учун аҳамиятга эга бўлган ҳар қандай масала юзасидан ўз фикрларини билдиришда тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар”.

Жиноят ишларини қўзғатиш ва тергов қилиш, кўриб чиқиш ва ҳал этишга доир фаолият, уни амалга ошириш учун зарур бўлган турли функциялар жиноят ишлари юзасидан иш юритиш жараёнида юзага келадиган ҳуқуқий муносабатларнинг бошқа субъектларига нисбатан ҳукм юритиш ваколатига эга бўлган айнан бир давлат органи зиммасига юклатилганда, муваффақиятли бўлиши мумкин эмас.

Ўзбекистон Республикасида жиноят процессининг процессуал функцияларини бўлиш принципи изчиллик билан амалга оширилмоқда. Бу катта сиёсий ва амалий аҳамиятга эгадир, чунки у жиноят судлов ишларини юритишда қонуннинг кафолати бўлиб хизмат қилади. Амалдаги жиноят процессуал қонун ҳужжатларида жиноят ишлари юзасидан одил судловни амалга оширишда ишни ҳал этиш функцияси айблов ва ҳимоялаш функцияларидан аниқ қилиб ажратиб қўйилган. Жиноят процессуал қонун ҳужжатлари, башарти судья илгари ушбу ишни юритишда ҳимоячи, терговчи, прокурор сифатида иштирок этган бўлса, ўша ишни келгусида кўришда қатнаша олмаслигини ва, башарти прокурор илгари шу ишни юритишда бошқа бирон-бир иштирокчи сифатида қатнашган бўлса, рад этилишини назарда тутиб, айнан бир шахс зиммасига судья, айбловчи ва ҳимоячи вазифаси юкланишига йўл қўйилмаслигини белгилаган.

Шундай қилиб, тортишув принципи суд процессининг шундай юритилишини белгилайдики, унда айблов ва ҳимоялаш вазифаси ҳамда унга туташ бўлган фуқаровий даъво ва фуқаровий жавобгарликни қўллаш вазифаси ўзаро ҳамда бир-биридан суд фаолиятидан ажратилган ҳамда ўз манфаатларини ҳимоя қилишда бир хил процессуал ҳуқуқларга эга бўлган тарафлар томонидан амалга оширилади, суд эса холисона ва бетарафликни сақлаган ҳолда процессда етакчи ўринни эгаллайди, ишнинг барча ҳолатларини ҳар томонлама, тўла, холисона тадқиқ этиш учун зарур шарт-шароитлар яратади ва мазкур ишни ҳал этади.

Жиноят процессида тортишув принципи қуйидаги асосий жиҳатларни белгилайди:

- 1) айбловнинг суддан ажратилганлиги;
- 2) суднинг процессдаги мустақил, фаол ҳолати ва фақат судга иш юзасидан қарор қабул қилиш ҳуқуқининг берилиши;
- 3) ўз функцияларини бажаришлари учун тарафларнинг тенг процессуал ҳуқуқларга эга бўлиши;
- 4) айблов ва ҳимоялаш функцияларининг одил судлов вазифасидан ажратилганлиги ҳамда уларнинг ўзаро бир-биридан ажратилганлиги.

Айблов ва ҳимоялашнинг мустақил функция сифатида ажратилганлиги ҳамда уларнинг ўзаро бир-биридан суд фаолиятидан ажратилганлиги тортишув принципи таянадиган ва амал қиладиган асосдир. Айблов, ҳимоялаш ва одил судлов функцияларининг ўзаро қандай ажратилганига кўра суд процессининг турлари тавсифланади. Қонун айблов, ҳимоялаш ва одил судлов вазифаларини қатъий фарқлаб қўяди ҳамда ҳукмнинг сўзсиз бекор қилиниши хавфи остида уларнинг бир-бирига қўшилиб кетишини истисно этади.

Тортишув ҳуқуқининг тан олинishi – тортишаётганларнинг ўз талабларини асослашлари учун бир хил воситалардан ва имкониятлардан

фойдаланиш ҳуқуқининг, шунингдек бошқа тарафларнинг фикрларига эътироз билдириш ҳуқуқининг ҳам тан олинишидир.

Давлат ва жамоат айбловчиси, судланувчи, вояга етмаган судланувчининг қонуний вакили, ҳимоячи, жамоат ҳимоячиси, шунингдек жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ва уларнинг вакиллари суд мажлисида тарафлар сифатида иштирок этадилар ва далиллар тақдим этиш, уларни тадқиқ этишда қатнашиш, илтимосномаларни киритиш, ишнинг тўғри ҳал этилиши учун аҳамиятга молик ҳар қандай масала бўйича ўз фикрларини билдиришда тенг ҳуқуқлардан фойдаланадилар.

Процессуал тенг ҳуқуқлилиқ қайд этилган ҳуқуқлардан анча кенгроқ бўлиб, ишнинг нафақат амалий жиҳатига, балки юридик жиҳатига ҳам тааллуқлидир. Айбланувчи, шунингдек судланувчи ҳимоячиси билан бирга суд процессида ва суд мажлисида вужудга келадиган ҳамда ҳукм билан ҳал қилинадиган барча масалалар юзасидан, шу жумладан жиноятни таснифлаш ва жазони қўллаш юзасидан ўз фикр-мулоҳазаларини ҳамда хулосаларини баён қилиш ҳуқуқига эгадир.

Айбловчи, судланувчи, ҳимоячи, шунингдек жабрланувчи, фуқаровий жавобгар, фуқаровий даъвогар ва улар вакилларининг далиллар тақдим этиш, уларни тадқиқ этиш ва илтимоснома киритиш борасидаги процессуал тенглиги ишларни кўриш ҳамда ҳал қилишда бир ёқламаликка ва субъективликка йўл қўймаслик кафолати бўлиб хизмат қилади ҳамда ҳар бир иш юзасидан ҳақиқатни аниқлаш учун зарур шарт-шароит яратади.

Суд ишни ҳар томонлама, тўла ва холисона тадқиқ этиш учун зарур шарт-шароитлар яратиши лозим: тарафлардан қайси бири тақдим этишидан қатъи назар, рухсат этилмаган далилларнинг ишда кўрилишига йўл қўйилмайди; иш муҳокамасидан олдин чиқариб ташланган далилларнинг тадқиқ этилиши масаласини ҳал этади; тарафларнинг илтимосномаларига мувофиқ янги далилларни кўриб чиқади; суд муҳокамасига раҳбарлик қилади ва ҳоказо.

Тортишув жараёнида суд янги айблов бўйича ёки янги шахс устидан иш қўзғатиши мумкин эмас, тарафларнинг илтимосномасисиз ишни қўшимча терговга юбора олмайди. Шу ҳолатларни Жиноят-процессуал кодексида акс эттириш зарурдир.

Жабрланувчи томонидан эътирозлар бўлмаган тақдирда прокурорнинг айбловдан воз кечиши ишнинг тугатилишига олиб келади.

Тортишувда тарафларнинг тенглиги – ҳақиқатни аниқлашнинг энг кучли усули, тарафларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари кафолатидир.

Тортишув асоси бутун суд жараёнининг қиёфасини, таркибий тузилмасини белгилайди, ҳукмга ўзига хос ишонч беради, унинг ҳуқуқий ва ижтимоий аҳамиятини оширади.

KIMYO FANI O'QITUVCHILARINI KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH

Abdulaxatova Manzura Akramjonovna

Chirchiq davlat pedagogika universiteti II-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak kimyo fani mutaxassislarini kasbiy kompetentligini shakllantirish masalalari yoritib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Kimyo, mutaxassis, oliy ta'lim, kasbiy-texnologik, modellashtirish, talabalar, xususiyatlar, tadqiqotlar o'tkazish.

Jahonda bo'lajak mutaxassislarni kasbiy tayyorlashning muhim yo'nalishi sifatida variativlik potentsialini rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlarini takomillashtirish, klaster yondashuvi asosida ta'lim mazmunini innovatsion tashkil etishning mutaxassis asoslarini ishlab chiqish, ayniqsa, muhim dolzarblik kasb etmoqda. Ayniqsa, talabalarning kasbiy qobiliyatini rivojlantirish mexanizmini takomillashtirish, pofessionallikni pedagogik jarayonda namoyon bo'lishiga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy omillarni aniqlashtirish, kasbiy yo'nalganlik diagnostikasini amalga oshirish va talabalarning individual-kasbiy-intellektual xususiyatlarini o'rganishga doir qator ilmiy loyihalar amalga oshirilmoqda. Shu jumladan, "Kimyo" fani mazmunini zamonaviy bilimlar bilan boyitishning metodik tizimini takomillashtirish, oliy ta'lim jarayonida kasbiy-texnologik variativlikni rivojlantirishning didaktik shart-sharoitlarini ishlab chiqishga doir qator ilmiy izlanishlar olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmonlari, Qarorlari va Vazirlar Mahkamasining Qarorlari hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda mazkur dissertatsiya tadqiqoti muayyan darajada xizmat qiladi. Misol uchun O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida", 2018-yil 5-sentyabrdagi PF-5538-son "Xalq ta'limini boshqarish tizimini takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida", 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida", 2020-yil 6- noyabrdagi PF-6108-son "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilmfan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risidagi" farmonlari, 2020-yil 12-avgustdagi PQ-4805-son "Kimyo va biologiya yo'nalishlarida uzluksiz ta'lim sifatini va ilm-fan natijadorligini oshirish chora-tadbirlari to'g'risida" qarori, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 14-apreldagi 213-son "Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" Qarori hamda mazkur faoliyatgategishli boshqa me'yoriy-xuquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishda muayyan darajada xizmat qiladi.

Talabalar zamonaviy jamiyatning eng ilg'or qismi. Ular tanlagan kasbi bo'yicha chuqur bilim olib, kelgusi pedagogik faoliyatga tayyorlanadi. Ularni kasbiy kompetentligini shakllantirishni shartli ravishda uch davrga bo'lish mumkin. Birinchi davr-talabalikkacha bo'lgan davr. Bu bevosita maktab davrini qamrab oladi. Unda o'quvchilar fan o'qituvchisining kasbiy mahoratini baholaydi va o'zlari ham bevosita kelgusida o'qituvchilik kasbini tanlash bilan bog'liq tayyorgarlik ishlarini olib boradi. Bu bosqichda o'qituvchining kasbini yaxshi bilishi, nutqi, tashqi ko'rinishi, pedagogik muomala madaniyati o'quvchilarga namuna, etalon bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, bu davrda, ayniqsa o'rta va yuqori sinflarda bolalarga, butun insoniyatga mehr-muhabbat shakllanadi va pedagogik kasbni tanlashga chuqur poydevor qo'yiladi. O'z kasbi orqali insoniyatga, Vatanga xizmat qilish, yosh avlodni tarbiyalashda ishtirok etish motivlari yuqori bo'ladi. O'quvchilar o'qituvchilarga yaqindan yordam berish, ular bilan jamoa bo'lib shakllanish istagi barqarorlashadi. Bunday o'quvchilarga o'z vaqtida yordam berish, o'qituvchi kasbi uchun dastlabki zarur bo'lgan nazariy va amaliy bilimlarni berish, ularga maxsus adabiyotlarni tavsiya etish muhim. Shuningdek, bu davrda kasbga yo'naltirish uchun jismoniy tarbiya o'qituvchisi faoliyatining asosiy yo'nalishlari bo'yicha ish olib borish kerak. Bunda ma'lum sport turiga ixtisoslashuv, umumiy jismoniy tayyorgarlikni muntazam oshirib borish, mamlakatda jismoniy tarbiya va sportni yanada rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan asosiy islohatlar va ularning mazmuni, jismoniy tarbiya va sport mutaxassislari tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalari va ularga o'qishga kirish sinovlari (testlar) haqi da to'liq ma'lumot, bozor iqtisodiyoti sharoitida jismoniy tarbiya va sport bo'yicha tadbirkorlik qilish, sportda rag'batlantirish kabi masalalar muhim ahamiyat kasb etadi. Qisqasi, o'quvchilar maktab davridanoq jismoniy tarbiya o'qituvchisi kasbiga yo'naltiriladi. Bu davr kamida 5-6 yilni o'z ichiga olishi kerak. Ikkinchi davr- oliy ta'lim muassasasida o'qish davri. Bu davr ham o'z xususiyatlariga ega. O'quvchilar o'zlari tanlagan oliy ta'lim muassasasi to'g'risida oldindan ma'lumotga ega bo'ladi. Kasbga yo'naltirish maqsadida tashkil etilgan tadbirlar orqali ular tanlagan oliy ta'lim muassasasiga bir-necha bor kelib, undagi o'quv- tarbiya jarayoni bilan qisman tanishadi. Bu yerda ular o'ziga va kelgusi tanlagan kasblariga oid bilimlarini yanada oshiradi. Talabalar o'rtasida olib borilgan tajribalar shuni ko'rsatadiki, har bir talaba birinchi olti oylik davrida o'ziga xos qiyinchiliklarga duch keladi. Yangi tartib-qoidalar, yangi kun tartibi talabalardan jarayonga moslashish bilan bog'liq turli muammolarni keltirib chiqaradi. Kasbini ongli tanlagan va yaxshi tayyorgarlik ko'rgan talabalar bu davrdan osonlik bilan o'tadi. Aksincha, kasbni tavakkal tanlagan talabalar ko'plab qiyinchiliklarga duch keladi va ularni jarayonga moslashishi uzoq vaqt talab qiladi, ayrim talabalar o'qishni tashlab ketishiga majbur bo'ladi. Kam bo'lsada bu holatlar maktabda kimyo fani o'qituvchisi kasbi bo'yicha yetarli darajada kasbiy targ'ibot ishlari olib borilmaganligidan dalolat beradi.

Kimyo yo'nalishi talabalari o'quv yillari davomida, o'quv reja bo'yicha 50 ga yaqin fanlarni o'zlashtirish belgilab qo'yilgan. Bunda ijtimoiy gumanitar fanlar, umumkasbiy fanlar va mutaxassilik fanlari alohida o'rin tutadi. Oliy ta'lim muassasalarining o'z faoliyatlarini mustaqil tashkil qilish bo'yicha imtiyozlari o'quv rejasidagi fanlarni majburiy va tanlov fanlarga bo'lib, tanlov fanlar bugungi kunda eng dolzarb bo'lgan fan yo'nalishlari va ularni o'rganishga bo'lgan ehtiyojlarni hisobga olib rejalashtirmoqda. Bu xoriyda ko'p yillar oldin keng joriy qilingan tizim bo'lishiga qaramasdan, bizda bu kimyo mutaxassislari tayyorlashga bo'lgan yangicha yondoshuv, yangicha texnologiyalardir. Bu ta'lim sifatini va samaradorligini yanada oshiradi, talabalarni oldindan kimyo fani faoliyatiga ixtisoslashib borishini ta'minlaydi. Tanlov fanlar kelgusida yanada takomillashib, o'quv jarayonini asosini, katta qismini tashkil qiladi. Tanlov fanlarini tanlash mutaxassislik kafedrasi jamoasidan katta tajriba va bilim, ilmiy salohiyat talab qiladi.

Bugungi kun talabidan kelib chiqib, tanlov fanlarga quyidagi muhim va dolzarb yo'nalishlarni taklif etish mumkin:

kimyo mutaxassislari tayyorlashda kompyuter texnologiyalaridan foydalanish;
kimyo faniga oid yuqori natijalarini modellashtirish; kimyoda xususiy tadbirkorlik;

kimyoviy tadbirlarini molyalashtirish;

o'quvchi va talaba-yoshlarni kimyo fani bilan mustaqil shug'ullanishni tashkil qilish va boshqarish;

kimyoga oid ilmiy tadqiqotlar o'tkazish metodikasi va b.

Bo'lajak kimyo mutaxassislarning kasbiy kompetentligini shakllantirishda pedagogik amaliyotning o'rni beqiyosdir. Amaliyotni tashkil qilish va o'tkazish muhim tashkiliy metodik tadbir.

Uchinchi davr-bu bevosita oliy ta'lim muassasasini bitirib, pedagogik faoliyatga kirishish davri. Bu davr mutaxassislarning ta'kidlashicha 5-7 yilgacha bo'lgan davrni qamrab oladi va ular haqiqiy pedagog sifatida to'liq shakllanadi, faoliyatga moslashadi hamda kasbiy kompetensiyaga ega bo'ladi. Albatta, bu davrda ham kasbiy kompetensiyani oshirib borish talab etiladi. Bular o'z-ustida ishlash, malaka oshirish, tanlovlarda ishtirok etish, seminarlar, taqdimotlar o'tkazish, ilg'or tajribalarni ommalashtirish jarayonida qatnashish, ilmiy, uslubiy tadqiqotlar o'tkazish, ilmiy, uslubiy adabiyotlar tayyorlash va chop etish jarayonida yanada mukammallashib boradi.

Talabalarining o'zlari tomonidan o'zlarining ta'lim ehtiyojlarini qondirish uchun tanlangan talabalarining individual ta'lim dasturlari zamonaviy inson faoliyatining asosiy yo'nalishlariga mos keladigan ta'lim yo'nalishlarini tanlash orqali amalga oshiriladi.

Shu bilan birga, olib borilgan tadqiqotlar ko'rib chiqilayotgan muammoning barcha jihatlarini tugatmaydi. Ilm-fan va o'quv amaliyoti ehtiyojlariga muvofiq, shuningdek olingan va asoslangan natijalarni hisobga olgan holda, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim mazmunining uslubiy asoslarini ishlab chiqish va ularni maktabning barcha darajalari va bosqichlarida amalga oshirish kabi mahalliy

ta'lim bilan bog'liq sohalarda ilmiy-tadqiqot ishlarini davom yettirish kerak. Ta'lim texnologiyasining muhim qismi bo'lgan ta'lim mazmuni asosan uning protsessual qismini belgilaydi. Ko'pincha, mashg'ulotning protsessual jihatlari turlicha bo'lib, tarkib faqat tuzilish, dozalash va mantiqda o'zgaradi. Biroq, usullarning tubdan o'zgarishi maqsadlar, tarkib va shakllarning o'zgarishiga olib keladi va maqsadlar va tarkibning tubdan o'zgarishi ta'limning protsessual tomonini qayta ko'rib chiqishga olib keladi. Shunday qilib, ta'lim texnologiyasi va mazmuni bir-birini yetarli darajada aks ettiradi.

Kasbiy ta'lim texnologiyasi deganda, kasbiy ta'lim sharoitida insonni shakllantirishning ta'limiy, tarbiyaviy va tashkiliy yondashuvlari, tamoyillari, usullari, texnikasi va shakllari to'plami bilan tavsiflangan va izchillik, takrorlanuvchanlik, mahsuldorlik belgilariga ega bo'lgan ijtimoiy va pedagogik texnologiyalarning ajralmas qismi tushuniladi.

Xulosa qilib aytganda talabalarni kasbiy munosabatlarga kirishish ko'nikmalarini tayyorlashga qaratilgan pedagogik faoliyat ijtimoiy-iqtisodiy yoki ishlab chiqarish munosabatlari jarayonini qamrab olishi, kasbiy-texnikaviy, ijtimoiy - iqtisodiy va kimyo sanoati ishlab chiqarish jarayoniga faol jalb etish asosida ularning ruhan, irodaviy, axloqiy, jismoniy hamda estetik jihatdan kamolotga yetishishini ta'minlovchi pedagogik jarayon hisoblanadi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. G.O.Ernazarova, Q.I.Isroilov, M.E.Qurbonova, Pedagogik kompetentlik. O'quv qo'llanma.T.2023 y.
2. Islamova Maftuna Sharofiddinovna, Qurbonova Muattar Erkinovna, Kimyoviy bilimlar asosida umumta'lim maktablari o'quvchilarining kasbiy dunyoqarashini shakllantirish. Monografiya. Toshkent. ZEBO PRINT. 2023.
3. Qurbonova M.E. Malakali pedagog kadrlar tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish. Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash va ta'lim-tarbiya jarayonlarini takomillashtirishning strategik modellari" Respublika ilmiy- amaliy anjuman materiallari. 2022-yil 17-dekabr 321-323- betlar.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING IJTIMOIIY MOSLASHUVI

Mutalova Feruza Baxit qizi

Chirchiq davlat pedagogika universiteti

Maktabgacha ta'lim fakulteti, Maktabgacha ta'lim yo'nalishi

2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy moslashuvi jarayoni yoritilgan. Bolaning yangi muhitga moslashuvi, unga ta'sir qiluvchi omillar, yuzaga keladigan qiyinchiliklar va ularni yengib o'tish yo'llari tahlil qilingan. Shuningdek, ota-onalar va tarbiyachilarning bu jarayondagi roli va pedagogik yondashuvlar asosida ijtimoiy moslashuvni qo'llab-quvvatlash muhimligi ko'rsatib o'tilgan.

Kalit so'zlar: maktabgacha yosh, ijtimoiy moslashuv, bola rivojlanishi, bog'cha, tarbiyachi, muhit, moslashuv omillari.

Kirish

Insonning shaxsiy rivojlanishida maktabgacha yosh davri alohida o'rin tutadi. Aynan shu davrda bola atrofdagi dunyoni faol o'rganadi, o'zini anglay boshlaydi va jamiyatga birinchi qadamini qo'yadi. Bolaning oiladan tashqaridagi ijtimoiy muhit bilan ilk muloqoti odatda maktabgacha ta'lim muassasasi — bog'cha orqali yuz beradi. Bu esa bola hayotida yangi bosqichni boshlab beradi, ya'ni u jamoadagi boshqa bolalar bilan teng munosabat o'rnatishni, kattalar — tarbiyachilar bilan aloqa qilishni, belgilangan tartib va qoidalarga amal qilishni o'rganadi. Ijtimoiy moslashuv bolaning yangi sharoitga, yangi talab va munosabatlarga qanday moslasha olish qobiliyatidir. Bu jarayon oddiy emas — har bir bola bu yo'ldan o'ziga xos tarzda o'tadi. Ba'zilar uchun bu oson va quvonchli bo'lsa, boshqalar uchun bu qo'rquv, ishonchsizlik, yoki tortinchoqlik bilan kechishi mumkin. Shuning uchun ham maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy moslashuvi jarayoni o'ziga xos yondashuv va sinchkovlikni talab qiladi. Bu borada ota-onalar, tarbiyachilar va psixologlarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyot tahlili

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy moslashuvi masalasi bo'yicha bir qator mahalliy va xorijiy pedagog, psixolog olimlar tomonidan tadqiqotlar olib borilgan. Jumladan, L.S. Vygotskiy o'zining ijtimoiy rivojlanish nazariyasida bolaning shaxs sifatida shakllanishi uning atrof-muhit, ayniqsa, kattalar va tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlari orqali amalga oshishini ta'kidlagan. Vygotskiyga ko'ra, bola faqatgina individual rivojlanmaydi, balki ijtimoiy o'zaro ta'sir orqali shakllanadi.

A.V. Zaporozhets va D.B. Elkonin bolalarning o'yin faoliyati orqali ijtimoiy moslashuvini chuqur o'rganib, o'yin orqali bola jamiyatdagi rollarni o'zlashtirishi, muloqot qilish, muammolarni hal etish va emotsional jihatdan rivojlanishini ta'kidlashgan.

Mahalliy pedagog olim X. To'xtasinova esa maktabgacha ta'lim muassasalarida ijtimoiy moslashuvni yengillashtirishda pedagogik yondashuvlar, ya'ni o'yinli metodlar, moslashtiruvchi mashg'ulotlar va ota-onalar bilan hamkorlikning ahamiyatini ko'rsatgan. Uning fikricha, bolaning ruhiy holatini tushunish va unga shaxs sifatida e'tibor qaratish ijtimoiy moslashuvni osonlashtiradi.

Shuningdek, "Maktabgacha ta'lim psixologiyasi" nomli darslik va ilmiy-uslubiy qo'llanmalarda maktabgacha yoshdagi bolalarda uchraydigan moslashuvdagi psixologik holatlar va ularni yengish usullari keng yoritilgan. Adabiyotlarda ko'rsatilishicha, maktabgacha yosh davrida bola psixikasining sezgirligi yuqori bo'lib, noto'g'ri yondashuvlar kelgusida ijtimoiy moslashuvda jiddiy qiyinchiliklar keltirib chiqarishi mumkin. Ushbu adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bolalarning ijtimoiy moslashuvini qo'llab-quvvatlash va yo'naltirish uchun zamonaviy pedagogik va psixologik yondashuvlardan foydalanish muhimdir. Ilmiy manbalar bolaga emotsional quvvat berish, o'yin faoliyati orqali o'rgatish, guruhdagi rollarga moslashishga yordam berish va ota-onalarni bu jarayonga faol jalb etishni tavsiya etadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy moslashuvi

Maktabgacha yosh davri bolaning shaxsiy rivojlanishida muhim bosqich hisoblanadi. Bu davrda bola birinchi marta oiladan tashqaridagi muhit bilan tanishadi — bog'chaga qatnay boshlaydi, boshqa tengdoshlar bilan muloqot qiladi va kattalar rahbarligida turli faoliyatlarda ishtirok etadi. Shu jarayonda bolaning ijtimoiy moslashuvi shakllanadi.

Ijtimoiy moslashuv nima?

Ijtimoiy moslashuv — bu bolaning yangi ijtimoiy muhitga moslasha olishi, guruh ichida o'zini tutishni, muloqot qilishni, odob-axloq qoidalarini tushunib, ularni bajarishni o'rganish jarayonidir. Moslashuv jarayonida bola o'z-o'zini anglaydi, atrofdagilar bilan munosabat o'rnatadi va o'zini jamoaning bir qismi sifatida his eta boshlaydi.

Ijtimoiy moslashuv omillari

Bola ijtimoiy muhitga qanchalik tez va oson moslasha olishi bir qator omillarga bog'liq bo'ladi:

Oiladagi tarbiya: Ota-onaning mehribonligi, qat'iyati va bolaga e'tibori uning tashqi muhitga qanday munosabatda bo'lishiga ta'sir qiladi.

Yosh va individual xususiyatlar: Har bir bola o'ziga xos. Kimdir faol va ochiq bo'lsa, boshqasi tortinchoq bo'lishi mumkin.

Pedagogik yondashuv: Tarbiyachilarning bolaga individual yondashuvi, iliqligi va sabr-toqati moslashuv jarayonini yengillashtiradi.

Tengdoshlar bilan munosabat: Bolaning do'stlari va guruhdagi o'rni ijtimoiy rivojlanishga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Moslashuvda yuzaga keladigan qiyinchiliklar:

Ba'zida bolalar bog'chaga moslashishda muammolarga duch keladilar. Masalan, ajralish qo'rquvi, yig'lash, agressivlik yoki tinchsizlanish kabi holatlar kuzatilishi mumkin. Bu holatlarda ota-onalar va tarbiyachilar hamkorlikda ishlashi juda muhimdir.

Ijtimoiy moslashuvga yordam berish yo'llari:

Bolani bog'chaga asta-sekin moslashtirish (masalan, dastlab qisqa vaqtga olib borish);

Ijobiy munosabat va mehr ko'rsatish;

O'yinlar orqali moslashuvga yordam berish;

Emotsional qo'llab-quvvatlash va sabr-toqat bilan yondashish;

Bolaning his-tuyg'ularini tushunishga harakat qilish.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarning ijtimoiy moslashuvi — bu ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishidagi muhim bosqichlardan biridir. Moslashuv jarayonining muvaffaqiyatli kechishi bolaning keyingi bosqichlardagi — maktab hayoti, jamiyatda o'z o'rnini topishi, o'z fikrini erkin ifoda etishi, jamoada ishlash kabi ko'nikmalarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Shu sababli ota-onalar va pedagoglar bu davrni e'tibordan chetda qoldirmasliklari, bolani har tomonlama qo'llab-quvvatlashlari lozim. Bola o'zini tushunilgan, qadrlangan va xavfsiz his qiladigan muhitda tezroq moslashadi, ochiladi va o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon eta oladi. Ijtimoiy moslashuvga to'g'ri yondashuv kelajakda jamiyatga moslashgan, ijtimoiy faol, baxtli va muvaffaqiyatli shaxs shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotskiy, L.S. Bola psixikasining rivojlanishi. – Toshkent: O'qituvchi, 1991.
2. Elkonin, D.B. Psixologiya igry. – Moskva: Pedagogika, 1978.
3. Zaporozhets, A.V. Psixologiya detey doshkolnogo vozrasta. – Moskva: Prosveshchenie, 1986.
4. To'xtasinova, X. Maktabgacha ta'lim psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
5. Axmedova, M., Yo'ldosheva, D. Maktabgacha ta'lim metodikasi. – Toshkent: NMIU, 2020.
6. G'ofurova, M. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlash psixologiyasi. – Toshkent: Iste'dod, 2019.
7. Rimm-Kaufman, S.E., & Pianta, R.C. An Ecological Perspective on the Transition to Kindergarten: A Theoretical Framework to Guide Empirical Research. – Journal of Applied Developmental Psychology, 2000.
8. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development. – Harvard University Press, 1979.
9. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PF-5847-sonli farmoni "Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".

BO'LAJAK JISMONIY TARBIYA O'QITUVCHILARNI KASBIY INNOVATSION FAOLIYATGA TAYYORLASH TIZIMI

Tursunaliyeva Gulasal Botirali qizi

CHDPU MBJTS yo'nalishi

Annotatsiya: Ushbu maqolada bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi tahlil qilinadi. O'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirishda innovatsion metod va yondashuvlarni joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Jismoniy tarbiya o'qituvchilari, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, interaktiv metodlarni va ilmiy yangiliklarni o'z faoliyatida qo'llash orqali ta'lim sifatini oshirishi mumkin. Ushbu tizimda o'qituvchilarga nafaqat asosiy pedagogik bilimlar, balki innovatsion va amaliy ko'nikmalarni ham berish ko'zda tutilgan.

Kalit so'zlar: Jismoniy, tarbiya, o'qituvchilar, kasbiy innovatsion, faoliyat, tayyorlash, tizimi, zamonaviy, pedagogik, yondashuv, metodlar

Hozirgi zamonda ta'lim sohasida innovatsion texnologiyalar va pedagogik yondashuvlarni qo'llash zarurati kundan-kunga ortib bormoqda. Ayniqsa, jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun bu talablar yanada muhim bo'lmoqda, chunki ular o'quvchilarga nafaqat jismoniy mashqlarni o'rgatish, balki ularni sog'lom turmush tarzini shakllantirishga, jismoniy tarbiya sohasidagi yangiliklar bilan tanishtirishga ham mas'uldir. Shuning uchun bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi jismoniy tarbiya sohasida ta'lim sifatini oshirishda muhim o'rin tutadi.

Innovatsion faoliyat – bu yangi yondashuvlar, texnologiyalar, metodlar va usullarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish jarayonidir. Ta'limda innovatsiyalarni qo'llash o'qituvchilarning pedagogik mahoratini oshiradi va o'quvchilarga zamonaviy bilimlarni taqdim etadi. Innovatsion faoliyat nafaqat bilim berishni, balki o'quvchilarning fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodiy yondashuv va jismoniy faolligini oshirishni ham o'z ichiga oladi.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun innovatsiyalarni qo'llash, ularning nafaqat fizika, biologiya, psixologiya kabi sohalaridagi bilimlarini chuqurlashtiradi, balki pedagogik uslublarni yangilash orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshiradi. Misol uchun, interaktiv mashg'ulotlar, multimedia vositalari va sport texnologiyalarini o'qituvchilik faoliyatida joriy etish, o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi.

Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash jarayonida quyidagi yondashuvlar muhim ahamiyatga ega:

Zamonaviy Pedagogik Texnologiyalarni O'rganish: Bo'lajak o'qituvchilarga innovatsion pedagogik texnologiyalarni o'rgatish muhimdir. Bu texnologiyalar orasida onlayn ta'lim platformalari, raqamli resurslar, simulyatsiya va o'quv ilovalari mavjud. O'qituvchilarni bu vositalarni ishlatishga o'rgatish, ularning o'quvchilarga ilg'or ta'limni taqdim etish imkoniyatlarini oshiradi.

Interaktiv va Integratsion Pedagogika: Bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun interaktiv metodlarni qo'llashning o'rni katta. Interaktiv darslar orqali o'qituvchilar va o'quvchilar o'rtasidagi kommunikatsiya yaxshilanadi. Shu bilan birga, integratsion pedagogika orqali turli sohalar, masalan, psixologiya, fiziologiya, sport tibbiyati kabi fanlarni jismoniy tarbiya bilan bog'lash, o'qituvchilarning bilim doirasini kengaytiradi va amaliyotda samarali qo'llanishiga imkon beradi.

Amaliy Ko'nikmalarni Rivojlantirish: Innovatsion faoliyatning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun o'qituvchilarni amaliy ko'nikmalar bilan ta'minlash zarur. Bu nafaqat nazariy bilimlarni, balki o'quvchilarga jismoniy mashqlarni qanday o'rgatishni, turli sport mashg'ulotlarini tashkil qilishni, sportda yangi metodlarni qo'llashni o'rganishdir.

Ilmiy Tadqiqotlar va Innovatsion Ishlab Chiqarish: Jismoniy tarbiya o'qituvchilari uchun ilmiy tadqiqotlar olib borish va o'quv jarayoniga ilmiy asoslangan yangi metodlarni kiritish katta ahamiyatga ega. Bu nafaqat jismoniy tarbiya metodologiyasini yangilashga, balki sport va sog'lom turmush tarzini rivojlantirishga yordam beradi.

Qishloq va Shahar Ta'lim Tizimlari O'rtasida Hamkorlik: Innovatsion faoliyatni rivojlantirishda qishloq va shahar ta'lim tizimlari o'rtasida hamkorlik qilish zarur. Shahar va qishloq maktablarida o'qituvchilarning kasbiy malakasini oshirish uchun turli seminarlar, treninglar va innovatsion metodlarni qo'llashga bo'lgan ehtiyoj mavjud.

Jismoniy tarbiya o'qituvchilarini innovatsion faoliyatga tayyorlashda ta'lim tizimi katta rol o'ynaydi. Ta'lim tizimi doirasida, jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash uchun quyidagi jihatlar muhim:

Pedagogik Kadrlar Tayyorlash: O'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlash jarayonida, pedagogik kadrlar tayyorlashga alohida e'tibor qaratish zarur. Bu pedagogik malakani oshirish va yangilash uchun turli kurslar, seminarlar, amaliyot va o'quv metodikalari kerak.

O'quv Dasturlarini Yangilash: Jismoniy tarbiya bo'yicha o'quv dasturlari va metodikalarini yangilash, o'qituvchilarga zamonaviy sport texnologiyalari va pedagogik usullarni o'rgatish zarur.

O'quvchi-Fokuslangan Yondashuv: O'quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olgan holda, o'qituvchilarni innovatsion faoliyatga tayyorlashda o'quvchi-fokusli yondashuvni qo'llash, ta'limda har bir o'quvchining individual xususiyatlarini inobatga olish zarur.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak bo'lajak jismoniy tarbiya o'qituvchilarini kasbiy innovatsion faoliyatga tayyorlash tizimi, zamonaviy ta'limning eng muhim jihatlaridan biri hisoblanadi. Innovatsion texnologiyalar va pedagogik metodlarni o'qituvchilarga joriy etish, ularning kasbiy tayyorgarligini oshirishga yordam beradi va ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada yaxshilaydi. O'qituvchilarning amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish, yangi pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni o'zlashtirish orqali jismoniy tarbiya o'qituvchilari nafaqat o'quvchilarni ta'lim bilan ta'minlash, balki ularda sog'lom turmush tarzini shakllantirishda ham muvaffaqiyatga

erishishlari mumkin.

Foydalangan adabiyotlar

1. Mamatov, S. (2020). Pedagogik innovatsiyalar va ta'lim tizimidagi o'zgarishlar. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
2. Shodiev, A. (2019). Jismoniy tarbiya o'qituvchilarining kasbiy tayyorgarligi va innovatsion faoliyati. Tashkent: O'qituvchi.
3. Sultonov, S. (2021). Ta'limdagi innovatsion yondashuvlar: metodik asoslar. Tashkent: Akademnashr.
4. Jismoniy tarbiya va sport: metodika va amaliyot. (2022). O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi nashriyoti.
5. Kadirova, M. (2021). Innovatsion pedagogik texnologiyalar va ularning o'qituvchilarga ta'siri. O'zbekiston ta'limi va fanlari jurnali, 3(1), 45-50.
6. Fayzullayev, M. (2022). Jismoniy tarbiya o'qituvchisi faoliyatida innovatsion metodlarni qo'llash. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi jurnali, 14(4), 60-65.

YOSHLARDA MILLIY DAVLATCHILIK TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISH

Safarov F.F.

CHDPU mustaqil tadqiqotchi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O'zbekistonda mustaqillik yillarida jamiyatning iqtisodiy, ijtimoiy-siyosiy, ma'naviy-ma'rifiy sohalarini isloh qilish yo'lida ulkan ishlar amalga oshirildi. YUrtimizdagi tub o'zgarishlar jarayonida milliy an'ana va qadriyatlar e'tiborga olinib, dunyoning eng samarali taraqqiyot modellari tajribalaridan kelib chiqqan holda, milliy davlatchilik tizimi shakllantirildi.*

O'zbekiston mustaqil davlat maqomini olgandan so'ng yurtimiz ijtimoiy hayotidagi mafkuraviy jarayonlar, iqtisodiy, siyosiy islohotlar qanchalik il'vor, demokratik tamoyillarga asoslangan bo'lmasin, ularni jamiyat hayotiga tatbiq etishda dolzarb muammolarga duch kelinmoqda. Mazkur holat jamiyat demokratik taraqqiyoti, faqat siyosiy va iqtisodiy mexanizmlarning maqsadga muvofiqligida emas, balki bu jarayonda ishtirok etuvchi fuqarolarning milliy davlatchilik tafakkuriga bo'liqligini ko'rsatib turibdi.

Kalit so'zlar: vatanparvarlik e'tiqodi, milliy tarbiya, fuqarolik va ijtimoiy pozitsiya, insonparvarlik, tashabbus.

Аннотация: В статье рассказывается об огромной работе, проделанной в Узбекистане за годы независимости по реформированию экономической, социально-политической и духовно-образовательной сфер общества. В процессе коренных преобразований в нашей стране формировалась система национальной государственности, учитывающая национальные традиции и ценности, опирающаяся на опыт наиболее эффективных мировых моделей развития.

После обретения Узбекистаном статуса независимого государства, какими бы прогрессивными и демократическими ни были идеологические процессы, экономические и политические реформы в общественной жизни нашей страны, они сталкиваются с насущными проблемами их внедрения в жизнь общества. Такое положение дел свидетельствует о том, что демократическое развитие общества зависит не только от адекватности политических и экономических механизмов, но и от национально-государственной установки граждан, участвующих в этом процессе.

Ключевые слова: патриотические убеждения, национальное воспитание, гражданская и социальная позиция, гуманизм, инициативность.

Abstract: The article describes the enormous work done in Uzbekistan over the years of independence to reform the economic, socio-political and spiritual-educational spheres of society. In the process of radical transformations in our country, a system of national statehood was formed that takes into account national traditions and values, based on the experience of the most effective world development models.

After Uzbekistan gained the status of an independent state, no matter how progressive and democratic the ideological processes, economic and political reforms in the public life of our country are, they face pressing problems of their implementation in the life of society. This state of affairs indicates that the democratic development of society depends not only on the adequacy of political and economic mechanisms, but also on the national and state attitude of citizens participating in this process.

Keywords: *patriotic beliefs, national education, civic and social position, humanism, initiative.*

O'zbekistonda yangi jamiyatni barpo etish, barkamol avlodni voyaga etkazish jarayonida millat ijtimoiy ongida, tafakkurida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'lmoqda. eng avvalo, xalqimiz inson tafakkuri va irodasini cheklab qo'yadigan siyosiy tizim zulmidan xalos bo'ldi, uning illatlarini bartaraf etmoqda. Lekin, milliy davlatchilik tafakkurini rivojlantirish, xalqimizning bunyodkorlik salohiyatini to'laroq yuzaga chiqarish uchun, uning ilmiy-nazariy asoslarini o'rganish, ijtimoiy-falsafiy tahlil qilish, amaliy taklif va tavsiyalar berish har qachongidan ham muhimdir.

Milliy davlatchilik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish falsafaning eng murakkab umumnazariy masalalaridan biridir. U falsafaning barcha tarkibiy qismlari: ontologiya, gnoseologiya, metodologiya, mantiq, aksiologiya, etika, estetika, psixologiya va h.k.lar bilan bo'liqdir. Binobarin, uni atroflicha ijtimoiy-falsafiy tahlil qilish, bu yo'nalishlarning muammoga o'ziga xos yondoshuv tamoyillarini baholash mezonlarini umumlashtirishni taqozo etadi. Milliy davlatchilik tafakkurini rivojlantirish masalasi murakkab, ziddiyatli, serqirra va uzluksiz bo'lganligi uchun barcha ijtimoiy-siyosiy fanlarning kompleks-sistemali yondoshuvi asosida nisbatan mukammal yoritilishi mumkin. Lekin, uning mezonlari jamiyat taraqqiy etishi jarayonida o'zgarib, yangi talablar hisobiga boyib boradi. Xususan, birinchidan, mamlakatda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish jarayoni fuqarolarning milliy davlatchilik tafakkurida namoyon bo'ladi, ya'ni uning rivojlanish darajasi milliy davlatchilik tafakkurining asosiy mezoni hisoblanadi. Ikkinchidan, milliy davlatchilik tafakkuri ko'p qirrali va keng qamrovli bo'lib, uni shakllantirish davlatning bosh islohotchilik faoliyatiga bo'liqdir. YA'ni, fuqarolarning davlat bilan hamkorlikda amalga oshiradigan iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy, ma'naviy va ma'rifiy faoliyati tashkilotchisi davlat hisoblanadi. Har bir fuqaro davlatning nafaqat mavjudligidan, shu bilan birga buyuk kelajagidan manfaatdordir. Binobarin, fuqarolar mustaqil O'zbekiston davlatining tabiatini, mohiyatini teran va har tomonlama anglab olganlaridagina, oqilona boshqarish ishlariga samarali ishtirok etadilar. SHunga ko'ra, davlatning mohiyatini har bir fuqaro tushunib, anglashi, uning istiqboli uchun kurashishi milliy davlatchilik tafakkurining asosiy mazmuni va mohiyatini tashkil etadi.

Demak, milliy davlatchilik tafakkurini rivojlantirish masalasini ijtimoiy-falsafiy tahlil qilishda tafakkurning uchta muhim sotsial funktsiyasini e'tiborga olish zarur. Birinchidan, davlatchilikning mavjudligini milliy ongda aks ettiradi va tafakkur vositasida (tilda) ifodalaydi; ikkinchidan, uning shakllanish va rivojlanishini nazariy-metodologik jihatdan ta'minlaydi; uchinchidan, davlatchilik modellarini yaratadi

va kelajagi bashorat qilinadi.

Milliy davlatchilik tafakkuri – muayyan davlatning mavjudligi, tarixiy rivojlanishi, davlat va fuqaro manfaatlarining uyfunligi, xalqaro ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, mafkuraviy munosabatlardagi mavqei va shukuhidan fuqarolarning faxrlanishi, buyuk kelajagiga bo'lgan ishonchini, ularning ongida milliy davlatchilikning barpo etilishidagi jarayonlarda barchaning ishtirok etishga bo'lgan ongli ehtiyojini rivojlantira olish qobiliyati va imkoniyatlarini yuzaga keltirilishini o'zida mujassam etgan ilmiy-amaliy tushunchalar majmuidir. Milliy davlatchilik tafakkuriga berilgan ta'rif uning ma'no-mohiyatini ifodalaydi va davlatchilikning tarixiy davrlar mazmunidan kelib chiqib, yangi xususiyatlar kasb etadi.

Milliy davlatchilik tafakkurini har tomonlama va mufassal tavsiflashda, uning boshqa fanlar bilan aloqadorligini tahlil qilish ham muhim ahamiyatga ega. Zero, "Ko'p asrlik tariximiz shuni ko'rsatadiki, inson dunyoqarashining shakllanishida ma'rifatning, xususan ijtimoiy fanlarning o'rni beqiyos. Bu jamiyatshunoslik bo'ladimi, psixologiya yoki iqtisod bo'ladimi – ularning barchasi odamning intellektual kamolotga erishuvida katta ta'sir kuchiga ega" [1 Karimov I.A.Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot provard maqsadimiz. // Milliy istiqlol mafkurası – xalq e'tiqodi va buyuk kelajakka ishonchdir.- 8-t. –Toshkent: "O'zbekiston", 2000. –33-b.]1.

SHu bois, milliy davlatchilik tafakkurining shakllanishi va rivojlanishini tadqiq qilishda boshqa fanlar bilan yaqindan hamkorlik qilish, ularning yutuqlari, ilmiy xulosa va tavsiyalaridan foydalanish samarali natija beradi. Jumladan, falsafa, siyosatshunoslik, tarix, psixologiya, iqtisod, davlat va huquq nazariyasi, sotsiologiya kabi fanlar ham mazkur masalani o'rganishlari muhimdir.

Falsafa har bir voqeilikning mavjudligi va uning o'zgarib borishi to'g'risidagi umumiylik qonuniyatlarni o'rganib, uning ob'ektiv va sub'ektiv omillarini aniqlab beradi. Fuqaro va davlat munosabatlari barcha tarixiy davrlarda ham ijtimoiy hayotning muhim masalasi hisoblanadi. CHunki insonlarning faoliyati serqirra va turli-tuman bo'lib, ular ongi-tafakkurining shakllanishi va rivojlanishi darajasida davlat – siyosiy munosabatlarning sub'ekti sifatida maydonga chiqadi. Milliy davlatchilik tafakkurining rivojlanishi inson siyosiy faoliyati bilan izohlansa, uning rivojlanib borishi fuqarolarning ijtimoiy-siyosiy faolligi bilan belgilanadi. Ijtimoiy falsafa fani milliy davlatchilik tafakkuri shakllanishi va rivojlanishining umumiy qonunlarini o'rganish tufayli muhim metodologik asos hisoblanadi.

Siyosatshunoslik fani esa, aynan davlatchilik fenomeni bilan borliqligi bois, siyosat, uning shakllari, davlat va fuqaroning o'zaro munosabati, siyosiy ongi, siyosiy madaniyati, siyosiy faolligi, siyosiy partiyalar, siyosiy hokimiyatga munosabati, fuqarolik jamiyati, demokratik jarayonlar kabi hodisalarni o'rganishi natijasida milliy davlatchilik tafakkurini rivojlantirish omillarini tadqiq qiladi. Milliy davlatchilik tafakkuri rivojining mahsuli hisoblangan siyosiy etakchilik – siyosiy faoliyatning muayyan turi bo'lib, shaxsning jamiyat va davlatni boshqarish maqomi, ijtimoiy-siyosiy pozitsiyasi kabi xususiyatlarni ham o'zida mujassam etadi.

SHuningdek, milliy davlatchilik tafakkuri falsafa fanining predmeti bo'lish bilan birga, siyosiy tushunchadir, ya'ni siyosiy ongning tarkibiy qismidir. Demak, siyosatshunoslik fani huquqiy-demokratik davlat, adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etishda milliy davlatchilik tafakkurining shakllanishi va rivojlanishi masalalarini ilmiy-nazariy o'rganib, mamlakat ravnaqiga o'zining hissasini qo'shadi va falsafiy qonuniyatning hukmi necho'lik to'g'ri ekanligini isbotlaydi, yangi nazariya va foyalarni vujudga keltiradi. Mustaqillik foyasining vujudga kelishi, milliy davlatchilik tizimi shakllanishi ham aynan tafakkurning amaldagi rivojidir. Milliy davlatchilik tafakkurining rivojlanishini belgilovchi umumijtimoiy, ijtimoiy-siyosiy, madaniy-ma'rifiy, ma'naviy-e'tiqodiy, ilmiy-falsafiy omillar mavjud. Umumijtimoiy omillar – bu jamiyatning umumtaraqqiy, tamadduniy darajasidan kelib chiqadigan omillardir. Misol uchun, bundan yarim asr ilgari yashagan kishi bilan hozirgi axborotlar texnologiyasi, globallashuv asrida yashayotgan odamlarning dunyoqarashi, tafakkuri, inson qadr-qimmatini baholash o'rtasida tafovut mavjud. Ijtimoiy-siyosiy omillar ta'siri umumijtimoiy omillarni boyitib, to'ldirib boradi. Milliy davlatchilik tafakkurini bevosita davlat tuzimi talablari, islohotlar maqsadi va boshqa hayotiy masalalar bilan bo'laydi.

Ijtimoiy-siyosiy omil jamiyatning umumiy rivojlanganlik darajasiga, ya'ni tarixiy-tamadduniy taraqqiyot bosqichiga, davlat boshqaruvi tamoyillariga bo'liq. Ommaning ijtimoiy ongi doimo tuzum xususiyatlarini aks ettiradi. Demokratiya yaxshi rivojlangan mamlakatlarda milliy davlatchilik tafakkuri jamiyatda mavjud me'yorlarga, ijtimoiy qadriyatlarga sodiqlik ko'rsatadi.

Ma'naviy-ma'rifiy omillar ilm-fan, ta'lim sohasining rivojlanganligida aniq ko'rinadi. Masalan: Fuqarolarning savodxonlik darajasi past bo'lsa, unda ijtimoiy tafakkurda dogmatizm unsurlari ko'payib, mutelikka moyillik kasb etadi. Aksincha, intellektual salohiyati yuqori bo'lsa, "... tafakkur har xil qotib qolgan, eski tushuncha va aqidalardan xalos bo'ladi va har qaysi inson Alloh Taolo ato etgan noyob qobiliyat va iste'dodini avvalo o'zi uchun, oilasining, millati va xalqining, davlatining farovonligi, baxt-saodati, manfaati uchun to'liq baxshida etsa, bunday jamiyat shu qadar taraqqiyotga erishadiki, uning sur'at va samarasini hatto tasavvur qilish ham oson emas"

YUqoridagilardan umumiy xulosa qilsak: birinchidan, milliy davlatchilik tafakkuri rivojlanishini ijtimoiy-falsafiy tahlil qilishda qiyosiy va tizimli, mantiqiy va tarixiy, sotsiologik va kul'turologik, politologik va aksiologik, dialektik va sinergetik yondoshuvlarni umumlashtirishni taqozo etadi; ikkinchidan, ijtimoiy gumanitar fanlar tizimi milliy davlatchilik tafakkuri rivojlanishining xususiy masalalarini o'rganishi, uning mohiyatini yanada aniqlashtirishi zarur; uchinchidan, milliy davlatchilik tafakkurini rivojlanishiga salbiy ta'sir qiluvchi dogmatik, tobe tafakkur illatlaridan qutulish istiqbol va millat istiqboliga daxldor masaladir; to'rtinchidan, milliy davlatchilik tafakkurining erkin rivojlanishini ta'minlovchi demokratik davlat va fuqarolik jamiyati asoslarini mustahkamlab, ichki va tashqi tahdidlardan ogoh bo'lib, ijtimoiy qo'rquvni turdiruvchi har qanday omillarga qarshi kurashmoq zarur.

Ertangi kunga va o'ziga ishonch milliy davlatchilik tafakkuri rivojida islohotlar samarasi oshgan sayin o'sib borishi muqarrar.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. Toshkent.: "O'zbekiston", 2023.
2. "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senati to'frisida"gi qonun. // "Xalq so'zi". 2002. 12 dekabr.
3. "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasi to'frisida"gi qonun. // "Xalq so'zi". 2002. 12 dekabr.
4. "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Senatining reglamenti to'frisida"gi qonun. // "Xalq so'zi". 2003. 30 avgust.
5. "O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Qonunchilik palatasining reglamenti to'frisida"gi qonun. // "Xalq so'zi". 2003. 30 avgust.
6. Inson huquqlari: Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'frisida xalqaro pakt. Fuqarolik huquqlari va siyosiy huquqlar to'frisida xalqaro pakt va fakul'tativ protakol. T.; "Adolat". 1992. 64- bet.
7. Abu Nasr Farobiy. Fozil odamlar shahri. – Toshkent.: "O'zbekiston milliy entsiklopediyasi", 2004. – 160 b.
8. Abdullaev A. Ma'naviyat va iqtisodiy tafakkur. – Toshkent.: "Ma'naviyat", 1999. – 104 b.
9. Abdullaev A., Musaqulov A., Mahmudov T. Tafakkur va taqdir. – Toshkent.: "Ma'naviyat", 1998. – 48b.
10. Agzamxodjaeva S. Ijtimoiy ideal va ma'naviy hayot. –Toshkent.: "Ma'naviyat", 2007. – 230 b.
11. Azamat Ziyo. O'zbek davlatchilik tarixi: (Eng qadimgi davrdan Rossiya bosqiniga qadar) – Toshkent.: "SHarq". 2000. – 368 b.
12. Azizxo'jaev A. Davlatchilik va ma'naviyat. – Toshkent.: "SHarq", 1997. –112 b.

ALOHITA TA'LIM EHTIYOJI BOR BOLALARNI INKLYUZIV SINFDADA TA'LIM BERISH TEKNOLOGIYALARI

Bo'tayeva Shaxnoza Choriyevna
surdopedagog

Annotatsiya. Ushbu maqolada, eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan texnologiyalar va metodikalar haqida muhokama qilinadi. Eshitish qobiliyatining cheklanishi, bolalarning ijtimoiy, emosional va akademik rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli, ta'lim beruvchilar va ota-onalar, bolalarning o'z qobiliyatlarini to'liq namoyon etishlariga yordam berish uchun zamonaviy texnologiyalar va innovatsion metodlarni qo'llashlari zarur. Ushbu maqolada, eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun ta'lim jarayonini yaxshilashga qaratilgan bir nechta asosiy texnologiyalar va metodlarni ko'rib chiqamiz.

Kalit so'zlar: eshitishda nuqsoni bor bolalar, inklyuziv ta'lim, ta'lim texnologiyalar, eshitish qobiliyati, innovatsion metodlar.

Abstract : This article discusses technologies and methods used in inclusive education for children with hearing impairments. Hearing impairment can negatively affect the social, emotional, and academic development of children. Therefore, educators and parents need to use modern technologies and innovative methods to help children reach their full potential. In this article, we will consider several key technologies and methods aimed at improving the educational process for children with hearing impairments.

Keywords: higher mental functions, emotional-volitional sphere, speech communication, speech dysfunctions, social development.

Kirish

Eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun inklyuziv ta'lim muhim ahamiyatga ega. Ushbu maqolada, eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun ta'lim berish jarayonida qo'llaniladigan texnologiyalar va metodlarni ko'rib chiqamiz. Inklyuziv ta'lim, barcha bolalarning, shu jumladan, maxsus ehtiyojlari bo'lgan bolalarning ta'lim olish huquqini ta'minlaydi. Eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun inklyuziv ta'lim, zamonaviy ta'lim tizimlarining eng muhim va dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Ushbu bolalar, o'zlarining eshitish qobiliyatlaridagi cheklovlar sababli, ta'lim jarayonida ko'plab qiylarga duch kelishadi. Shuning uchun, ularga ta'lim berishda maxsus yondashuvlar va texnologiyalarni qo'llash zarurati tug'iladi.

Inklyuziv ta'lim — bu barcha bolalarning, shu jumladan, eshitishda nuqsoni bor bolalarning, ta'lim olish huquqini ta'minlashga qaratilgan yondashuvdir. Bu yondashuv, bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olib, ularni bir xil ta'lim muhitida rivojlantirishga imkon beradi. Eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun ta'lim jarayonida maxsus texnologiyalar va metodologiyalarni qo'llash, ularning o'z-o'zini anglashini, ijtimoiy ko'nikmalarini va akademik muvaffaqiyatlarini oshirishga yordam beradi.

Eshitishda nuqsoni bor bolalarni inklyuziv ta'limda ta'lim berish texnologiyalari, ularning samaradorligi va amaliy qo'llanilishi haqida batafsil ma'lumot beriladi. Ta'lim jarayonida qo'llaniladigan innovatsion yondashuvlar va texnologiyalarni tahlil qilish orqali, bu bolalarning ta'lim olish jarayonini qanday qilib yanada samarali qilish mumkinligini ko'rsatamiz.

Metodologiya

Eshitishda nuqsoni bor bolalarni inklyuziv ta'limda ta'lim berish metodologiyasi bir necha asosiy tamoyillarga asoslanadi:

Individual yondashuv: Har bir bolaning ehtiyojlari va qobiliyatlarini hisobga olish. Ta'lim jarayonida bolalarning shaxsiy rivojlanish darajasini aniqlash va ularga mos ravishda darslarni tashkil etish.

Ko'p uslublilik: Ta'lim jarayonida turli xil uslublar va metodlarni qo'llash. Masalan, vizual, akustik va kinestetik materiallar yordamida ta'lim berish. Bu bolalarning turli o'rganish uslublariga mos keladi va ularning qiziqishini oshiradi.

Texnologiyalardan foydalanish: Zamonaviy texnologiyalar, masalan, audiovizual materiallar, interaktiv ta'lim platformalari va mobil ilovalar orqali ta'lim jarayonini boyitish. Bu, eshitishda muammolari bo'lgan bolalar uchun muloqotni osonlashtiradi va ta'limni qiziqarli qiladi.

Inkluziv muhit yaratish: Ta'lim muassasalarida inklyuziv muhitni yaratish, ya'ni barcha bolalar o'zlarini qulay his qilishlari va bir-birlari bilan samarali muloqot qilishlari uchun sharoitlar yaratish. Bu, o'z navbatida, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi.

O'qituvchilarning malakasini oshirish: O'qituvchilarni eshitishda nuqsoni bor bolalar bilan ishlashga tayyorlash uchun malaka oshirish dasturlarini tashkil etish. Ular, o'z navbatida, bolalarning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunishlari va ularga mos ravishda ta'lim berishlari mumkin.

Inklyuziv Ta'limning Asosiy Tamoyillari

Har bir bola uchun individual yondashuv: Har bir bolaga uning ehtiyojlariga mos ravishda ta'lim berish.

O'zaro hamkorlik: O'qituvchilar, ota-onalar va maxsus mutaxassislar o'rtasida hamkorlikni rivojlantirish.

Muvofiqlashtirilgan o'quv dasturlari: O'quv dasturlarini eshitish nuqsonlariga moslashtirish.

Ta'lim Berish Texnologiyalari

Audiovizual materiallar: Videolar, slaydlar va boshqa vizual materiallar yordamida ta'lim jarayonini jonlantirish.

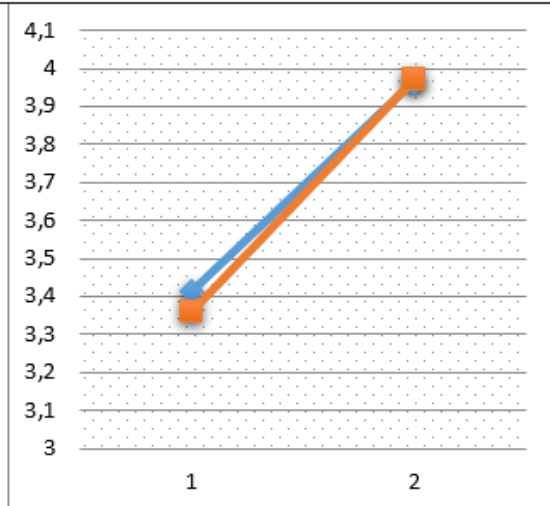
Maxsus eshitish apparatlari: Eshitish apparatlari va implantlar yordamida bolalarning eshitishini yaxshilash.

Interaktiv texnologiyalar: Kompyuterlar va planshetlar yordamida o'quv jarayonini interaktiv qilish.

Tadqiqot natijalari

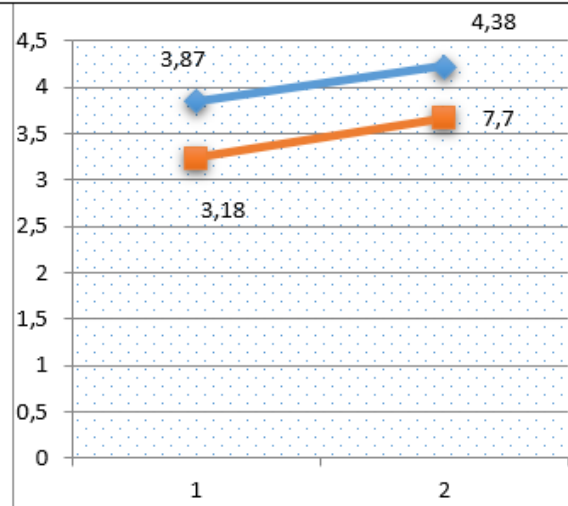

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan texnologiyalar, ularning ta'lim olish jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. O'qituvchilar tomonidan qo'llaniladigan zamonaviy texnologiyalar, masalan, audiovizual materiallar, interaktiv ta'lim platformalari va maxsus dasturlar, bolalarning diqqatini jalb qilish va o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishda samarali bo'ldi. Shuningdek, tadqiqotda ishtirok etgan bolalar, inklyuziv ta'lim muhitida o'zlarini qulay his qilishlarini va ijtimoiy integratsiyaga erishishlarini ta'kidladilar. Bunga qo'shimcha ravishda, o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasida samarali hamkorlik, bolalarning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatga erishishida muhim ahamiyatga ega bo'ldi.

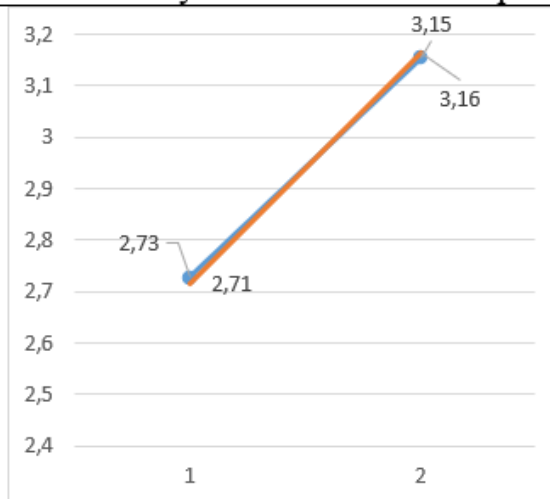

At the beginning of the experiment

7 -sonli inklyuziv maktab Chirchiq shahar

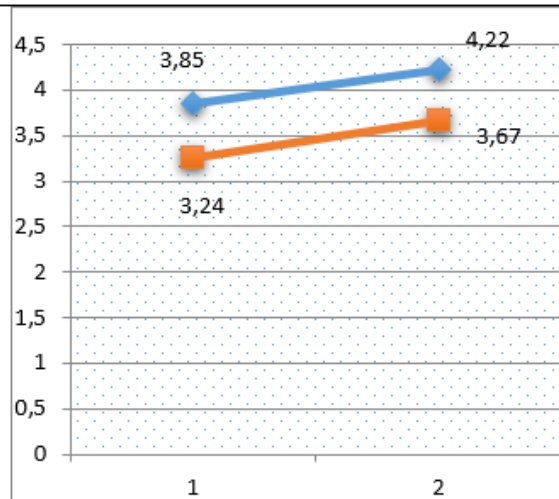

At the end of the experiment

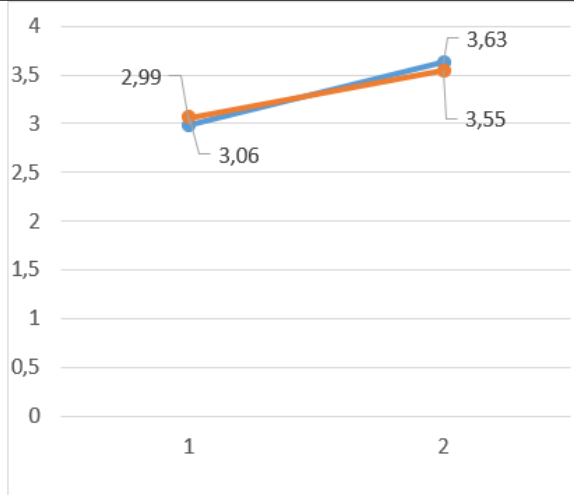

At the beginning of the experiment

15 sonli maktab o'quvchilari

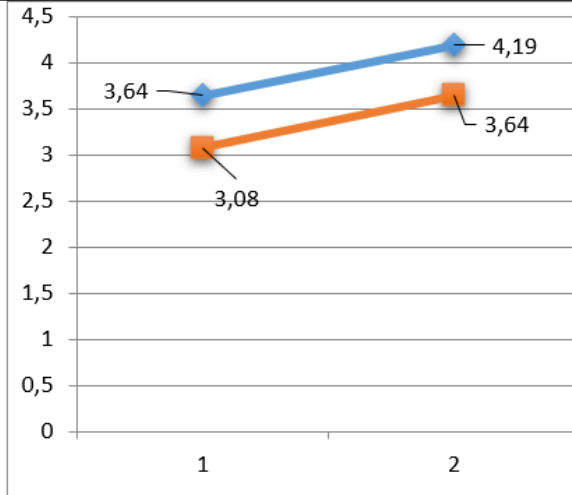

At the end of the experiment

At the beginning of the experiment

25 -sonli maktab

At the end of the experiment

Natijalar, eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun inklyuziv ta'limda qo'llaniladigan texnologiyalar va metodologiyalarni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Bu esa, ta'lim tizimlarining yanada inklyuziv bo'lishini ta'minlashga yordam beradi va har bir bolaning potentsialini ochishga imkon yaratadi.

Eshitishda nuqsoni bor bolalarni inklyuziv ta'limda ta'lim berish texnologiyalari bo'yicha o'tkazilgan tadqiqot natijalari quyidagi asosiy jihatlarni o'z ichiga oladi:

Ta'lim muhitining moslashtirilishi: Tadqiqot davomida aniqlanganidek, eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun ta'lim muhitini moslashtirish juda muhim. Bu jarayonda akustik sharoitlarni yaxshilash, vizual materiallardan foydalanish va interaktiv texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim jarayonini yanada samarali qilish mumkin.

O'qitish strategiyalari: Eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun maxsus o'qitish strategiyalari ishlab chiqilgan. Masalan, ko'rish va eshitish qobiliyatlarini birlashtiruvchi metodlar, shuningdek, individual va guruhli mashg'ulotlar orqali o'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlashga qaratilgan yondashuvlar muvaffaqiyatli natijalarga olib keldi.

Texnologiyalardan foydalanish: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, zamonaviy texnologiyalar, masalan, ovozli va vizual yordamchi vositalar (audiokitablar, video darsliklar, interaktiv ta'lim platformalari) eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun ta'lim jarayonini sezilarli darajada yaxshilaydi. Bu vositalar o'quvchilarning o'z-o'zini anglashini va mustaqil o'qishini rag'batlantiradi.

O'qituvchilarning tayyorgarligi: O'qituvchilarning eshitishda nuqsoni bor bolalar bilan ishlashga tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot davomida o'qituvchilarning maxsus tayyorgarlik kurslarida qatnashishi, ularning bilim va ko'nikmalarini oshirishga yordam berganligi aniqlangan.

Ijtimoiy integratsiya: Eshitishda nuqsoni bor bolalarni inklyuziv ta'limda o'qitish jarayonida ijtimoiy integratsiya muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, boshqa bolalar bilan birga o'qish, o'zaro hamkorlik va ijtimoiy faoliyatlar orqali eshitishda nuqsoni bor bolalar o'zlarini yanada qulay his qilishadi va jamiyatga integratsiyalashish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

O'z-o'zini baholash va motivatsiya: Eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun o'z-o'zini baholash imkoniyatlari yaratish, ularning motivatsiyasini oshirishga yordam beradi. Tadqiqotda o'quvchilarning o'z muvaffaqiyatlarini baholashlari va o'z maqsadlarini belgilashlari ta'lim jarayonini yanada samarali qilishga xizmat qiladi.

Xulosa

Eshitishda nuqsoni bor bolalarni inklyuziv ta'limda ta'lim berish jarayoni murakkab, lekin muhimdir. O'qituvchilar va ta'lim muassasalari ushbu bolalarning ehtiyojlarini inobatga olib, samarali ta'lim berish uchun zarur texnologiyalarni qo'llashlari lozim. Inklyuziv ta'lim har bir bolaning o'z imkoniyatlarini to'liq amalga oshirishiga yordam beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, eshitishda nuqsoni bor bolalarni inklyuziv ta'limda ta'lim berish texnologiyalari samarali bo'lishi uchun muayyan shartlar va yondashuvlar talab etiladi. Ta'lim muhitining moslashtirilishi, o'qitish strategiyalarining diversifikatsiyasi, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, o'qituvchilarning tayyorgarligi va ijtimoiy integratsiya bu jarayonda muhim omillar hisoblanadi.

Ushbu tadqiqot natijalari kelajakda eshitishda nuqsoni bor bolalar uchun yanada samarali ta'lim tizimini yaratish uchun asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yhati:

1. "O'zbekistonda jismoniy tarbiya va sportni rivojlantirish chora tadbirlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining Qonuni //Xalq so'zi.- 1999. - 27 may. 13b
2. O'zbekiston Prezidentining "Nogironligi bo'lgan shaxslarni Davlat tomonidan qo'llab quvvatlash tizimini tubdan takomillashtirish chora tadbirlari to'g'risida" gi PF – 5270-son farmoni 2017- yil 1- dekabr
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston bolalar nogironlar sportini rivojlantirish jamg'armasining tashkil etish to'g'risida"// Xalq so'zi.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "O'zbekiston bolalar sportini rivojlantirish jamg'armasining tashkil etish to'g'risida"gi qonuni.// Xalq so'zi, 2002 y 31oktyabr
5. Басова А.Г., Егоров С.Ф. История сурдопедагогтики. – М.: Просвещение, 1984. – 295 с.
6. Р.М. Боскис Глухие и слабослышащие дети. – М.: Владос, 2001.
7. Семаго М.М. Социально -психологические проблемы семьи ребенка - инвалида с детства. М.: 1992.
8. Семаго М.М. Особенности коррекционной работы с семьями, в процессе консультирования ребенка с отклонениями в развитии // Шк.